

ГРОМАДСЬКА НАУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ФУНДАЦІЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ІНІЦІАТИВ»

**ДНІПРОВСЬКИЙ
НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ,
ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 5

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Рагімов Фаїр Вагіф огли, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, член правління ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»

Голова редакційної колегії:

Баштанник Віталій Володимирович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», член правління ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»

Члени редколегії:

Аршава Ірина Федорівна, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри музикознавства, композиції і творчої майстерності, Дніпропетровська академія музики імені М.Глінки

Баштанник Алла Григорівна, кандидат наук з державного управління, заступник директора, Дніпровське регіональне відділення Національної школи суддів України

Бохонкова Юлія Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та соціології, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Васильєва Наталія Вікторівна, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри регіональної політики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гладій Олександр Васильович, кандидат юридичних наук, адвокат, арбітражний керуючий, співзасновник та директор ТОВ «Юридичне агентство «Абсолют»

Золотухіна Лілія Олександрівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Калмикова Лариса Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Карпа Марта Іванівна, доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного управління та адміністрування Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Купіна Людмила Францівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін соціально-правового факультету Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Липовська Наталія Анатоліївна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Логвиненко Борис Олексійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Лозицька Ірина Олександрівна, кандидат наук з державного управління, суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду

Лосієвська Ольга Геннадіївна, доктор психологічних наук, доцент, професорка кафедри психології та соціології, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Марченко Оляса Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, трудового та господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Новак Анатолій Миколайович, доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, заступник директора, Національне антикорупційне бюро України

Павленко Людмила Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Попелюшко Роман Павлович, доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Державного університету інфраструктури та технологій

Потіп Микола Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Приліпко Сергій Михайлович, доктор наук з державного управління, доцент, в.о. завідувача кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва Національного університету біоресурсів і природокористування України

Ромін Андрій Вячеславович, доктор наук з державного управління, професор, начальник факультету пожежної безпеки, Національний університет цивільного захисту України

Валентина Дьякон, Dr.sc.admin., ас. професор, проректор з навчальної роботи, Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Євгенія Дехтяр, Dr.oec., ас. професор, проректор з академічної роботи, директор бакалаврської навчальної програми «Управління підприємницькою діяльністю в туризмі», Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Роман Грмо, Assoc.prof., PaedDr. Ing., PhD., MBA, ING-PAED IGIP, доцент, проректор по якості і розвитку, начальник управління, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина

Петр Якубек, Doc., Ing., Mgr., PhD, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина.

На підставі Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

журнал включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України зі спеціальностей 053 – Психологія, 081 – Право, 281 – Публічне управління та адміністрування.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія KB № 24627-14567P, видане Державною реєстраційною службою України 20.11.2020 р.

Офіційний сайт видання: www.chasopys-ppp.dp.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Акімова Л. М., Михайський О. Є.

АКРЕДИТАЦІЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ЦЕНТРУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ КВАЛІФІКАЦІЙ.....7

Андрєєв В. М.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ІНСТИТУТІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ПУБЛІЧНО-СЛУЖБОВИХ ВІДНОСИН.....14

Першина Н. Г.

ОХОРОНА НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЯК СКЛАДОВА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....19

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Акімова Л. М., Майстренко К. М., Акімов О. О.

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ТА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ДІТЕЙ-СИРИТ В ПРИЙОМНИХ СІМ'ЯХ.....24

Калашник Н. С., Березовський П. П.

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК СТРАТЕГІЯ ВИКОНАННЯ УКРАЇНОЮ ПОРЯДКУ ДЕННОГО СТАЛОГО РОЗВИТКУ НА ПЕРІОД ДО 2030 РОКУ (НА ПРИКЛАДІ ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я).....30

Малачинська М. Й.

ДОСВІД ЗМІН В СИСТЕМІ ПЕРИНАТАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ США ДЛЯ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ.....36

Помаза-Пономаренко А. Л.

БЕЗБАР'ЄРНІСТЬ ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН.....42

Трегубенко Г. П., Гладченко Д. О.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ТА НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ.....50

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЯ

Arshava I. F., Baratynska A. V.

ABOUT MECHANISMS OF THE SUICIDAL BEHAVIOR FORMATION AND THE POSSIBILITIES OF ITS PREDICTION TAKING INTO ACCOUNTSOME PERSONAL DOMINANTS.....55

Вінс В. А., Кузьменко Т. М., Матюхіна І. П.

ЧИННИКИ ЗАДОВОЛЕНOSTІ ВЗАЄМИНАМИ СЕРЕД МОЛОДИХ ТА СЕРЕДНІХ ЗА ВІКОМ СІМЕЙНИХ ПАР.....61

Вінс В. А., Шевченко О. В.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....67

Войтенко О. В.

ПРОФЕСІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ АКАДЕМІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ.....72

Гах Р. В.

МОТИВИ СПОРТУ У ПІДЛІТКІВ У ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ТИПУ САМОРЕГУЛЯЦІЇ СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....77

Калька Н. М. ЕКЗИСТЕНЦІЯ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ПЕРЕЖИВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВОЄННИЙ ДІЙ: РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	83
Курдибаха О. М. ФОРМУВАННЯ РЕЗИЛІЄНТНОСТІ СПОРТСМЕНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ.....	89
Саврасов М. В., Міхеєва М. Л. СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА.....	94
РОЗДІЛ 4	
ПРАВО	
Деменко О. Є. ДОКТРИНАЛЬНИЙ ПОГЛЯД НА ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ЩОДО СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКІВ ТА ЗБОРІВ	99
Зуєва А. І. ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АДВОКАТА ЯК СКЛАДОВА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	105
Леган І. М., Мороз О. І., Коршак В. С. ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ: МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОЗНАКИ.....	110
Михайловська Є. В., Чала Д. О. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СЛУЖБОВОЇ КАР'ЄРИ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	114
Огурченко В. Г. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ФУНКЦІЇ В АДМІНІСТРАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ.....	121
Пікуля Т. О. ПРАВОВІ ЦІННОСТІ ПОСТМОДЕРНОЇ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ.....	128
Шестак Л. В., Федоренко Д. В. ПРОБЛЕМАТИКА МЕДІАЦІЇ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ.....	132
Шпомер А. І., Антоненко В. С. СПОСОБИ ПРОТИДІЇ ЗЛОВЖИВАННЮ ПРАВАМИ В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ	137
РОЗДІЛ 5	
СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ	
5.1. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ	
Бондарець Є. М. ПРОЄКТНО-ОРІЄНТОВАНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....	142
Коваленко О. В. СТРАТЕГУВАННЯ КОМУНІКАЦІЙ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: АНАЛІЗ УПРОВАДЖЕНЬ В УКРАЇНІ.....	148
Марусенко А. В. СУСПІЛЬНО-ВЛАДНІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ УРБАНІЗАЦІЇ: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ І ПЕРСПЕКТИВИ.....	155
Турчин К. Ю. ДОСВІД ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ: МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ.....	162
5.2. ПРАВО	
Більчук О. А. СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ І РІШЕНЬ ІНШИХ ОРГАНІВ.....	167

CONTENTS

SECTION 1

THEORY OF PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

Akimova L. M., Mykhaiskyi O. Ye.

ACCREDITATION OF THE QUALIFICATION CENTER AS A QUALITY ASSURANCE TOOL OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF QUALIFICATIONS.....7

Andreiev V. M.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC GOVERNMENT INSTITUTIONS AND PUBLIC SERVICE RELATIONS..... 14

Pershyna N. H.

PROTECTION OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE AS A COMPONENT OF HUMAN RIGHTS PROTECTION.....19

SECTION 2

MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Akimova L. M., Maistrenko K. M., Akimov O. O.

ANALYSIS OF INTERNATIONAL STANDARDS AND STATE POLICY REGARDING ORPHAN CHILDREN IN FOSTER FAMILIES.....24

Kalashnyk N. S., Berezovskyi P. P.

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AS A STRATEGY FOR UKRAINE'S IMPLEMENTATION OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT AGENDA UP TO 2030 (ON THE EXAMPLE OF THE HEALTH CARE SECTOR).....30

Malachynska M. Y.

EXPERIENCE OF THE USA PERINATAL CARE SYSTEM CHANGES FOR REFORMING THE HEALTH CARE SYSTEM OF UKRAINE.....36

Pomaza-Ponomarenko A. L.

BARRIER FREEDOM AS A VECTOR OF THE DEVELOPMENT OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM IN THE SPHERE OF ENSURING EQUAL CITIZENS' RIGHTS.....42

Trehubenko H. P., Hladchenko D. O.

STATE POLICY IN THE SPHERE OF NATURAL RESOURCES IN UKRAINE: ANALYSIS AND DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT.....50

SECTION 3

PSYCHOLOGY

Arshava I. F., Baratynska A. V.

ABOUT MECHANISMS OF THE SUICIDAL BEHAVIOR FORMATION AND THE POSSIBILITIES OF ITS PREDICTION TAKING INTO ACCOUNT SOME PERSONAL DOMINANTS.....55

Vins V. A., Kuzmenko T. M., Matiukhina I. P.

FACTORS OF RELATIONSHIP SATISFACTION AMONG YOUNG AND MIDDLE-AGED COUPLES.....61

Vins V. A., Shevchenko O. V.

PSYCHOLOGICAL PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF CHILDREN IN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTION.....67

Voitenko O. V.

OCCUPATIONAL WELL-BEING OF ACADEMIC STAFF: THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM.....72

Hakh R. V.

MOTIVES OF SPORT IN ADOLESCENTS DEPENDING ON THE TYPE OF SELF-REGULATION OF SPORTS ACTIVITY.....77

Kalka N. M. EXISTENCE AND EXISTENTIAL EXPERIENCES OF STUDENT YOUTH OF UKRAINE DURING THE WAR: RESULTS OF EMPIRICAL RESEARCH.....	83
Kurdybakha O. M. FORMATION OF ATHLETES' RESILIENCE IN WARTIME CONDITIONS.....	89
Savrasov M. V., Mikheieva M. L. STRUCTURAL AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF THE PERSONAL AND PROFESSIONAL FUNCTIONING OF THE FORENSIC EXPERT.....	94
SECTION 4	
LAW	
Demenko O. Ye. A DOCTRINAL VIEW OF THE PRINCIPLES OF THE STATE FINANCIAL SECURITY REGARDING THE ADMINISTRATION OF TAXES AND FEES.....	99
Zuieva A. I. DISCIPLINARY LIABILITY OF A LAWYER AS A COMPONENT OF LEGAL LIABILITY.....	105
Lehan I. M., Moroz O. I., Korshak V. S. THE IDENTITY OF THE OFFENDER: MORAL, PSYCHOLOGICAL AND CRIMINAL LAW FEATURES.....	110
Mykhailovska Ye. V., Chala D. O. PECULIARITIES OF REALIZATION OF SERVICE CAREER IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE	114
Ohurchenko V. H. NORMATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF THE IMPLEMENTATION OF THE OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE FUNCTION IN THE ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE: TODAY'S ISSUES.....	121
Pikulia T. O. LEGAL VALUES OF POSTMODERN SOCIAL CONSCIOUSNESS.....	128
Shestak L. V., Fedorenko D. V. PROBLEMS OF MEDIATION IN THE ADMINISTRATIVE PROCESS.....	132
Shpomer A. I., Antonenko V. S. METHODS OF PREVENTING RIGHTS ABUSE IN THE ECONOMIC PROCESS	137
SECTION 5	
YOUNG SCIENTIST PAGE	
5.1. PUBLIC ADMINISTRATION	
Bondarets Ye. M. PROJECT-BASED MANAGEMENT AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS AT THE REGIONAL LEVEL.....	142
Kovalenko O. V. STRATEGY OF COMMUNICATIONS IN THE SPHERE OF PUBLIC ADMINISTRATION: ANALYSIS OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....	148
Marusenko A. V. SOCIO-POWER RELATIONS IN THE CONDITIONS OF URBANIZATION: ESSENCE, CONTENT AND PROSPECTS.....	155
Turchyn K. Yu. EXPERIENCE OF THE PUBLIC ADMINISTRATION OF THE PROVISION OF MEDICAL SERVICES: THE INTERNATIONAL ASPECT.....	162
5.2. LAW	
Bilchuk O. A. JUDICIAL CONTROL AS A MEANS OF ENSURING THE IMPLEMENTATION OF UKRAINE'S STATE POLICY ON ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS AND DECISIONS OF OTHER AUTHORITIES.....	167

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 351:005.7

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.1>

Акімова Людмила Миколаївна,

доктор наук з державного управління, професор,
заслужений працівник освіти України,
заступник Голови Національного агентства кваліфікацій
ORCID ID: 0000-0002-2747-2775

Михайський Олексій Євгенович,

доктор філософії у галузі права
ORCID ID: 0000-0003-0001-5045

АКРЕДИТАЦІЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ЦЕНТРУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ КВАЛІФІКАЦІЙ

ACCREDITATION OF THE QUALIFICATION CENTER AS A QUALITY ASSURANCE TOOL OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF QUALIFICATIONS

Розглянуто нормативно-правову базу, що регулює процедуру акредитації кваліфікаційних центрів. Здійснено порівняльний аналіз процедури акредитації кваліфікаційного центру відповідно до законодавства з проходженням зазначеної процедури на практиці. Встановлено, що чинні нормативно-правові акти, які регулюють процедуру акредитації кваліфікаційного центру, містять колізії, а також не охоплюють практичних аспектів процедури акредитації кваліфікаційного центру в повному обсязі, що може призвести до зниження якості самої процедури та негативно вплине на євроінтеграційні перспективи України і внутрішній ринок праці. Проаналізовано всі етапи процедури акредитації, такі як підготовка і подання документів, акредитаційна експертиза, зокрема розглянуто всі шість критеріїв акредитації кваліфікаційного центру, формулу розрахунку вартості акредитації.

Наголошено, що прийняття змін до установчих документів (статуту, положення про структурний або відокремлений підрозділ тощо) дає змогу підтвердити відповідність заявника критерію акредитації кваліфікаційного центру в частині наявності положень про провадження діяльності, пов'язаної з функціонуванням кваліфікаційного центру в установчих документах заявника, й водночас потребує внесення таких змін потребує чималої кількості матеріальних ресурсів і часу, особливо на великих підприємствах, які мають розгалужену мережу підприємств по всій Україні. Акцентовано увагу, що другий критерій акредитації вимагає наявності фахівців у заявника або його відокремленого підрозділу, яких буде залучено як оцінювачів на підставі трудового або цивільно-правового договору з розрахунку два оцінювачі на одну професійну кваліфікацію.

Встановлено, що список обов'язкових документів, необхідних для проведення процедури акредитації кваліфікаційного центру, потребує розширення, а самі критерії акредитації – доопрацювання і внесення змін з метою визначення чітких і прозорих мінімальних вимог забезпечення відповідності зазначеним критеріям. Використано практичний досвід у формуванні пропозицій щодо внесення змін до законодавства, які спрямовані на усунення більшості колізій у нормативно-правових актах, що регулюють процедуру акредитації кваліфікаційного центру.

Ключові слова: кваліфікаційний центр, акредитація, неформальне та інформальне навчання, критерії акредитації кваліфікаційного центру.

The normative and legal framework regulating the accreditation procedure of qualification centres is considered. There was carried out a comparative analysis of the accreditation procedure of the qualification centre in accordance with the legislation with the implementation of the specified procedure in practice. It was established that the current legal acts regulating the qualification centre accreditation procedure contain conflicts and do not fully cover the practical aspects of the qualification centre accreditation procedure, which may lead to a decrease in the quality of the procedure itself and negatively affect the

European integration prospects of Ukraine and the internal labour market. All stages of the accreditation procedure were analysed, such as creation and submission of documents, accreditation examination. In particular all six criteria for qualification centre accreditation were considered, as well as the formula for calculating the cost of accreditation.

It is emphasized that the adoption of changes to the founding documents (statutes, provisions on a structural or separate division, etc.) makes it possible to confirm the applicant's compliance with the qualification center accreditation criteria in terms of the presence of provisions on conducting activities related to the functioning of the qualification center in the applicant's founding documents, and at the same time making such changes requires a considerable amount of material resources and time, especially at large enterprises that have an extensive network of enterprises throughout Ukraine. Attention is drawn to the fact that the second accreditation criterion requires the presence of specialists at the applicant or his separate unit, who will be engaged as evaluators on the basis of an employment or civil law contract at the rate of two evaluators per professional qualification. It was established that the list of mandatory documents required for the qualification centre accreditation procedure needs to be expanded, and the accreditation criteria themselves need to be refined and amended in order to define clear and transparent minimum requirements for ensuring compliance with the specified criteria. Practical experience was used in the formulation of proposals for amendments to the legislation, which are aimed at eliminating most of the conflicts in the regulatory and legal acts regulating the accreditation procedure of the qualification centre.

Key words: *qualification centre, accreditation, nonformal and informal education, qualification centre accreditation criteria.*

Постановка проблеми. Розвиток Національної системи кваліфікацій в Україні є одним з важливих напрямків забезпечення економічної стабільності країни. Для насичення вітчизняного ринку праці кваліфікованими фахівцями Україні необхідний дієвий нормативно-правовий механізм визнання результатів неформального та інформального навчання, зокрема визнання професійних кваліфікацій. Одним із шляхів вирішення зазначеної проблеми є створення потужної мережі кваліфікаційних центрів по всій країні, які уповноважені оцінювати та присвоювати/підтверджувати/визнавати відповідні професійні кваліфікації. З метою забезпечення якості функціонування кваліфікаційних центрів Національним агентством кваліфікацій було розроблено проекти нормативно-правових актів, затверджені постановами Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присвоєння та підтвердження професійних кваліфікацій кваліфікаційними центрами», «Деякі питання акредитації кваліфікаційних центрів», якими було затверджено Порядок акредитації кваліфікаційних центрів. Проте в процесі аналізу нормативно-правової бази у сфері кваліфікацій, а також під час проходження процедури акредитації кваліфікаційних центрів, було виявлено низку ризиків і правових колізій у нормативно-правових актах, що регулюють процедуру акредитації та які необхідно усунути в процесі прийняття подальших змін до відповідних нормативно-правових актів.

Мета дослідження та основні завдання для її досягнення. Метою дослідження є аналіз процедури акредитації кваліфікаційних центрів, розгляд нормативно-правових актів, що її регулюють, та практики проходження процедури акредитації діючими кваліфікаційними центрами, що дозволить виявити основні проблемні аспекти підго-

товки та проходження процедури акредитації кваліфікаційних центрів.

Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення низки важливих наукових завдань, а саме:

- аналізу критеріїв акредитації кваліфікаційних центрів;
- аналізу основних документів, необхідних для проходження процедури акредитації кваліфікаційних центрів;
- виявлення основних проблем під час підготовки до процедури акредитації та її подальшого проходження заявником, його структурним або відокремленим підрозділом;
- напрацювання шляхів вирішення виявлених проблем.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є процес процедури акредитації кваліфікаційних центрів, її правове регулювання та практичні аспекти проходження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості процедури акредитації кваліфікаційних центрів з подальшим присвоєнням/підтвердженням/визнанням професійних кваліфікацій висвітлено в наукових працях таких дослідників: Ковтунець В. В., Максименко О. Л., Лилик І. В., Мельник С. В., Раков С. А., Семігіна Т. В., Серєда Л. І. [4] та інші.

Видокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Згідно з даними з Реєстру кваліфікацій станом на серпень 2023 року в Україні акредитовано 40 кваліфікаційних центрів, у яких свої навички можна підтвердити за більш ніж 150 унікальними професійними кваліфікаціями [8]. У майбутньому потреба у кваліфікаційних центрах лише зростатиме, а самі центри намагатимуться охопити якомога більше професійних кваліфікацій, щоб підвищити свою конкурентоздатність. Саме тому виникає необхідність

розглянути детальніше і вивчити проблематику акредитації кваліфікаційних центрів, проаналізувавши практичний досвід акредитованих кваліфікаційних центрів, що дозволить спростити процедуру в подальшому, зробити її більш якісною та структурованою.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням одержаних результатів. Відповідно до пункту 10 Статуту Національного агентства кваліфікацій (далі – Агентство), одним із повноважень Агентства визначено здійснення акредитації кваліфікаційних центрів [3]. Для реалізації зазначеного повноваження Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову від 22 вересня 2021 року № 986 «Деякі питання акредитації кваліфікаційних центрів», якою затверджено Порядок акредитації кваліфікаційних центрів (далі – Порядок). Згідно з підпунктом 2 пункту 2 Порядку під акредитацією кваліфікаційного центру слід розуміти визнання Агентством заявника, його структурного або відокремленого підрозділу спроможним здійснювати оцінювання і визнання результатів навчання здобувачів, зокрема здобутих шляхом неформальної чи інформальної освіти, присвоєння/підтвердження визначеної професійної кваліфікації, визнавати в Україні відповідну професійну кваліфікацію, здобуту в іншій країні. Проте сама процедура акредитації має свої особливості та нерегульовані питання [2].

Потенційний заявник, який хоче пройти процедуру акредитації кваліфікаційного центру, повинен подати відповідну заяву та документи. Необхідно звернути увагу на те, що процедура акредитації може відбуватись лише за професійними кваліфікаціями, визначеними професійними стандартами, затвердженими відповідно до Порядку розроблення, введення в дію та перегляду професійних стандартів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 року № 373 [6], оприлюдненими відповідно до Положення про Реєстр кваліфікацій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 червня 2021 року № 620 «Про затвердження Положення про Реєстр кваліфікацій» [7]. Станом на серпень 2023 року в Україні затверджено 282 професійних стандарти, які містять 750 професійних кваліфікацій [8]. Водночас для 10 професійних стандартів не розроблені професійні кваліфікації, тому визначити професійну кваліфікацію таких стандартів для проходження акредитації кваліфікаційного центру не передбачається можливим.

Згідно з пунктом 8 Порядку юридична особа, її структурний або відокремлений підрозділ

(далі – заявник) повинні відповідати таким критеріям акредитації кваліфікаційного центру:

- наявність у статуті заявника положень про провадження діяльності, пов'язаної з функціонуванням кваліфікаційного центру відповідно до законодавства; у разі коли статусу кваліфікаційного центру має намір набути структурний або відокремлений підрозділ заявника, – наявність у положенні про такий структурний або відокремлений підрозділ норм про провадження діяльності, пов'язаної з функціонуванням кваліфікаційного центру, відповідно до законодавства;

- особи, яких заявник або його відокремлений підрозділ залучає як оцінювачів на підставі трудового або цивільно-правового договору з розрахунку два оцінювачі на одну професійну кваліфікацію, повинні мати відповідну кваліфікацію;

- наявність затвердженої заявником або його відокремленим підрозділом процедури присвоєння/підтвердження;

- наявність контрольно-оцінювальних матеріалів для здійснення процедур оцінювання;

- наявність матеріально-технічних ресурсів для здійснення процедур оцінювання (право власності або користування приміщеннями, обладнанням);

- наявність вебсайту для розміщення інформації про кваліфікаційний центр, відповідні професійні кваліфікації та процедуру присвоєння/підтвердження [2].

Для відповідності вищезазначеним критеріям, відповідно до пункту 10 Порядку, заявник додає до заяви такі документи:

- копію статуту (якщо статусу кваліфікаційного центру має намір набути структурний або відокремлений підрозділ заявника), копію рішення (наказу, протоколу) органу управління заявника про створення такого структурного або відокремленого підрозділу, копію положення про структурний або відокремлений підрозділ;

- відомості про осіб, яких заявник або його відокремлений підрозділ залучає як оцінювачів, згідно з додатком 2 Порядку разом з копіями документів про підтвердження факту їх залучення;

- примірник оригіналу документа, що містить виклад затвердженої заявником або його відокремленим підрозділом процедури присвоєння/підтвердження за кожною професійною кваліфікацією, заявленою на акредитацію;

- відомості про матеріально-технічне забезпечення процедур оцінювання за кожною професійною кваліфікацією, заявленою на акредитацію, згідно з додатком 3 Порядку разом з копіями документів, що підтверджують право власності або користування приміщеннями, обладнанням;

– затверджений заявником, його структурним або відокремленим підрозділом зразок контрольно-оцінювальних матеріалів для проведення одного оцінювання результатів навчання за кожною професійною кваліфікацією, заявленою на акредитацію;

– відомості про вебсайт заявника, який забезпечує/забезпечить публічне інформування про кваліфікаційний центр, відповідні професійні кваліфікації та процедуру присвоєння/підтвердження (у довільній формі) [2].

Слід зауважити, що невідповідність хоча б одному з критеріїв акредитації є підставою для відмови в акредитації заявника, його структурного або відокремленого підрозділу.

Проаналізувавши перший критерій, який вимагає наявності положень про провадження діяльності, пов'язаної з функціонуванням кваліфікаційного центру в установчих документах заявника, слід зауважити, що на практиці в установчих документах заявника такі положення здебільшого відсутні. Оскільки кваліфікаційний центр – нове явище в українському законодавстві, передбачити наявність положень про його функціонування в установчих документах заздалегідь не передбачалось можливим. При цьому слід зауважити, що прийняття змін до установчих документів (статуту, положення про структурний або відокремлений підрозділ тощо) дає змогу підтвердити відповідність заявника вищезазначеному критерію акредитації кваліфікаційного центру, водночас внесення таких змін потребує чималої кількості матеріальних ресурсів і часу, особливо на великих підприємствах, які мають розгалужену мережу підприємств по всій Україні.

У разі відсутності у статуті юридичної особи, положенні про її структурний або відокремлений підрозділ відповідних норм про провадження діяльності, пов'язаної з функціонуванням кваліфікаційного центру, підтвердженням наявності таких норм може бути також код Класифікації видів економічної діяльності ДК 009:2010 (далі – КВЕД) підприємства, пов'язаний із функціонуванням кваліфікаційних центрів. Чинне законодавство не передбачає окремого спеціального КВЕДу саме для діяльності кваліфікаційних центрів, але на практиці експерти з акредитації кваліфікаційних центрів вважають відповідними діяльності кваліфікаційного центру групи КВЕД 85.4 Вища освіта, 85.6 Допоміжна діяльність у сфері освіти, а також класи КВЕД 85.32 Професійно-технічна освіта, 85.59 Інші види освіти, н. в. і. у. [1]. Перелік не є вичерпним, але саме ці коди КВЕД використовуються експертами з акредитації кваліфі-

каційних центрів для визначення відповідності заявника вищезазначеному критерію акредитації кваліфікаційного центру.

Другий критерій акредитації вимагає наявності фахівців у заявника або його відокремленого підрозділу, яких буде залучено як оцінювачів на підставі трудового або цивільно-правового договору з розрахунку два оцінювачі на одну професійну кваліфікацію. При цьому оцінювачі повинні мати відповідну професійну кваліфікацію. Незважаючи на те, що згідно з пунктом 10 Порядку необхідно подати відомості про осіб, яких заявник або його відокремлений підрозділ залучає як оцінювачів, згідно з додатком 2 разом з копіями документів про підтвердження факту їх залучення, це не вичерпний перелік документів. Визначаючи відповідність кожного оцінювача, експерт з акредитації кваліфікаційних центрів виставляє кожному з оцінювачів від 0 до 2 балів, проаналізувавши його освіту – 2 бали, досвід роботи – 2 бали, освіту/навчання зі спеціальності «Психологія» – 2 бали, а також освіту/навчання у сфері освітніх вимірювань (курси кваліметрії, психометрії, тестології тощо), яким до розрахункового балу додається 1 бал. Прохідним балом вважається 3 бали; при цьому, слід зауважити, що наявність досвіду роботи за видом занять (професією) оцінюваної професійної кваліфікації є обов'язковою, без неї оцінювач вважається таким, що не відповідає критерію акредитації кваліфікаційного центру, навіть за наявності максимальної кількості балів за іншими показниками. Враховуючи вищезазначене, для заявника доречним вбачається додатково подати документи, що підтверджують рівень професійної кваліфікації оцінювача, яка має бути не нижча ніж оцінювана професійна кваліфікація, та щонайменше три роки стажу роботи за видом занять (професією) оцінюваної професійної кваліфікації. Слід розуміти, що стаж вимагається саме за професією оцінюваної професійної кваліфікації, а не за самою професійною кваліфікацією, що полегшує пошук потенційних оцінювачів. Фактично чинний Порядок акредитації утворює колізію для заявника, оскільки не вимагає подання підтверджених документів щодо освіти та досвіду роботи оцінювачів професійних кваліфікацій, водночас без таких документів експерт з акредитації кваліфікаційних центрів не зможе оцінити оцінювача, що негативно вплине на підсумковий результат акредитаційного експертизи. Доречним вбачається розширити список документів, які подаються на акредитацію кваліфікаційного центру, додавши до нього документи про освіту та досвід роботи оцінювачів.

Третій критерій акредитації вимагає наявності примірника оригіналу документа, що містить виклад затвердженої заявником або його відокремленим підрозділом процедури присвоєння/підтвердження за кожною професійною кваліфікацією, заявленою на акредитацію кваліфікаційного центру. Процедура присвоєння/підтвердження може бути затверджена заявником окремо для кожної професійної кваліфікації або єдиним документом за групою кваліфікацій, якщо процедура не змінюється залежно від специфіки кваліфікації.

Процедура присвоєння/підтвердження повинна відповідати Порядку присвоєння та підтвердження професійних кваліфікацій кваліфікаційними центрами, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 року № 956 (далі – Порядок присвоєння) [5]. При формуванні власної процедури слід розуміти, що вона повинна містити всі основні елементи, які є в Порядку присвоєння, а саме етапи процедури присвоєння/підтвердження із зазначенням строків кожного етапу, порядок оформлення і подання здобувачем документів на присвоєння/підтвердження професійної кваліфікації в паперовому та електронному вигляді, їх перевірка, проведення співбесіди, прийняття рішення щодо можливості проведення процедури оцінювання результатів навчання, порядок та умови проведення процедури оцінювання, порядок формування комісії з оцінювання та забезпечення її неупередженості, порядок оформлення результатів проведених заходів, забезпечення права та визначення умов повторного призначення процедури оцінювання здобувачеві, який не з'явився для проходження процедури оцінювання з поважних причин, порядок видачі дублікатів сертифікатів, порядок розгляду апеляції на рішення кваліфікаційного центру про відмову в проведенні процедури оцінювання та про відмову в присвоєнні/підтвердженні повної/часткової професійної кваліфікації, строки подання апеляції [5].

В окремих випадках потенційний здобувач може зазначити список документів, які необхідно подати для початку процедури присвоєння/підтвердження, але в такому разі слід зауважити, що згідно з пунктом 29 Порядку кожен акредитований кваліфікаційний центр зобов'язаний інформувати Агентство про наявність змін у відомостях, відображених у документах, на підставі яких Агентством прийнято рішення про акредитацію кваліфікаційного центру, не пізніше ніж протягом трьох робочих днів з дня настання таких змін [2]. При цьому в разі неподання зазначеної інформації протягом трьох місяців Агентство приймає

рішення про припинення дії сертифіката, про що інформує кваліфікаційний центр, надіславши відповідне повідомлення на адресу електронної пошти протягом трьох робочих днів з дня прийняття такого рішення. Утворюється ризик, що у разі затвердження кваліфікаційним центром списку документів, які повинен подавати здобувач для проходження процедури присвоєння/підтвердження професійної кваліфікації, він буде вимушений повідомляти Агентство про зміни, внесені до вищезазначеного списку, оскільки це буде вважатися зміною процедури присвоєння/підтвердження. Більш практичним варіантом для потенційного кваліфікаційного центру буде затвердження списку документів, які повинен подавати здобувач для початку процедури присвоєння/підтвердження професійної кваліфікації, поза процедурою присвоєння/підтвердження.

Порядок розгляду апеляції повинен бути передбачений у процедурі присвоєння/підтвердження. Саме тому його бажано сформулювати заздалегідь, передбачивши строки розгляду апеляції після її подання, порядок утворення апеляційної комісії, вимоги до її складу, можливість залучення сторонніх експертів для утворення апеляційної комісії у разі, якщо у кваліфікаційного центру не буде власних експертів, оскільки апеляцію не можуть розглядати експерти, які виносили перше рішення, на яке вона була подана. Головною проблемою цього критерію є невизначеність складових елементів процедури формування комісії з оцінювання та апеляційної комісії, а також введення співбесіди на стадії опрацювання документів як обов'язкового елемента процедури присвоєння/підтвердження.

Четвертий критерій акредитації передбачає, що заявник подає затверджений ним, його структурним або відокремленим підрозділом зразок контрольно-оцінювальних матеріалів для проведення одного оцінювання результатів навчання за кожною професійною кваліфікацією, заявленою на акредитацію, для підтвердження наявності контрольно-оцінювальних матеріалів (далі – КОМ) і здійснення процедур оцінювання. Слід зазначити, що наведений критерій найбільш суб'єктивний серед усіх, оскільки встановлені вимоги до КОМ відсутні. Це створює чимало проблем для експертів з акредитації кваліфікаційних центрів з точки зору встановлення відповідності зазначеному критерію та теоретично для суддів, у разі оскарження висновку про акредитаційну експертизу за критерієм у судовому порядку.

Чинна редакція Порядку не встановлює вимог щодо мінімально необхідної кількості тестів

у банку тестових завдань, їхніх типів, що фактично дозволяє заявнику утворити навіть 1 варіант тестових завдань одиночного вибору і подавати такі КОМ разом з іншими документами на проведення процедури акредитації. З високою ймовірністю комісія з акредитації кваліфікаційного центру відмовить, але ґрунтуватись вона буде на суб'єктивному сприйнятті, що зазначених тестових завдань недостатньо для оцінки всіх трудових функцій відповідної професійної кваліфікації, передбаченої професійним стандартом, а не на встановлених законодавством підставах, що дає змогу заявникові оскаржити такий висновок у судовому порядку та фактично пройти акредитацію, маючи малу кількість неякісних тестових завдань. Своєю чергою, утворення такого прецеденту, коли заявника, його структурний або відокремлений підрозділ акредитують з мінімальною кількістю тестових завдань низької якості, може призвести до зниження рівня оцінювання у відповідному кваліфікаційному центрі, що може нанести чималу шкоду внутрішньому ринку праці, який буде поповнюватися низькокваліфікованими фахівцями.

На наш погляд, вирішити зазначену проблему можна, встановивши вимоги до мінімальної кількості запитань у базі тестових завдань, їхніх типів і видів у Порядку, яких повинно бути щонайменше 100 і які мають включати в себе завдання одиночного, множинного вибору, встановлення відповідності тощо.

П'ятий критерій акредитації передбачає, що заявник подає відомості про матеріально-технічне забезпечення процедур оцінювання за кожною професійною кваліфікацією, заявленою на акредитацію, згідно з додатком 3 Порядку, разом з копіями документів, що підтверджують право власності або користування приміщеннями, обладнанням, щоб підтвердити наявність матеріально-технічних ресурсів для здійснення процедур оцінювання (право власності або користування приміщеннями, обладнанням).

Від заявника фактично вимагається заповнити відомості про матеріально-технічне забезпечення та підтвердити інформацію, наведену в них. Для підтвердження права власності достатньо витягу з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно про проведену державну реєстрацію прав, копії договору оренди, договору про спільну діяльність або інших правочинів, передбачених законодавством, із зазначенням строку дії, або лист органу управління, у сфері якого перебуває заявник, його структурний або відокремлений підрозділ про підтвердження факту перебування

відповідних приміщень, обладнання на балансі заявника, його відокремленого підрозділу (наприклад, інвентаризаційний опис основних засобів, балансова довідка тощо), які дозволяють встановити право власності або право користування приміщеннями та обладнанням. На підтвердження права володіння обладнанням заявник часто подає договори про купівлю або оренду обладнання замість інвентаризаційного опису основних засобів, балансової довідки тощо. Слід розуміти, що купівля обладнання не завжди підтверджує володіння ним, тому що з моменту купівлі може пройти період амортизації і воно вже буде списане з балансу. Інвентаризаційний опис основних засобів та/або балансова довідка, інший аналогічний документ підтверджують, що обладнання перебуває у володінні заявника на момент подання документів, і саме тому це більш прийнятний варіант для підтвердження відповідності зазначеному критерію. У подальшому, при підготовці змін до Порядку, варто конкретизувати, який саме документ(-и) необхідно подавати для підтвердження володіння приміщенням або обладнанням, щоб надати цьому критерію правову визначеність і зробити його більш прозорим для заявника.

Окремою проблемою залишається можливість подання недостовірних відомостей, які неможливо перевірити без виїзду на об'єкт акредитації, що утворює певні ризики щодо належного рівня акредитованих кваліфікаційних центрів. Можливим рішенням може бути введення в Порядок виїзної експертизи, такі зміни дозволять підтвердити наявність приміщення, обладнання безпосередньо експертами, зворотною стороною чого стане підвищення вартості та часу проведення акредитаційної експертизи. Одним із варіантів збереження чинної вартості акредитаційної експертизи та підтвердження наявності приміщення й обладнання в заявника може стати вимога зробити фото, відеофіксацію приміщення, обладнання та подання цих матеріалів до загального пакета документів, а також можливість забезпечити проведення (за допомогою програмного забезпечення для) онлайн-конференцій у день проходження акредитаційної експертизи для демонстрації приміщення, обладнання в дистанційному режимі.

Шостий критерій акредитації кваліфікаційного центру потребує подання відомостей про вебсайт заявника, який забезпечує/забезпечить публічне інформування про кваліфікаційний центр, відповідні професійні кваліфікації та процедуру присвоєння/підтвердження (у довільній формі) [2]. Відповідність цьому критерію перевіряється переходом за посиланням на вебсайт, де заявник,

його структурний або відокремлений підрозділ може розмістити інформацію про кваліфікаційний центр, відповідні професійні кваліфікації, процедуру присвоєння/підтвердження, а також зразок заяви про проходження процедури присвоєння/підтвердження для здобувачів професійних кваліфікацій [2].

Слід зауважити, що згідно з пунктом 21 Порядку серед результатів акредитаційної експертизи відсутня часткова акредитація кваліфікаційного центру. За результатами процедури акредитації та розгляду поданого звіту Агентство може прийняти рішення про акредитацію кваліфікаційного центру, повторну експертизу або відмову в акредитації [2].

При цьому акредитованим кваліфікаційним центром можуть визнати заявника, який частково відповідає всім шести критеріям акредитації, що прирівнює його до заявників, які повністю відповідають критеріям акредитації кваліфікаційного центру. Чинний Порядок не передбачає часткової акредитації кваліфікаційного центру, що не стимулює кваліфікаційні центри виправляти зазначені експертами з акредитації кваліфікаційних центрів недоліки перед повторною акредитаційною експертизою. Можливим удосконаленням законодавства у цій сфері є прийняття змін до Порядку з метою запровадження можливості для

Агентства приймати рішення про часткову акредитацію строком на 1 рік, після завершення якої кваліфікаційний центр повинен усунути всі виявлені недоліки та пройти акредитаційну експертизу повторно.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Процедура акредитації кваліфікаційних центрів запустила важливий процес, спрямований на збільшення кількості суб'єктів присвоєння/підтвердження/визнання професійних кваліфікацій, що в подальшому має призвести до наповнення вітчизняного ринку праці кваліфікованими кадрами та стимулювати розвиток економіки України. Проте чинний аналіз процедури акредитації кваліфікаційних центрів і практика вже акредитованих кваліфікаційних центрів свідчить, що Порядок потребує ухвалення змін, які б ураховували б накопичений практичний досвід та зробили процедуру більше детальною, зрозумілою, простою для підготовки потенційних заявників.

Перш за все потребується введення часткової акредитації кваліфікаційного центру, уточнення мінімального списку документів, які заявник має подати для початку процедури акредитації кваліфікаційного центру, встановлення мінімальних вимог до кількості й типів контрольно-оцінювальних матеріалів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Державна служба статистики України : офіційний сайт. URL: https://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/kv10_i.html.
2. Деякі питання акредитації кваліфікаційних центрів : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2021 року № 986 «Деякі питання акредитації кваліфікаційних центрів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/986-2021-п> (дата звернення 29.04.2023).
3. Деякі питання Національного агентства кваліфікацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 05 грудня 2018 року № 1029. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1029-2018-п> (дата звернення: 24.05.2023 р.).
4. Посібник для оцінювачів результатів навчання для присвоєння професійних кваліфікацій / за заг. ред. В. Ковтунця та Т. Семигіної. Київ : ТОВ «ВІСТКА», 2021. 156 с.
5. Про затвердження Порядку присвоєння та підтвердження професійних кваліфікацій кваліфікаційними центрами : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 року № 956. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/956-2021-п> (дата звернення 29.04.2023).
6. Про затвердження Порядку розроблення, введення в дію та перегляду професійних стандартів : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 року № 317. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2017-п> (дата звернення 15.05.2023).
7. Про затвердження Положення про Реєстр кваліфікацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 червня 2021 року № 620. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/620-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 10.05.2023).
8. Реєстр кваліфікацій : офіційний сайт. URL: <https://register.nqa.gov.ua/>.

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.2>

Андрєв Василь Миколайович,

кандидат наук з державного управління,

Голова Профспілки працівників будівництва і промисловості будівельних матеріалів України

ORCID ID: 0000-0002-6206-7740

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ІНСТИТУТІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ПУБЛІЧНО-СЛУЖБОВИХ ВІДНОСИН

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC GOVERNMENT INSTITUTIONS AND PUBLIC SERVICE RELATIONS

Автором досліджено, що теоретико-методологічні проблеми співвідношення інститутів публічної влади та публічно-службових відносин зосереджується на аналізі теоретичних та методологічних аспектів взаємодії між інститутами влади та службовими структурами в сучасному суспільстві. Визначено ключові поняття, такі як інститути публічної влади та публічно-службові відносини, розкриваючи їхню роль у стабільному функціонуванні управлінських систем. Крім цього, дослідження спрямоване на глибокий теоретичний аналіз, включаючи докладний розгляд ключових теорій, які визначають взаємозв'язок між інститутами влади та публічно-службовими відносинами. Дослідження націлюється на визначення важливих термінів та концепцій, що використовуються у цьому контексті, для обґрунтованого розуміння сутності досліджуваних понять. Результати дослідження свідчать про важливість розуміння та оптимізації взаємодії цих інститутів для покращення ефективності управління та зміцнення демократичних принципів у сучасному суспільстві. З'ясовна, що аналіз теоретичних концепцій, які визначають ключові аспекти відносин між інститутами публічної влади та службовими структурами. Розгляд основних теорій дозволяє виявити тенденції та залежності в цьому взаємодії, що є важливим для розвитку стратегій управління та гармонізації відносин. Проте методології дослідження визначаються конкретні методи аналізу, які допомагають висвітлити складні аспекти взаємодії інститутів публічної влади та публічно-службових відносин. Це включає в себе використання термінології, що розкриває сутність понять і реляцій між ними. Підкреслено значущість теоретичного та методологічного розгляду співвідношення інститутів влади та службових відносин для вдосконалення сучасного управління. Вони наголошують на необхідності подальших досліджень та реформ, спрямованих на створення стабільної та ефективної суспільно-політичної системи.

Ключові слова: інститути публічної влади, публічно-службові відносини, теорії управління, методологія дослідження, корупція, взаємодія владних структур.

The author has researched the theoretical and methodological problems of the relationship between institutions of public power and public service relations, focusing on the analysis of theoretical and methodological aspects of the interaction between institutions of power and service structures in modern society. Key concepts such as institutions of public power and public-service relations are defined, revealing their role in the stable functioning of management systems. In addition, the research is aimed at a deep theoretical analysis, including a detailed examination of key theories that determine the relationship between power institutions and public-service relations. The study aims to define the important terms and concepts used in this context for a sound understanding of the essence of the studied concepts. The results of the study indicate the importance of understanding and optimizing the interaction of these institutions to improve the effectiveness of management and strengthen democratic principles in modern society. It is clear that the analysis of theoretical concepts that determine the key aspects of relations between institutions of public authority and service structures. Consideration of the main theories allows us to identify trends and dependencies in this interaction, which is important for the development of management strategies and the harmonization of relations. However, the research methodology defines specific methods of analysis that help to highlight the complex aspects of the interaction of institutions of public power and public-service relations. This includes the use of terminology that reveals the essence of concepts and relationships between them. The significance of the theoretical and methodological consideration of the relationship between power institutions and service relations for the improvement of modern management is emphasized. They emphasize the need for further research and reforms aimed at creating a stable and effective socio-political system.

Key words: institutes of public authority, public service relations, management theories, research methodology, corruption, interaction of power structures.

Постановка проблеми. У сучасному динамічному світі, де суспільно-політичні, економічні та технологічні процеси постійно змінюються,

зрозуміння проблеми співвідношення інститутів публічної влади та публічно-службових відносин стає критично важливим для забезпечення ефек-

тивного управління та відповідності діяльності державних органів сучасним вимогам. Це передбачає глибокий аналіз та адаптацію до нових викликів, які виникають в результаті глобалізації, технологічного прогресу та зміни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти проблем співвідношенню інститутів публічної влади та публічно-службових відносин досліджували такі науковці, як: О. Батанова, В. Баштанник, Р. Бедрія, О. Божок, С. Серьогін, Є. Бородін, В. Малиновський, Ю. Пайда, Н. Липовська, та інші.

Мета статті. Мета статті полягає в розкритті та аналізі теоретико-методологічних аспектів співвідношення інститутів публічної влади та публічно-службових відносин з метою вдосконалення управлінської діяльності та підвищення ефективності громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В сучасному суспільстві система публічного управління є ключовим фактором для забезпечення стабільності, розвитку та задоволення потреб громадян. Взаємодія між інститутами публічної влади та публічно-службовими відносинами визначає ефективність цієї системи.

Доречно наголосити, що сучасне управління ґрунтується на двох основних складових: інститути публічної влади та взаємодія між громадськими службами. Ці поняття відіграють визначальну роль у формуванні структур та принципів, які визначають спосіб функціонування суспільства. Варто розглянути поняття, які допоможуть зрозуміти, що вони собою представляють та як вони пов'язані між собою.

Інститути публічної влади – це формальні та неформальні структури, що здійснюють владні функції у суспільстві. Вони включають органи виконавчої, законодавчої та судової влади, а також інші установи, які визначають правові та політичні рамки.

Публічно-службові відносини – це взаємодія між державними службовцями та громадянами, спрямована на надання публічних послуг та виконання функцій держави. Вони визначаються етикою, професійними стандартами та взаємодією між публічними службовцями та громадянами [4, с. 312].

Варто відмітити думку вченого О. Божока [2, с. 14], що у динаміці сучасного управління найбільш важливим аспектом є дослідження взаємодії між інститутами публічної влади та публічно-службовими відносинами. Різні теорії надають унікальні підходи та погляди на це взаємодію, розкриваючи ключові аспекти контролю, соціальних відносин та ефективного управління

в цьому контексті. Нижче представлена таблиця, яка узагальнює основні теорії та ключові аспекти, що визначають співвідношення між цими двома складовими публічного управління.

Отже, таблиця 1 узагальнює основні теорії та висвітлює їх ключові аспекти, надаючи зручний огляд взаємодії між інститутами публічної влади та публічно-службовими відносинами.

Слід наголосити, що сучасне управління вимагає глибокого розуміння та вивчення взаємодії

Таблиця 1

Співвідношення між інститутами публічної влади та публічно-службовими відносинами

Теорія	Основа теорії	Ключові аспекти
Теорія агентства	взаємодія агентів та принципалів	– відданість агентів інтересам принципалів; – контроль та забезпечення відповідності цілям
Теорія соціального капіталу	роль соціальних відносин у публічному управлінні	– розвиток довіри для співпраці; – значення соціальних зв'язків у системі управління
Теорія нового управління	ринкова орієнтація та ефективне управління	– впровадження бізнес-підходів у систему управління; – акцент на результативності та ефективності

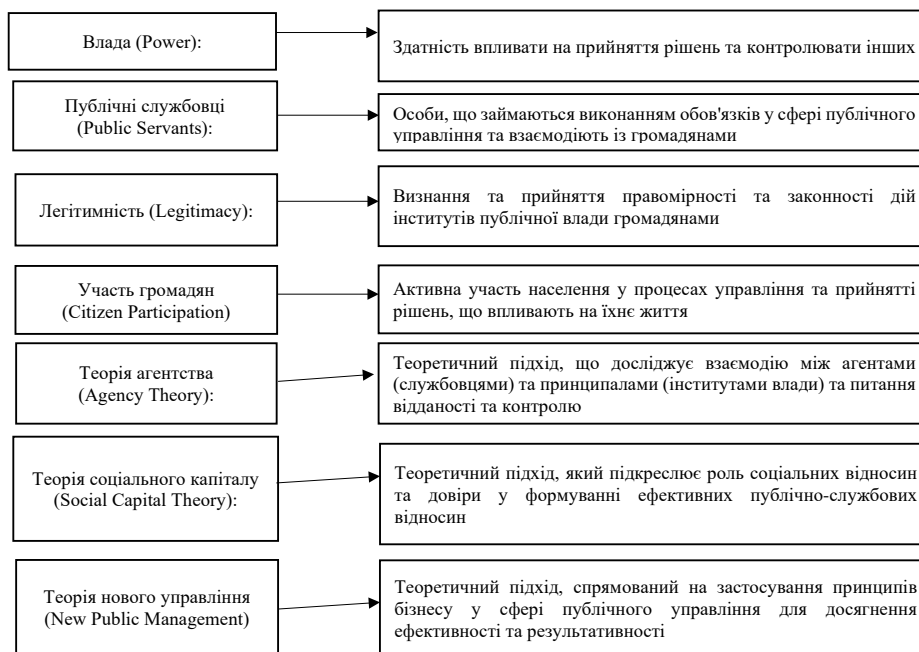
Складено та узагальнено на основі аналізу джерела

між інститутами публічної влади та публічно-службовими відносинами. Для надання чіткого визначення цього взаємозв'язку, важливо визначити ключові терміни та концепції.

Отже, визначення надають базового розуміння термінів та концепцій, які використовуються у дослідженні взаємодії між інститутами публічної влади та публічно-службовими відносинами.

Крім того, що для дослідження співвідношення між інститутами публічної влади та публічно-службовими відносинами використовується комбінований методологічний підхід. По-перше, використовується кількісний аналіз для оцінки об'єктивних показників, таких як структура влади, кількість службовців та рівень легітимності інститутів. По-друге, використовується якісний підхід, щоб вивчити соціокультурний контекст та індивідуальні переконання громадян щодо владних структур та службовців. Методи спостереження, інтерв'ю та аналізу контенту документів допомагають визначити неформальні аспекти взаємодії.

Доречно наголосити, що вибір комбінованого підходу обґрунтований необхідністю зрозуміти як кількісні, так і якісні аспекти взаємодії між інститутами публічної влади та публічно-служ-

Рис. 1. Визначення ключових термінів та концепцій щодо взаємодії між інститутами публічної влади та публічно-службовими відносинами, складено та узагальнено на основі аналізу джерела [3]

бовими відносинами. Кількісний аналіз надасть об'єктивні дані, а якісний поглибить розуміння соціокультурних і контекстуальних факторів, які впливають на цю взаємодію. Такий підхід дозволяє отримати комплексний образ та розкрити різноманіття факторів, які визначають співвідношення між різними суб'єктами у сфері державного управління [1, с. 208].

На думку вченого Ю. Пайда [5], що співвідношення між інститутами публічної влади та публічно-службовими відносинами є складною динамікою, яка формує основу сучасного державного управління. В рамках цього дослідження визначено ключові проблеми, які можуть виникати в цьому взаємодії.

Слід додати, що коли громадяни не довіряють інститутам влади, вони можуть стати пасивними учасниками суспільства. Вони можуть уникати політичної участі, не висловлювати свої погляди чи взагалі ухилятися від взаємодії з державою. Пасивність громадян може призвести до недостатньої представленості інтересів громадськості, низької якості демократичних процесів та втрати діалогу між владою та населенням.

Крім цього, недовіра громадян створює ситуацію, де інститути влади втрачають свою легітимність у очах громадян. Це може виникнути через відчуття корупції, непрозорості або невдач у вирі-

шенні важливих соціальних питань. Зниження легітимності влади може призвести до недостатньої поваги до законів та регуляції, збільшення соціальних конфліктів та загрози стабільності суспільства [6].

Окремо необхідно відмітити думку вчених С. Серьогіна, Н. Липовської та Є. Бородіна [7],

Таблиця 2

Проблеми у співвідношенні між інститутами публічної влади та публічно-службовими відносинами

Проблема	Наслідки та вплив
Недостатня довіра громадян	– пасивність громадян; – зниження легітимності інститутів влади
Нерівномірна розподіленість влади	– соціальні конфлікти – відчуття безпорадності громадян
Недостатність взаємодії та координації	– дублювання функцій та конфлікти інтересів; – зниження ефективності в управлінні
Корупційні практики	– підрив державної легітимності; – зниження інвестиційної привабливості
Відсутність стабільності та стратегічного планування	– невизначеність та непередбачуваність; – ризики для сталого розвитку

Складено та узагальнено на основі аналізу джерела

що є можливі шляхи вирішення проблеми: підвищення транспарентності та відкритості, залучення громадськості до процесів управління, боротьба з корупцією та недоліками влади, освіта та інформаційна грамотність. Отже, шляхи можуть сприяти покращенню взаємодії між громадянами та інститутами влади, збільшуючи рівень довіри та легітимності державних структур.

Варто наголосити, що проблема нерівномірної розподіленої влади виникає, коли політична та економічна влада скупчується в обмеженому колі еліт, призводячи до соціальних нерівностей. Це може призвести до конфліктів між різними групами суспільства та відчуття безпорадності серед громадян, які не мають реального впливу на прийняття рішень та формування політики. Рішенням може бути здійснення реформ, спрямованих на забезпечення більшої участі та розподілу влади, а також впровадження політик, що сприяють соціальній справедливості.

Доречно підкреслити, що проблема недостатньої взаємодії та координації виникає, коли різні сектори суспільства, або навіть різні рівні влади, не ефективно співпрацюють та не координують свої дії. Це може призводити до невирішених проблем, дублювання зусиль та загрози ефективності. Розв'язанням може бути поліпшення механізмів взаємодії, встановлення чітких комунікаційних ланцюгів та розробка стратегій координації для досягнення спільних цілей.

Крім того, проблема корупційних практик виникає, коли владні структури чи посадовці використовують свої повноваження для особистої вигоди, порушуючи етичні та законні норми. Це може призводити до великих втрат для суспільства, сприяти нерівності та підірвати довіру до влади.

Доцільно зазначити, що проблема відсутності стабільності та стратегічного планування вказує на відсутність стійкості управлінських процесів та відсутність чіткого стратегічного напрямку. Це може призвести до хаотичних рішень, неефективності управління та невдач у досягненні довгострокових цілей.

Розв'язанням першої проблеми може бути впровадження ефективних механізмів контролю

за владними діями, посилення антикорупційних заходів та культури відкритості. Для другої проблеми важливо розробити стабільні стратегії управління, визначити конкретні цілі та реалізувати систему стратегічного планування для досягнення стійких та спрямованих на результат результатів [6].

Отже, виокремлено важливі проблеми, що можуть виникати у взаємодії між інститутами публічної влади та публічно-службовими відносинами. Недостатня довіра, нерівномірна розподіленість влади, недостатність взаємодії та координації, корупційні практики та відсутність стратегічного планування становлять виклики, що можуть впливати на сталість, ефективність та легітимність сучасного управління. Розв'язання цих проблем вимагатиме спільних зусиль влади та громадян для побудови відкритого, прозорого та ефективного державного управління.

Висновок. Таким чином, проаналізувавши вищезазначене можна дійти висновку, щодо співвідношення інститутів публічної влади та публічно-службових відносин, стає очевидним, що ця взаємодія визначає не лише функціонування систем управління, але й сприяє формуванню суспільства. Теоретичний аналіз показав, що розуміння ролі інститутів влади та відносин є ключовим для розвитку демократії та забезпечення ефективного управління. Теорії, визначаючи це співвідношення, служать основою для побудови структур управління та взаємодії між владними та службовими компонентами. Важливим етапом є розгляд ключових проблем, таких як корупція, недостатність взаємодії та стратегічного планування. Ці проблеми визначають вразливість сучасних управлінських систем та потребують системних реформ для їх вирішення.

Отже, підкреслено необхідність подальших практичних досліджень та реформ для покращення демократії, забезпечення ефективного управління та задоволення потреб громадян. Дослідження цього співвідношення є важливим етапом для розвитку сталої та демократичної суспільно-політичної системи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Батанова О. В., Бедрія Р. Б. Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи. V Міжнародної науково-практичної конференції (12 травня 2023 р., м. Львів) Київ ; Львів ; Щецин : ЛНУ імені Івана Франка, 2023 р. С. 208.
2. Божок О. І. Науково-практичні підходи до врегулювання конфліктів в публічному управлінні. *Теорія та історія публічного управління*. № 33, 2023 р. С. 9–13.
3. Липовська Н. А. Публічно-службові відносини в системі демократичного врядування. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. №1, 2023 р.
4. Малиновський В. Я. Публічна служба в Україні. Київ: Видавничий дім "Кондор", 2018 р. С. 312.

5. Пайда Ю. Ю. Сутність та специфіка співвідношення органів публічної адміністрації з іншими галузями права. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. № 1, 2021 р. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/1_2021/14.pdf

6. Робота з конфліктами в державних установах: міжнародний досвід. Київ. 2022 р. С. 22. URL: https://drive.google.com/file/d/1FrF_F2E0yTr-1bNVOV7qyrfpY65AdmED/view

7. Серьогін С. М., Липовська Н. А., Бородин Є. І. Публічна служба. Дніпро. ГРАНІ, 2019 р. С. 384. URL: https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/162886/2019_9_Publiczna_sluzhba_2_2019.pdf?sequence=1

УДК 304.4:008(477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.3>

Першина Наталія Геннадіївна,

аспірантка

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-8759-5769

ОХОРОНА НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЯК СКЛАДОВА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

PROTECTION OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE AS A COMPONENT OF HUMAN RIGHTS PROTECTION

У статті досліджується проблема охорони нематеріальної культурної спадщини в контексті захисту прав людини. Обґрунтовано взаємозв'язок між нематеріальною культурною спадщиною і правами людини, зокрема те, що саме особливість нематеріальної культурної спадщини як фундаментального елемента ідентичності її творців і носіїв передбачає відповідні наслідки з точки зору захисту культурних прав людини. Показано, що імплементація положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права вимагає, щоб колективні права громади, членами якої є відповідні особи, були належним чином захищені. Захист нематеріальної культурної спадщини є важливою передумовою для забезпечення ефективності певних прав людини на користь відповідних осіб та громад. З практичної точки зору, це означає вимогу до держав забезпечити таким особам і громадам належний доступ до своєї нематеріальної культурної спадщини та участь в управлінні нею. Показано, що це означає зобов'язання не лише уникати прямого втручання державних посадових осіб у користування громадами та особами, яких це стосується, їхньою нематеріальною спадщиною, але й створювати належні умови для забезпечення конкретного та ефективного використання спадщини такими громадами та особами, у світлі їхніх конкретних очікувань і потреб. На думку авторки, державна політика у сфері охорони нематеріальної культурної спадщини має недостатньо інструментів видається недостатньою для забезпечення відповідного захисту особливостей нематеріальної спадщини.

Визначено, що міжнародне співтовариство не може терпіти культурні прояви, що перетворюються на ефекти, які є абсолютно неприйнятними у світлі першорядної цінності людської гідності. На думку авторки, дуже важливим є, щоб будь-який прояв нематеріальної культурної спадщини був сумісний з кількома основними правовими нормами, які відображають цінності, фундаментальна характеристика яких переважає навіть значення культурного розмаїття. Необхідно, зокрема, щоб будь-яке культурне самовираження відповідало нормам про права людини. Однак це не означає, що жодні відступи від міжнародно визнаних прав людини не можуть бути прийнятні в ім'я культурного розмаїття.

Ключові слова: нематеріальна культурна спадщина, культура, міжнародний захист, національні держави, державна політика, права людини.

The article examines the problem of intangible cultural heritage protection in the context of human rights protection. The relationship between intangible cultural heritage and human rights is substantiated, in particular, the fact that the very feature of intangible cultural heritage as a fundamental element of the identity of its creators and bearers implies corresponding consequences from the point of view of the protection of cultural human rights. It is shown that the implementation of the provisions of the International Covenant on Civil and Political Rights requires that the collective rights of the community, of which the relevant persons are members, are properly protected. The protection of intangible cultural heritage is an important prerequisite for ensuring the effectiveness of certain human rights for the benefit of relevant individuals and communities. From a practical point of view, this means requiring states to ensure that such individuals and communities have adequate access to their intangible cultural heritage and participate in its management. It is shown that this means an obligation not only to avoid direct interference by public officials in the use of their intangible heritage by the communities and individuals concerned, but also to create appropriate conditions to ensure the specific and effective use of the heritage by such communities and individuals, in the light of their specific expectations and needs.

In the opinion of the author, the state policy in the field of protection of intangible cultural heritage has insufficient tools and seems to be insufficient to ensure appropriate protection of features of intangible heritage.

It was determined that the international community cannot tolerate cultural manifestations that turn into effects that are absolutely unacceptable in light of the primary value of human dignity. According to the author, it is very important that any manifestation of intangible cultural heritage is compatible with several basic legal norms that reflect values, the fundamental characteristic of which prevails even the value of cultural diversity. It is necessary, in particular, that any cultural expression complies with human rights norms. However, this does not mean that no deviations from internationally recognized human rights can be accepted in the name of cultural diversity.

Key words: intangible cultural heritage, culture, international protection, national states, state policy, human rights.

Постановка проблеми. Нематеріальна культура спадщина (далі – НКС) є істотним елементом національної та культурної ідентичності її творців і носіїв, і це нерозривно пов'язує її з правами людини. Державна політика у сфері охорони нематеріальної культурної спадщини має недостатньо інструментів видається недостатньою для забезпечення відповідного захисту особливостей нематеріальної спадщини. Міжнародний та національний захист НКС має спиратися на супутнє застосування, хоча й непрямым чином, міжнародного права прав людини з тієї причини, що НКС є складовою культурних прав людини та важливою необхідною умовою для забезпечення реальної реалізації та здійснення індивідуальних і колективних прав її творців і носіїв.

Аналіз наукових досліджень. Теоретичним підґрунтям дослідження стали роботи науковців в сфері захисту прав людини, зокрема В. Баштанника, П. Біличенко, А. Іваницького, Н. Мельник та ін. Проблематика охорони нематеріальної культурної спадщини на міжнародному рівні привернула наукову увагу О. Буценка, Т. Геврика, С. Скульчика, Т. Катаргіної, К. Князева, І. Лукашука, О. Мельничук, Н. Самандас, М. Федоренко та ін.

Мета статті. Дослідити охорону нематеріальної культурної спадщини на міжнародному рівні в контексті захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу. Існування взаємозв'язку між нематеріальною культурною спадщиною і правами людини є абсолютно очевидним з різних точок зору. По-перше, саме особливість НКС як фундаментального елемента ідентичності її творців і носіїв передбачає відповідні наслідки з точки зору захисту прав людини (тобто культурних прав). Зокрема, фактом є те, що величезна частина НКС взаємопов'язана з релігійними переконаннями. Отже, якщо ця спадщина не охороняється належним чином, (не)дії держави можуть призвести до порушення права на свободу думки, совісті та релігії, що виражається, зокрема, статтею 18 Загальної декларації прав людини [1] та статтею 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МПГПП) [2]. По суті, це право передбачає «свободу, індивідуально чи спільно з іншими, публічно чи приватно, виявляти [свою] релігію або переконання в поклонінні, обрядах, практиці та навчанні» [2]. У своєму Загальному коментарі до статті 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права Комітет з прав людини заявив, що: «свобода сповідувати релігію або віру в богослужінні, обрядах, практиці та навчанні охоплює широкий спектр дій. Концепція поклоніння поширюється на ритуальні та цере-

моніальні дії, що безпосередньо виражають віру, а також на різні практики, невід'ємні від таких дій, включаючи будівництво культових споруд, використання ритуальних формул та предметів, демонстрацію символів, а також спостереження за святами та днями відпочинку. Дотримання і сповідання релігії або вірувань може включати в себе не тільки церемоніальні дії, але і такі звичаї, як дотримання правил харчування, носіння характерного одягу або головних уборів, участь в ритуалах, пов'язаних з певними етапами життя, і використання певної мови, якою зазвичай розмовляє група» [3]. Більшість прикладів, наведених у цьому уривку, представляють прояви НКС, пов'язані з ідентичністю спільноти, до якої належать відповідні особи. Крім того, стаття 27 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, присвячена культурним правам, стверджує, що «в тих державах, в яких існують етнічні, релігійні або мовні меншини, особам, які належать до таких меншин, не може бути відмовлено в праві, спільно з іншими членами своєї групи, користуватися власною культурою, сповідувати свою власну релігію, або використовувати свою рідну мову». Правильна імплементація такого положення вимагає, щоб колективні права громади, членами якої є відповідні особи, були належним чином захищені, оскільки: «Хоча права, захищені статтею 27, є індивідуальними правами, вони, у свою чергу, залежать від здатності меншини підтримувати свою культуру, мову чи релігію» [4]. Звідси випливає, що «позитивні заходи держав можуть... бути необхідними для захисту ідентичності меншини та прав її членів користуватися та розвивати свою культуру та мову, а також сповідувати свою релігію у спільноті з іншими членами групи» [4]. Належне виконання зазначеного зобов'язання, очевидно, підпорядковане вимозі забезпечення належного захисту прав людини, що підтверджується подальшою заявою Комітету з прав людини, в якій наголошується на необхідності захисту прав, передбачених статтею 27 МПГПП, які мають бути «спрямовані на забезпечення виживання та подальшого розвитку культури, релігійної та соціальної ідентичності відповідних меншин, збагачуючи таким чином тканину суспільства в цілому» [4]. Слід зазначити, що стаття 27 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права відтворена, практично ідентично, у статті 30 Міжнародної конвенції про права дитини 1989 року [5]. Ця Конвенція також підтверджує у статті 29 (d), що освіта дитини має бути спрямована, зокрема, на розвиток «її власної культурної ідентичності, мови та цінностей».

Зазначене свідчить про те, що захист НКС є важливою передумовою для забезпечення ефективності певних прав людини на користь відповідних осіб та громад. З практичної точки зору, це означає вимогу до держав забезпечити таким особам і громадам належний доступ до своєї НКС та участь в управлінні нею [6]. Стосовно НКС це означає зобов'язання не лише уникати прямого втручання державних посадових осіб у користування громадами та особами, яких це стосується, їхньою нематеріальною спадщиною, але й створювати належні умови для забезпечення конкретного та ефективного використання спадщини такими громадами та особами, у світлі їхніх конкретних очікувань і потреб.

Принципи, висловлені Комітетом з прав людини, знайшли застосування і в практиці Міжнародного суду з прав людини (ІАСНР). Провідним прикладом у цьому відношенні є подія, що сталася в Суринамі, коли корінна громада була позбавлена можливості вшанувати своїх померлих відповідно до власних традицій (що є нематеріальним елементом її культури). У своєму рішенні, оприлюдненому в 2005 році, ІАСНР підтвердив, що така поведінка призвела до порушення з боку уряду Суринаму статті 5(1) Американської конвенції з прав людини [7] – забезпечення права на фізичну, психічну та моральну недоторканість – на шкоду членам відповідної спільноти. Такого висновку дійшли у світлі того, що: якщо різні ритуали смерті не виконуються відповідно до традиції Нджука, це вважається глибоким моральним гріхом, який не тільки розлють дух померлої людини, але й може образити інших предків спільноти. Це призводить до ряду «духовно викликаних хвороб», які проявляються як справжні фізичні недуги і можуть впливати на весь природний родовід. Члени громади Мойвана наполягають на тому, що вони не знають, що сталося з останками їхніх близьких, і, як наслідок, вони не можуть вшанувати та поховати їх відповідно до фундаментальних ментальних норм культури Нджука [8]. У своїй окремій думці суддя Кансадо Тріндаде підкреслив, що лише дозволивши відповідній громаді корінних народів вшанувати своїх померлих відповідно до власних традиційних обрядів, можна належним чином зберегти свою колективну пам'ять від забуття. Цей результат був важливою передумовою з огляду на «захист їхнього права на життя, що охоплює право на культурну ідентичність, що знаходить своє вираження у визнаних зв'язках солідарності зі своїми померлими» [9]. Він недвозначно додав, що «один із багатьох сучасних проявів людської

совісті» представлений охороною нематеріальної культурної спадщини [10, п. 21, 22, 24].

Нарешті, Комітет з економічних, соціальних і культурних прав також встановив зв'язок між нематеріальною стороною культури і правами людини, переплітаючи право на здоров'я, передбачене ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [11]. Насправді, згідно з Конвенцією, медичні послуги, спеціально розроблені для певних спільнот (особливо корінних народів), «повинні бути культурно відповідними, беручи до уваги традиційну профілактику, лікувальні практики та лікарські засоби» [12] (практики традиційної медицини є типовими прикладами НКС).

Інший аспект, що стосується взаємозв'язку між НКС та правами людини, представлений умовою, що перше має узгоджуватися з іншим, як підкреслюється в останньому реченні визначення, включеного до статті 2 Конвенції. Хоча це припущення є простим з точки зору правової теорії, воно може створити проблеми на практиці, беручи до уваги той факт, що НКС являє собою основний конкретний «продукт», в якій перетворюється ідея культурного розмаїття [13]. Справді, операція з накладання обмежень на розмаїття, на якій би підставі вона не була, може здаватися протиріччям у термінах. Справді, якщо цінність різноманітності ґрунтується на відмінностях, то сам факт обмеження цих відмінностей у певних межах, що має бути прийнятним відповідно до загально визнаних умов, рівносильний включенню елемента одноманітності в оцінку різноманітності. Ця операція, таким чином, неминуче веде до ступеня (хоча і досить обмеженого) гомогенності і стандартизації різноманітності. З іншого боку, як би там не було, міжнародне співтовариство не може терпіти культурні прояви, що перетворюються на ефекти, які є абсолютно неприйнятними у світлі першорядної цінності людської гідності. Чи, може, в ім'я культурного розмаїття, ми повинні прийняти такі явища, як, наприклад, канібалізм, людські жертвоприношення тощо? Тому дуже важливо, щоб будь-який прояв НКС був сумісний з кількома основними правовими нормами, які відображають цінності, фундаментальна характеристика яких переважає навіть значення культурного розмаїття. Необхідно, зокрема, щоб будь-яке культурне самовираження відповідало нормам про права людини. Однак це не означає, що жодні відступи від міжнародно визнаних прав людини не можуть бути прийняті в ім'я культурного розмаїття. Насправді, у світлі вирішальної ролі, яку в багатьох випадках відіграє НКС для

реалізації прав людини, заборона підтримувати таку спадщину та передавати її майбутнім поколінням сама по собі означала б порушення міжнародно визнаних прав людини. Таким чином, у кожному конкретному випадку, коли прояв НКС може спричинити порушення прав людини, необхідно встановити баланс для того, щоб з'ясувати, чи невідповідність цим правам, що впливає з дії НКС, з точки зору серйозності, переважить обмеження на здійснення тих самих прав, визначених заборонаю практикувати та отримувати користь від цього прояву. У випадку, якщо діяльність НКС призвела до порушення основоположних прав людини, які міжнародне співтовариство вважає абсолютно непорушними, такий прояв не має бути дозволений. З практичної точки зору, це призвело б до множинності ефектів. З одного боку, що не узгоджується з визначенням НКС, наведеним у ст. 2 Конвенції ЮНЕСКО про охорону НКС, відповідна спадщина буде знаходитися поза сферою дії Конвенції і не може бути включена до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства. Водночас, факт толерантного ставлення до відповідного прояву НКС мав би наслідком порушення основоположної норми міжнародного права, наслідком чого було б зобов'язання держав вжити необхідних заходів для запобігання та припинення практики такого прояву.

Нерозривний зв'язок між НКС та правами людини дозволяє поглянути на зобов'язання держави щодо збереження спадщини під іншим і більш ефективним кутом зору. Насправді, доти, доки НКС (як елемент культурної ідентичності) є необхідною умовою реалізації прав людини, забезпечення захисту останніх за своєю суттю поширюється і на охорону НКС з тієї причини, що, якщо ця спадщина не охороняється належним чином, права людини, реалізація яких залежить від НКС, будуть неефективними. Іншими словами, НКС часто є елементом, збереження якого необхідне для здійснення певних прав людини її творців і носіїв. Таким чином, тією мірою, в якій існує цей зв'язок між НКС і правами людини, гарантії першої слід розглядати як такі, що (також) підпадають під сферу міжнародного права, яка виходить за межі міжнародного права прав людини. Коли цей висновок застосовується, обов'язок охороняти нематеріальну культурну спадщину поширюється як з точки зору її ефективності, так і з точки зору її географічного простору. Вона поширюється з точки зору ефективності, оскільки НКС має бути захищена не лише в інтересах держави, на території якої вона зазви-

чай розташована – відповідно до підходу, якого дотримується Конвенція ЮНЕСКО про охорону НКС, – але особливо у спосіб, який є доцільним для забезпечення реалізації (індивідуальних та колективних) прав людини її творців та носіїв, з яких захист НКС є неодмінною вимогою. Географічно вона поширюється, тому що відповідає обов'язковості звичаєвого міжнародного права (отже, має обов'язковий характер для всіх країн світу) тією мірою, в якій права людини, істотною умовою яких воно є, також є частиною загального міжнародного права. Тому, хоча це може здатися парадоксальним, найефективнішим правовим запобіжником, доступним на сьогодні для НКС, поза системою Конвенції ЮНЕСКО про охорону НКС, є глибока взаємодія між спадщиною та захистом прав людини.

На відміну від матеріальної спадщини, НКС за своєю природою має помітно динамічний характер. Ця природа фактично уособлює два аспекти. З одного боку, це дозволяє НКС наполегливо відтворювати себе, щоб постійно відображати культурну ідентичність своїх творців і носіїв. Фактично, така спадщина має внутрішню здатність змінювати та формувати свої власні характеристики паралельно з культурною еволюцією відповідних спільнот, а отже, здатна репрезентувати їхню живу спадщину у будь-який момент. З іншого боку, ця внутрішня гнучкість – або, іншими словами, «ефемерний» характер НКС – робить її особливо вразливою до поглинання стереотипованими культурними моделями, що переважають у будь-який момент часу. В епоху, коли глобалізація практично неконтрольована, така характеристика ставить саму ідентичність народів під загрозу згортання і поглинання панівним суспільством. Беручи до уваги той факт, що культурна ідентичність нерозривно пов'язана зі збереженням НКС та її передачею майбутнім поколінням, сучасне суспільство з його типовими моделями та методами може призвести до культурного «вимирання» народів, які розглядаються як окремі соціальні та культурні спільноти, що буде супроводжуватися зникненням їхньої самобутньої культури.

Немає сумніву, що Конвенція ЮНЕСКО про охорону НКС є важливим кроком вперед у контексті міжнародних дій щодо збереження культурної спадщини. З методологічної точки зору, її головна заслуга полягає в тому, що вона виходить за рамки, принаймні в принципі, центральної ідеї вже існуючих відповідних конвенцій (зокрема, Всесвітньої конвенції про спадщину), згідно з якою спадщина, що підлягає охороні, повинна визначатися

на основі критеріїв, що визначають цінність будь-якого окремого культурного прояву відповідно до його зовнішніх якостей. Вважається, що ці якості, коли вони досягають певного ступеня візуального впливу, є симптомом існування загальної турботи про їх захист у міжнародному співтоваристві в цілому. Однак, незважаючи на те, що Конвенція ЮНЕСКО про охорону НКС керується найкращими намірами, він створив модель захисту, яка не видається цілком придатною для розгляду внутрішньої природи такої спадщини, а також цінностей і наслідків, пов'язаних з нею. Культурна спадщина, яка інвентаризується, класифікується, оголошується офіційним скарбом і зберігається під наглядом комітетів урядового контролю, часто приречена на втрату «значної частини спонтанної творчості, яка надавала їй сенсу» [14]. Ця загроза є особливо серйозною у випадку НКС, з огляду на його «внутрішню» крихкість.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Заходи щодо захисту НКС мають бути сформовані на основі її значення для її творців та носіїв, відповідно до визначення НКС. Для досягнення цього результату також необхідно створити адекватний соціальний субстрат, в якому етнічні меншини, які є депозитарієм величезної частини світової НКС, зможуть насолоджуватися гідними умовами життя на землях своїх предків і отримують останнє слово, коли справа доходить до прийняття рішень щодо стратегій управління

власною спадщиною. Це головна проблема, що виникає у зв'язку із забезпеченням НКС як на національному, так і на міжнародному рівнях, особливо тому, що держави, як правило, дотримуються іншого підходу – фактично сприятливого для структури та змісту НКС – у контексті якого пріоритет надається загальним інтересам нації. Хоча це й зрозуміло – оскільки НКС може бути потужним інструментом для стимулювання економічних доходів (особливо через туризм), а також для покращення міжнародної видимості держави – такий підхід може суперечити основним цінностям, пов'язаним з НКС, тобто її життєво важливій ролі у досягненні культурної ідентичності її творців і носіїв, а також, основним правам людини членів груп і спільнот, особливо стурбованих її захистом. Крім того, такий підхід веде до прогресуючого збіднення культурного різноманіття на шкоду всьому людству. Саме з цих причин при захисті НКС «індивідуальна» точка зору місцевих громад повинна розглядатися як така, що переважає над інтересами суспільства в цілому. Першорядною цінністю, яку переслідує міжнародне право, є людська гідність людей, які розглядають НКС як невід'ємну частину своєї власної ідентичності та особистості. Охороняти НКС означає зберігати її зв'язок з живими культурами та її роль в ідентичності її власників, а також дозволяти передавати її різні відтінки та кольори майбутнім поколінням.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. UN GA Res. 217A (III), 1948, UN Doc. A/ 810 (1948).
2. 999 UNTS 171.
3. Human Rights Committee, General Comment 22, Art. 18 (Forty-eighth session, 1993), UN Doc. HRI\ GEN\1\ Rev.1 at 35 (1994), para. 4 (emphasis added).
4. General Comment 23, Article 27 (Fiftieth session, 1994), UN Doc. HRI\GEN\1\Rev.1 at 38 (1994), para. 6.2.
5. UN GA Res. 44/25 (1989).
6. Human Rights Committee, General Comment 3, Article 2 – Implementation at the national level (Thirteenth session, 1981), UN Doc. HRI\GEN\1\Rev. 1 at 4 (1994), para. 1.
7. OAS Treaty Series № 36.
8. *Case of Moiwana Village v. Suriname*, Series C. № 124, Preliminary Objections, Merits, Reparations and Costs, judgment of 15 June 2005. www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_124_ing.pdf. at paras 98ff.
9. Separate Opinion of Judge Cançado Trindade, at para. 92.
10. *Case of Moiwana Village v. Suriname*, Series C № 145, Interpretation of the Judgment of Merits, Reparations and Costs, judgment of 8 Feb. 2006. www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_145_ing.pdf
11. 993 UNTS 3.
12. General Comment № 14 (2000). The Right to the Highest Attainable Standard of Health (article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights). UN Doc. E/C.12/2000/4 of 11 Aug. 2000, at para. 27.
13. Lenzerini. Riflessioni sul valore della diversità culturale nel diritto internazionale. 56 *Comunità Internazionale* (2001) 671.
14. Brown. Safeguarding the Intangible. Cultural Comment, Nov. 2003. www.culturalpolicy.org/commons/comment-print.cfm?ID=12

РОЗДІЛ 2 МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.4>

Акімова Людмила Миколаївна,

доктор наук з державного управління, професор,

Заслужений працівник освіти України,

професор кафедри трудових ресурсів і підприємництва

Національного університету водного господарства та природокористування

ORCID ID: 0000-0002-2747-2775

Майстренко Катерина Миколаївна,

кандидат наук з державного управління,

доцент кафедри публічного адміністрування

Міжрегіональної академії управління персоналом

ORCID ID: 0000-0001-8586-9271

Акімов Олександр Олександрович,

доктор наук з державного управління, професор,

Заслужений економіст України,

професор кафедри публічного адміністрування

Міжрегіональної академії управління персоналом

ORCID ID: 0000-0002-9557-2276

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ТА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ДІТЕЙ-СИРІТ В ПРИЙОМНИХ СІМ'ЯХ

ANALYSIS OF INTERNATIONAL STANDARDS AND STATE POLICY REGARDING ORPHAN CHILDREN IN FOSTER FAMILIES

Стаття присвячена дослідженню та аналізу міжнародних стандартів та політик, які стосуються дітей-сиріт та їхнього віднесення до прийомних сімей. Аналіз передбачає вивчення міжнародних конвенцій та угод, що регулюють права та захист дітей-сиріт, а також дослідження державних програм та законодавства, які визначають політику прийому дітей-сиріт в сім'ї. Результати аналізу можуть бути корисними для вдосконалення законодавства та політик, спрямованих на покращення долі цих дітей та забезпечення їхнього гідного життя в прийомних сім'ях. Наголошено на аналізі міжнародних стандартів та державної політики стосовно дітей-сиріт в прийомних сім'ях дозволяє виявити важливі аспекти захисту та підтримки цієї вразливої групи дітей. Вивчення міжнародних конвенцій та угод допомагає з'ясувати стандарти, які мають бути дотримані національними урядами з метою забезпечення прав та добробуту дітей-сиріт. Досліджено, що державну політику в даній області дозволяє оцінити ефективність інституційних заходів та програм, спрямованих на підтримку прийомних сімей та дітей-сиріт. Знання про існуючі закони та програми дає можливість виявити прогалини у реалізації політики та визначити можливі шляхи їх виправлення. Визначено, що аналіз є ключовим етапом для забезпечення високого рівня захисту та підтримки дітей-сиріт в прийомних сім'ях і сприяє розвитку національних стратегій, спрямованих на поліпшення їхньої долі та гарантує їхнє право на щасливе та стабільне дитинство. Підкреслено, що різні аспекти догляду за дітьми-сиротами та їхньої інтеграції в сім'ї та суспільство. Основний акцент зроблено на створенні безпечного та підтримуючого середовища для цих дітей, а також на важливості надання їм емоційної підтримки та розвитку соціальних навичок. Обґрунтовано, що роль фінансової підтримки, медичної допомоги та освіти для прийомних сімей та дітей, а також необхідність систематичного моніторингу та оцінки для забезпечення дотримання стандартів та політики в цій галузі. Наголошено на важливості розвитку соціальної свідомості стосовно прав і потреб дітей-сиріт, і висунуто пропозиції щодо популяризації прийому дітей-сиріт в сім'ях та освіти громади з цієї теми.

Ключові слова: державна політика, державне управління, діти-сироти, міжнародні стандарти, медична допомога, психологічна підтримка, соціальна робота, соціальна підтримка, фінансова допомога.

The article is devoted to research and analysis of international standards and policies related to orphans and their assignment to foster families. The analysis involves the study of international conventions and agreements that regulate the rights and protection of orphans, as well as the study of state programs and legislation that determine the policy of receiving orphans into families. The results of the analysis can be useful for improving legislation and policies aimed at improving the fate of these children and ensuring their dignified life in foster families. Emphasis is placed on the analysis of international standards and state policy regarding orphans in foster families, which allows us to identify important aspects of protection and support for this vulnerable group of children. Studying international conventions and agreements helps to clarify the standards that must be met by national governments in order to ensure the rights and well-being of orphans. It has been studied that the state policy in this region allows to evaluate the effectiveness of institutional measures and programs aimed at supporting foster families and orphans. Knowledge of existing laws and programs makes it possible to identify gaps in policy implementation and identify possible ways to correct them. It is determined that the analysis is a key stage for ensuring a high level of protection and support for orphans in foster families and contributes to the development of national strategies aimed at improving their fate and guaranteeing their right to a happy and stable childhood. It is emphasized that various aspects of caring for orphans and their integration into families and society. The main emphasis is on creating a safe and supportive environment for these children, as well as on the importance of providing them with emotional support and developing social skills. It is justified that the role of financial support, medical care and education for foster families and children, as well as the need for systematic monitoring and evaluation to ensure compliance with standards and policies in this field. The importance of the development of social awareness regarding the rights and needs of orphans was emphasized, and proposals were put forward to popularize the reception of orphans in families and educate the community on this topic.

Key words: public policy, public administration, orphans, international standards, medical care, psychological support, social work, social support, financial assistance.

Постановка проблеми. Проблема стосується дітей-сиріт та їхнього долі у суспільстві. Діти, які втратили біологічних батьків і потрапили в систему догляду, зазвичай переживають складні та вразливі ситуації. Проблема полягає у створенні безпечного та підтримуючого середовища для дітей-сиріт у прийомних сім'ях. Це вимагає не лише фінансової підтримки, але й емоційної та психологічної допомоги для цих дітей та прийомних батьків. Також стосується доступності медичної допомоги та освіти для прийомних дітей. Для їхнього забезпечення основними послугами необхідні відповідні програми та медичні страховки, а також розвинута освітня інфраструктура.

Необхідність систематичного моніторингу та оцінки, щоб переконатися, що стандарти догляду за дітьми-сиротами дотримуються. Це включає в себе регулярний аналіз умов та якості догляду, а також корекцію недоліків і проблем. Проблема полягає у низькій рівні соціальної свідомості стосовно прав та потреб дітей-сиріт та популяризації прийому дітей-сиріт в сім'ях. Недостатня увага до цієї проблеми може призвести до соціальної відчуженості та стигми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми ролі аналізу міжнародних стандартів та державної політики щодо дітей-сиріт в прийомних сім'ях досліджували, такі науковці, як: О. Бурлак, І. Доля, Л. Князька, Є. Пліско, В. Тищенко та інші.

Мета статті. Метою статті є порівняння міжнародних стандартів та державної політики щодо дітей-сиріт, які перебувають в прийомних сім'ях, з метою виявлення можливих диспропорцій,

недоліків та визначення напрямів для покращення національної системи захисту прав дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі питання захисту прав дітей, особливо тих, хто залишився без батьківського піклування, набуває особливого значення. Діти-сироти заслуговують на особливу увагу та підтримку як з боку держави, так і міжнародної спільноти. Розміщення дітей-сиріт в прийомних сім'ях вважається однією з найефективніших форм забезпечення їх стабільного розвитку та соціалізації. Втім, ця практика потребує чіткої регламентації, щоб гарантувати права та інтереси дитини.

Варто зосередитися на міжнародних стандартах, що регулюють питання прийому дітей-сиріт у сім'ї, а також на державній політиці різних країн у цій сфері. Це дозволить нам краще розуміти, які підходи вважаються оптимальними на міжнародному рівні, та як держави адаптують ці рекомендації до національних реалій.

Доречно зазначити думку вченого Л. Князька [10, с. 63–69], що аналіз міжнародних стандартів і державної політики, щодо дітей-сиріт в прийомних сім'ях є важливою складовою для забезпечення прав та добробуту цих дітей. Варто розглянути таблицю, що надає загальний огляд основних аспектів цього аналізу та висвітлює, як міжнародні стандарти взаємодіють з державною політикою для створення умов для дітей-сиріт у прийомних сім'ях. Міжнародні стандарти, такі як Конвенція про права дитини ООН (далі – КПД) і Міжнародний стандарт прийому догляду, виступають як орієнтир для розробки державних стратегій та надання дітям-сиротам можливості

отримати гідний догляд та розвиток в сімейному оточенні. Державна політика, в свою чергу, має завдання реалізувати ці стандарти та забезпечити практичне втілення їх у життя.

Крім цього, нижче наведено порівняльну таблицю міжнародних стандартів та державної політики щодо дітей-сиріт в прийомних сім'ях для кращого розуміння цього питання.

Таблиця 1

Аналіз міжнародних стандартів та державної політики щодо дітей-сиріт в прийомних сім'ях

Аспект	Міжнародні стандарти	Державна політика
Конвенція про права дитини ООН	визначає права дітей-сиріт та їхню захищеність в прийомних сім'ях	встановлює обов'язки держави щодо виконання КПД та механізми його реалізації
Міжнародний стандарт прийомного догляду	надає настанови щодо умов проживання, освіти та психосоціальної підтримки в прийомних сім'ях	визначає стандарти та процедури для прийому дітей-сиріт в прийомні сім'ї, а також ролі органів опіки та соціальних служб
Правові аспекти	встановлює правові стандарти та зобов'язання стосовно дітей-сиріт та прийомних сімей	описує законодавство, що регулює усиновлення та права дітей та батьків в прийомних сім'ях
Психо-соціальний підхід	визначає психологічну підтримку та розвиток дітей-сиріт в прийомних сім'ях	включає в себе програми та підходи до психосоціального розвитку дітей, які знаходяться в прийомних сім'ях
Фінансова підтримка	надає вказівки щодо фінансової підтримки прийомних сімей та доступності медичної допомоги та освіти	визначає рівень фінансової підтримки, яку надає держава прийомним сім'ям, та механізми її надання
Моніторинг і оцінка	вказує на необхідність систематичного моніторингу та оцінки реалізації стандартів для дітей-сиріт	визначає механізми контролю та моніторингу, щоб забезпечити дотримання політики та стандартів
Соціальна свідомість і освіта	вказує на важливість розвитку соціальної свідомості щодо прав і потреб дітей-сиріт	визначає заходи для популяризації прийому дітей-сиріт в сім'ях та освіти громади щодо цієї теми

Складено та узагальнено на основі аналізу джерела [10].

Зазначено, що міжнародні стандарти, такі як конвенція про права дитини ООН і Міжнародний стандарт прийому догляду, встановлюють загальні принципи і вимоги щодо дітей-сиріт, незалежно від їхнього місця проживання.

Державна політика повинна відповідати цим міжнародним стандартам і враховувати конкретні потреби та контекст кожної країни [1–4]. Крім цього, психосоціальний підхід та фінансова підтримка грають важливу роль у створенні здорового та гідного середовища для дітей-сиріт. Моніторинг і оцінка є необхідними для забезпечення виконання стандартів та політики та для виявлення можливих недоліків. Розвиток соціальної свідомості та освіта громади є ключовими елементами для підтримки прийому дітей-сиріт в прийомні сім'ї.

На думку вченого О. Сьоміна [13], варто більш детально розглянути, як конвенція про права дитини ООН визначає права дітей-сиріт та їхню захищеність у прийомних сім'ях та як вона встановлює обов'язки держави щодо її виконання та механізми реалізації:

- *права дітей-сиріт*: КПД визнає, що діти-сироти, як і всі інші діти, мають право на життя, виживання та розвиток. Вона визначає права, такі як право на ім'я та громадянство, право на усиновлення або прийом у виховний заклад, і право на збереження своїх особистих відносин і ідентичності;

- *захищеність у прийомних сім'ях*: конвенція визнає, що прийомні сім'ї можуть забезпечити дітям-сиротам гідні умови для розвитку і виховання. Вона встановлює, що в прийомних сім'ях повинні дотримуватися ті ж принципи та стандарти, що і в біологічних сім'ях. Діти, що перебувають в прийомних сім'ях, мають право на захист від будь-якого виду насильства, знедоленості та дискримінації;

- *обов'язки держави*: накладає на держави-учасниці обов'язок забезпечити захист і добробут дітей-сиріт, включаючи тих, які перебувають в прийомних сім'ях. Держави повинні забезпечити, щоб законодавство і політика були відповідними міжнародним стандартам і принципам КПД;

- *механізми реалізації*: конвенція визначає, що держави повинні створити механізми для моніторингу і контролю над дотриманням стандартів щодо дітей-сиріт у прийомних сім'ях. Це може включати в себе утворення незалежних органів, які відповідають за дотримання прав дітей-сиріт і ефективність діяльності прийомних сім'ях.

Варто зазначити, що конвенція про права дитини ООН є важливим міжнародним інструментом, який створює основу для захисту прав та

добробуту дітей-сиріт, зокрема тих, які перебувають у прийомних сім'ях. Вона закликає держави приймати заходи для забезпечення оптимальних умов для розвитку цих дітей та враховувати їхні індивідуальні потреби та інтереси.

Необхідно звернути увагу на думку вченого О. Мордана [11, с. 75–83], що міжнародний стандарт прийомного догляду є ключовим документом, який надає настанови та встановлює стандарти для прийому дітей-сиріт в прийомні сім'ї.

Крім цього, що стандарт визначає необхідні умови, які повинні бути забезпечені в прийомних сім'ях для дітей-сиріт. Це може включати в себе забезпечення безпечного і комфортного житла, достатнього харчування, доступу до медичної допомоги і засобів особистої гігієни. Стандарт встановлює права дітей-сиріт на отримання освіти в прийомних сім'ях. Він наголошує на важливості забезпечення доступу до якісної освіти та підтримки у навчанні, враховуючи індивідуальні потреби та здібності дітей.

Доречно наголосити, що стандарт враховує психологічні та емоційні потреби дітей-сиріт. Він рекомендує забезпечити психосоціальну підтримку та психологічну допомогу для дітей, які перебувають в прийомних сім'ях, особливо тих, які можуть мати травматичний досвід [14–16]. Ще, стандарт визначає процедури та вимоги для прийому дітей-сиріт в прийомні сім'ї. Це може включати в себе процес відбору та оцінки потенційних прийомних батьків, а також встановлення прав та обов'язків обох сторін – дітей та прийомних батьків. Визначає ролі та обов'язки органів опіки та соціальних служб у відносинах з прийомними сім'ями і дітьми-сиротами. Це включає в себе нагляд, моніторинг та підтримку, щоб забезпечити дотримання стандартів і захист прав дітей.

Отже, міжнародний стандарт прийому догляду виступає як важливий документ, який сприяє створенню умов для оптимального фізичного, психологічного та соціального розвитку дітей-сиріт в прийомних сім'ях. Він допомагає забезпечити, щоб процес прийому був відповідним, ефективним і спрямованим на благо дитини.

Окремо необхідно відмітити думку вчених Є. Пліска та В. Тищенко [12], які вважають, що правові аспекти стосовно дітей-сиріт та прийомних сімей визначають, яким чином суспільство має ставитися до цих дітей та їх нових родин. Це набір правил і норм, які створені для захисту інтересів дітей та забезпечення їх благополуччя. Існує законодавство, яке регулює усиновлення. Це означає, що не кожен може просто взяти дитину і усиновити. Спочатку потрібно пройти певну

процедуру, яка включає перевірку потенційних батьків, їх житлові умови, фінансову стабільність тощо.

Крім того, закон також охороняє права дітей у прийомних сім'ях. Наприклад, у них є право на освіту, медичне обслуговування і звичайно, на любов і підтримку від своєї нової родини. Прийомні батьки також мають свої права, але водночас і обов'язки перед своєю прийомною дитиною. Вони повинні забезпечувати її, виховувати і надавати всі необхідні умови для розвитку. Отже, ці правові аспекти існують для того, щоб кожна дитина-сирота могла знайти сім'ю, яка подбає про неї, а нові батьки знали свої права та обов'язки.

Слід також зазначити, що психосоціальний підхід до підтримки та розвитку дітей-сиріт в прийомних сім'ях зосереджується на двох важливих аспектах: психологічному благополуччі дитини та її соціальній адаптації.

Таблиця 2

Програма психологічної підтримки та соціальної адаптації для дітей в прийомних сім'ях

Психологічна підтримка	Соціальна адаптація
Емоційний комфорт:	Навички спілкування:
– створення безпечного середовища – забезпечення тепла і зрозумілості.	– тренінги і заняття – розвиток соціальних навичок
Консультації з психологом:	Групова робота:
– допомога у розібранні почуттів та переживань	– участь у групових заняттях і клубах – знаходження нових друзів – встановлення взаємин з ровесниками
Розвиток самоповаги:	Залучення до спільноти:
– вправи і методики для підвищення самооцінки – підтримка в почутті впевненості та цінності	– участь у місцевих заходах і проєктах волонтерство – почуття належності до спільноти

Складено та узагальнено на основі аналізу джерела [5].

Для ефективної психологічної підтримки та соціальної адаптації дітей в прийомних сім'ях необхідне поєднання ряду факторів. Зокрема, важливо створювати для дитини емоційна комфортне середовище, що передбачає забезпечення тепла та зрозумілості. Консультації з психологом допомагають дітям розібратися у своїх почуттях, а розробка навичок самоповаги зміцнює їх віру в себе [5–7]. Соціальна адаптація передбачає розвиток комунікативних навичок, активну участь у групових заняттях та інтеграцію в місцеву спільноту через волонтерства та інші заходи.

Доречно наголосити, що фінансова підтримка, доступність медичної допомоги та освіти є ключовими аспектами забезпечення добробуту дітей в прийомних сім'ях. Важливо розглянути рівень фінансової підтримки, яку надає держава для прийомних сімей, а також механізми її надання [8; 9]. Крім того, розглянемо доступність медичної допомоги та освіти для цих дітей, а також роль державних програм і страхових систем у забезпеченні цих послуг.

Фінансова підтримка:

– рівень фінансової підтримки: визначення суми грошей або інших ресурсів, які надає держава прийомним сім'ям для догляду за дітьми;

– механізми надання фінансової підтримки: опис процедур і вимог щодо подання заявок на фінансову допомогу, розгляду заявок та виплат.

Доступність медичної допомоги:

– забезпечення доступності медичної допомоги: вказівки щодо того, як забезпечити, щоб діти в прийомних сім'ях мали доступ до медичних послуг;

– роль державних програм або страхових систем: опис того, які державні програми або системи страхування можуть бути доступні для прийомних дітей і як вони працюють.

Доступність освіти:

– забезпечення доступу до освіти: інструкції щодо того, як забезпечити доступ до якісної освіти для дітей в прийомних сім'ях;

– організація шкільної або позашкільної освіти: опис того, як організована освітня програма для прийомних дітей, включаючи можливість навчання в школах або участь у позашкільних заняттях.

Таким чином, деталізація допоможе краще розуміти, як дії з фінансової підтримки, медичної допомоги та освіти можуть бути організовані для прийомних сімей та дітей.

Варто не погоджуватись з думкою О. Бурлака [5, с. 59–64], що систематичний моніторинг і оцінка є важливими етапами для забезпечення дотримання політики та стандартів у догляді за дітьми-сиротами. Спочатку необхідно визначити чіткі стандарти та політику догляду за дітьми-сиротами. Це може включати в себе нормативи щодо житла, харчування, освіти, медичного обслуговування, психологічної підтримки та інші аспекти. Створення системи, яка визначає, які показники та параметри будуть вимірюватися для оцінки дотримання стандартів [11; 12]. Ця система повинна бути структурованою і зрозумілою для всіх учасників процесу. Забезпечення систематичного збору даних про умови та якість догляду за

дітьми-сиротами. Це може включати в себе інформацію про житло, освіту, стан здоров'я, соціальну інтеграцію тощо. Оцінка зібраних даних для виявлення відхилень від встановлених стандартів та політики. Аналіз допомагає ідентифікувати проблемні ситуації і питання, які потребують уваги. Після аналізу даних важливо звітувати перед відповідними органами та громадськістю про результати моніторингу та оцінки. Це робить процес більш прозорим та відкритим. На основі результатів моніторингу вживати заходи для корекції невідповідності стандартам. Це може включати в себе надання рекомендацій, зміни політики або реформи системи догляду за дітьми-сиротами. Процес моніторингу та оцінки повинен бути постійним і регулярно оновлюватися, щоб враховувати зміни у вимогах та потребах дітей-сиріт.

Таким чином, ця система допомагає забезпечити якість догляду за дітьми-сиротами та виявити проблеми та недоліки, які потребують уваги та виправлення.

Варто наголосити, що проведення інформаційних кампаній та публікація матеріалів, які розкривають проблеми дітей-сиріт і роль прийомних сімей у їх долі. Організація семінарів, лекцій, тематичних заходів і обговорень для громадськості, де обговорюються питання прийому дітей-сиріт та їхніх потреб [10].

Слід додати, що співпраця з школами і вишами для включення питань дітей-сиріт у навчальні програми та роботу з майбутніми педагогами і спеціалістами. Створення програм, які допомагають прийомним сім'ям зрозуміти особливості догляду за дітьми-сиротами та відповідати їхнім потребам.

Слід не забувати, що використання соціальних мереж та медіа для публікації історій успіху прийомних сімей і наголошення на важливості підтримки дітей-сиріт. Лобювання за прийняття законів та політик, що сприяють підтримці дітей-сиріт та розвитку прийомних сімей. Участь в міжнародних програмах і обмінах досвідом для вдосконалення підходів до прийому дітей-сиріт [10, с. 57].

Отже, наголошено на важливості забезпечення дітей-сиріт безпечними та підтримуваними умовами в прийомних сім'ях. Обговорено необхідність фінансової підтримки, медичної допомоги та освіти для цих дітей та важливість систематичного моніторингу та оцінки. Крім того, зроблено на розвитку соціальної свідомості стосовно прав та потреб дітей-сиріт та популяризації прийому дітей-сиріт в сім'ях і освіті громади.

Висновок. Таким чином, аналіз міжнародних стандартів та державної політики щодо дітей-сиріт

в прийомних сім'ях показав, що існує ряд ключових принципів, якими керуються міжнародні угоди та конвенції. Вони спрямовані на захист прав, фізичного та психічного здоров'я дітей, а також на забезпечення їх гідного життя в умовах сім'ї.

Отже, були розглянуті різні аспекти догляду за дітьми-сиротами та їхньої інтеграції в сім'ї та суспільство. Було підкреслено важливість створення безпечних та підтримуючих середовищ для цих дітей, а також надання їм емоційної підтримки та

розвитку соціальних навичок. Значення фінансової підтримки, медичної допомоги та освіти для прийомних сімей та дітей, а також необхідність систематичного моніторингу та оцінки для забезпечення дотримання стандартів та політики. Крім того, було зазначено, що розвиток соціальної свідомості стосовно прав і потреб дітей-сиріт є важливим завданням, і було запропоновано заходи для популяризації прийому дітей-сиріт в сім'ях та освіти громади щодо цієї теми.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Акімов О.О. Психологічні аспекти проявів корупції в державному управлінні / О.О. Акімов // *Державне управління: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 181–188.
2. Акімов О.О. Функціональні чинники системогенезу професійної діяльності державних службовців / О.О. Акімов // *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 24. С. 68–74. DOI: 10.32702/2306-6814.2018.24.68.
3. Акімов О.О. Концепт системогенезу професійної діяльності державних службовців / О.О. Акімов // *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 23. С. 133–138. DOI: 10.32702/2306-6814.2018.23.133.
4. Акімов О.О. Робастність системи професійної діяльності державних службовців: системогенезний контекст / О.О. Акімов // *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 5. С. 104–109. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.104.
5. Бурлака О. Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості його використання в Україні. *Трудове право. Право соціального забезпечення*. 2020 р. № 1. С. 59–64.
6. Доля І. Упровадження ефективних форм виховання в системі державної та сімейної опіки: міжнародний досвід та уроку для України. URL: <http://old.iss.gov.ua/Moitor/March08/04.htm>
7. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=26159 (дата звернення: 15.10.2023).
8. Інвестиційний менеджмент: навчальний посібник. / Л. Докієнко та ін. Київ : Академвидав, 2011. 408 с.
9. Клименко В. Фінансовий ринок : навчальний посібник. / за ред. Павлова В. І. та ін. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 358 с.
10. Князька Л. Порівняльний аналіз соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні та республіці Польща. *Трудове право: право соціального забезпечення*. 2019 р. № 2. С. 63–69.
11. Мордань О. Міжнародна практика реформування державної системи опіки: досвід для України. *Державне управління та місцеве самоврядування : збірник наук. праць*. 2012 р. № 2. С. 75–85.
12. Пліско Є., Тіщенко В. Аналіз сучасного стану соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. 2022. URL : <http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/259992/256359> (дата звернення: 15.10.2023).
13. Сьомін О. Правові засади влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: проблемні питання та напрями вирішення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020 р. № 5 URL : http://www.nvppp.in.ua/vip/2020/5/tom_1/16.pdf (дата звернення: 15.10.2023).
14. Sukhova, K., Borodin, Y., Tarasenko, T., & Komarova, K. (2022) Organizational mechanism of state management of social services in territorial communities. *Ad Alta: Journal of interdisciplinary research*, 12(1), XXVII, 188–192.
15. Venediktov, V., Boiko, V., Kravchenko, I., & Tyshchenko, O. (2021) European standards of mediation in civil disputes and their implementation in Ukraine: theory and practice. *Ad Alta: Journal of interdisciplinary research*, 11(2), XXI, 25–29.
16. Zapara, S., Pronina, O., & Lohvinenko, M. (2021) Legal regulation of the land market: European experience and Ukrainian realities. *Ad Alta: Journal of interdisciplinary research*, 11(2), XXI, 18–24.

УДК 351.77;321;352/354-1

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.5>

Калашник Надія Сергіївна,

доктор наук з державного управління, професор,
в.о. завідуючого кафедрою публічного управління та адміністрування
Національного лісотехнічного університету України
ORCID ID: 0000-0003-0814-0246

Березовський Петро Петрович,

здобувач освітньо-наукової програми доктора філософії
за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування»
кафедри публічного управління та адміністрування
Національного лісотехнічного університету України
ORCID ID: 0009-0003-0877-4203

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК СТРАТЕГІЯ ВИКОНАННЯ УКРАЇНОЮ ПОРЯДКУ ДЕННОГО СТАЛОГО РОЗВИТКУ НА ПЕРІОД ДО 2030 РОКУ (НА ПРИКЛАДІ ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я)

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AS A STRATEGY FOR UKRAINE'S IMPLEMENTATION OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT AGENDA UP TO 2030 (ON THE EXAMPLE OF THE HEALTH CARE SECTOR)

Стаття присвячена переосмисленню явища державно-приватного партнерства в умовах сучасної України. Проаналізовано доцільності застосування його як однієї зі стратегій досягнення цілей сталого розвитку. Охарактеризовано глобальні тенденції у розвитку державно-приватного партнерства такі як: покращення конкуренції, ефективності та підзвітності на ринках інфраструктури; прискорити «коефіцієнт конверсії» ініціатив у мобілізацію капіталу та покращення інфраструктурних послуг шляхом адаптації підтримки для створення рамок, спроможності та інституцій для розробки проектів державно-приватного партнерства на різних рівнях управління; зменшення ризиків, збільшення фондів та фінансування в програмах державно-приватного партнерства; пріоритет питань клімату та справедливості у розбудові державно-приватного партнерства, гарантування всіх форм рівності у приватній інфраструктурі. Проаналізовані зусилля України за останні два роки, з моменту початку повномасштабного вторгнення, у напрямках створення позитивного інвестиційного клімату, розбудови технічних, юридичних, комунікаційних і регуляторних умов для залучення проектів державно-приватного партнерства.

Наведені приклади із застосування проектів державно-приватного партнерства у галузі охорони здоров'я на міжнародному, національному та місцевому рівнях. На прикладі Комплексної програми підтримки галузі охорони здоров'я Львівської області та діяльності Львівського обласного клінічного перинатального центру розглянутий потенціал інституцій та установ у досягненні цілей сталого розвитку засобами механізму державно-приватного партнерства. Визначено основні глобальні проблеми охорони здоров'я в контексті досягнення ЦСР (такі як інфекційні захворювання; висока пологова смертність, здоров'я матері та дитини, низькі темпи розбудови системи перинатальної допомоги, скорочення медичних витрат разом із збільшенням витрат на охорону здоров'я).

Ключові слова: державно-приватне партнерство, сталий розвиток, реформування системи охорони здоров'я, система перинатальної допомоги, повоєнна відбудова, війна, механізми державного управління.

The article is devoted to rethinking the phenomenon of public-private partnership in the conditions of modern Ukraine. The expediency of its application as one of the strategies for achieving the goals of sustainable development has been analyzed. Global trends in the development of public-private partnership are characterized, such as: improving competition, efficiency and accountability in infrastructure markets; accelerate the "conversion rate" of initiatives to mobilize capital and improve infrastructure services by tailoring support to build the framework, capacity and institutions for the development of public-private partnership projects at different levels of governance; reducing risks, increasing funds and financing in public-private partnership programs; prioritizing issues of climate and justice in the development of public-private partnership, guaranteeing all forms of equality in private infrastructure. Analyzed the efforts of Ukraine over the past two years, since the beginning of the full-scale invasion, in the directions of creating a positive investment climate, building technical, legal, communication and regulatory conditions for attracting public-private partnership projects.

Examples of the application of public-private partnership projects in the field of health care at the international, national and local levels are given. Using the example of the Comprehensive Health Care Support Program of the Lviv Region and the activities of the Lviv Regional Clinical Perinatal Center, the potential of institutions and institutions in achieving the goals of sustainable development through the public-private partnership mechanism is considered. The main global health problems in the context of achieving the SDGs are identified (such as infectious diseases; high maternal mortality, maternal and child health, low rates of development of the perinatal care system, reduction of medical costs along with increasing health care costs).

Key words: *public-private partnership, sustainable development, health care system reform, perinatal care system, post-war reconstruction, war, public administration mechanisms.*

Робота над структурою та підходами до здійснення державно-приватного партнерства триває вже кілька десятиліть: проводяться різноманітні комунікаційні та організаційні заходи, надаються рекомендації та створюються «дорожні карти» на міжнародному та національному рівнях як державними інституціями, так і підприємствами приватного сектора. Україна з 2015 року приймає активну участь на міжнародному рівні та імплемтує на національному і місцевому рівнях Цілі Сталого Розвитку [1]. Однак повномасштабна війна в Україні та вимушена потреба роками функціонувати в умовах військового протистояння, що порушує сам принцип сталого розвитку, вимагає перегляду засад розвитку механізму державно-приватного партнерства за наявних умов. Враховуючи нагальну потребу в розширеному, ретельному та цілеспрямованому дослідницькому плані у переосмисленні можливостей для досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР); скорочення державного фінансування в усіх галузях в умовах війни; і зростаюча потреба в об'єднанні вже наявного практичного досвіду та ресурсів для вирішення складних питань розвитку різних галузей економіки та соціального забезпечення, стає ще більш критичною потреба у переосмисленні та формуванні нових механізмів державно-приватного партнерства (ДПП), з метою допомогти максимізувати дослідницькі і практичні можливості для нормального функціонування в умовах сьогодення та повоєнної відбудови України.

Мабуть одним з показових прикладів може виступати галузь охорони здоров'я, яка в інфраструктурному вимірі дуже сильно постраждала та страждає від війни. Цей напрям діяльності держави є дуже різноплановим та таким, з яким стикається все, без виключень, населення країни; також він пов'язаний не тільки з ЦСР3 «забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці», але й з ЦСР 1, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 16 [2]. Тому переосмислення державно-приватного партнерства як явища та одного зі стратегічно важливих напрямів розвитку сучасної та повоєнної України ми розглядатимемо на прикладі цієї галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вже зазначалося, що тематика здійснення дер-

жавно-приватного партнерства привертає увагу науковців і управлінців-практиків вже кілька десятиліть. Серед досліджень останніх років можемо відзначити роботи: дослідження іноземних науковців М. Ма та Н. Ванг з осмислення ДПП як інструменту ДПП [3], Г. Бабакан з ролі ДПП у глобальній системі охорони здоров'я [4], українських дослідників Л. Криничко, Ф. Криничко, С. Петрик [5; 6], які досліджували алгоритміку та форми процесів реалізації державно-приватного партнерства у галузі охорони здоров'я в Україні, Наголосимо на наявності нормативного врегулювання питань ДПП з боку держави, а саме «Методичних рекомендаціях для впровадження проектів державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я», затверджених МОЗ України [7]. Вже з початком повномасштабної війни, разом з міжнародними партнерами, було розроблено декілька регулюючих документів з питань ДПП, як то Принципи відновлення та трансформації системи охорони здоров'я в Україні, травень 2022 р. Європейське регіональне бюро ВООЗ [8], Програма сертифікації державно-приватного партнерства АРМГ [9], яка є особливо цікавою для нас, оскільки є спільною розробкою Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР), Азійського банку розвитку (АБР), Ісламського банку розвитку (ІБР), Міжамериканського банку розвитку (МАБР), а також Групою Світового Банку (ГСВ), з частковою фінансовою участю Консультативного підрозділу з питань державно-приватного партнерства в інфраструктурі (РPIAF).

З іншого боку проблематика є дуже широкою та багатокомпонентною, що важко умістити її системний розгляд в певне одне дослідження. Саме тому **метою статті** є осмислення явища ДПП в сучасних умовах України, аналіз доцільності застосування його як однієї зі стратегій досягнення цілей сталого розвитку, наводячи приклади з галузі охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Серед тенденція, які визначають сучасний та перспективний розвиток ДПП у світі є діяльність РPIAF (Public-Private Infrastructure Advisory Facility, Публічно-приватний консультативний центр з питань інфраструктури) як координаційного центру

з масштабних проєктів ДПП. З цією організацією працюють всі ключові міжнародні фінансові установи, організації, окремі інвестори. Україна також розбудовує партнерство з PPIAF, намагається укладати довгострокові угоди.

Цього (2023) року відбувся запуск п'ятирічної програми Стратегії оновлення PPIAF на 2023–2027 фінансові роки. Стратегія зосереджена на прискоренні загального доступу до кліматично розумної, стійкої, доступної та інклюзивної інфраструктури за рахунок збільшення участі приватного сектора (PSP: Private Sector Participants – Учасники Приватного Сектору). Розробка та впровадження зазначеної Стратегії викликана функціонуванням проєктів ДПП в «критичний час, коли світ продовжує стикатися з безпрецедентними викликами» [10, с. 4]. Серед них, міжнародною спільнотою, визнано і вторгнення росії в Україну, а також глобальна енергетична криза, наростаючий вплив зміни клімату та поточне відновлення після пандемії COVID-19.

Світовий банк підрахував, що країни з низьким і середнім рівнем доходу повинні інвестувати 1,6 трильйона доларів щорічно до 2030 року в низьковуглецеву, стійку до клімату інфраструктуру, що становить 4,5 відсотка їх ВВП. З огляду на глобальні кризи, що стискають бюджети, і безпрецедентний попит на інфраструктуру, участь приватного сектора є важливою. Державні сектори економки та надання послуг населенню потребують фінансових, ділових, технічних і управлінських ресурсів приватного сектора для досягнення цілей розвитку. Стратегія PPIAF спрямована на забезпечення більшої участі приватного сектора в розвитку інфраструктури, щоб допомогти усунути розрив інфраструктури. Стратегія сфокусована на вирішенні цих найнагальніших викликів, водночас керуючи ключовими факторами прогресу інфраструктури, узгоджуючи пріоритети Світового банку, включаючи Дорожню карту еволюції та Цілі сталого розвитку.

У 2023 фінансовому році PPIAF вибудував свою програму навколо чотирьох стратегічних компонентів, профінансувавши 51 нову діяльність загальною вартістю 10,5 млн. доларів США (один з цих проєктів в Україні). PPIAF також залучив співфінансування у розмірі 9 млн. доларів США від інших підрозділів Світового банку, включаючи партнерство QII, GIF та IFC; інші міжнародні фінансові установи; та донорські організації [10, с. 7].

Наголошено, що ключовими принципами відбору, планування та впровадження проєктів ДПП найближчі роки стануть:

– покращення конкуренції, ефективності та підвітності на ринках інфраструктури (обумов-

лено необхідністю забезпечити загальний доступ до інфраструктури та підвищити добробут споживачів. У цій сфері PPIAF прагне досягти більшої доступності за рахунок посилення конкуренції на ринках інфраструктури та постійного впровадження технологій і цифровізації в мережевій інфраструктурі та автономних системах. Щоб досягти цього, PPIAF сприяє конкуренції, пропонуючи політику та підтримку планування для створення ринків та надаючи інструменти для заохочення приватної участі, що призводить до підвищення ефективності та доступності);

– прискорити «коефіцієнт конверсії» ініціатив у мобілізацію капіталу та покращення інфраструктурних послуг шляхом адаптації підтримки для створення рамок, спроможності та інституцій для розробки проєктів ДПП (прагнення мобілізувати капітал та покращити інфраструктурні послуги шляхом надання спеціальної підтримки, яка створює та зміцнює рамки ДПП, потенціал та інституції. Це має бути постійним процесом);

– зменшення ризиків, збільшення фондів та фінансування в програмах ДПП (цей компонент доповнює попередній ключовий принцип шляхом усунення ризиків, пов'язаних із високим борговим тягарем і низькою державною кредитоспроможністю, одночасно мобілізуючи нове фінансування та фінансування. PPIAF підтримує прийнятність боргів у рамках ДПП, надаючи вказівки протягом циклу проєкту, розвиток стійкого довгострокового фінансування в національній валюті та нарощування потенціалу за допомогою доступних інструментів фінансування та нових джерел фінансування. Зміцнення державних підприємств та субнаціональних інституцій буде критичним для досягнення фінансової рівноваги;

– пріоритет питань клімату та справедливості (різко підвищити адаптацію до клімату, пом'якшення наслідків клімату, захист біорізноманіття та гарантування всіх форм рівності у приватній інфраструктурі; цей принцип сфокусований на вирішенні нагальної потреби у розв'язанні питань адаптації сучасних умов життя людей до клімату, пом'якшення наслідків, захисту біорізноманіття та рівності в інфраструктурі, розробленій приватним сектором, за гендерною, фінансовою ознакою, ознаками інвалідізації, географічної доступності тощо, особливо в нестабільних державах) [узагальнено авторами за джерелом 10, с. 8–19].

Якщо розглядати реакцію України на вимоги нової стратегії, то зазначимо, що інфраструктура України вже давно стикається з величезними викликами, які лише погіршилися після вторгнення росії в Україну 2014 році, а пізніше з почат-

ком повномасштабної війни в 2022 році – зазнали безпрецедентних руйнування та підвищення ризиків. До лютого 2022 року Україна виконувала досить об'ємну програму реформ, зосереджену на залучення партнерів приватного сектору до інфраструктури на національному та регіональному рівнях. PPIAF надав першу підтримку Україні, створивши Агенцію з питань підтримки державно-приватного партнерства (Агенція ДПП) та допомагаючи у розробці пакету потенційних проєктів ДПП. Найбільшими проєктами на початок 2022 року були порти Ольвія та Херсон, де PPIAF допоміг Міністерству інфраструктури України та Агенції ДПП у розробці системи моніторингу для нагляду за концесіями протягом перших критичних років роботи. Ці порти працюють за концесійними угодами з приватними партнерами, спрямованими на модернізацію діяльності через ДПП. Хоча вторгнення росії в Україну на певний час призупинило діяльність портів, Україна старанно працювала з концесіонерами та партнерами з розвитку, щоб зберегти ці партнерства в майбутньому. Концесійні угоди заклали основу для моніторингу фінансових, операційних та майнових питань, щоб полегшити впровадження та виявити проблеми на ранніх стадіях. Проводилися регулярні зустрічі між концесіонерами, грантодавцями та зацікавленими сторонами для аналізу ефективності, вирішення проблем та забезпечення безперебійної роботи. Підтримка PPIAF забезпечила ефективний нагляд на цьому етапі запуску, дозволивши продуктивне довгострокове партнерство в цих стратегічних портах. Ці зусилля також підтримали роботу з вирішення технічних, юридичних, комунікаційних і регуляторних питань.

PPIAF у своєму річному звіті за 2023 рік відзначила, що Україна, не дивлячись на віну, «демонструє видатну відданість програмі реформ;... докладає зусилля щодо збереження партнерства з приватними партнерами;... залишається відкритою для бізнесу, а приватні інвестиції продовжуватимуть стимулювати модернізацію та зростання, коли повернеться мир» [10, с. 9]. Не зважаючи на дуже важкі економічні обставини, 2023 року виплатила за концесійними угодами ДПП 19 223,2 тис. грн.. платежів партнерам [11] для того, щоб продемонструвати свою надійність як сторони угод.

Що стосується юридичних питань, то за час повномасштабної війни Україна значною мірою вдосконалила правовий механізм ДПП, так тільки за 2023 рік були прийняті: Порядок прийняття рішення про надання державної підтримки здійснення державно-приватного партнерства [12];

Порядок спрямування коштів на підготовку проєктів державно-приватного партнерства та виконання довгострокових зобов'язань у рамках державно-приватного партнерства щодо об'єктів державної власності [13]; внесено зміни до Закону України «Про державно-приватне партнерство» [14] тощо.

Можна зазначити, що Україна працює над тим щоб скористатися таким механізмом як державно-приватне партнерство у відновленні країни, для цього здійснюються заходи організаційної, інституційної, економічної, правової та іншої підтримки, поступово відбувається і методологічне наукове переосмислення ролі державно-приватного партнерства у досягненні ЦСР нашою державою [5, 6, 15].

Визначаючи роль ДПП у досягненні ЦСР в контексті функціонування галузі охорони здоров'я, наголосимо, що нині напрям розвитку державно-приватного партнерства за цієї галуззі вважається пріоритетним. До нього зверталися ще з середини 2000х з огляду на розширення спектру медичних послуг та розширення медичної інфраструктури. Відповідно до законодавства України ДПП дозволено застосовувати, зокрема, в таких сферах: охорона здоров'я, надання соціальних послуг, управління соціальною установою, закладом; донорство крові та/або компонентів крові, заготівля, переробка, тестування, зберігання, розподіл і реалізація донорської крові та/або компонентів крові; надання освітніх послуг та послуг у сфері охорони здоров'я та інші [14]. З початком повномасштабного вторгнення фокус перемістився на пошук інвестицій для забезпечення відбудови медичної інфраструктури, надання медичних послуг другої та третьої ланки, надання медико-соціальних послуг з реабілітації, внутрішньо-переміщеним особам, інвалідам, військовим та членам їх сімей тощо.

Так, у 2023 року Міністерство охорони здоров'я України разом з міжнародними партнерами співпрацює в напрямках двох проєктів ДПП. Мовиться про будівництво нового дитячого реабілітаційного центру, а також кластерної багатопрофільної лікарні. За відомостями МОЗ вже підготовлено матеріали попередньої оцінки стану і доступності реабілітаційних послуг в Україні; підготовлено і погоджено проєкт технічного завдання для попереднього правового аналізу; сформовано робочу групу з реалізації вказаних проєктів, до складу залучено нідерландських консультантів [16]. Task Force Health Care керує державно-приватною платформою Health Care Recovery Ukraine. Ця платформа об'єднує організації та

компанії в українському та голландському секторах LSH з метою допомогти Україні протистояти деяким із зворотних наслідків війни для системи охорони здоров'я. Платформа є ініціативою Нідерландського агентства підприємств (RVO) на замовлення Міністерства зовнішньої торгівлі та розвитку співробітництва Нідерландів. Координатором Платформи призначено Task Force Health Care (TFHC). Платформа працює з кінця лютого 2023 року. Платформа демонструє, як державно-приватне партнерство та інші відповідні бізнес-ініціативи можуть сприяти (сталим) рішенням для реконструкції та зміцнення системи охорони здоров'я України. Основною метою є сприяння організаціям і компаніям розвивати діяльність відповідно до потреб України та об'єднати голландські та українські організації та компанії. Окрім цього, платформа надає організаціям і компаніям актуальну та актуальну інформацію через інформаційні бюлетені та зустрічі Платформи. Як ми пережили останні місяці [17].

Якщо говорити про ініціативи місцевих органів влади, то показовою може бути Комплексна програма підтримки галузі охорони здоров'я Львівської області на 2021–2025 роки, до якої були внесені зміни щодо залучення коштів інвесторів у розвитку програм допоміжних репродуктивних технологій [18]. Зазначені програми мають реалізовуватися переважно через Львівський обласний клінічний перинатальний центр. Цей медичний заклад має проекти ДПП не тільки з допоміжних репродуктивних технологій, але і за послугами з інших видів перинатальної допомоги [19]. У підсумку можна зазначити, що робота щодо розбудови доступних інклюзивних систем та політику охорони здоров'я є основним фокусом діяльності в усьому світі. Глобальні проблеми охорони здоров'я в контексті досягнення ЦСР містять низку проблем таких як: інфекційні захворювання; високу пологову смертність, здоров'я матері та дитини, незадовільність темпами розбудови системи перинатальної допомоги; зміщення глобального тягаря захворювань у бік неінфекційних захворювань; слабкі

інституційні механізми для вирішення цих проблем; і скорочення медичних витрат разом із збільшенням витрат на охорону здоров'я. Подолання цих викликів вимагає нових та інноваційних підходів та ініціатив. Проекти ДПП спочатку були прийняті як механізми подолання фінансової нестачі в наданні медичних послуг; однак вони дедалі більше стають засобами відкриття ринків послуг охорони здоров'я для приватного сектору. ДПП змінили архітектуру глобальної охорони здоров'я завдяки зростанню кількості суб'єктів приватного сектору, громадянського суспільства та інших суб'єктів, які беруть участь у вирішенні глобальних проблемах охорони здоров'я.

Висновки і пропозиції. ДПП все частіше застосовуються як механізм для вирішення глобальних проблем охорони здоров'я, хоча і не існує узгодженого уніфікованого алгоритму застосування ДПП у контексті глобальної охорони здоров'я та досягнення ЦСР. Україна не є виключенням в цих процесах. Поява та активний розвиток ДПП у глобальній охороні здоров'я ґрунтується на комплексному аналізі, який супроводжує глобальні ринки послуг охорони здоров'я.

Навіть попри те, що війна в Україні триває, керівництво держави та місцеві органи влади готуються до відновлення країни. Враховуючи масштаби атак та руйнувань закладів охорони здоров'я в Україні, здоров'я населення та сектор охорони здоров'я є невід'ємною частиною відновлення країни. Безпосередніми пріоритетами на сьогодні є відновлення основних послуг, реагування на зміну архітектури типових захворювань, пов'язаних з фізичними та психічними травмами, захистом громадського здоров'я, розбудови безпечного та привабливого середовища для повернення медичних працівників та населення в цілому до країни. Застосування проектів ДПП у процесах відновлення є реальним механізмом узгодження інвестицій та політичних пріоритетів з основними напрямками реформи охорони здоров'я України, включаючи процеси вступу до ЄС і досягнення ЦСР.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
2. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна» : Аналітична доповідь 12 вересня 2019 р. / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Download?id=22e86f94-a9dd-421e-adcb-e38748a4b7cb>
3. Wang N, Ma M. Public–private partnership as a tool for sustainable development – What literatures say? *Sustainable Development*. 2020. P. 1–16. URL: <https://doi.org/10.1002/sd.212>
4. Babacan H. Public–Private Partnerships for Global Health. In: Kickbusch, I., Ganten, D., Moeti, M. (eds) *Handbook of Global Health*. 2021. P. 117–163. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-45009-0_117

5. Криничко Л.Р., Криничко Ф.Р., Петрик С.М. Алгоритм реалізації державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я. *Науковий вісник Ужгородського Університету* 2020. Серія Економіка. 2020. Випуск 2 (56). С. 22–28. DOI: [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2020.2\(56\).22-28](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2020.2(56).22-28).
6. Петрик С. М. Форми реалізації проектів державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. Випуск 2(92). С. 88–94. URL: [https://doi.org/10.26642/ema-2020-2\(92\)-88-94](https://doi.org/10.26642/ema-2020-2(92)-88-94).
7. Методичні рекомендації для впровадження проектів державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я : Методичні рекомендації 2018 р. / Міністерство охорони здоров'я України. 72 с. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/1/7840-1234567890.pdf>.
8. Principles to guide health system recovery and transformation in Ukraine. Consultation draft: May 2022 [Принципи відновлення та трансформації системи охорони здоров'я в Україні. Проект консультації: травень 2022 р]. Копенгаген: Європейське регіональне бюро ВООЗ; 2022. URL: <https://www.euro.who.int/en/countries/ukraine/publications/principles-to-guide-health-system-recovery-and-transformation-in-ukraine-consultation-draft-may-2022>.
9. The APMG public-private partnerships certification program [Програма сертифікації державно-приватного партнерства APMG] / APMG International. 2022. URL: <https://ppp-certification.com/>.
10. Annual Report 2023. PPIAF [Річний звіт PPIAF за 2023 рік] / PPIAF. 2023. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099433011162311647/pdf/IDU002e5d5a10eb5e047280aaf2088a5c6f0f2f4.pdf>
11. Агенція з питань підтримки державно-приватного партнерства. Офіційний веб-ресурс. Новини. 30 листопада 2023 р. URL: <https://ppragency.me.gov.ua/uk/ppiaf-prezentuvav-richnyj-zvit-pro-svoju-diyalnist-u-t-ch-v-ukrayini/>
12. Про затвердження Порядку прийняття рішення про надання державної підтримки здійснення державно-приватного партнерства : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.02.2023 р. № 117 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2023-%D0%BF#Text>.
13. Про затвердження Порядку спрямування коштів на підготовку проектів державно-приватного партнерства та виконання довгострокових зобов'язань у рамках державно-приватного партнерства щодо об'єктів державної власності : Постанова від 14.03.2023 р. № 222 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-2023-%D0%BF#Text>.
14. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI зі змінами / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>.
15. Калашник Н. С. Забезпечення цілей сталого розвитку в Україні: концептуальні перетворення сприйняття в умовах воєнного стану. *Ефективність державного управління*. 2023. Випуск 4 (73). С. 11–16. URL: <https://doi.org/10.36930/507301>
16. МОЗ. Віктор Ляшко: Опрацюється можливість будівництва дитячого реабілітаційного центру на умовах державно-приватного партнерства. Новини. 19 жовтня 2023 р. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/viktor-ljashko-opracovuetsja-mozhlivist-budivnictva-ditjachogo-reabilitacijnogo-centru-na-umovah-derzhavno-privatnogo-partnerstva>
17. Ukraine – Netherlands | Public-Private Health Care Recovery Platform. 31 жовтня 2023 р. URL: <https://www.tfhc.nl/ukraine-platform-public-private-health-care-recovery-platform/>
18. Комплексна програма підтримки галузі охорони здоров'я Львівської області на 2021–2025 роки : Програма зі змінами від 7 квітня 2023 р. / Львівська обласна рада. URL: <https://lvivoblrada.gov.ua/programi-2021-2025-rokiv>
19. Львівський перинатальний центр. Офіційний веб-ресурс. URL: <https://www.perinatal.center/>

УДК 351.77:321

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.6>

Малачинська Марія Йосипівна,

кандидат медичних наук, доцент,

докторант кафедри публічного управління та регіоналістики

Інституту публічної служби та управління

Національного університету «Одеська політехніка»

ORCID ID: 0000-0003-2895-3666

ДОСВІД ЗМІН В СИСТЕМІ ПЕРИНАТАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ США ДЛЯ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

EXPERIENCE OF THE USA PERINATAL CARE SYSTEM CHANGES FOR REFORMING THE HEALTH CARE SYSTEM OF UKRAINE

У статті досліджується досвід змін в системі перинатальної допомоги США з метою виокремити елементи розвитку, які можуть бути корисними розбудові системи перинатального догляду в Україні. Проаналізована система перинатальної допомоги США з управлінської точки зору; встановлено, що її характеризує тісне і складне поєднання державних і приватних надавачів медичних послуг, багаторівнева структура медико-соціальних програм, комплекс послуг, спрямованих на забезпечення здоров'я та благополуччя вагітних, матерів та новонароджених, а також сімей з дітьми.

Вивчено показники, за якими оцінюються своєчасність та доступність до послуг перинатальної допомоги в США в допологовий період. Визначена організаційно-управлінська структура послуг щодо пологів та їх забезпечення з боку органів влади.

Наведений приклад інтеграції послуг та системного забезпечення перинатального догляду на прикладі інфраструктури для популяризації та підтримки грудного вигодовування в США. Встановлено, що вона є досить широкою і має місце на всіх етапах перинатальної допомоги. До неї входять: заклади охорони здоров'я, групи підтримки на базі громади, програми соціальної та інформаційної підтримки, громадські організації та наукові інституції щодо підтримки грудного вигодовування, Інтернет-ресурси, підтримка на робочому місці.

Окреслено проблему перинатального ментального здоров'я, вирішення яких є надзвичайно актуальними для України в умовах війни.

Визначені напрями за якими спільнота, медичне та управлінське середовище працюють задля вирішення проблем в розвитку системи перинатальної допомоги в США, які можуть бути використані для підвищення ефективності системи перинатальної допомоги України.

Ключові слова: охорона здоров'я, система перинатальної допомоги, медичні послуги, інтегральні послуги, організація належного догляду, Україна, США, міжнародний досвід.

The article examines the experience of changes in the US perinatal care system with the aim of identifying elements of development that may be useful for perinatal care system reforming in Ukraine. The US perinatal care system was analyzed from the managerial point of view; it was established that it is characterized by complex combination of state and private medical services providers, the multi-level structure of medical and social programs, complex of services aimed at ensuring the health and well-being of pregnant women, mothers and newborns, as well as families with children.

The indicators used to assess the timeliness and availability of the US perinatal care services at the prenatal period were studied. The organizational and management structure of childbirth services and their provision by authorities has been determined.

An example of the services integration and system support of perinatal care is presented using the example of the infrastructure for breastfeeding promotion and support in the US. It has been established that it is quite broad and takes place at all stages of perinatal care. It includes: health care facilities, community-based support groups, social and informational support programs, public organizations and scientific institutions related to breastfeeding support, Internet resources, workplace support.

The problem of perinatal mental health is outlined, the solution of which is extremely relevant for Ukraine in wartime. There are determined directions in which the community, medical and management environment work to solve problems in the development of the perinatal care system in the US, and which can be used to improve the effectiveness of the perinatal care system in Ukraine.

Key words: health care, perinatal care system, medical services, integrated services, organization of adequate care, Ukraine, USA, international experience.

Постановка проблеми. Система перинатального догляду в Сполучених Штатах Америки відіграє життєво важливу роль у сприянні здоров'ю та благополуччю вагітних жінок, їхніх немовлят і сімей, є органічною частиною системи охорони здоров'я та системи соціальних послуг. Система охоплює комплекс послуг, спрямованих на супровід жінок під час вагітності, пологів та післяпологового періоду, допомогу не тільки медичну, але й фінансово-економічну, психологічну, соціальну, інформаційну, організаційну тощо. Після стабільного зростання протягом більш ніж 25 років, починаючи з середини 90-х років ХХ ст., Сполучені Штати нині мають найвищий рівень материнської смертності серед розвинених країн [1]. Має місце низка проблем таких як відстань до надання медичної допомоги, закриття лікарень та акушерських пунктів, соціальні детермінанти здоров'я, які ще більше підвищують ризик здоров'я для матері та дитини, включаючи важку материнську захворюваність [2, с. 46; 3, с. 18]. Тривожні показники здоров'я вагітних, новонароджених, матерів та дітей до 1 року у США, особливо в сільських громадах [4, с. 2], спонукали до нагальних заходів з покращення надання перинатального догляду за допомогою цілеспрямованих удосконалень на рівні всієї системи.

Зазначимо на схожості проблем, які мають системи перинатальної допомоги України та США. Тому вивчення досвіду США, як країни з однією з найпотужніших економік світу, є, на наш погляд, доцільним в умовах перетворень в системі охорони здоров'я, зокрема системи перинатальної допомоги в Україні, особливо в контексті процесів децентралізації повноважень, залучення інвестицій, розвитку страхової медицини та телемедицини тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку із актуальністю теми серед науковців США групи вчених досліджують різні аспекти управління, розвитку та реорганізації системи перинатальної допомоги з метою підвищення її ефективності. В контексті теми цієї статті відзначимо роботи Дж.Л. Вілкерс, С. Де Сісто, А. Юінг та інших, які досліджують рівні неонатального догляду в пологових установах у 20 штатах США та інших юрисдикціях, визначають інструменти оцінки ефективності різних рівнів догляду CDC (Centers for Disease Control and Prevention – Центри контролю та профілактики захворювань); С. Кунц, К. Фіббс, Й. Профіт вивчають зміни в ієрархії перинатальної регіоналізації в США; С. Холман, А. Гловер, К. Фергали та інші розробляють тематику введення в дію перинатального

догляду з урахуванням особливостей сільської місцевості США, напрямки політики та практики покращення управління системою закладів задля надання якісних перинатальних послуг. Серед українських досліджень хочемо відмітити наукові розробки Н. Калашник та О. Худоби, які звертаються до американського досвіду щодо розбудови системи охорони ментального здоров'я, Д. Гомон порівнює організаційно-правове забезпечення охорони здоров'я в різних країнах, зокрема США, Японії, Франції, Німеччини тощо.

Мета статті полягає в характеристиці системи перинатального догляду США, а на її основі – спробі виокремити елементи розвитку, що можуть стати в нагоді в сучасній розбудові системи перинатального догляду в Україні.

Виклад основного матеріалу. Система перинатального догляду в Сполучених Штатах характеризується з управлінської точки зору, перш за все, тісним і складним поєднанням державних і приватних надавачів медичних послуг та медико-соціальних програм, розроблених для підтримки жінок під час вагітності, пологів і післяпологового періоду. Система перинатального догляду передбачає комплекс послуг, спрямованих на забезпечення здоров'я та благополуччя вагітних, матері та новонародженого, а також сімей з дітьми. Тобто, має місце розширене розуміння системи перинатального догляду, яке передбачає не виключно медичну, але й інші види допомоги вагітним, породіллям, матерям і дітям, їх родинам [5]. В період з 2017 по 2021 роки у зв'язку з потребами у реформуванні системи перинатального догляду була проведена низка змін. За результатами 2021 року за відомостями, які оприлюднив Національний центр статистики здоров'я США, основними напрямками розвитку ефективності функціонування системи перинатального догляду є такі: допологовий догляд (адекватний та неадекватний); пологи; розвиток відділення інтенсивної терапії новонароджених (NICU) та доступність (географічна та соціально-економічна) цієї медичної послуги, післяпологовий догляд (до якого окрім матері долучається і родина), медичне страхування, федеральні програми та програми штату щодо розвитку перинатальних послуг, навчання та підтримка персоналу, вагітних і молодих матерів, членів родини, охорона психологічного здоров'я вагітних, породіль, матерів та дітей, розвиток медичної грамотності [6].

Обсяг статті не дозволяє нам проаналізувати детально всі компоненти, тому ми зупинимося на тих, які на нашу думку можуть бути застосовані в реаліях України.

Допологовий догляд передбачає регулярні медичні огляди та скринінги для вагітних жінок для моніторингу здоров'я як матері, так і плоду. Під час цих візитів медичні працівники оцінюють ріст і розвиток дитини, вирішують будь-які проблеми чи ускладнення та пропонують поради щодо харчування та способу життя тощо. Послуги допологового догляду зазвичай включають скринінг і лікування захворювань, а також виявлення та втручання щодо поведінкових факторів ризику, пов'язаних із поганими результатами пологів (наприклад, куріння, вживання психотропних речовин, погане харчування, ризикована поведінка тощо). Оцінка відповідності допологового догляду, отриманого під час вагітності, може бути виміряна різними способами. PeriStats надає дані про час першого візиту до пологів; тобто коли допологовий догляд вперше розпочато під час вагітності. Він також надає дані про адекватність допологового догляду, який оцінює як час першого візиту до пологів, так і частоту візитів протягом всієї вагітності. У зв'язку із зазначеними показниками виникають поняття адекватної та неадекватної перинатальної допомоги.

Адекватний/адекватний-плюс (належний) допологовий догляд – це догляд, пов'язаний з вагітністю, починаючи з перших чотирьох місяців вагітності з відповідною кількістю візитів відповідно до гестаційного віку немовляти. У США в 2021 році 75,6% немовлят народилися від жінок, які отримували адекватний/адекватний-плюс допологовий догляд [1]. Неадекватний (неналежний) допологовий догляд – це догляд, пов'язаний з вагітністю, починаючи з п'ятого місяця вагітності або пізніше або менше ніж 50% належної кількості відвідувань для гестаційного віку немовляти. У 2021 році приблизно 1 із 7 немовлят (14,5% живонароджених) народилася жінками, які отримували неадекватний допологовий догляд у Сполучених Штатах [1]. Організація та проведення адекватного (належного) перинатального догляду це відповідальність не тільки акушерів-гінекологів та медичного персоналу. Відповідно до нової концепції перинатального догляду – це є спільна відповідальність самої матері та її оточення, лікарів первинної ланки (сімейних та приватної практики, хто забезпечує професійний огляд в тих видах професій, де це передбачено, медичних працівників закладів освіти, якщо вагітна ще навчається, соціальних центрів, у разі перебування в такому центрі тощо). Метою такої інфраструктури допологової перинатальної допомоги є максимально швидше залучити жінку до системи надання послуг [7].

Коли настає час пологів, у майбутніх матерів в США є різні варіанти. Організаційна медична структура перинатальної допомоги містить пологи в лікарні, в пологових центрах або, в деяких випадках, пологи вдома. Лікарні є найпоширенішим місцем для пологів і зазвичай мають спеціалізовані пологові відділення з персоналом належної підготовки лікарями-акушерами, акушерками, медсестрами та іншими навченими фахівцями, які допомагають під час пологів. А також, на відміну від пологових центрів, медичну інфраструктуру для новонароджених та дітей старше 28 днів. В пологових центрах, зазвичай, надають допомогу в пологах, при народженні немовляти та впродовж перших 27 днів життя, далі необхідно звертатися до інших закладів охорони здоров'я. Саме через бажання забезпечення неперервності медичних та інших послуг, більшість родин надають перевагу лікарні, оскільки спектр послуг там ширший [8, с. 485–486].

Окремої уваги з точки зору організації та надання медичних послуг, на наш погляд, заслуговують планові пологи вдома. У США приблизно 35 000 пологів на рік відбуваються вдома [9, с. 117]. Приблизно одна чверть цих пологів є незапланованими або без нагляду. Хоча Американський коледж акушерів і гінекологів вважає, що лікарні та акредитовані пологові центри є найбезпечнішими місцями для пологів, кожна жінка має право прийняти медичне обґрунтоване рішення щодо пологів. Важливо, що жінки повинні бути проінформовані про те, що кілька факторів мають вирішальне значення для зниження рівня перинатальної смертності та досягнення сприятливих результатів домашніх пологів. Саме тут, для поінформованості та оцінки ризиків важливим є адекватний (належний) допологовий догляд. Про наявні ризики та можливості щодо пологів мають повідомити передчасно лікарі та середній медичний персонал, які супроводжують вагітність.

До факторів, що мають вирішальне значення для досягнення сприятливих результатів домашніх пологів і зниження рівня перинатальної смертності, належать:

- відповідний відбір кандидатів для домашніх пологів;
- наявність сертифікованого для проведення домашніх пологів середнього медичного персоналу – акушерів, чи акушерів, чия освіта та ліцензія відповідають глобальним стандартам акушерської освіти Міжнародної конфедерації акушерок, або лікаря, який практикує акушерство в рамках інтегрованої та регульованої системи охорони здоров'я;

- швидкий доступ до консультації;
- доступ до безпечного та своєчасного транспорту до найближчих лікарень, а також відстань до неї [9, с. 119–120].

Комітет з акушерської практики США нормативно врегулював протипоказання до запланованих домашніх пологів. За їх наявності жінка має бути госпіталізована [9, с. 120]. Але тут знову важливим чинником є адекватний (належний) допологовий догляд, що дозволить виявити показання та протипоказання, а також гарантує наступність та безперервність послуг перинатальної допомоги.

Післяпологовий догляд в США зосереджується на здоров'ї та самопочутті матері після пологів. Він містить наступні візити до надавачів медичних послуг для моніторингу фізичного та емоційного відновлення жінки та збереження її репродуктивного здоров'я, систему підтримки грудного вигодовування (включно з банками грудного молока), вирішення будь-яких післяпологових ускладнень тощо [3, с. 56–138]. Аналізуючи цей досвід, ми звернемо увагу лише на дві відносні новели для української системи перинатальної допомоги: організаційне забезпечення грудного вигодовування та пренатальне ментальне здоров'я.

Інфраструктура для популяризації та підтримки грудного вигодовування в США є досить широкою і вона присутня на всіх етапах перинатальної допомоги – починається ще під час допологового догляду і продовжується весь перинатальний період. До цієї системи залучені:

- заклади охорони здоров'я. У лікарнях і пологових центрах США є консультанти з лактації та послуги з підтримки грудного вигодовування, доступні для молодих матерів. Консультанти з лактації – це навчені професіонали, які можуть допомогти матерям із технікою грудного вигодовування, вирішенням поширених проблем грудного вигодовування тощо [1];

- групи підтримки на базі громади. На додаток до послуг на базі лікарень, по всій країні існують численні групи підтримки грудного вигодовування на основі громад. Цим групам часто допомагають консультанти з лактації, медичні працівники або досвідчені матері, які годують груддю. Вони пропонують молодим мамам безпечний простір, де вони можуть поділитися своїм досвідом, отримати пораду та отримати підбадьорення від інших, які переживають подібні ситуації [10];

- програми соціальної та інформаційної підтримки. Програма WIC (Women, Infants, and Children), фінансується федеральним бюджетом, пропонує підтримку грудного вигодовування. WIC надає консультації, освіту та доступ до

ресурсів щодо грудного вигодовування для жінок із низьким рівнем доходу та їхніх дітей [11];

- громадські організації та наукові інституції щодо підтримки грудного вигодовування. Наприклад, La Leche League International (LLL) відома всесвітня некомерційна організація, яка надає підтримку та інформує про грудне вигодовування. Вона пропонує місцеві групові зустрічі, телефонні консультації, онлайн-форуми та ресурси для годуючих матерів [12]. HMBANA (The Human Milk Banking Association of North America, Асоціація банків людського молока Північної Америки) – некомерційна організація, яка акредитує некомерційні молочні банки в США і Канаді. Молочні банки-члени HMBANA допомагають здоровим людям, що годують грудьми, здавати додаткове грудне молоко для підтримки слабких немовлят [13]. Також провідну роль, особливо щодо формування стандартів та рекомендацій, мають наукові інституції Альянс за інновації в галузі охорони здоров'я матерів (Alliance for innovation on maternal health) [14] та Американський коледж акушерів і гінекологів (American College of Obstetricians and Gynecologists) [5];

- Інтернет-ресурси. з розвитком технологій багато груп підтримки грудного вигодовування та ресурси перемістилися в Інтернет. Різноманітні веб-сайти, форуми та групи в соціальних мережах присвячені підтримці грудного вигодовування, що дозволяє матерям спілкуватися та шукати поради у ширшій спільноті. Американський коледж акушерів і гінекологів рекомендує звертатися тільки до професійних спільнот та обговорювати будь-які рішення відносно власного здоров'я та здоров'я дитини із лікарем [5];

- підтримка на робочому місці: у США нормативно захищене право матері на годування грудьми на робочому місці чи зниження грудного молока. Багато роботодавців також запровадили політику підтримки працівників, які годують грудьми, наприклад, надавши спеціальні кімнати та гнучкий час перерв, оскільки Закон «Про справедливі трудові стандарти» (FLSA), зобов'язує працедавців забезпечити базові умови для годуючих матерів на робочому місці. До цих умов включають час для жінок, щоб зцідити молоко, і приватний простір, який не є ванною (туалетом), щоразу, коли їм потрібно зцідити молоко [15]. Подібні норми є і в українському законодавстві, але вони потребують розвитку та інфраструктурного забезпечення.

Ще одна інновація, що заслуговує уваги, на наш погляд, є розвиток послуг з підтримки перинатального ментального здоров'я. У США пси-

хічні розлади є найпоширенішими ускладненнями вагітності та пологів, а суїцид і передозування разом є основною причиною смерті молодих матерів. Хоча обізнаність щодо перинатального психічного здоров'я зростає, залишаються значні прогалини. Скринінг і лікування широко рекомендуються, але впроваджуються нерівномірно, а політика та фінансування не сприяють належній підтримці психічного здоров'я дитородних жінок. Оскільки щорічно в США народжується близько 3,8 мільйона дітей, приблизно одна програма інтенсивного перинатального лікування психічного здоров'я в даний час доступна на кожні 21 000 жінок з ментальною нестабільністю [16, с. 930]. Зараз американська спільнота, медичне та управлінське середовище працюють за такими напрямками, щоб вирішити проблему: стандартизація збору даних, підтримка актуальної бази даних про ключові характеристики, підтримка існуючих та формування нових програм; адвокація (пошук) фінансування для програм та розробка збалансованої політики; складання переліку рекомендованих основних послуг, заснованих на фактичних даних, які мають надаватися всім, кому показано перебувати на цих програмах, створення регіональних планів для географічної доступності програм; збільшення кількості надавачів послуг [16, с. 932].

На наш погляд, Україні варто звернути увагу на досвід розвитку послуг щодо перинатального ментального здоров'я. Наслідки пандемії та війна створили додаткові стресові чинники та спонукають до психологічної нестабільності в перинатальний період, що може призвести до серйозних ментальних наслідків, зокрема і ранньої деменції [17, с. 170], тому з цією проблемою варто працювати, поки вона ще є вирішуваною та не набула ознак незворотності.

Висновки і пропозиції. Досвід змін в системі перинатальної допомоги США є прикладом активної взаємодії суспільства та держави, розподілу відповідальності за громадське здоров'я між різними суб'єктами. До таких суб'єктів належать: держава як інституція (правова регламентація, розробка стандартів, механізми контролю, гарантування мінімальних послуг тощо), місцеве самоврядування (на рівні штату та інших адміністративно-правових одиниць), територіальні громади, професійні об'єднання, громадські об'єднання (міжнародні, міждержавні та національні), заклади охорони здоров'я, освітні та наукові установи, самі громадяни та їх сім'ї, оточення, надавачі медичних та медико-соціальних послуг, страхові компанії тощо. Такий підхід дозволяє розширити спектр та підвищити якість послуг, забезпечити наступність послуг перинатальної допомоги на різних етапах, знизити бюджетний тягар. Корисність такого досвіду, на наш погляд, полягає в тому, що в Україні сучасна система охорони здоров'я, перинатальної допомоги зокрема, а також правове регулювання галузі дозволяє розбудувати систему, що ґрунтується на партнерстві та взаємодії різних сторін. Тому усвідомлення сильних та слабких сторін такої взаємодії є важливим ще на етапі розбудови, який зараз проходить Україна. Це важливо не виключно для розвитку системи перинатальної допомоги в Україні, але і для реформування галузі охорони здоров'я в цілому.

Серед перспективних напрямів дослідження ми вбачаємо вивчення питань формування та залучення фінансування на різні програми, перелік та зміст додаткових (не медичних послуг), які покращують фізичне та соціальне здоров'я матері та дитини, як-то інфраструктура банків грудного вигодовування тощо, питання збереження перинатального ментального здоров'я, що є новим, але дуже актуальним для України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Prenatal care. 2023. Data for United States. Retrieved from: <https://www.marchofdimes.org/peristats/data?reg=99&top=5&stop=34&lev=1&slev=4&obj=1>
2. Guidelines for perinatal care (2012)/ American Academy of Pediatrics [and] the American College of Obstetricians and Gynecologists. 7th ed. 2012. USA 599 p. Retrieved from: <https://www.healthpartnersplans.com/media/100339243/acog-guidelines-for-perinatal-care.pdf>
3. Guidelines for perinatal care (2017)/ American Academy of Pediatrics and the American College of Obstetricians and Gynecologists .8th ed. 2017. USA 712 p. Retrieved from: <https://www.acog.org/clinical-information/physician-faqs/-/media/3a22e153b67446a6b31fb051e469187c.ashx>
4. Holman, C., Glover, A., Fertaly, K. et al. Operationalizing risk-appropriate perinatal care in a rural US State: directions for policy and practice. BMC Health Serv Res 23, 601 (2023). Retrieved from: <https://doi.org/10.1186/s12913-023-09552-y>
5. Health literacy to promote quality of care. Committee Opinion № 676. American College of Obstetricians and Gynecologists. Obstet Gynecol 2016;128:e183–6. Retrieved from: <https://www.acog.org/clinical/clinical-guidance/committee-opinion/articles/2016/10/health-literacy-to-promote-quality-of-care>

6. National Center for Health Statistics, final natality data. Kotelchuck M. An evaluation of the Kessner Adequacy of Prenatal Care Index and a proposed Adequacy of Prenatal Care Utilization Index. *Am J Public Health* 1994; 84: 1414–1420. 2023. Retrieved from: <http://www.marchofdimes.org/peristats>.
7. American College of Obstetricians and Gynecologists. *Collaboration in practice: implementing team-based care*. Washington, DC: American College of Obstetricians and Gynecologists; 2016. Retrieved from: <http://www.acog.org/Resources-And-Publications/Task-Force-and-Work-Group-Reports/Collaboration-in-Practice-Implementing-Team-Based-Care>
8. Wilkers, J.L., DeSisto, C.L., Ewing, A.C. et al. Levels of neonatal care among birth facilities in 20 states and other jurisdictions: CDC levels of care assessment tool (CDC LOCATeSM). *J Perinatol* 43, 484–489 (2023). Retrieved from: <https://doi.org/10.1038/s41372-022-01512-4>
9. Committee on Obstetric Practice. Committee Opinion № 697: Planned Home Birth. *Obstet Gynecol.* 2017 Apr; 129(4):e117-e122. DOI: 10.1097/AOG.0000000000002024. PMID: 28333824.
10. State Perinatal Quality Collaboratives. 2023. Centers for Disease Control and Prevention (CDC). Retrieved from: <https://www.cdc.gov/reproductivehealth/maternalinfanthealth/pqc-states.html>
11. Sarah N. Kunz, Ciaran S. Phibbs, Jochen Profit (2020). The changing landscape of perinatal regionalization. *Seminars in Perinatology*. Volume 44, Issue 4, June 2020. Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/j.semperi.2020.151241>
12. LLLI (La Leche League International). May 2023. Retrieved from: <https://llli.org/>
13. HMBANA (The Human Milk Banking Association of North America). May 2023. Retrieved from: <https://www.hmbana.org/find-a-milk-bank/>
14. Alliance for innovation on maternal health. 2023. Retrieved from: <https://saferbirth.org/>
15. Fair Labor Standards Act (FLSA). WAC 357-28-260. Retrieved from: <https://ofm.wa.gov/state-human-resources/compensation-job-classes/compensation-administration/fair-labor-standards-act-flsa-washington-minimum>
16. Posmontier B., Geller P. A., Horowitz J. A., Elgohail M., Chiarello L. (2022). Intensive Perinatal Mental Health Programs in the United States: A Call to Action. *Psychiatric Services* 2022; 73: 930–932; doi: 10.1176/appi.ps.202100384
17. Kalashnyk, N., & Khudoba, O. (2020). COVID – 19 Challenges over Mental Health Public Policy. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 11 (2Sup1), 165-174. doi.org/10.18662/brain/11.2Sup1/102

Помаза-Пономаренко Аліна Леонідівна,

доктор наук з державного управління, старший дослідник,
начальник наукового відділу проблем державної безпеки
навчально-науково-виробничого центру

Національного університету цивільного захисту України

ORCID ID: 0000-0001-5666-9350

БЕЗБАР'ЄРНІСТЬ ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

BARRIER FREEDOM AS A VECTOR OF THE DEVELOPMENT OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM IN THE SPHERE OF ENSURING EQUAL CITIZENS' RIGHTS

Досліджено науково-теоретичні питання забезпечення безбар'єрності як вектору розвитку системи публічного управління загалом і державної ідеології зокрема. Аргументовано, що остання має передбачати механізми забезпечення рівних прав громадян і їхнього безперешкодного доступу до об'єктів фізичного оточення. З цієї позиції проаналізовано Розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України та підкреслено, що вона заклала базис для забезпечення безбар'єрності. Крім того, досліджено підзаконні акти, спрямовані на деталізацію декларативних конституційних норм, зокрема, Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору в Україні. Виявлено, що в межах цієї стратегії та в науково-теоретичних публікаціях соціально-правового блоку запропоновано виокремлювати такі види безбар'єрності, як соціальна, економічна, освітня, цифрова, інформаційна, фізична, екологічна, громадська (суспільна) тощо. Відзначено, що прийняттю цієї стратегії передувало прийняття низки інших підзаконних актів, а на її виконання розроблено та впроваджуються методичні рекомендації, необхідні державним службовцям та посадовим особам органів місцевого самоврядування під час реалізації ними заходів із забезпечення безбар'єрності до всіх сфер державної політики. Установлено, що в Україні ще тільки напрацьовується позитивна управлінська практика щодо забезпечення безбар'єрності та рівності прав громадян, а саме: 1) у 2021 році прийнято Національну стратегію із створення безбар'єрного простору в Україні; 2) у 2021 році вітчизняним урядом створено міжвідомчу робочу групу з питань реалізації цієї стратегії, яку (групу) очолює Міністр розвитку громад та територій; 3) у 2022 році фахівцями Міністерства розвитку громад та територій проведено обстеження об'єктів територіальних громад (обстежувалися 5 типів об'єктів). З'ясовано, що через повномасштабну війну проти України, з одного боку, актуалізувалися питання забезпечення безбар'єрності та захисту прав громадян, а з другого боку, ускладнилися засоби діагностики рівня її забезпеченості на місцях. З урахуванням таких обставин до моніторингу рівня безбар'єрності долучилися всі громади тільки в Чернігівській, Хмельницькій, Тернопільській, Кіровоградській, Київській та Житомирській областях і в м. Києві. Обґрунтовано, що з метою повсюдного впровадження безбар'єрності на вітчизняних теренах доречно враховувати відповідний позитивний закордонний досвід. Акцентовано, що найбільш дієві управлінські практики щодо гарантування безбар'єрності напрацьовані в країнах, що впроваджують соціально орієнтовану державну політику, тобто в Скандинавських країнах і Німеччині. Наполягається на важливості проведення подальших наукових досліджень у сфері забезпечення безбар'єрності як загально державної ідеології України, а також упровадження на її теренах філософії суспільства без обмежень, що є основою правової держави, верховенства права та сталого розвитку територіальних громад.

Ключові слова: публічне управління, державна політика, державна ідеологія, суспільство без обмежень, сталий розвиток, територіальні громади, безбар'єрність, стратегія безбар'єрності, забезпечення рівних прав громадян.

The scientific and theoretical issues of barrier-free provision as a vector for the development of the public administration system in general and state ideology in particular have been studied. It is argued that the latter should provide for mechanisms to ensure equal rights of citizens and their unhindered access to objects of the physical environment. From this position, Chapter II "Rights, freedoms and duties of a person and a citizen" of the Constitution of Ukraine was analyzed and it was emphasized that it laid the basis for ensuring barrier-free access. In addition, by-laws aimed at detailing declarative constitutional norms, in particular, the National Strategy for the Creation of a Barrier-Free Space in Ukraine, have been researched. It was revealed that within the framework of this strategy and in the scientific and theoretical publications of the socio-legal bloc, it is proposed to distinguish such types of barrier-free access as social, economic, educational, digital, informational, physical, ecological, public (community), etc. It was noted that the adoption of this strategy was preceded by the adoption of a number of other by-laws,

and for its implementation methodological recommendations, necessary for civil servants and officials of local self-government bodies during their implementation of measures to ensure barrier-free access to all spheres of state policy, were developed and implemented. It was established that Ukraine is still developing a positive management practice to ensure barrier-free and equal rights of citizens, namely: 1) in 2021, the National Strategy for the creation of a barrier-free space in Ukraine was adopted; 2) in 2021, the national government created an interdepartmental working group on the implementation of this strategy, which (the group) is headed by the Minister of Community and Territorial Development; 3) in 2022, specialists of the Ministry of Community and Territorial Development conducted an inspection of the objects of territorial communities (5 types of objects were inspected). It was found that due to the full-scale war against Ukraine, on the one hand, issues of ensuring barrier-free access and protection of citizens' rights became more relevant, and on the other hand, the means of diagnosing the level of its provision on the ground became more difficult. Taking into account such circumstances, all communities only in Chernihiv, Khmelnytskyi, Ternopil, Kirovohrad, Kyiv and Zhytomyr regions and in the city of Kyiv participated in the monitoring of the barrier-free level. It is substantiated that with the aim of universal introduction of barrier-free access on domestic territory, it is appropriate to take into account relevant positive foreign experience. It is accepted that the most effective management practices for guaranteeing barrier-free accessibility have been developed in countries implementing socially oriented public policy, i.e. in the Scandinavian countries and Germany. It is emphasized the importance of conducting further scientific research in the field of ensuring barrier-freeness as a general state ideology of Ukraine, as well as the implementation on its territory of the philosophy of a society without restrictions, which is the basis of the rule of law, the rule of law and the sustainable development of territorial communities.

Key words: public administration, state policy, state ideology, society without restrictions, sustainable development, territorial communities, barrier-free, barrier-free strategy, ensuring equal rights of citizens.

Постановка проблеми. На початку 2023 року відбулося засідання Ради безбар'єрності, на якому перша леді України О. Зеленська разом із Прем'єр-міністром Д. Шмигалем слушно зацентрували увагу на важливості впровадження Плану заходів на 2023–2024 роки щодо забезпечення безбар'єрності з метою гарантування повноцінної реалізації прав громадян [11]. Цей план окреслив вісім пріоритетних проєктів, які мають виконуватися профільними міністерствами та іншими органами публічної влади.

Безбар'єрність в умовах повномасштабної війни та в період відновлення України – це її реалії, а не формальність. Завданням держави є забезпечення доступності освіти, працевлаштування, роботи, інформації, тобто можливостей жити повноцінно. Власне, будь-які рішення та зміни мають втілюватись «по-людськи і для людей». Безбар'єрність має стати наскрізним принципом функціонування системи публічного управління загалом і державної політики зокрема. Для цього мають бути розроблені дієві механізми забезпечення рівності прав громадян. Усе це засвідчує актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню організаційних, правових, інформаційних та інших аспектів забезпечення безбар'єрності в різних сферах суспільного життя присвячені наукові напрацювання чисельної групи вчених Ю. Бойчук, Н. Добренької, С. Кисіль, Н. Криворучко, О. Кучерук, І. Лопушинського, Л. Пиріг, С. Романюк, О. Усик, М. Чайковського та ін. [7; 13; 19]. Не применшуючи наукових здобутків учених, можемо відзначити, що повномасштабна агресія проти України зумовила актуаліза-

цію проблематики забезпечення безбар'єрності, а, відтак, необхідність обґрунтування її як загальнодержавної ідеології та філософії українського суспільства, що, у свою чергу, покликано підвищити рівень його добробуту та доступ до об'єктів фізичного оточення.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз вітчизняної правової бази щодо особливостей функціонування системи публічного управління України в напрямку створення безбар'єрного простору в усіх сферах суспільного буття з урахуванням відповідних закордонних управлінських практик.

Виклад основного матеріалу. Ще довоєнні проєкти з безбар'єрності набули болючої актуальності для України та її громадян. Це відчули на собі всі, і сьогодні вони зростають, особливо фізичні бар'єри, через повномасштабну агресію проти України. Ця війна змусила українців стикнутися з евакуацією, необхідністю швидко дістатися до притулку, відновити втрачені (знищені) документи тощо. При цьому залишається ще значна кількість невидимих бар'єрів. Це може бути брак інформації, відсутність можливості працювати чи навчатися, економічна невпевненість. Отже, безбар'єрність багатогранна, як і бар'єри, пов'язані з суспільною життєдіяльністю.

Останніми роками в Україні безбар'єрність асоціювалася лише з подоланням фізичних перешкод (облаштуванням пандусів і підйомачів). Проте це поняття є значно ширшим і стосується насправді кожної людини. Для людини з інвалідністю кожен день дається як важке випробування, що здебільшого доводиться вирішувати самостійно. Через повномасштабну агресію проти України відтепер

значна кількість її громадян стикнулася з ситуацією втрати роботи, житла, здоров'я, членів сім'ї, необхідністю влаштування на роботу тощо. Усі ці проблемні питання стосуються бар'єрів для оптимальної суспільної життєдіяльності. Вирішення цих питань є обов'язком держави та її апарату з метою гарантування та підтримки соціальної безпеки на належному рівні. Крім того, наявні й інші бар'єри інституційного, інформаційного та іншого середовища. Так, люди літнього віку змушені стояти в чергах в державних і комунальних інституціях, місцеві жителі віддалених сіл не можуть оплатити комунальні послуги через цифрову неграмотність тощо. Таких прикладів можна навести безліч. На цій підставі можна стверджувати про забезпечення повсюдного впровадження безбар'єрності в Україні як державної ідеології щодо гарантування рівних прав кожного громадянина. Така ідеологія має передбачати безбар'єрне інституційне, інформаційне та інше середовище, що охоплює створення гідних умов життя будь-якої людини (незалежно від її статі, віку, фізичних можливостей чи стану здоров'я).

Підставами для висловлення гіпотези щодо важливості впровадження безбар'єрності як державної ідеології є положення ст. 3 Конституції України [8]. Згідно з Основним Законом України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [там само]. Однак значна кількість громадян України змушена стикатися з бар'єрами під час такого: 1) реалізації своїх прав; 2) отримання доступу до публічних послуг; 3) участі в культурному, політичному та суспільному житті тощо. Власне кажучи, зазначені бар'єри наявні в різних сферах суспільної життєдіяльності.

Таким чином, безбар'єрність – це забезпечення рівних прав людини та громадянина, у т.ч. за допомогою результативного застосування засобів цифровізації [23]. Процес забезпечення безбар'єрної реалізації прав громадянами вимагає застосування системного, інституційного й організаційно-функціонального підходів до системи публічного управління. На наше переконання, ці наукові підходи передбачають поширення інклюзивних практик, упровадження доступності до отримання матеріальної, психологічної та іншої допомоги.

Аналіз наукових напрацювань і вітчизняної правової бази [5; 7; 13; 17; 19; 20] дозволив визначити такі підвиди безбар'єрності, що забезпечується в межах функціонуючої системи публічного управління: 1) освітня; 2) економічна; 3) інфор-

маційна; 4) фізична; 5) цифрова; 6) екологічна; 7) громадська та ін. Розглянемо їх більш детально.

1. Освітня безбар'єрність передбачає забезпечення рівних можливостей для громадян і вільного їхнього доступу до освіти. При цьому ця освіта може бути базовою, вищою, упродовж життя. На підтвердження можемо навести ст. 53 Конституції України, за якої кожен має право на освіту [8]. Крім того, має забезпечуватися безперешкодний доступ до підвищення кваліфікації, під час здобуття іншої професії або набуття додаткових компетентностей.

2. Економічна безбар'єрність як один різновидів безбар'єрності вимагає забезпечення добробуту громадян незалежно від їхнього віку, статі, сімейного стану, стану здоров'я чи з якихось інших підстав. Власне, усі громадяни можуть вимагати від держави та її апарату створення умов і можливостей щодо свого працевлаштування, усунення вад державної влади у відкритті доступу громадянам до фінансових, земельних, матеріально-технічних та інших ресурсів з метою заняття підприємницькою діяльністю, реалізації самозайнятості, накопичення людського капіталу тощо. Особливості реалізації економічної безбар'єрності визначені насамперед у ст. 23, 42, 43, 44, 46, 48 тощо Конституції України, згідно з якими кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, на заняття підприємницькою діяльністю, на працю, на страйк, на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло тощо [8]. Крім того, різні аспекти гарантування економічної безбар'єрності визначені в ст. 1 Закону України «Про засади державної регіональної політики» (2015 р.) [3]. Власне кажучи, державна регіональна політика покликана забезпечити високий рівень якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності [там само].

3. Інформаційна безбар'єрність передбачає надання громадянам безперешкодного доступу до інформації (у різних форматах і з використанням цифрових та інших технологій). Надання таких можливостей має відбуватися незалежно від функціональних порушень або комунікативних можливостей громадян. Прикладом забезпечення оперативного та безперешкодного доступу до інформації може слугувати застосування: шрифту Брайля у громадських місцях, великошрифтового друку, аудіодискрипції, перекладу жестовою мовою, субтитрування, засоби альтернативної комунікації тощо. Право на достовірну, доступну

та повну інформацію гарантується відповідно до ст. 2 Закону України «Про інформацію» (1992 р.) [4]. Крім того, особливості гарантування інформаційної безбар'єрності визначені в ст. 31, 32, 34, 35, 40 тощо Основного Закону України [8].

4. Фізична безбар'єрність безпосередньо пов'язана з іншими її підвидами, дозволяючи підвищити доступність для громадян об'єктів фізичного оточення, інституційного, освітнього, інформаційного та іншого середовища (знову ж таки незалежно від віку, стану здоров'я, майнового стану, статі, місця проживання та інших ознак). Фізична безбар'єрність вимагає створення середовища, де суспільний простір фізично доступний для кожного громадянина шляхом упровадження принципів універсального дизайну [20]. Зважаючи на це варто погодитися з думкою, що фізична безбар'єрність поребує вжиття таких заходів:

1) удосконалення державних будівельних норм, які стосуються інклюзивності будівель і споруд, закладів освіти, а також об'єктів благоустрою. Це потрібно для того, щоб кожен новий об'єкт соціальної інфраструктури був зведеним без бар'єрів;

2) запровадження нових стандартів доступності об'єктів фізичного оточення, зокрема медичних закладів, громадських будівель, об'єктів культурної спадщини та ін.;

3) гармонізації стандартів доступності, ергономічності та зручності фізичного середовища та забезпечення їх відповідності міжнародній практиці досягнення безбар'єрності фізичного простору;

4) забезпечення контролю за дотриманням вимог будівельних норм та посилення відповідальності за їх порушення;

5) регулярне проведення моніторингу безбар'єрності соціально важливих об'єктів [там само].

5. Цифрова безбар'єрність також пов'язана з іншими підвидами безбар'єрності, і насамперед з інформаційною й економічною. Адже цифрова безбар'єрність передбачає створення умов для отримання необхідної інформації всім соціальним групам і категоріям громадян, незалежно від їхніх фінансових, матеріально-технічних та інших можливостей. Власне, громадянам повинен забезпечуватися доступ до швидкісного Інтернету, публічних послуг та публічної цифрової інформації [23]. Одним з основних перешкод на цьому шляху може бути цифрова безграмотність у суспільстві, руйнування енергетичної інфраструктури, збільшення загроз інформаційного характеру з боку держави агресора тощо. Безперечно, останніми роками на загальнодержавному рівні вживаються

різнохарактерні заходи, спрямовані на нейтралізацію впливу таких загроз, підвищення цифрової грамотності серед населення (наприклад, розроблені безкоштовні курси на платформі «ДІЯ»). У той же час, спостерігається ситуація низької поінформованості серед громадян про такі курси або відсутнє усвідомлене та вмотивоване бажання в людей щодо проходження таких курсів.

6. Екологічна безбар'єрність спрямована на забезпечення безпечного природного середовища для теперішніх та майбутніх поколінь. У цьому контексті варто вказати на два аспекти: 1) держава має гарантувати безпеку (у т.ч. екологічну) своїм громадянам) (див. ст. 3 Конституції України [8]); 2) самі громадяни зобов'язані не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66 Конституції України [8]). Складності ситуації додає те, що повномасштабна агресія проти України унеможливує дотримання вищевказаних конституційних норм. Проте це одне з найважливіших завдань нашої держави, виконання якого наразі вимагає від неї оперативної й об'єктивної фіксації завданих країною-агресором екологічних збитків. У цьому контексті наявна низка проблемних питань, у т.ч. щодо уніфікації вітчизняної методики з оцінювання таких збитків у відповідності до міжнародних підходів. Однак зважаючи на обмеженість обсягу цього дослідження та важливість розгляду особливостей фіксації екологічних злочинів і збитків, вони мають становити предмет подальших наукових розвідок.

7. Суспільна та громадянська безбар'єрність, під якою розуміються рівні можливості участі всіх людей, їх об'єднань та окремих суспільних груп у житті громад та держави, рівний доступ до суспільно-політичного та культурного життя, сприятливе середовище для фізичного розвитку та самореалізації, а також інклюзивне середовище як передумова для участі в усіх формах суспільного життя та громадської активності [17].

У продовження умовного плану дослідження відзначимо, що, урахувавши інтеграційні прагнення України, варто розглянути європейські практики щодо сприяння безбар'єрного середовища. Аналіз наукових напрацювань дає підстави стверджувати, що найбільш дієві управлінські практики щодо гарантування безбар'єрності напрацьовані в країнах, що впроваджують соціально орієнтовану державну політику, тобто в Скандинавських країнах і Німеччині (більш дет. про зарубіжні моделі соціальної політики див. [14]).

У ФРН забезпечується інклюзивний доступ до працевлаштування за допомогою підвищення

кваліфікації та загальної обізнаності громадян. У Німеччині реалізуються управлінські заходи, що сприяють взаємодії працедавців і працівників, які мають інвалідність, похилий вік або дітей (віком до 6 років) чи не мають належного досвіду роботи [1]. На підтвердження парадигмального розвитку безбар'єрності в Німеччині свідчить також її Національний план дій 2.0, що передбачає імплементацію Конвенції ООН щодо прав осіб з інвалідністю (Nationaler Aktionsplan 2.0 der Bundesregierung zur UN-Behindertenrechtskonvention) у сфері освіти, реабілітації, охорони здоров'я, культури, спорту та дозвілля, будівництва та побуту, захисту прав жінок, соціальної підтримки сімей, дітей і молоді та ін. [21; 22]. Очевидно, що безбар'єрність у ФРН – це невід'ємна складова всіх сфер суспільної життєдіяльності, що визнана на рівні державної ідеології.

Схожа управлінська практика щодо забезпечення безбар'єрності напрацьована в Данії, Республіці Польща, Швеції та ін. Досвід цих країн щодо забезпечення інклюзивні умови навчання, праці, охорони здоров'я тощо засвідчує, що визначальне місце в цьому процесі займає стимулювання та заохочення працедавців, стейкхолдерів та інших зацікавлених осіб з метою забезпечення безбар'єрності. Така практика є позитивною, адже всі охочі мають можливості для реалізації прав на працю, освіту, підприємницьку діяльність тощо.

Щодо України, то на її території також є актуальним вирішення завдання зі створення безбар'єрного простору в різних сферах суспільної життєдіяльності [17]. При цьому вирішення такого завдання повинно набути ознак парадигмальності, тобто слід сформулювати нові знання щодо забезпечення сталого позитивного розвитку системи публічного управління в напрямку соціальної орієнтованості, інклюзивності, а, відтак, гарантування безбар'єрності. Це покликано, у свою чергу, підвищити рівень добробуту українців. У той же час, накопичуються та кристалізуються такі проблеми: щодо загального доступу до соціальної інфраструктури; ускладнений доступ до громадського транспорту та об'єктів фізичного оточення; цифрова неграмотність; відсутність адаптації інформації, сайтів та додатків для всіх громадян з будь-якими фізичними та матеріально-технічними можливостями; суспільне несприйняття (відсутність легітимації з боку населення державної політики); бар'єри в доступі до освіти, працевлаштування і під час здійснення посадових обов'язків тощо. Не сприяє комплексному вирішенню цих проблем недостатній рівень забезпечення статистичними даними у сфері

безбар'єрності, що, у свою чергу, ускладнює процес результативної реалізації державної політики щодо усунення бар'єрів у забезпеченні рівності прав громадян [17].

На доручення Президента України (указ № 533/2020 від 03.12.2020 р. «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні» [16]) розроблено Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору в Україні. Ця стратегія спрямована на поширення практик інклюзії, недискримінації, упровадження принципів доступності й універсального дизайну для забезпечення рівних можливостей для всіх суспільних груп населення, зокрема осіб з інвалідністю, літніх людей, молоді, жінок та ін. [16].

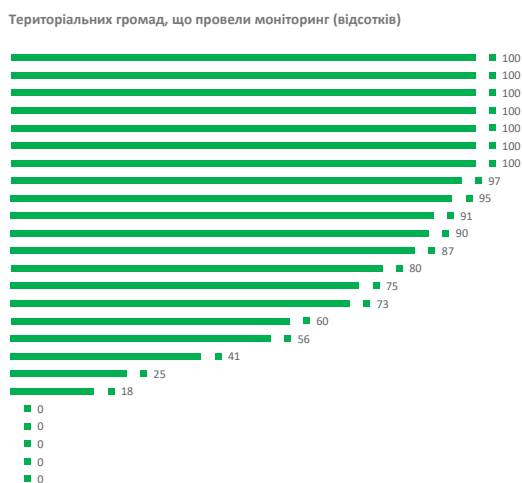
Безбар'єрність повинна стати новою суспільною нормою [11]. Саме тому у 2021 році Кабінетом Міністрів України було ухвалено Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору в Україні на середньостроковий період – до 2030 року [17]. Згідно з принципами стратегування короткострокові документи приймаються на період до 5 років, середньострокові – на період до 10 років, а довгострокові – на період понад 10 років. На виконання Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні затверджено також план заходів з її реалізації, але чомусь тільки на 2021 та 2022 роки. Аналіз положень стратегії дає підстави виокремити такі види безбар'єрності:

- фізична безбар'єрність;
- інформаційна безбар'єрність;
- цифрова безбар'єрність;
- суспільна та громадянська безбар'єрність;
- освітня безбар'єрність;
- економічна безбар'єрність;
- безбар'єрність до всіх сфер державної політики, що передбачає безперешкодне залучення представників суспільства до реалізації політичних процесів і громадської діяльності [там само].

Ці види безбар'єрності передбачають урахування положень провідних документів щодо створення безбар'єрного простору, а саме: Конвенції про права осіб з інвалідністю; Європейську соціальну хартію (переглянуту); Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та ін. При цьому Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні складається з двох основних рівнів: рамкових умов безбар'єрності та стандартів безбар'єрності [там само].

У 2022 році було проведено обстеження близько 13000 об'єктів у 957 територіальних громадах на предмет забезпечення безбар'єрності (рис. 1,

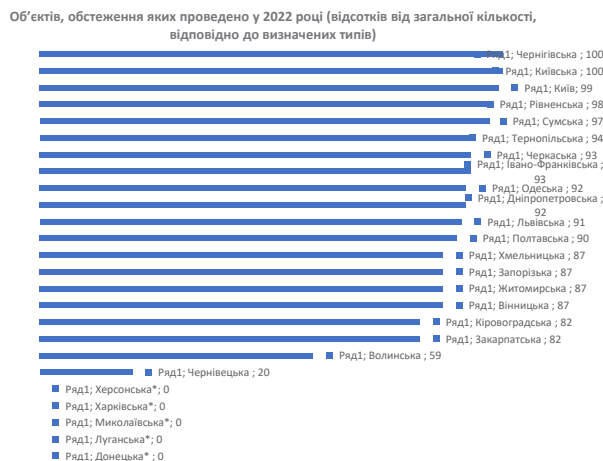
рис. 2) [18]. Згідно з даними рис. 1, рис. 2 можна зазначити, що до моніторингу долучилися всі громади у Чернігівській, Хмельницькій, Тернопільській, Кіровоградській, Київській та Житомирській областях і в м. Києві. У менших масштабах проходив моніторинг об'єктів фізичного оточення в Чернівецькій і Запорізькій областях, де до його проведення долучилися 25% та 18% громад відповідно. Найбільша ж кількість об'єктів, серед визначених типів, була обстежена в таких регіонах: 1) Київській області – 1353 об'єкти; 2) Дніпропетровській області – 1077 об'єктів; 3) Хмельницькій області – 1007 об'єктів [там само]. До речі, зразковим щодо ємності висвітлення аспектів безбар'єрності є сайт Хмельницької обласної військової адміністрації [2].

Рис. 1. Кількість обстежених територіальних громад на предмет безбар'єрності фізичного оточення у 2022 році (у %)

Джерело: складено на підставі [18]

Обстеження об'єктів у територіальних громадах по Україні на предмет безбар'єрності відбувалося відповідно до вимог пункту 14 Порядку проведення моніторингу та оцінки ступеня безбар'єрності об'єктів фізичного оточення і послуг для осіб з інвалідністю, затвердженого постановою Уряду України від 26.05.2021 р. № 537. Обстежувалися 5 типів об'єктів: 1) будівлі для розміщення евакуйованих осіб (гуртожитки, модульні містечка тощо); 2) адміністративні будівлі; 3) будівлі надавачів соціальних послуг; 4) центри зайнятості; 5) фінансові установи (банки, поштові відділення, страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, інвестиційні фонди) [там само].

Рис. 2. Кількість обстежених об'єктів у територіальних громадах на предмет безбар'єрності у 2022 році (у %)

Джерело: складено на підставі [18]

Через повномасштабну агресію проти України на її суверенній території усе більше актуалізується питання забезпечення безбар'єрності, оскільки від результативності й оперативності діяльності публічних інституцій залежить комфортне та безбар'єрне середовища суспільної життєдіяльності. У цьому контексті фахівці Національного агентства України з питань державної служби (далі – НАДС) підготовлено Методичні рекомендації з питань формування безбар'єрності на робочому місці в державних органах [9], а також Методичні рекомендації з питань формування безбар'єрності на робочому місці в органах місцевого самоврядування [10]. Ці методичні рекомендації покликані забезпечити створення безперешкодного середовища та рівних можливостей для державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування під час виконання ними встановлених обов'язків, професійного й особистісного розвитку. Цінність аналізованих методичних рекомендацій полягає в тому, що вони окреслюють: 1) процедуру визначення стану безбар'єрності на робочому місці з відповідним алгоритмом дій; 2) методологію проведення опитування визначення стану безбар'єрності на робочому місці й опрацювання його результатів; 3) рекомендації при формуванні фізичної, цифрової та інформаційної безбар'єрності на робочому місці; 4) рекомендації, як інтегрувати принципи безбар'єрності в організаційну культуру органу; 5) настанови щодо взаємодії з особами з інвалідністю та ще багато іншого [там само]. На цій підставі можемо стверджувати, що розробники відповідних методичних рекомендацій визначили нові інтенції в унеможливленні виявів безбар'єрності до всіх сфер державної політики.

Крім того, НАДС заклали базис для системного забезпечення безбар'єрності до всіх сфер державної політики, затвердивши типову загальну короткострокову програму підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування «Забезпечення створення безбар'єрного простору на засадах рівності, недискримінації, доступності та інклюзії» [12]. Над розробленням типової програми працювала робоча група, до якої ввійшли представники НАДС, Мінсоцполітики, Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, ПРООН в Україні, Радник – уповноважений Президента України з питань безбар'єрності та ін. [там само]. Дана типова загальна короткострокова програма підвищення кваліфікації спрямована на таке: 1) підвищення рівня обізнаності державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування щодо міжнародних та національних стандартів з прав людини, недискримінації, доступності й інклюзії для забезпечення створення безбар'єрного простору; 2) розвиток умінь державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування організувати безбар'єрний простір в органах публічної влади відповідно до вітчизняного законодавства та міжнародних стандартів; 3) формування в державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування культури безбар'єрності в контексті філософії суспільства без обмежень [там само].

Таким чином, очікуваним результатом упродовження Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні та плану заходів з реалізації цієї стратегії є досягнення, з одного боку, легітимації (суспільної підтримки та визнання) стратегічного курсу держави у сфері створення безбар'єрного простору. А з другого – повноцінної та рівної реалізації прав громадян в отриманні:

- безперешкодного доступу до об'єктів фізичного оточення;
- інформації в найзручніший спосіб;
- прощеного доступу до цифровізованих й аналогових державних і комунальних соціально орієнтованих послуг;
- рівних умов участі в усіх сферах життя суспільства (на заняття фізичною культурою та спортом, для культурного (мистецького) та/або креативного вираження, провадження культурної діяльності, для доступу до культурних послуг, культурних цінностей, культурної спадщини й інформації про них);

– доступу брати участь у політичних процесах і громадській діяльності;

– рівних можливостей та вільного доступу до освіти, у сфері зайнятості, а також заняття підприємництвом [17].

Усе засвідчує важливість проведення подальших наукових розвідок щодо формування безбар'єрності як загально державної ідеології, що окреслює вектори розвитку системи публічного управління у сфері забезпечення рівності прав громадян в різних сферах суспільної життєдіяльності. Інформаційну базу для проведення подальших наукових досліджень становитимуть, зокрема, аналітичні звіти міжвідомчої робочої групи з питань реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. Ця робоча група утворюється Урядом України й очолюється Міністром розвитку громад та територій [5]. Міжвідомча робоча група має готувати й оприлюднювати аналітичний звіт щороку не пізніше 20 березня [18].

Крім того, цінність становить Довідник безбар'єрності, що включає такі розділи: «Складові безбар'єрності», «Правила мови», «Словник» та «Безбар'єрний календар» [6]. До речі, електронний довідник доступний ще й на порталі «ДІЯ»: розділ «Дія. Безбар'єрність» на порталі державних послуг «ДІЯ» [15]. Усе це вказує на актуалізацію проблематики безбар'єрності, а також шляхів її забезпечення за допомогою новітніх технологій, цифровізації правозахисної державної політики [23].

Висновки. Отже, одним з основних завдань для України є усунення обмежень для її громадян (незалежно від їхніх фізичних та матеріально-технічних можливостей) у безбар'єрному доступі до освітньої, медичної та іншої соціальної інфраструктури, транспорту, під час працевлаштування, отримання публічної інформації та послуг від держави та/або бізнесу. Аналіз наукових напрацювань і вітчизняної нормативно-правової бази дозволив, по-перше, систематизувати підвиди безбар'єрності (цифрової, освітньої, соціальної, економічної та ін.). А по-друге, визначити перспективи реалізації цих видів безбар'єрності, яка затребувана суспільством як один з найважливіших напрямків державної філософії та публічної політики в Україні. Ця політика має забезпечити рівні права громадян шляхом створення безбар'єрного простору на засадах рівності, недискримінації, доступності та інклюзії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Безбар'єрний простір для будівель – більший комфорт та якість життя для кожного. URL: <https://www.geze.ua/uk/cikavi-novini/temi/bezbarjernii-prostir-dlja-vsikh>.

2. Забезпечення безбар'єрного доступу для осіб з інвалідністю // Хмельницька обласна військова адміністрація. URL: https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=9845.
3. Закон України «Про засади державної регіональної політики» № 156-VIII від 05.02.2015 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>.
4. Закону України «Про інформацію» № 2657-XII від 02.10.1992 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
5. Затверджено склад міжвідомчої робочої групи з розроблення проекту Національної стратегії безбар'єрності. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zatverdzheno-sklad-mizhvidomchoyi-robochoyi-grupi-z-rozroblennya-proektu-nacionalnoyi-strategiyi-bezbaryernosti>.
6. Довідник безбар'єрності. URL: <https://bf.in.ua/>.
7. Кисіль С. С. Дизайн доступного та безбар'єрного архітектурного середовища об'єктів транспортної інфраструктури // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Вип. 53. 2019. С. 29–37.
8. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
9. Методичні рекомендації з питань формування безбар'єрності на робочому місці в державних органах, затверджені наказом НАДС від 31 березня 2023 року № 51-23. URL: <https://nads.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-metodychnykh-rekomendatsii-z-pytan-formuvannia-bezbariernosti-na-robochomu-mistsi-v-derzhavnykh-orhanakh>.
10. Методичні рекомендації з питань формування безбар'єрності на робочому місці в органах місцевого самоврядування, затверджені наказом НАДС від 04 квітня 2023 року № 52-23. URL: <https://nads.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-metodychnykh-rekomendatsii-z-pytan-formuvannia-bezbariernosti-na-robochomu-mistsi-v-orhanakh-mistsevoho-samovriaduvannia>.
11. На засіданні Ради безбар'єрності за участю першої леді представлено пріоритетні проекти міністерств у цьому напрямку на 2023–2024 роки. URL: <https://www.president.gov.ua/ru/news/na-zasidanni-radi-bezbaryernosti-zachastyu-pershoyi-ledi-p-80989>.
12. Офіційний вебпортал Національного агентства України з питань державної служби. URL: <https://pdp.nacs.gov.ua/news/>.
13. Пиріг Л. А. Сучасний стан інтеграції людей з обмеженими можливостями в суспільство // Вісник Дніпропетровського університету. 2012. №9/2. Випуск 22. С. 135–140.
14. Помаза-Пономаренко А.Л. Соціальний розвиток і безпека регіонів: державно-управлінські аспекти : монографія. Харків: Видавництво «Діса плюс», 2017. 270 с.
15. Портал державних послуг «ДІЯ». URL: <https://bf.dia.gov.ua>.
16. Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні: Указ Президента України від 03 грудня 2020 року № 533/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5332020-35809>.
17. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>.
18. Рейтинг адміністрацій Рейтинг адміністрацій за ступенем безбар'єрності об'єктів фізичного оточення і послуг для осіб з інвалідністю. URL: <https://mtu.gov.ua/content/rejting-administracij-za-stupenem-bezbarernosti-obektiv-fizichnogo-otochennya-i-poslug-dlya-osib-z-invalidnistyu.html>.
19. Романюк С. В. Сучасні технології навчання осіб з особливими освітніми потребами // Педагогічний пошук, 2019. № 1 (101). С. 37–40.
20. Фізична безбар'єрність: що нам заважає? URL: <https://www.uoz.cn.ua/pub12082022.pdf>.
21. Good Examples on Barrier Free Nature Experience / Education in Europe. URL: <https://www.nature-without-barriers.eu/en/good-examples-on-barrier-free-nature-experience-education-in-europe.html>.
22. Nationaler Aktionsplan 2.0. URL: <https://www.bmas.de/DE/Soziales/Teilhabe-und-Inklusion/Nationaler-Aktionsplan/nationaler-aktionsplan-2-0.html>.
23. Pomaza-Ponomarenko A., Hren L., Durman O., Bondarchuk N., Vorobets V. Management mechanisms in the context of digitalization of all spheres of society // Revista San Gregorio. SPECIAL EDITION-2020. Núm. 42 . URL: <http://revista.sangregorio.edu.ec/index.php/REVISTASANGREGORIO/issue/view/RSAN42/showToc>.

УДК 342 : 502.14 (477) (075.8)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.8>

Трегубенко Галина Петрівна,

старший викладач кафедри публічного управління, адміністрування та права
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
ORCID ID: 0000-0003-3248-3812

Гладченко Дар'я Олександрівна,

студентка IV курсу спеціальності 081 – «Право»
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ТА НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ

STATE POLICY IN THE SPHERE OF NATURAL RESOURCES IN UKRAINE: ANALYSIS AND DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT

У статті розглянуто теоретичні засади реалізації державної політики в сфері природних ресурсів в Україні; охарактеризовано основні моделі втілення державної політики в сфері природних ресурсів в Україні; визначено фактори впливу на становлення вітчизняної державної політики в сфері природних ресурсів; проаналізовано загальнодержавний та регіональний аспекти державної політики в сфері природних ресурсів в Україні; визначено стратегічні цілі та інструменти реалізації державної політики в сфері природних ресурсів в Україні; досліджено стан євроінтеграційних процесів в сфері природних ресурсів, запропоновано напрямки вдосконалення державної політики в сфері природних ресурсів в Україні. Метою дослідження є удосконалення державної політики у сфері природних ресурсів в Україні шляхом формування та актуалізації нормативно-правового забезпечення, втілення економічних засад природокористування.

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що важлива роль у процесі забезпечення екологічної безпеки України належить запровадженню «Концепції сталого розвитку України», яка передбачає запровадження рамкових вимог щодо запровадження відповідних інструментів, які слугують покращенню навколишнього середовища та умов життєдіяльності населення. Інструментальна доцільність запровадження такої концепції зумовлена низкою об'єктивних факторів, які характеризують сучасний екологічний стан в Україні.

У контексті аналізу оптимізаційних механізмів забезпечення переходу України до умов сталого розвитку окрему увагу також варто приділити запровадженню стратегічно орієнтованої державної екологічної політики, спрямованої на створення та збереження сприятливих умов навколишнього природного середовища. Її оптимізаційними складовими має виступати: підвищення якості життя і поліпшення здоров'я населення, підтримання екологічної рівноваги на території відповідно до прийнятих міжнародних правових екологічних вимог, а також національних і локальних нормативно-правових актів.

Ключові слова: державна політика, природні ресурси, водні ресурси, землі атмосферне повітря, нормативно-правове регулювання, євроінтеграція, інструменти реалізації, моделі втілення, економіка, природокористування, сучасні тенденції розвитку, перспективи, програми забезпечення, правове регулювання, охорона довкілля, доцільне користування.

In the article theoretical principles of realization of public policy are considered in the sphere of natural resources in Ukraine; the basic models of embodiment of public policy are described in the sphere of natural resources in Ukraine; the factors of influence are certain on becoming of home public policy in the sphere of natural resources; the national and regional aspects of public policy are analysed in the sphere of natural resources in Ukraine; strategic aims and instruments of realization of public policy are certain in the sphere of natural resources in Ukraine; the state of eurointegration processes is investigational in the sphere of natural resources, directions of perfection of public policy are offered in the sphere of natural resources in Ukraine. A research aim is an improvement of public policy in the field of natural resources in Ukraine by forming and actualization of the normatively-legal providing, embodiment of economic principles.

As a result of the research, it was established that an important role in the process of ensuring environmental security of Ukraine belongs to the implementation of the "Concept of Sustainable Development of Ukraine", which provides for the introduction of framework requirements for the introduction of appropriate tools that serve to improve the environment and living conditions of the population. The instrumental expediency of introducing such a concept is determined by a number of objective factors that characterize the current ecological state in Ukraine.

In the context of the analysis of optimization mechanisms for ensuring Ukraine's transition to conditions of sustainable development, special attention should also be paid to the implementation of a strategically oriented state environmental policy

aimed at creating and preserving favorable environmental conditions. Its optimization components should include: improving the quality of life and improving the health of the population, maintaining ecological balance in the territory in accordance with accepted international legal environmental requirements, as well as national and local regulatory acts.

Key words: *state policy, natural resources, water resources, land, atmospheric air, legal regulation, European integration, implementation tools, implementation models, economy, nature management, modern development trends, prospects, support programs, legal regulation, environmental protection, appropriate use.*

Постановка проблеми. Природні ресурси в Україні впродовж років потерпають від антропогенних чинників. Такий вплив призводить до порушення нормального функціонування систем навколишнього природного середовища та як наслідок спричиняє шкоду для природно-ресурсного потенціалу розвитку держави, а також ставить під загрозу здоров'я населення. Продовження збереження сировинного характеру економіки та ресурсно-сировинне направлення виробництва значно виснажує природно-ресурсні запаси держави, тому дане явище потребує особливої уваги в здійсненні державної політики.

Формування та реалізація виваженої довгострокової політики в сфері природних ресурсів суб'єктами на різних рівнях за допомогою сукупності методів, засобів та інструментів державно-управлінського впливу відіграє важливу роль у забезпеченні екологічного добробуту суспільства.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Багато вітчизняних та світових науковців приділяли увагу використанню природних ресурсів та надавали ряд рекомендацій щодо вдосконалення раціонального використання цих ресурсів. Зокрема деякі аспекти в сфері здійснення державної політики природо-користування висвітлені в роботах вчених: В. Андрейцев, Г. Анісімова, І. Гаєвський, Л. Горошкова, П. Драгоса, Д. Зеркалов, В. Носік, Н. Кобецька.

Мета статті. Мета дослідження полягає у всебічному теоретико-правовому та практичному аналізі окремих питань впровадження, реалізації та застосування державної політики щодо питань, які становлять проблему використання природних ресурсів. А також визначити стратегії розвитку та напрямки вдосконалення природо-користування в нашій державі, шляхом формування та актуалізації нормативно-правового забезпечення, втілення економічних засад природокористування.

Виклад основного матеріалу. Природні ресурси – це об'єкти природи, які використовуються людиною для виробництва та інших цілей, необхідних їй для задоволення відповідних потреб. Усі природні ресурси мають важливе значення з погляду їх властивостей та характеристик.

Відповідно до статті 4 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»

природні ресурси України є власністю держави [1]. Органи державної влади та місцевого самоврядування виступають деякими посередниками від імені народу України, бо саме через них право власності на природні ресурси реалізується у встановлених межах чинного законодавства.

Законодавством встановлено, що використання природних ресурсів в Україні здійснюється в порядку загального і спеціального використання природних ресурсів.

Відповідно до національного законодавства громадяни мають право загального використання природних ресурсів для задоволення своїх повсякденних, естетичних, розважальних, матеріальних та інших потреб безоплатно. Фізичним особам не потрібно отримувати відповідні ліцензії, за винятком обмежень, передбачених законодавством України.

За спеціальним використанням природні ресурси передаються громадянам, підприємствам, установам та організаціям у володіння, користування або оренду, за умовою отримання дозволу, реєстрації у відповідному встановленому законодавством порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України, – на пільгових умовах.

Основним документом, що визначає засади державної політики України у сфері використання природних ресурсів, є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ. Він запроваджує та закріплює системи управління у сфері природокористування. Державна політика у сфері природних ресурсів спрямована на підтримання безпечного середовища для існування живого і неживого, захист життя і здоров'я людей від негативних наслідків забруднення навколишнього природного середовища, досягнення гармонійних і взаємодіючих відносин між суспільством і природи, охорона, раціональне використання та відтворення природних ресурсів [1].

Важливими актами, що регулюють відносини у сфері природних ресурсів в Україні є також наступні кодекси: Водний кодекс України забезпечує правову охорону вод від засмічення, забруднення, вичерпання і регулює порядок їх використання[9]; Земельний кодекс України, який регулює

охорону і раціональне використання земель [10]; Кодекс України про надра забезпечує раціональне, комплексне використання надр для задоволення потреб суспільства, їх охорону, гарантуючи при цьому безпеку людей та довкілля при користуванні надрами [11]; Кодекс цивільного захисту України регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій [12]; Лісовий кодекс України охоплює питання збереження, відновлення та раціонального використання лісів [8].

Законодавство України про охорону навколишнього природного середовища доповнюється Законом України «Про охорону атмосферного повітря», Законом «Про тваринний світ», Законом «Про рослинний світ», Законом «Про аквакультуру», Законом «Про природно-заповідний фонд України», Законом «Про охорону земель». Закон України. «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Про екологічну мережу України», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», «Про правовий режим на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи».

Крім того, окремі напрями державної політики в сфері природних ресурсів в Україні визначені також і в інших актах законодавства та документах, що належать до регулювання відповідної сфери. Такими документами є Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 № 820-р, Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.08.2017 № 605-р, Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 № 932-р [7], Концепція створення загальнодержавної автоматизованої системи «Відкрите довкілля», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.11.2018 № 825-р, Концепція загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005–2025 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.09.2004 № 675-р тощо [6].

Підзаконними нормативно-правовими актами загальнодержавного значення у сфері охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів розмежову-

ються повноваження між центральними та регіональними органами державної влади.

Людина як частина природи має певні права і обов'язки, в тому числі і право на гармонійне довкілля. Проте технологічне навантаження на природне середовище погіршує умови проживання людини, що потребує відповідного інструменту вирішення проблем у сфері природних ресурсів та поліпшення ситуації в Україні та світі

Останніми роками світовою парадигмою у сфері використання природних ресурсів стала концепція сталого розвитку, яка відповідає потребам нинішнього покоління, одночасно враховуючи потреби майбутніх поколінь, таким чином заохочуючи країни до впровадження концепції сталого розвитку. Це закономірність взаємодії людини з навколишнім середовищем.

Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» – де окреслюється, що охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини є ключовими умовами сталого економічного та соціального розвитку України Законом України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 року № 2697–VIII закріплено на стратегічному рівні основні цілі державної екологічної політики.

Стратегічними цілями прийнято вважати пріоритетні напрямки концепції просторового розвитку, що ґрунтуються на відповідних аналітичних показниках, тобто особливостях та потребах тієї чи іншої соціальної групи чи людства. Вибір конкретних стратегічних цілей залежить від напрямків, у яких планується розвиток [3].

До 2025 року заплановано стабілізувати екологічну ситуацію шляхом інтеграції змін у державну систему управління навколишнім середовищем внаслідок реформування державної системи управління навколишнім середовищем, запровадження європейських екологічних норм і стандартів, удосконалення екологічного обліку та екологічного менеджменту. Система запровадження фінансово-економічних механізмів для стимулювання екологічно орієнтованих структурних перетворень в економіці, запровадження механізмів стимулювання підприємств до підвищення енергоефективності, впровадження електронного урядування, поширення екологічних знань та підвищення екологічної свідомості суспільства, інформатизація суспільства у сфері охорони навколишнього середовища та природоохоронного управління на всіх рівнях.

До 2030 року планується досягти серйозних змін у покращенні стану навколишнього природного середовища шляхом встановлення балансу між соціально-економічними потребами та викликами у сфері охорони навколишнього середовища, тим самим підвищивши Забезпечення розвитку екологічно ефективного партнерства. Сталий розвиток бізнесу та населення надасть подальшого імпульсу соціально-економічному розвитку України [2].

За останніми показниками моніторингових спостережень Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів в своїй доповіді окреслило стан впливу використання природних ресурсів на території держави. За даними моніторингових спостережень Центру контролю та профілактики хвороб, у міських поселеннях 4,2% проб (7121 із 170546) атмосферного повітря містять забруднюючі речовини у концентраціях, що перевищують гранично допустимі (4,2% – 7684 із 180913 у 2021, проти 3,8% – 9076 із 240989 у 2020), у сільських поселеннях – 05% (проти 0,9% у 2021, 1,3% у 2019, 1,1% у 2020).

За результатами узагальнення даних державного обліку водокористування у поверхневій воді об'єкти виявлено скинути 4684,6 млн. куб. м стічних вод, у тому числі: забруднені складають 541,5 млн. куб. м (11,6%), нормативноочищені – 1430 млн. куб. м (30,5%) та нормативно-чисті без очистки – 2712,9 млн. куб. м (57,9%).

Виявлено в ґрунті вміст токсикантів промислового походження важких металів. Всього було відібрано і проаналізовано 631 пробу ґрунту на вміст шести важких металів – кадмію, мангану, свинцю, нікелю, міді та цинку [4].

Зважаючи на значно негативні дані показники забрудненості природних ресурсів нашої держави, постає нагальна потреба у врегулюванні певної чіткої стратегії забезпечення контролю з боку держави у використанні цих ресурсів.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», окреслює економічні, правові та соціальні основи організації природокористування й зазначає такі права громадян: на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, на прийняття участі в обговоренні проєктів законодавчих актів, одержання повної та правдивої інформації про стан навколишнього природного середовища та його впливу на життя та здоров'я громадян, подання позовів до державних органів про відшкодування збитків по спричиненню шкоди здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє середовище та інші права.

Також Законом визначається пріоритетність додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності, екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій. Підкреслено важливість збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів.

Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 № 2697-VIII, що набрав чинності 31.03.2019, для виходу України на міжнародні та європейські ринки передбачено здійснення наступних заходів, що гарантують впровадження міжнародних стандартів управління довкіллям: в сфері використання природних ресурсів, створення репрезентативної та ефективно керованої системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі за рахунок екологічного відновлення порушених, засоленних і деградованих ґрунтів, а також розширення заповідних територій для збереження їх природного стану.

Запозичення і реалізація основних принципів екологічної політики ЄС в Україні є нагальною потребою подальшого розвитку нашої держави на умовах сталості. Позитивним моментом є те, що здійснення екологічної політики ЄС покладена на природоохоронні інституції загальноєвропейського значення.

Підписання Угоди про асоціацію між Європейським Союзом і Україною активізувало подальшу співпрацю ЄС і України в сфері модернізації державного управління екологічною політикою України.

Україною підписано документи Конференції ООН з довкілля та розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 році, Всесвітнього саміту зі сталого (збалансованого) розвитку в Йоганнесбурзі у 2002 році та документи Конференції ООН зі збалансованого розвитку в Ріо-де-Жанейро у 2012 році.

Нині під егідою ООН розробляється концепція єдиного правового механізму екологічно безпечного планетарного природокористування, яке враховує природно-кліматичні й соціально-економічні особливості окремих регіонів і країн. Розв'язання міжнародних спорів і суперечностей у галузі екологічної безпеки відповідно до міжнародного екологічного права передбачає спільну цілеспрямовану діяльність зацікавлених сторін, щодо відновлення сприятливого життєвого середовища [5].

Висновки. Отже сучасна екологічна ситуація в Україні чітко визначає важливість до стійкої державної політики та регулювання процесів суспільних відносин в сфері використання природних ресурсів. Тож пріоритетним напрямком на найближчу перспективу вбачається у розробці концепції формування екологічної культури населення, що визначить цілі, завдання, принципи та напрямки формування доцільного ставлення громадян до навколишнього середовища та природокористування.

Вкрай ефективним може бути правове забезпечення, щодо обов'язкового надання громадянам освітніх компетентностей в сфері екології на щаблях вищої та середньої освіти з відповідним розробленням повного методичного забезпечення

Не менш доцільним буде розробка програм, які забезпечать перехід від сировинної експлуатації природних ресурсів до альтернативних та безпечних джерел виробництва.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 черв. 19991 № 1264-ХІІ. Редакція від 08 жовтн. 2023 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 28.11.2023).
2. Тішкова Н.Л. Реформування державного управління охороною навколишнього середовища в контексті Європейської інтеграції України : дис. на здобуття к. держ. упр. : 25:00:01 / : дис. на здобуття д-ра. держ. упр. : 25:00:02 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2021. 43 с.
3. Аналіз державних стратегічних документів України щодо врахування адаптованих для України Цілей Сталого Розвитку до 2030 року : Аналітична доповідь. Київ : Інститут суспільно-економічних досліджень, 2017. 84 с.
4. Міністерство екології та природних ресурсів України: Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2021 році URL:<https://mepr.gov.ua/wpcontent/uploads/2023/01/Natsdopovid-2021-n.pdf>
5. Louis J. Kotzé (2012). Arguing Global Environmental Constitutionalism. *Transnational Environmental Law*, 1. pp 199–233. URL: <http://journals.cambridge.org/>.
6. Концепція загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005–2025 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.09.2004 № 675-р [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/675-2004-%D1%80>.
7. Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 № 932-р [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2017-%D1%80>.
8. Лісовий кодекс України : від 21 січн. 1994 р. № 3852-ХІІ Редакція від 23 березн. 2023 р: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>
9. Водний кодекс України : від 6 червня 1995 р. № 213/95-ВР Редакція від 17 верес. 2023 р: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
10. Земельний кодекс України : від 25 жовтня 2001 року № 2768-ІІІ Редакція від 17 верес. 2023р. : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
11. Кодекс України про надра : від 27 липня 1994 р. № 133/94-ВР Редакція від 01 жовт. 2023р. : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр>.
12. Кодекс цивільного захисту України: Кодекс : від 02 жовтня 2012 року № 5403VI Редакція від 27 лист. 2023р.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/5403-17>

РОЗДІЛ 3 ПСИХОЛОГІЯ

UDC 159

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.9>

Arshava Iryna Fedorivna,

Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Dnipropetrovsk Academy of Music named after M.Glinka
ORCID ID: 0000-0003-1672-4479

Baratynska Anastasiia Volodymyrivna,

Master of Psychology
ORCID ID: 0000-0003-4979-799X

ABOUT MECHANISMS OF THE SUICIDAL BEHAVIOR FORMATION AND THE POSSIBILITIES OF ITS PREDICTION TAKING INTO ACCOUNT SOME PERSONAL DOMINANTS

ПРО МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ Й МОЖЛИВОСТЯХ ЇЇ ПРЕДИКЦІЇ З УРАХУВАННЯМ ОСОБИСТІСНИХ ДОМІНАНТ

Due to the situation of a full-scale invasion of the aggressor country on the territory of our state, Ukrainian society has been living in extreme conditions for more than a year, experiencing the terrible consequences of the war – a situation of loss, occupation of territories, destruction of entire cities and towns, forced resettlement; in turn, constant shelling, bombings, explosions, siren sounds, long blackouts and many other things have become the realities of today. Anxiety, chronic stress, manifestations of depressive states, fear for loved ones and relatives and for the future in general are characteristics of psychological state for all Ukrainian population of various age categories, among which teenagers has a special place. Since adolescence is the most complex and controversial period of the ontogenetic development, knowledge about the mechanisms of formation of suicidal behavior among adolescents and the possibility of its prediction, taking into account personal dominants, are not only extremely important, but necessary for preserving the mental and physical health of the growing generation of Ukraine.

With the help of using such psychodiagnostic methods as "Test for detection of suicidal risk SR-45" (P. I. Yunatskevich); "Self-esteem of mental states" (H. Eysenck); "Five-Factor Personality Questionnaire" (R. McCrae – P. Costa); "Beck Depression Inventory"; "Method of diagnostics of social and psychological adaptation" (C. Rogers, R. Diamond) in the frame of the empirical research, the following results have been found: a statistically significant positive correlation between indicators of anxiety; frustration and the level of suicidal risk of teenagers; statistically significant negative correlation between indicators of extraversion; emotional stability and the level of suicidal risk in adolescents.

It is important to note that there is a statistically significant negative correlation between measures of adaptation, self-acceptance, emotional comfort and the level of suicidal risk in adolescence and, accordingly, a statistically significant positive correlation between the level of suicidal risk and such scales as self-rejection and emotional discomfort of teenagers. It was found that such personal indicator as self-control, together with the presence of the so-called emotional comfort, has a certain influence on the level of formation of suicidal behavior in adolescence.

Key words: suicidal behavior, psychotraumatic situation, personal dominants, emotional stability, adolescence.

Через ситуацію повномасштабного вторгнення країни – агресора на територію нашої держави, українське суспільство більше року проживає в екстремальних умовах, зазнаючи страшних наслідків війни – ситуацію втрати, окупацію територій, руйнування цілих міст та селищ, вимушене переселення; в свою чергу, постійні артобстріли, бомбардування, вибухи, звуки сирени, затяжені блекаути та багато чого іншого стали реальними сьогодення. Тривожність, хронічний стрес, прояви депресивних станів, страх за близьких та рідних та за майбутнє в цілому є характерним для психологічного стану українського населення різних вікових категорій, серед яких особливе місце посідають підлітки. Оскільки підлітковий вік є найскладнішим та найсуперечливішим періодом онтогенетичного розвитку, знання про механізми формування суїцидальної поведінки серед підлітків та можливості її предикції з урахуванням особистісних

домінант є не просто вкрай важливими, а необхідними для збереження психічного і фізичного здоров'я зростаючого покоління України.

За допомогою використання таких психодіагностичних методик, як «Тест на виявлення суїцидального ризику СР-45» (П.І.Юнацкевич); «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк); «П'ятифакторний особистісний опитувальник (Р. МакКрє – П. Коста); «Опитувальник депресивності» (А. Бек); «Методика діагностики соціально – психологічної адаптації» (К. Роджерс, Р. Даймонд) в ході емпіричного дослідження встановлено: статистично значущий позитивний кореляційний зв'язок між показниками тривожності; фрустрації та рівнем суїцидального ризику підлітків; статистично значущий негативний кореляційний зв'язок між показниками екстраверсії; емоційної стійкості та рівнем суїцидального ризику. Важливо зазначити, що існує негативний статистично підтверджений кореляційний зв'язок між показниками адаптації, самоприйняття, емоційним комфортом та рівнем суїцидального ризику в підлітковому віці і, відповідно, статистично підтверджений позитивний кореляційний зв'язок між рівнем суїцидального ризику та такими шкалами, як неприйняття себе та емоційний дискомфорт підлітків. Виявлено, що такий особистісний показник як самоконтроль разом з наявністю так званого емоційного комфорту, мають певний вплив на рівень формування суїцидальної поведінки у підлітковому віці.

Ключові слова: суїцидальна поведінка, психотравмуюча ситуація, особистісні домінанти, емоційна стійкість, підлітковий вік.

Situation of war in Ukraine has led to the appearance of a large number of displaced persons and refugees, including a lot of children who have experienced psychotraumatic events, the consequences of which can significantly affect the child's mental development and behavior. At the same time, today many children spend lots of time alone, some parents don't pay enough attention to their children. All above mentioned factors, as well as the feeling of uselessness, the search for adrenaline, also often lead children to suicidal actions. However, one of the possible reasons of suicide among teenagers is the appearance of signs of post-traumatic stress disorder (PTSD).

Adolescence is the most difficult and controversial period, at this age the individual is most vulnerable to the surrounding influences. This is the stage of the ontogenetic development when moral values and life perspectives of a teenager are formed, there is awareness of himself, his capabilities, interests, the desire to feel and become an adult, the desire to communicate with peers, the formation of general views on life, on relationships between people, in other words, the personal meaning of teenager's life is formed.

Clarifying the motives of suicidal tendencies is the key to understand this phenomenon and, accordingly, prerequisite for the prevention of suicides. The complexity of the suicide phenomenon arises first of all in understanding the state of a person who commits suicide – it is extremely difficult as each individual case has its own individual characteristics. It is impossible to single out one or several motives and reasons, we are always talking about a complex set of reasons, features and nuances that lead to committing suicide [1; 2; 3; 4; 5].

Various aspects of suicidal behavior and suicide have been studied in the works of many scientists.

Suicide as consequence of social and psychological maladaptation of the personality in the conditions of a microsocial conflict experienced by a person is considered in the concept of A. H. Ambrumova (1980). Researcher A. E. Lychko noted in his works that suicidal behavior of teenagers is a problem of psychiatry; noted at the same time that 10% of teenagers have a real desire to commit suicide, and in 90% of cases suicidal behavior is "cry for help" [6]. Analyzing different approaches to the study of the problem of suicide, it is possible to say about multifactorial and multifaceted nature of the reasons of suicide [2; 7].

The objective of the article is to determine the specifics of the connection between the adolescent's psychological characteristics and manifestations of suicidal tendencies. The role of personal characteristics in the formation of autoaggressive behavior is undeniable. Undoubtedly, the choice of behavior strategy in this or that stressful situation, the dynamics of personal changes in crisis periods of life and number of other factors (in particular, the style of upbringing in childhood, the type of self-determination of the individual), take part in the formation of the personality, exert a significant influence on the solution of the question of suicidal behavior. At the same time, age characteristics can significantly influence the course of suicidal behavior.

Within the framework of the psychological approach to explain the risk of suicidal behavior, it is noted that the type of deviation, for example, violent or self-destructive, is determined by the content of the personality. A. E. Lychko notes the connection between the type of accentuation of teenager's character and suicidal behavior. Manifestations of suicidal behavior in half of the cases are combined with unstable, hysteroid, hyperthymic types, and suicide attempts – 63% with the sensitive type and

25% with the cycloid type, respectively. At the same time, other data on suicidal behavior are given in favor of schizoid, psychasthenic, sensitive, excited and epileptoid types of character accentuations. Some authors agree that individuals with asthenic, hyperthymic, unstable accentuations among teenagers are practically not prone to suicide attempts.

Personal and characterological features often play important role in the formation of suicidal behavior of an individual. Increased risk of suicide is characteristic of disharmonious diseases, while personal disharmony can be caused both by the increased development of certain intellectual, emotional and volitional characteristics, and by their lack of expressiveness. When considering the characteristics of adolescent suicidality, it is necessary to take into account such characteristic age-related manifestations as the presence of emotional disorders, or depression, which is based on the depression of all mental and physical manifestations of a person; depression in adolescents has significant features that distinguish it from that in adults. It can be said that suicidal behavior in adolescence differs by certain age characteristics [8]. This is due to the specificity of the physiological and psychological processes of the formation of individuality, as well as the specificity of psychopathological disorders in the puberty period, in particular, those caused by psychotraumatic situations [9].

In the study of N. V. Dmytrieva and co-authors (2015), teenagers were found to be underdeveloped in such important regulatory personal characteristics as flexibility and independence. In dynamic, quickly changing environment, such individual feels insecure, it is difficult for him to get used to changes in the life, to changes in the surrounding environment, that's why there is inability to adequately respond to the situation, actively and timely plan activities and behavior.

In the research of M. V. Danilova, attention was paid to gender differences in the manifestation of suicidal risk in adolescents and the nature of suicidal attempts in the adolescent environment. It was established that female – teenagers are more prone to suicidal tendencies than male ones. It was revealed that the absolute majority of the interviewed teenagers are prone to demonstrative suicidal attempts, although the differences in the nature of suicidal attempts between boys and girls are not statistically significant. This indicates that most of the suicide attempts of both female and male adolescents are demonstrative [6].

A. Beck's research shows that the combination of feelings of hopelessness and depression is the most dangerous sign of the risk of committing suicide. At the same time, it is emphasized that the feeling of hopelessness is more dangerous risk factor for

completed suicide than general depression itself. The author's research found that hopelessness can be a predictor of future suicidal behavior [10].

In the emergence of suicidal intentions, the lack of future prospects and the inability to make independent choices are very important factors. According to the American researcher H. Klum, teenagers with limited problem-solving skills are in a situation of greater suicidal risk, facing significant life stresses, than their coevals with better problem-solving skills [11].

The empirical study was conducted on a sample of 60 students (aged 14–15). The following psychodiagnostic methods were used: "Test for detection of suicidal risk SR-45" (P. I. Yunatskevich); "Self-esteem of mental states" (H. Eysenck); "Five-Factor Personality Questionnaire" (R. McCrae – P. Costa); "Beck Depression Inventory"; "Method of diagnostics of social and psychological adaptation" (C. Rogers, R. Diamond)

To establish the level of correlations between the manifestation of suicidal behavior and psychological characteristics of adolescents, r – linear Pearson correlation coefficient was used. To determine the role of the influence of certain psychological features of adolescence on the development of the level of suicidal behavior, regression analysis of the obtained data was applied. Statistical processing of the results was done using the SPSS 23.0 program.

The results of the correlation analysis are shown in Table 1.

Table 1
Analysis results of correlation between indicators of "Self-esteem of mental states", "Beck Depression Inventory", "Five-Factor Personality Questionnaire" and "Test for detection of suicidal risk SR-45"

Scale of methods	The level of suicidal risk according to the SR-45 method
"Self-esteem of mental states" by H. Eysenck	
Aggression	0,288
Rigidity	0,122
Anxiety	0,567 *
Frustration	0, 556*
"Beck Depression Inventory"	
Level of depression	0,218
"Five-Factor Personality Questionnaire " by R. McCrae – P. Costa	
Extraversion	-0,360*
Agreeableness	-0,260
Conscientiousness	-0,808**
Emotional stability	-0,527**
Openness to experience	-0,228

Note: * – statistically significant differences at $p \leq 0,05$

** – statistically significant differences at $p \leq 0,01$

As we can see from Table 1, there is a positive correlation between such indicators as anxiety and frustration with the level of suicidal risk according "Self-esteem of mental states" by H. Eysenck. The obtained result is also explained by the fact that the sample consists of teenagers; it is period when children experience feelings against the background of constant changes in their emotional state about their own appearance, which changes. On the background of these feelings (especially if they have long-term nature), more and more thoughts are about how to stop this constant worrying, driving the child into "the corner".

A positive correlation between frustration indicators and the level of suicidal risk was also obtained. Teenagers with an increased level of frustration also have a higher level of suicidal risk. Frustration manifests as anxiety, irritation, and even despair, and in this state, individuals still continue to struggle to get what they want, even if they don't know exactly what it's necessary to do to succeed. Therefore, it can be assumed that frustration is also one of the factors in the formation of the mood of teenagers, on the background of which suicide may be committed, or thoughts about it can appear.

No significant correlations were found between rigidity, aggression and the level of suicidal risk. As it's known, a rigid personality is more resistant to stressful situations, he is characterized by less susceptibility to external influence, using his protective mechanisms. Also, no statistically significant correlation of aggression with the suicidal risk indicator was recorded as aggression is most often directed to the environment of the individual and not to himself.

About establishing connection between the level of depression according to "Beck Depression Inventory" and the level of suicidal risk according to the questionnaire "Test for the detection of suicidal risk SR-45" by P. I. Yunatskevich, no definite correlation was obtained. This can also be explained by the fact that among the testees of our sample there were no teenagers with a moderate or severe degree of depression.

Correlations were also obtained between the indicators according to "Five-Factor Personality Questionnaire" by R. McCrae – P. Costa and the level of suicidal risk according to the questionnaire "Test for the detection of suicidal risk SR-45" by P. I. Yunatskevich. A negative correlation was found between such indicator as extraversion and the level of suicidal risk. An extroverted personality is less disturbed by failures and more resistant to stressful situations, which already speaks of the extrovert's

resistance to the manifestations of suicidal thoughts and plans.

Such teenagers are often insecure and have low self-esteem, together with the presence of adolescent physiological and psychological changes, they feel their insignificance, which, perhaps, gives impetus to the emergence of suicidal intentions.

The indicators of emotional stability and the level of suicidal risk have statistically significant negative correlation. We can assume that adolescents who have manifestations of emotional stability are not prone to suicidal actions and thoughts, and manifestations of emotional instability is the factor that form the basis for the development of suicidal risk. Teenagers with emotional instability feel helpless, unable to cope with life's difficulties, anxiously expect trouble, and in the case of failure, they easily fall into despair and depression.

The hypothesis that a teenager with a high level of self-control has a low level of suicidal risk is confirmed by a statistically significant negative correlation between self-control and suicidal risk. A teenager who knows how to control his behavior and actions is not capable of harming himself in difficult life situations. Students with a low level of self-control, don't show persistence in achieving the goal, tend to commit antisocial acts.

It is often various types of antisocial acts that contribute to the emergence of self-aggression and suicidal thoughts in children. A low level of self-control especially in adolescence contributes to the formation of deviant behavior in a teenager. A teenager can be often influenced by surrounding people, without having his own point of view, which is also important for the formation of suicidal tendencies.

In addition, correlations between the indicators of inventory "Method of diagnostics of social and psychological adaptation" by C. Rogers, R. Diamond and the level of suicidal risk according to the questionnaire "Test for detection of suicidal risk SR-45" by P. I. Yunatskevich were analyzed (see Table 2). As a result, a negative correlation between such indicator as adaptation and the suicidal level was obtained – the higher the adolescent's level of adaptation, the lower the level of suicidality. It is important to note, that a teenager who can exist in the society and meet its needs, and at the same time doesn't feel anxiety and fear, is not prone to the appearance of suicidal intentions, thoughts and actions.

It's possible to observe a positive relationship between the adolescent's maladjustment and suicidal level. In adolescence period goals and principles in life are often not established, therefore teenagers can

be influenced by the environment, remain alone with their problems and believe that no one understands them and no one will help them, so on this background suicidal thoughts and intentions can appear with the hope of solution their problems in this way. A negative correlation between the self-acceptance indicator and the level of suicidal risk was found. A teenager with a high level of self-acceptance has a low level of suicidal intentions accordingly.

Table 2
Analysis results of correlation between indicators of "Method of diagnostics of social and psychological adaptation" by C. Rogers, R. Diamond and the level of of suicidal risk

Scale of "Method of diagnostics of social and psychological adaptation"	The level of suicidal risk
Adaptation	-0,546*
Maladaptation	0,609
Self-acceptance	-0,607*
Self-rejection	0,514*
Acceptance of others	-0,215
Rejection of others	0,156
Emotional comfort	-0,734*
Emotional discomfort	0,632*
Internality	-0,098
Externality	0,115
Dominance	-0,556*
Conquest	0,493*

Note: * – statistically significant differences at $p \leq 0,01$

If an adolescent adequately perceives himself, satisfied with his character, abilities and external features, all these factors allow him to communicate normally with other people, set goals and plans for life. Conversely, adolescents who feel inferior, do not feel their own value, have low self-esteem, often think about how their relatives will pity and worry if something happens to them. This, perhaps, can indicate that such teenagers have lack of attention from their parents and don't have support from the closest people, as a result – children absorb into themselves and do not understand why they live.

Regarding the obtained data, we can also talk about a negative correlation between the indicator of emotional comfort and the level of suicidal risk. This result allows us to state that the higher the level of emotional comfort of a teenager, the lower the level of suicidal risk. Emotional comfort depends on many factors, which directly include self-acceptance, self-esteem, and emotional stability. In adolescence, most psychological factors are just beginning to form, and if a teenager does not feel comfortable among family and friends or feels anxious and insecure, all this can lead to a change in the emotional background and the appearance of depression.

The high level of emotional discomfort can cause the increasing in the level of suicidal risk. As a result of the correlation analysis, it was found that teenagers who have a desire for self-development and leadership characteristics do not show signs of suicidal behavior. In turn, adolescents who choose a subordinate position and feel comfortable when they are controlled, perhaps together with some other character traits (such as anxiety, depression, low self-esteem) and on the background of serious life problems, may be prone to the appearance of suicidal thoughts and intentions.

For a more detailed analysis and clarifying the role of psychological characteristics of adolescents in the development of the level of suicidal risk, we conducted a regression analysis of the obtained data. Regression analysis allows us to assess the contribution of the level of certain psychological characteristics of the individual to the development of the risk of suicidal behavior. With the help of regression analysis, a model was established, which is presented in Table 3.

Thus, a model includes suicidal risk, emotional comfort and self-control. The value of R-squared (coefficient of determination) is equal to 0.373. This means that part of the dispersion of the outcome Y (level of suicidal behavior) is explained by the regression of emotional comfort and self-control. The calculated regression model is significant according to *F*-test ($F = 16, 948$).

Table 3
Model of regression analysis of the level of suicidal risk and indicators of psychological characteristics of adolescents

Instrumental values	The regression coefficient	Student's t-test	P-value
Diligence	-0,808	-5,682	0,000
Responsibility	-1,004	-2,404	0,019

$$Suicidal\ behavior = 20,185 - 0,808 * X_1 - 1,004 * X_2,$$

where X_1 – self-control;

X_2 – emotional comfort.

Conclusions. The analysis of the research results shows the following. Teenagers with a high level of anxiety, frustration, depression, maladaptation and emotional instability also have a high level of suicidal behavior. The results of the regression analysis allow us to state that the contribution of the level of self-control and emotional comfort of a teenager to the formation of the level of suicidal behavior is 37%. It was proven on the sample of subjects that low levels of self-control and emotional stability of adolescents affect the level of manifestation of suicidal behavior to a greater extent than other indicators of psychological dominant personality.

BIBLIOGRAPHY:

1. Аршава І.Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика: Монографія. Д.: Вид-во ДНУ, 2006. 336 с.
2. Аршава І.Ф., Корнієнко В.В. Суїцидальна поведінка: діагностика та корекція. Д.: РВВ ДНУ, 2019. 80 с.
3. Вашека Т.В. Рання діагностика та профілактика суїцидальної поведінки в підлітковому віці // Практична психологія та соціальна робота . 2006. № 6. С. 64–66.
4. *Lerner M.S., Clum G.A.* Treatment of suicide ideators: A problem – solving approach // *Behav. Therapy.* 1990. V. 21 (4). P. 403–411.
5. *O' Connor R.C.* Prediciting hopelessness and psychological distress : The role of perfectionism and coping / *R.C. O' Connor, D.B. Connor* // *Journal of Counseling Psychology.* 2003. Vol. 5. P. 362–367.
6. Данилова М.В., Сучкова М.А. Особливості суїцидального ризику у підлітків : аналіз гендерних проявів // *Молодий вчений.* 2014. № 8. С. 175–178.
7. Рибалка В.В. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій в учнівській молоді: Методичні рекомендації. К: ІПППЦ АПН України, КФ ВМУРоЛ «Україна», ПП Щербатих О.В. 2007. 68 с.
8. Соціально – педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктній та пост конфліктний період : метод. рек. / Н.П. Бочкор, Є.В. Дубровська, О.В. Залеська та ін.. – Київ: МЖПЦ «Ла Страда – Україна», 2014. 84с.
9. Войтко В. Характерні особливості суїциду та суїцидальної поведінки – К.: Вид-во Кропивницькомун. закл. ім. В. Сухомлинського, 2016. 44 с.
10. *Beck A.T., Steer R.A. et al.* Hopelessness, depression, suicidal ideation, and clinical diagnosis of depression // *Suicide and Life – Threatening Behavior.* 1993. V. 23 (2). P. 139–145.
11. *Slaney R.* The Almost Perfect Scale Revised / *R. Slaney* // *Measurement and Evaluation in Counseling and Development .* 2001. Vol. 34. № 3. P. 130–145.

УДК 159.9.316.6

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.10>

Вінс Вікторія Анатоліївна,

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри практичної психології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: 0000-0002-7285-7711

Кузьменко Тетяна Миколаївна,

старший викладач кафедри практичної психології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: 0000-0002-9960-1513

Матюхіна Ірина Петрівна,

здобувачка магістерського рівня вищої освіти
спеціальності «Психологія»
за освітньою програмою «Практична психологія»
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: 0009-0003-9563-7716

ЧИННИКИ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ВЗАЄМИНАМИ СЕРЕД МОЛОДИХ ТА СЕРЕДНІХ ЗА ВІКОМ СІМЕЙНИХ ПАР

FACTORS OF RELATIONSHIP SATISFACTION AMONG YOUNG AND MIDDLE-AGED COUPLES

У статті розкрито чинники задоволеності взаєминами серед молодих та середніх за віком сімейних пар. Звернуто увагу на проблеми, які сьогодні змушені переживати всі українські родини. Відмічено, що через постійний стрес, тривогу, страхи стан міжособистісних відносин у парах погіршився. Особливу увагу акцентовано на молоді сім'ї, які на етапі вирішення проблем взаємної адаптації, пізнання один одного, налагодження взаємодії, змушені долати щоденні виклики війни. Визначено функції сім'ї, зокрема, репродуктивну, виховну, господарсько-побутову (економічну), рекреаційну (відновлення), регулятивну, психологічного благополуччя. Охарактеризовано чинники, які сприятливо впливають на міжособистісні взаємини подружжя на різних етапах розвитку сім'ї, серед яких виділено міжособистісну симпатію, взаєморозуміння, забезпечення можливості для самореалізації та особистісного зростання кожного з подружжя, надання особистісної свободи, що ґрунтується на довірі та повазі, розуміння та підтримки один одного, психологічна сумісність, рівень освіченості партнерів, рольові очікування та домагання, єдність подружжя у поглядах на сімейне життя і спільні цінності, виховання дітей, на якості міжособистісних взаємин та інші. Звернуто увагу на віці сім'ї як одному із чинників задоволеності шлюбом. Для визначення впливу чинників на задоволення шлюбом у порівнянні молодих сімей та сімей середнього віку проведено емпіричне дослідження, результати якого наведено у статті. Дослідження проводилося із використанням відповідного психодіагностичного інструментарію, серед якого 1) «Методика діагностики міжособистісних відносин» (Т. Лірі); 2) опитувальник «Розуміння, емоційне тяжіння, авторитетність» (А. Волкова) та 3) «Опитувальник задоволеності шлюбом» (В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко). У результаті було виявлено відмінності у задоволеності взаєминами серед молодих та середніх за віком сімейних пар.

Ключові слова: сім'я, взаємини, молода сім'я, сім'я середнього віку, задоволеність, шлюб, міжособистісні взаємини, емоційне ставлення.

The article reveals the factors of relationship satisfaction among young and middle-aged couples. Attention is drawn to the problems that all Ukrainian families are forced to experience today. It is noted that the state of interpersonal relations in couples has deteriorated due to constant stress, anxiety, and fears. Particular attention is paid to young families, who, at the stage of solving the problems of mutual adaptation, getting to know each other, establishing interaction, are forced to overcome the daily challenges of war. The functions of the family are defined, in particular, reproductive, educational, household (economic), recreational (restoration), regulatory, and psychological well-being. The author characterises the factors that have a favourable impact on interpersonal relations of spouses at different stages of family development, among which are interpersonal sympathy, mutual understanding, provision of opportunities for self-realisation and personal growth of each

spouse, and granting of personal freedom, based on trust and respect, understanding and support of each other, psychological compatibility, level of education of partners, role expectations and claims, unity of spouses in their views on family life and common values, upbringing of children, quality of interpersonal relationships, etc. Attention is paid to the age of the family as one of the factors of marriage satisfaction. An empirical study was conducted to determine the influence of factors on marriage satisfaction in comparison of young and middle-aged families, the results of which are presented in the article. The study was conducted using the appropriate psychodiagnostic tools, including 1) "Methodology for Diagnosing Interpersonal Relationships" (T. Leary); 2) "Understanding, Emotional Attraction, Authority" questionnaire (A. Volkova) and 3) "Marriage Satisfaction Questionnaire" (V. Stolín, T. Romanova, G. Butenko). The results revealed differences in relationship satisfaction among young and middle-aged couples.

Key words: *family, relationships, young family, middle-aged family, satisfaction, marriage, interpersonal relationships, emotional attitude.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах життя кожна українська сім'я переживає складні проблеми, пов'язані із матеріальним добробутом та моральними цінностями родинної системи. Багато українців втратили рідних людей, житло, майно, роботу та можливість працевлаштування. У багатьох знизився стан здоров'я та самопочуття, виникли як психологічні прояви тривожності, напруженості, роздратування, агресії, депресивних думок, так і психосоматичні, фізичні захворювання. Внаслідок тривалого впливу стресових подій, пов'язаних з війною в Україні, багато людей сформували компенсуючі захисні механізми уникання або агресії, підозріливості, стали схильними до маніпуляції чи пасивного пристосування до інших, що відображається на їх стилі спілкування і взаємодії з оточуючими людьми.

Негативний вплив війни на міжособистісні взаємини, характер спілкування між людьми відображається й на взаєминах молодого подружжя. Так, вирішуючи проблеми взаємної адаптації, пізнання один одного, налагодження взаємодії, молода сім'я перебуває під впливом стресу, тривоги, страху, які несе війна. Все це позначається на стосунках пари. Але при цьому, за таких складних умов саме сім'я має стати оазисом спокою, прийняття, розуміння та підтримки. Тому дослідження психологічних особливостей міжособистісних взаємин молодого подружжя та чинників впливу на задоволеність взаєминами є досить важливими та цінними.

Виклад основного матеріалу. Сім'я виконує не тільки репродуктивну, виховну, господарсько-побутову (економічну), рекреативну (відновлення), регулятивну функції, але й становить психологічний простір життєвого світу чоловіка та жінки, визначаючи якість їхнього життя та зумовлює переживання суб'єктивного відчуття благополуччя. Тому, вступаючи до шлюбу, важливо розуміти чинники, які сприятливо впливають на міжособистісні взаємини подружжя на різних етапах розвитку сім'ї. До прикладу, Є. Потапчук до таких відносить міжособистісну симпатію та

взаєморозуміння [1]. Л. Березовська їх доповнює такими факторами, як забезпечення можливості для самореалізації та особистісного зростання кожного з подружжя, надання особистісної свободи, що ґрунтується на довірі та повазі, розуміння та підтримки один одного [2, с. 63].

Також на успішність взаємин подружжя, на нашу думку, впливає психологічна сумісність, рівень освіченості партнерів, рольові очікування та домагання, єдність подружжя у поглядах на сімейне життя і спільні цінності, виховання дітей, на якості міжособистісних взаємин.

Важливим чинником впливу на гармонійність міжособистісних взаємин у подружжі, за В. Пілецьким, є адаптованість подружжя, пристосування чоловіка і дружини один до одного, спільність поглядів щодо розподілу домашніх обов'язків, виховання дітей та ін. [3].

Варто відзначити, що на стан міжособистісних взаємин впливає і вік сім'ї. Так, кожна родина проходить стадії, які детально описані у наукових джерелах, і на кожній з них відбуваються трансформації у стосунках. Для того, аби визначити вплив чинників на рівень задоволеності шлюбом у молодих сім'ях та сім'ях середнього віку, було проведено емпіричне дослідження, в якому взяли участь 15 подружніх пар, з них 7 пар – молодих (стаж до 3 років, вік подружжя до 30 років кожен партнер, загалом 14 осіб) і 8 пар – середнього віку (більше 10 років подружнього життя, вік партнерів – від 35 років і більше, загалом 16 осіб). Для респондентів було запропоновано пройти ряд опитувальників, серед яких: 1) «Методика діагностики міжособистісних відносин» (Т. Лірі); 2) опитувальник «Розуміння, емоційне тяжіння, авторитетність» (А. Волкова) та 3) «Опитувальник задоволеності шлюбом» (В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко).

Методика діагностики міжособистісних відносин (Т. Лірі) дала можливість вивчити стиль міжособистісних взаємин, а також виявити уявлення респондентів про себе, своє ідеальне «Я», ставлення до себе та оточуючих. Так, аналізуючи типи

міжособистісних взаємин (табл. 1), виявлено, що у молодих сім'ях більшість опитаних мають вияв кооперуючо-конвенційного типу (добро-зичливого, схильного до співпраці) (42,8%). Ці респонденти схильні до співробітництва, гнучкі у вирішенні проблем, компромісні у конфліктних ситуаціях, прагнуть допомагати іншим, толерантні і здатні до вияву теплоти у взаєминах. Такі показники мають 28,6% чоловіків і 57,1% жінок із молодих подружніх пар. Проте також виразно виявляються незалежно-домінуючий тип (у 21,4%) та авторитарний тип (у 14,3%). Ще по 7,1% опитаних із молодих подружніх пар мають вияви прямолінійно-агресивного, недовірливо-скептичного, залежно-слухняного типів.

Серед сімей середнього віку більшість має кооперуючо-конвенційний тип, найбільш оптимальний серед всіх досліджуваних типів (62,5%), ще по 12,2% мають незалежно-домінуючий та недовірливо-скептичний типи, а для 6,3% властивий авторитарний і прямолінійно-агресивний типи.

Авторитарний тип виявлено тільки у чоловіків (14,3%) з молодих сімей та 12,2% жінок із сімей середнього віку. Основними характеристиками цього типу є впевненість у собі, наполегливість, диктаторський, має властивості лідера, схильність навчати інших, бажання командувати іншими.

Незалежно-домінуючий тип виявлено у 28,6% чоловіків і 14,3% жінок із молодих сімей, а також у 25% чоловіків із сімей середнього віку. Представники цього типу мають такі характеристики: впевнені у собі, незалежні, егоцентричні, схильні

до конкуренції, розважливі, однак зарозумілі, хвалькуваті. Наявність такого типу у подружнього партнера не є оптимальним, а коли ним володіють обидва партнери – досягти згоди у взаєминах вкрай важко, адже кожен намагається досягти свого інтересу і втягує іншого в конфлікт.

Прямолінійно-агресивний тип мають 14,3% чоловіків із молодих сімей і 12,5% чоловіків із сімей середнього віку. Тобто цей тип властивий тільки для чоловіків. Вони відрізняються такими характеристиками, як: впертість, наполегливість, енергійність, вимогливість, прямолінійність, строгість і суворість в оцінці оточуючих, схильність у всьому звинувачувати інших, драгівливість.

Недовірливо-скептичний тип 14,3% жінок із молодих сімей та 25% жінок із сімей середнього віку, тобто тільки для жінок. Представниці цього типу мають такі характеристики: критичність до оточуючих, реалістичність у судженнях і діях, схильність до критики, розчарованість в людях, труднощі в міжособистісних контактах через підозрлість і страх поганого ставлення.

Покірно-сором'язливий тип не властивий для опитуваної вибірки респондентів, так само, як і альтруїстичний тип.

Залежний-слухняний тип мають тільки 14,3% жінок із молодих сімей, вони відрізняються такими характеристиками: конформність, слухняність, безпорадність, невпевненість у собі, переживання страхів, надмірна відповідальність, залежність від думки інших.

Опитувальник «Розуміння, емоційне тяжіння, авторитетність» (А. Волкова) було використано

Таблиця 1

Типи міжособистісних взаємин у подружніх парах (за методикою Т. Лірі)

Типи взаємин	Молоді сім'ї (7 пар, 14 осіб)		Чоловіки (7 осіб)		Жінки (7 осіб)		Сім'ї середнього віку (8 пар, 16 осіб)		Чоловіки (8 осіб)		Жінки (8 осіб)	
	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%
1. Авторитарний (владно-лідируючий)	2	14,3%	2	28,6%			1	6,3%			1	12,5%
2. Незалежно-домінуючий	3	21,4%	2	28,6%	1	14,3%	2	12,5%	2	25%		
3. Прямолінійно-агресивний	1	7,1%	1	14,3%			1	6,3%	1	12,5%		
4. Недовірливо-скептичний	1	7,1%			1	14,3%	2	12,5%			2	25%
5. Покірно-сором'язливий												
6. Залежно-слухняний	1	7,1%			1	14,3%						
7. Кооперуючо-конвенційний	6	42,8%	2	28,6%	4	57,1%	10	62,5%	5	62,5%	5	62,5%
8. Альтруїстичний (відповідальний, щедрий)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

для оцінки ступеня розуміння, емоційної привабливості і поваги партнерів у шлюбі. Відтак, були отримані такі результати опитування подружніх пар (табл. 2).

Високий рівень розуміння виявлено у 35,7% молодих сімей та 56,3% сімей середнього віку. При цьому до високого рівня розуміння свого партнера схильні 42,8% чоловіків і 28,6% жінок із молодих сімей і значно більше подружніх партнерів у сім'ях середнього віку (50% чоловіків і 62,5% жінок).

Однак низький рівень розуміння виразно виявляється у 42,8% молодих сімей та 18,7% сімей середнього віку. Відсутність розуміння між партнерами виявлено у 42,8% чоловіків та 42,8% жінок із молодих сімей, і значно меншої кількості партнерів у сім'ях середнього віку (25% чоловіків і 12,5% жінок). Тобто можна зробити висновок, що у молодих сім'ях існує проблема із взаєморозумінням майже у половини опитаних подружніх пар.

Емоційна прихильність на високому рівні виявляється у 42,8% молодих подружніх пар, які кохають один одного (по 42,8% чоловіків і жінок). Також високий рівень емоційної прихильності виявлено у 43,7% сімей середнього віку (50% чоловіків і 37,5% жінок). Середній рівень емоційної прихильності мають 21,4% молодих сімей та 37,5% сімей середнього віку, а низький – виявлено у третини молодих подружніх пар (35,7%), та 18,7% сімей середнього віку. При цьому відсутність емоційної прихильності, труднощі із виявом позитивних емоцій до партнера мають 42,8% чоловіків та 28,6% жінок із молодих сімей, а також 25% чоловіків та 12,5% жінок

із сімей середнього віку. Ймовірно, що у молодих подружніх парах, де у партнерів встановлено низьку емоційну прихильність, були прийняті рішення про вступ до шлюбу через якісь зовнішні причини (вагітність партнерки, бажання відійти від батьківської сім'ї), тобто помітна недостатність мотивації до створення сім'ї саме з цим партнером. А в сім'ях середнього віку низька емоційна прихильність може пояснюватися або нещодавніми конфліктами та образами за поведінку партнера або фактом втрати емоційного зв'язку між подружжям («розлюбив / розлюбила»).

Однак спостерігаємо перевагу високого рівня поваги у 42,8% молодих сімей та 56,3% сімей середнього віку, що є оптимальним показником для успішності функціонування міжособистісних подружніх взаємин. По 42,8% чоловіків і жінок у молодих сім'ях та 50% чоловіків і 62,5% жінок сім'ях середнього віку мають високий рівень поваги до шлюбних партнерів. Середній рівень вияву поваги встановлено у 21,4% молодих подружніх пар та у 25% сімей середнього віку. А низьку повагу частіше виявляють партнери у молодих сім'ях (35,7%), ніж у сім'ях середнього віку (18,7%). Низький рівень поваги до партнера мають 42,8% чоловіків і 28,6% жінок у молодих сім'ях, а також 25% чоловіків і 12,5% жінок у сім'ях середнього віку.

Для підрахування середнього показника емоційного ставлення до партнера в опитуваних ми використали метод підрахунку середнього арифметичного і на основі цього сформувавши висновок про переважаючий середній і високий рівні оптимального емоційного ставлення до чоловіка / дружини у сім'ї.

Таблиця 2

Емоційне ставлення між партнерами у шлюбі (за методикою А. Волкової)

Рівні сформованості емоційного ставлення до партнера	Рівні	Молоді сім'ї (7 пар, 14 осіб)		Чоловіки (7 осіб)		Жінки (7 осіб)		Сім'ї середнього віку (8 пар, 16 осіб)		Чоловіки (8 осіб)		Жінки (8 осіб)	
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Розуміння	В	5	35,7%	3	42,8%	2	28,6%	9	56,3%	4	50%	5	62,5%
	С	3	21,4%	1	14,3%	2	28,6%	4	25%	2	25%	2	25%
	Н	6	42,8%	3	42,8%	3	42,8%	3	18,7%	2	25%	1	12,5%
Емоційна прихильність	В	6	42,8%	3	42,8%	3	42,8%	7	43,7%	4	50%	3	37,5%
	С	3	21,4%	1	14,3%	2	28,6%	6	37,5%	2	25%	4	50%
	Н	5	35,7%	3	42,8%	2	28,6%	3	18,7%	2	25%	1	12,5%
Повага	В	6	42,8%	3	42,8%	3	42,8%	9	56,3%	4	50%	5	62,5%
	С	3	21,4%	1	14,3%	1	28,6%	4	25%	2	25%	2	25%
	Н	5	35,7%	3	42,8%	2	28,6%	3	18,7%	2	25%	1	12,5%
Узагальнений рівень	В	6	42,8%	3	42,8%	3	42,8%	9	56,3%	4	50%	5	62,5%
	С	3	21,4%	1	14,3%	2	28,6%	4	25%	2	25%	2	25%
	Н	5	35,7%	3	42,8%	2	28,6%	3	18,7%	2	25%	1	12,5%

Переважає більшість опитуваних молодих сімей мають стійкі позитивні установки на емоційне ставлення до партнерів, їх розуміння, емоційну привабливість, повагу (42,8%). Чоловіки і жінки в молодих сім'ях мають подібні відповіді (по 42,8%). Серед сімей середнього віку 56,3% мають високий рівень розуміння, емоційної прихильності, поваги до партнера (50% чоловіків і 62,5% жінок).

Середній рівень оптимального емоційного ставлення виявлено у 21,% молодих сімей та 25% сімей середнього віку, які мають посередні показники розуміння і поваги, прихильності до партнера. Серед молодих сімей такі показники мають 14,3% чоловіків і 28,6% жінок, а в сім'ях середнього віку – по 25% чоловіків і жінок.

Низькі показники емоційного ставлення до партнера у шлюбі, прагнення до його розуміння, визнання емоційної значимості, прояву поваги мають 35,7% молодих сімей і значно менше сімей середнього віку (18,7%). При цьому низький рівень емоційного ставлення до шлюбного партнера властивий для 42,8% чоловіків та 28,6% жінок із молодих сімей, і виявляється у 25% чоловіків та 12,5% жінок із сімей середнього віку. тобто низький рівень розуміння, емоційної прихильності, поваги до партнера частіше властивий для чоловіків як у молодих сім'ях, так і в сім'ях середнього віку. А жінки частіше схильні до високого рівня вияву розуміння, емоційної прихильності, поваги до партнера.

Аналізуючи рівні сформованості емоційного ставлення до партнера у молодих подружніх парах та сім'ях середнього віку, бачимо, що більш оптимальні показники властиві для сімей середнього віку. Зокрема, високий рівень розуміння, емоційної прихильності, поваги до партнера властивий для 56,3% сімей середнього віку і 42,8% молодих сімей.

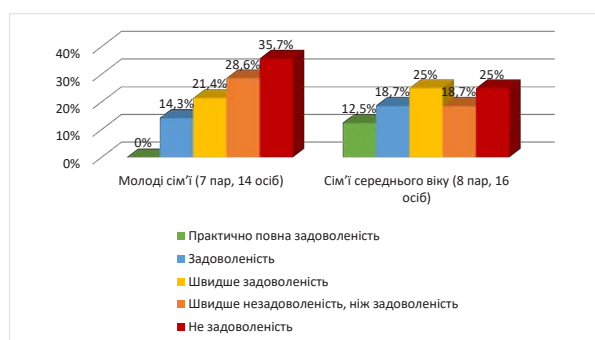
Середній рівень, посередні показники розуміння і поваги, прихильності встановлено у 21,4% молодих подружніх пар і 25% сімей середнього віку. А низький рівень, не розуміння, відсутність прихильності, не повага – виявлено переважно у молодих подружніх партнерів (35,7%), і значно менше подружніх пар із сімей середнього віку (18,7%).

Відтак, прояви розуміння, емоційної прихильності, поваги більш властиві для сімей середнього віку, а із опитаними молодими подружніми парами слід провести психологічну роботу, спрямовану на оптимізацію їх міжособистісних взаємин.

Опитувальник задоволеності шлюбом (В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко) спрямований на експрес-діагностику задоволеності або незадоволеності

ності шлюбом, узгодженості або неузгодженості цього показника у шлюбних партнерів. Його використання дало можливість виділити рівні задоволеності стосунками у парі (рис. 1).

Третина опитуваних із молодих сімей мають значну незадоволеність шлюбом і вважають, що їх сім'ю можна віднести до неблагополучної (35,7% респондентів). Аналізуючи думки чоловіків і жінок, помічаємо, що незадоволеність шлюбом висловлюють 42,8% чоловіків і 28,6% жінок. Очевидно, що у цих опитуваних подружніх пар переважають конфліктні взаємини у сім'ї. Серед сімей середнього віку не задоволеність шлюбом мають 25% опитаних (по 25% чоловіків і жінок).

Рис. 1. Показники задоволеності шлюбом у молодих подружніх парах і сім'ях середнього віку (за методикою В. Століна, Г. Бутенко, Т. Романової)

Зауважимо, що серед молодих подружніх партнерів частина сімей мають малих дітей, і частина жінок з дітьми виїхали за кордон, а тому ці сім'ї знаходяться у вимушеній розлуці. Ймовірно, через це так багато чоловіків, які мають незадоволеність шлюбом. А серед жінок невдоволеність подружніми взаєминами і шлюбом зростає через відсутність допомоги від чоловіка при вирішенні складних щоденних питань, пов'язаних із доглядом за дитиною, забезпечення матеріального добробуту сім'ї тощо.

Варто вказати й на значний прояв «швидше не задоволеності» шлюбом, який було встановлено у 28,6% опитаних молодих подружніх пар (28,6% чоловіків і 28,6% жінок). Можемо припустити, що у таких родинах спостерігаються загострення взаємин, конфліктні ситуації, однак вони намагаються вирішувати їх, тому надмірного загострення взаємин ще не відбулося. Серед сімей середнього віку швидше не задоволених – 18,7% (25% чоловіків та 12,5% жінок), які мають конфліктні характеристики взаємин між подружжям.

Часткова задоволеність і незадоволеність шлюбом (перехідні сім'ї) – не виявляється серед опитаних, та само, як і значна незадоволеність.

Для 21,4% опитаних молодих сімей характерні більш оптимальні показники – швидше задоволеність, що сполучається із показником «швидше благополучні сім'ї». Такої думки дотримуються 28,6% чоловіків і 14,3% жінок. В сім'ях середнього віку виявлено показник «швидше благополучні» у 25% опитаних (однаково по 25% чоловіків і 25% жінок). За власними спостереженнями – зазвичай таких подружніх пар найбільше, або ж ці результати характеризують сім'ю «в стані спокою», коли на сьогоднішній момент конфліктів немає, то всі задоволені подружнім життям, однак оскільки і чоловік, і дружина пам'ятають про їх нещодавні сутички – то надають перевагу відповідям щодо часткової задоволеності і незадоволеності шлюбом.

Найбільш оптимальні результати опитування – повну задоволеність шлюбом – демонструють тільки 12,5% сімей середнього віку (по 12,5% чоловіків і жінок). Ці подружні пари вміють вирішувати виникаючі проблеми і конфлікти. Задоволеність (показник «благополучні сім'ї») виявлено у 14,3% молодих сімей (і тільки у 28,6% жінок, чоловіки з цієї категорії опитаних не вказували на задоволення шлюбом). А серед сімей середнього віку показники задоволеності шлюбом мають 18,7% опитаних (12,5% чоловіків та 25% жінок).

Порівнюючи показники задоволеності шлюбом, помічаємо, що у сім'ях середнього віку частіше подружні партнери бувають задоволені сім'єю та різними сферами сімейного життя, а в молодих сім'ях – частіше спостерігається низька задоволеність шлюбом, часті конфлікти у взаєминах партнерів.

Висновки. Отже, зважаючи на складні умови виживання українського народу, питання збереження сімей та налагодження міжособистісних взаємин у кожній з них є важливою психологічною проблемою, яка потребує вирішення. Адже гармонійні взаємини подружніх партнерів є запорукою гарного психічного самопочуття жінок і чоловіків, виховання дітей у повних родинах, забезпечення добробуту для зростаючого покоління. Молоді подружні пари найбільше потребують підтримки та допомоги, оскільки саме вони найбільш ризикують дійти до розлучення через відсутність досвіду мирного вирішення конфліктів, недостатності адаптації один до одного, не узгодженості сімейних цінностей та рольових очікувань і домагань. Допомога психолога у кращому пізнанні себе та свого партнера, налагодженні взаємин у парі допоможе оптимізувати взаємодію чоловіка і дружини, сформувати їх сімейні традиції та забезпечити психотерапевтичність спілкування у подружній парі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Потапчук Є. М. Психологічна діагностика шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності з партнером : довідник сімейного психолога. Хмельницький : Видавництво «PolyLux design & print», 2020. 36 с.
2. Березовська Л. І. Соціально-педагогічні чинники сімейних взаємовідносин в умовах пандемії COVID-19. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: наук. журнал*. Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2021. № 1 (134). С. 61–68.
3. Пілецький В. Соціально-психологічне розуміння суб'єктивного благополуччя особистості в шлюбі. *Збірник наук. пр. Психологія*. 2016. Вип. 21. С. 112–119.

УДК 373.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.11>

Вінс Вікторія Анатоліївна,

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри практичної психології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: 0000-0002-7285-7711

Шевченко Олена Володимирівна,

здобувачка магістерського рівня вищої освіти
спеціальності «Психологія»
за освітньою програмою «Практична психологія»
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: 0009-0005-0519-9455

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

PSYCHOLOGICAL PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF CHILDREN IN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTION

У даній публікації розкрито характерні особливості творчої діяльності дітей дошкільного віку у контексті її суб'єктивних аспектів, її продукту та умов, за яких протікає творчий процес. Оскільки більшістю науковців відстоюється думка про те, що творчі здібності дошкільнят належать до тих психічних процесів, які інтенсивно розвиваються на даному віковому етапі, і без яких не обійтися зрілій особистості надалі, значна увага автора зосереджена навколо обґрунтування новітніх методів та прийомів роботи з розвитку творчих здібностей дошкільнят. Серед таких методів виділено наступні: створення доступних проблемних ситуацій, постановка творчих завдань, формування евристичної структури досвіду дитини й засобів її діяльності, ігри на розвиток асоціативного та діалектичного мислення, художнє слово (читання художньої літератури, розповідання казок, легенд, прислів'їв, загадування загадок, використання ігрових прийомів, елементів дослідів. інтелектуальні та дидактичні ігри екологічного спрямування), засоби і методи театральної-ігрової діяльності.

Акцентована увага на важливості створення ситуації успіху з метою активізації інтересу дітей до творчості. Серед вдалих психологічних прийомів створення ситуації успіху виділено такі як «лінія горизонту» (схвалення початкового успіху дитини і повторення завдання на складнішому рівні), «авансування» (спільне індивідуальне виконання з дитиною завдання, яке вдається їй складно), «радість групи» (навіювання дитині віри в себе) та інші.

У статті також звернута увага на умови розвитку творчих здібностей дітей, а саме організація цілеспрямованої діяльності вихованців у закладі дошкільної освіти та сім'ї. З цією метою варто націлювати увагу батьків на збагачення дітей яскравими враженнями, забезпечення емоційно-інтелектуального досвіду, виховання вольових якостей, на психологічну свободу і відчуття психологічної безпеки дітей.

Ключові слова: *творчість, творчі здібності, розвиток творчих здібностей, діти дошкільного віку, заклад дошкільної освіти.*

This publication discloses the characteristic features of creative activity of preschool children in the context of its subjective aspects, its product and the conditions under which the creative process occurs. Since most scientists defend the opinion that the creative abilities of preschoolers belong to those mental processes that are intensively developing at this age stage, and without which the mature personality can not do in the future, the author's considerable attention is focused on the substantiation of the latest methods and techniques of work to develop the creative abilities of preschoolers. Among such methods are the following: the formation of the heuristic structure of the experience of the child and the means of his activity, games for the development of associative and dialectical thinking, the creation of accessible problem situations, the setting of creative tasks, an artistic word (reading fiction, telling tales, legends, proverbs, riddling riddles, the use of game techniques, elements of experiments. intellectual and didactic games of environmental direction), means and methods of theatrical and gaming activities.

Emphasis is placed on the importance of creating a situation of success in order to increase the interest of children in creativity. Among the successful psychological techniques of creating success situations, such as the «horizon line» (approval of the child's initial success and repetition of the task at a more complex level), «advance» (joint individual performance of the task with the child, which is difficult for him), «joy of the group» (suggestion of the child to believe in himself) are highlighted.

The article also draws attention to the conditions for the development of creative abilities of children, namely, the organization of purposeful activities of pupils in a preschool education institution together with the family. To this end, it is useful to focus the attention of parents on enriching children with vivid impressions, providing emotional and intellectual experience, raising strong-willed qualities, psychological freedom and a sense of psychological safety of children.

Key words: *creativity, development of creative abilities, preschool children, preschool education institution.*

Постановка проблеми. У дітей дошкільного віку творчі здібності тільки починають формуватися, проте вчасне їх виявлення та активний розвиток виступають одним із важливих завдань психолого-педагогічної науки, психологів-практиків та вихователів у закладах дошкільної освіти. Зокрема, розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку визначається як пріоритетне завдання дошкільної освіти, що зазначено в Законі України «Про дошкільну освіту» [1], Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні [2] та Освітній програмі для дітей від двох до семи років «Дитина» [3].

У Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI ст. визначено головну мету української освіти – створення умов для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина України. У Базовому компоненті дошкільної освіти визнається пріоритетна роль дошкільної освіти у формуванні особистості дитини, розвитку її творчих здібностей, закладено підхід до особистості як до суб'єкта власної діяльності. Дитина розглядається як цінність, як активна творча особистість [2, с. 5].

Пошуком ефективних методів і засобів розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку в умовах сімейного і суспільного виховання, в закладах дошкільної освіти займаються педагоги і психологи С. Архипова, Н. Кушнірик, Н. Гаргач, Ю. Грицкова, С. Добринська, Н. Дудник, А. Каньоса, В. Лучанська, І. Мельник, Л. Шульга та ін. Також розвитку творчих здібностей дошкільників сприяє активне залучення дітей до продуктивної творчої діяльності з образотворення, складання історій та казок, конструювання, що поєднується із застосуванням методів арт-терапії, казкотерапії, спеціальних психологічних технік, розвивальних та активізуючих вправ (І. Біла, А. Кошель, О. Кульчицька, С. Ладивір, Л. Лохвицька, Т. Піроженко, Н. Портницька та ін.). Незважаючи на досить ґрунтовні напрацювання науковців, означена проблема розвитку творчих здібностей дошкільників залишається актуальною і потребує пошуку нових та ефективних форм і засобів психологічного впливу на дітей для активізації їх творчого потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи творчість дошкільників через призму її основних параметрів, варто відмітити характерні

особливості творчої діяльності дітей щодо її суб'єктивних аспектів, її продукту та умов, у яких протікає творчий процес.

У цілому, за свідченням І. Білої, прийнято вважати дошкільний вік періодом, сприятливим для розвитку творчих особливостей особистості, їх вияву як у сфері пізнання, так і в сфері художньої діяльності. Адже, добре відомо, що психічні процеси (пам'ять, мислення, сприйняття, уява, почуття) знаходяться у дошкільників на стадії свого становлення, зміни, розвитку. І саме тому всі вони надзвичайно рухливі, нестійкі, мінливі, суперечливі. Дитина, реалізуючи задум, почувається вільно і не скута досвідом, знаннями, не обмежена заборонами, які не дозволяють їй вільно розпоряджатися предметами, матеріалами тощо. Через ігровий тренінг творчості проходить кожна дитина, і він їй необхідний. Все це з одного боку спричинює суттєві недоліки у характері дитячої творчості, з іншого – надає їй важливого значення й переваг перед творчістю дорослого [4, с. 33].

За свідченням О. Кульчицької [5], творчість як індивідуальна властивість дитини виявляється у здібності відмовлятися від стереотипних способів мислення під час вирішення будь-яких завдань: побутових, навчальних, соціально-моральних тощо. Відповідно як дорослим, так і дітям, властиві чотири основні фактори прояву творчості (Дж. Гілфорд, Е. Торренс):

1) оригінальність як здатність до нового, незвичайного і нестандартного вирішення проблем, що проявляється на рівні дошкільного віку в різних видах діяльності дітей і в їх іграх;

2) семантична гнучкість – спроможність виділяти функції об'єкта та пропонувати різні способи його використання. Семантична або словесна гнучкість мислення виявляється в дитячому віці у формі підвищеної чутливості до мовлення, розвитку мовної творчості: утворенні нових слів, рим тощо;

3) образна адаптивна гнучкість як найтипівіша форма прояву творчості у дитячому віці передбачає здатність виділяти функції об'єкта таким чином, щоб побачити в ньому нові можливості. Дитяче мислення переважно образне, дитина ще чуттєво сприймає навколишній світ, перевтілює об'єкти в нові образи, помічає в предметах те, чого не бачать дорослі;

4) семантична стихійна гнучкість – здібність знаходити різноманітні ідеї у відносно обмеженій ситуації [5].

Викладена характеристика проявів творчості відображає її основну – творчу сторону як створення нового, оригінального продукту, нестандартне «бачення» у відомому нових можливостей, а також можливість продукувати необмежену кількість ідей.

О. Андрійчук та Л. Заремба наголошують, що оскільки в основі творчих здібностей лежать процеси уяви і мислення, то основними напрямками розвитку творчих здібностей дошкільників є: «1) розвиток продуктивної творчої уяви, яка характеризується такими якостями, як багатство продукованих образів і спрямованість; 2) розвиток якостей мислення, які сприяють формуванню творчості. Такими якостями виступають асоціативність, діалектичність і системність мислення» [6, с. 9].

За визначенням С. Архипової та Н. Кушнірик, «формування здібностей є керованим психолого-педагогічним процесом, що включає вплив на мотиви творчої діяльності, пізнавальні інтереси, загальнонавчальні вміння. Разом із тим, серйозними перешкодами у справі впровадження новітніх методів та прийомів розвитку творчих здібностей дітей є недостатня розробленість системи роботи з розвитку творчих здібностей дошкільнят» [7, с. 42]. Насамперед, як вказують С. Архипова та Н. Кушнірик, у дітей дошкільного віку необхідно формувати психічні процеси і якості, які інтенсивно розвиваються на даному віковому етапі, і без яких не обійтися зрілій особистості надалі. До таких якостей науковці відносять і творчі здібності дошкільнят [7, с. 44].

За свідченням Т. Позняк, дослідженнями ряду психологів доведено, що продуктивному творчому мисленню дітей дошкільного віку сприяє оволодіння спеціальними способами, до яких належать: виділення протилежних властивостей, пошук аналогій, асоціювання понять, ставлення запитань, переформулювання, генерування ідей, зміна альтернативи, комбінування та інші. Деяким з цих способів можна навчити дитину вже у віці 5–7 років. Основний шлях формування творчих здібностей у дошкільників полягає у створення доступних для них проблемних ситуацій, постановці творчих завдань, формуванні евристичної структури досвіду дитини й засобів її діяльності, котрі сприяють самостійному пошуку [8, с. 99].

За свідченням А. Кошель, В. Кошель, велике зацікавлення викликають у дітей ігри на розвиток асоціативного та діалектичного мислення. Пере-

творюючий характер творчої діяльності дитини у освітньому процесі дозволяє їй побачити результати своєї участі в ній, оскільки ця діяльність направлена на активне оперування знаннями і на збагачення новими засобами для отримання вищих результатів. Ця характеристика діяльності володіє не тільки зовнішніми, але і внутрішніми стимулами розвитку, зміцнюючими прояви творчої активності як мотиву творчої діяльності [9, с. 54].

Вагомого значення у розвитку творчої активності дошкільнят С. Архипова та Н. Кушнірик надають ігровій організації занять з дітьми. Вони вважають, якщо будь-яку справу дитини розглядати як своєрідну гру-творчість, то у ній будуть розвиватися такі важливі характеристики творчості, як: швидкість думки; гнучкість мислення; оригінальність; розробленість; сміливість; допитливість [7, с. 47].

На думку В. Кузьменко, ефективним чинником розвитку творчої особистості дитини дошкільного віку є ігрові ситуації [10]. З цією метою дослідниця радить застосовувати такі ігрові ситуації: «На що схоже?», «Відгадай на дотик (в піску)», «Що можна з цим зробити?», «Чим це було раніше?», «Перетвори фігури на різні предмети», «Для кого буде це?» тощо. У процесі організації таких ситуацій діти спроможні розглянути окремі елементи предметів та явищ, співвіднести їх між собою, відгадувати, уявляти, завершувати зображення, фантазувати, висловлювати власну думку, пропонувати різні способи застосування предметів [10].

Для розвитку творчих здібностей дошкільників в ігровій діяльності, на думку І. Білої, вкрай необхідні цілеспрямованість, вміння планувати свою діяльність, проявляти критичне ставлення до своєї роботи та роботи ровесників. Важливим є аналіз проміжних результатів, що сприяє переконанню в необхідності дотримуватись послідовності дій й спонукає до самоконтролю. Коли дитина доходить до проміжного результату, дорослий звертає увагу на наступний, нагадує, що потрібно робити. Поступово потреба у зіставленні проміжних результатів під керівництвом дорослого відпадає [4].

Також за свідченням І. Білої, важливим фактором в організації розвивальної роботи з формування творчих здібностей дошкільників в ігровій діяльності є те, що діти знаходяться в колективі ровесників. Поєднання індивідуальних та колективних форм роботи дозволяє організувати змістовне спілкування дітей. Діалогічна форма спілкування з дітьми передбачає обговорення різних

варіантів виконання завдання й забезпечує дітям можливість вчитися в інших дітей, усвідомлювати як власні маленькі відкриття, так і відкриття інших. В колективі створюються широкі можливості для активного впливу дітей один на одного, і якщо ці можливості правильно використовуються вихователем, то ефект навчання набагато більший, ніж тоді, коли дорослий працює з однією дитиною. Колективні форми роботи сприяють також розвитку контрольних оцінних дій дошкільників, мотиваційного компонента творчої діяльності дошкільників, моральних якостей та комунікативних умінь, що забезпечують формування у них життєвої компетентності [4].

Цікавим і корисним методом, що використовується в процесі розвитку творчих здібностей дошкільників, є художнє слово, а саме:

- читання художньої літератури, розповідання казок, легенд, прислів'їв, які сприятимуть розвитку їх допитливості, творчих здібностей;
- загадування загадок, використання ігрових прийомів – отримання листів-скарг від мешканців саду, лісу, що стимулюють дітей замислюватися про допомогу живим істотам і охорону природи;
- усвідомленому засвоєнню знань сприяє включення елементів дослідів в інтелектуальні та дидактичні ігри екологічного спрямування: «Послухай «серце» дерева», «Зимові таємниці», «Екологічна етика».

Н. Гетман зазначає, що для розвитку творчих здібностей старших дошкільників варто застосовувати засоби театралізованої діяльності. Відповідно до цього необхідно створити таке середовище, яке б забезпечувало різноманітну театралізовану діяльність із врахуванням індивідуальних здібностей дітей; систематизувати засоби і методи театральної-ігрової діяльності; сформувати практичний матеріал для кожної вікової групи; підібрати ігри, вправи, творчі завдання на розвиток уваги, творчої уяви і фантазії. Також бажано оформити кімнату казок, де були б зібрані створені руками педагогів різноманітні види театру, декорації, костюми, реквізит [11].

Для розвитку творчих здібностей дітей, на думку О. Жигайло, варто забезпечувати сприятливі умови в освітньому середовищі і на психологічних розвивальних заняттях:

- насамперед, важливе створення потрібної атмосфери. Для творчого розвитку дітей недопустимий педагогічний натиск, підвищений голос педагога;
- створення атмосфери, спонукаючої дитину до творчості, «емоційні погляджування», до яких належать звернення до дитини на ім'я, збере-

ження педагогом доброзичливої інтонації, заспокійливі або підбадьорюючі дотики;

- бачення кожної дитини, індивідуальний підхід до кожного дошкільника, надання йому допомоги і підтримки в процесі творчості;

– попереднє планування цікавого змісту занять, що спонукає дитину до творчості (незвичайний поворот сюжету, сумісне емоційне переживання, нестандартні прийоми чи нетрадиційні техніки малювання) [12, с. 399].

До психологічних прийомів активізації інтересу дітей до творчості, відноситься створення ситуацій успіху, сутність яких полягає в підтримці, повазі до дитини, залученні до творчості. За А. Кошель [9], існують такі прийоми створення «ситуації успіху», що мотивують дітей до розвитку творчих здібностей:

- «лінія горизонту» – психолог схвалює, немовби підхоплює початковий успіх дитини, пропонує повторити завдання на складнішому рівні, наче віддаляючи лінію горизонту;
- «авансування» – психолог заздалегідь індивідуально виконує з дитиною завдання, яке вдається їй складно, а потім на занятті дає схоже завдання, яке дитина виконує самостійно і при цьому відчуває успіх;
- «радість групи» – це навіювання дитині віри в себе, однолітки хвалять, позитивно відгукуються про будь-яке, навіть незначне досягнення дитини [9].

Крім того, для розвитку творчих здібностей дошкільників доцільним є використання тренінгових занять в роботі з обдарованими дітьми для розвитку їх творчих здібностей. Саме тренінгові заняття забезпечують ефективне використання різних педагогічних методів за рахунок створення позитивної емоційної атмосфери та спрямовуються на сформування навичок і життєвих компетенцій. Тренінги формують вміння продуктивної взаємодії, актуалізують процес психологічної позитивної самоперебудови.

Однією з умов ефективності розвитку творчих здібностей дітей є тісна співпраця ЗДО з батьками дошкільників. У праці І. Кондратець та О. Вязовської вказано, що «важливою умовою розвитку творчих здібностей дітей є організація цілеспрямованої діяльності вихованців у ЗДО та сім'ї. Ця робота має бути спрямована на: збагачення дітей яскравими враженнями; забезпечення емоційно-інтелектуального досвіду, який служить основою для виникнення задумів і є матеріалом, необхідним для роботи уяви» [13, с. 65]. Саме єдина позиція вихователів ЗДО і батьків, постійна взаємодія між ними, розуміння перспектив розвитку дітей

становлять передумову для розвитку дитячої творчості, активізації творчих здібностей дітей.

Як вказує Т. Позняк, для розвитку творчих здібностей, креативності необхідно мати вольові якості, які виховуються в родині з більш жорсткими умовами. Можна бути творчою особою, але не досягти ніяких результатів при відсутності внутрішньої витримки, волі і підтримки ззовні. Для творчої самореалізації дитині необхідна психологічна свобода і відчуття психологічної безпеки. Батьки повинні навчити дитину відстоювати свої оригінальні погляди, долати не розуміння оточуючих, розвивати мотивацію досягнення, ціннісні орієнтації, що дають змогу реалізувати творчі рішення. Відсутність творчих здібностей у дитини дошкільного віку, на думку Т. Позняк, найчастіше є наслідком авторитарної, жорсткої системи виховання, що подавляє структури власного «Я» дитини, які здатні протистояти тиску середовища. Особливо небезпечно, якщо це відбувається до «першого народження особистості», приблизно в трьохрічному віці [8, с. 100].

Висновки. Отже, для формування і розвитку творчих здібностей дошкільників важливою є цілеспрямована психолого-педагогічна робота, що включає: збагачення знань дітей про навколишній світ; активізацію їх інтересу до пізнання нових відомостей та творчої їх обробки; створення сприятливого розвивального простору. Також для розвитку творчих здібностей дошкільників важливим є проведення з дітьми різних видів діяльності: ігрової (словесні, рухливі, сюжетно-рольові, ігри-театралізації), конструкторсько-будівельної діяльності, художньо-продуктивної роботи, психологічних вправ для розвитку позитивного самоствавлення та емоційного благополуччя.

До важливих умов розвитку творчих здібностей дошкільників відноситься тісна співпраця з батьками дітей, які мають змогу продовжити вдома заняття з дітьми творчими видами діяльності, забезпечують емоційний комфорт, і забезпечують творчий, моральний естетичний розвиток.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Закон України «Про дошкільну освіту» (Документ 2628-III, чинний, поточна редакція від 02.04.2022, підстава – 2153-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> (дата звернення: 12.06.2023).
2. Базовий компонент дошкільної освіти / Т. О. Піроженко та ін. Київ, 2021. 37 с.
3. Дитина. Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; наук. ред. Г. В. Беленька. Київ: Ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 440 с.
4. Біла І. М. Творчість та її розвиток у дітей. *Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України*. Київ, 2001. Т. III. С. 31–37.
5. Кульчицька О. І. Творча обдарованість. Специфіка дитячої обдарованості. *Обдарована дитина*. 2001. № 1. С. 20–34.
6. Андрійчук О., Заремба Л. Проблема розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку: теоретичний аспект. *Педагогічний часопис Волині : науковий журнал*. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2018. №1 (8). С. 8–12.
7. Архипова С., Кушнірик Н. Методика розвитку творчих здібностей у дітей дошкільного віку. *Педагогічні науки*. 2009. Вип. 2. С. 41–48.
8. Позняк Т. М. Розвиток творчих здібностей дитини. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка: Зб. наук. пр.* 2011. Вип. 94. С. 97–101.
9. Кошель А. П., Кошель В. М. Розвиток творчої особистості дошкільника в умовах ДНЗ. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка: Збірник наукових праць*. 2009. Вип. 68. С. 52–56.
10. Кузьменко В. У. Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років : монографія. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. 354 с.
11. Гетман Н. М. Система роботи дошкільного навчального закладу щодо створення умов для креативного розвитку особистості дитини. URL: <http://klasna.com.ua/ru/article/sistema-roboti-doshkilnogo-navchalnogo-zak.html> (дата звернення: 12.06.2023).
12. Жигайло О. О. Психолого-педагогічні аспекти формування креативного мислення дітей молодшого шкільного віку. *Проблеми сучасної психології*. 2011. Вип. 12. С. 393–401.
13. Кондратець І., В'язовська О. Розвиток творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобом експериментування з матеріалами. *Готовність дитини старшого дошкільного віку до навчання в умовах реформування української школи*. 2021. С. 63–67.

УДК 159.944

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.12>

Войтенко Олена Василівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

Державного торговельно-економічного університету

ORCID ID: 0000-0002-9407-4574

ПРОФЕСІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ АКАДЕМІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

OCCUPATIONAL WELL-BEING OF ACADEMIC STAFF: THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM

Викладацька діяльність є одним із найбільш емоційно напружених видів професійної діяльності не лише в Україні, а й за кордоном, тому набувають актуальності пошуки оптимальної моделі професійної діяльності викладачів університетів, яка б створювала умови для збереження їх професійного благополуччя. Метою дослідження є теоретичний аналіз факторів, що впливають на професійне благополуччя в межах кожного компоненту професійної діяльності працівників закладів вищої освіти. Відповідно до мети дослідження був використаний комплекс загальнонаукових теоретичних методів, зокрема аналіз, співставлення та узагальнення наукових даних останніх десятиліть. За результатами теоретичного аналізу встановлено, що професійне благополуччя викладачів пов'язане: з фізичними умовами праці, які впливають на фізичне та психічне здоров'я, фінансову стабільність та продуктивність роботи, що надає відчуття безпеки та компетентності; з ефективністю співробітництва на всіх рівнях, яка забезпечує відчуття приналежності, соціальну підтримку та пом'якшує вплив стресогенних факторів; з організаційною специфікою, що визначає характер управлінської практики, обсяг навантаження і, відповідно, можливості для професійного зростання та самоактуалізації. Досягнення професійного благополуччя також співвідноситься з реалізацією людиною прагнень до автономії, яка, у свою чергу, є прагненням почуватися ініціатором власних дій, самостійно контролювати свою поведінку. Виділені фактори впливу на професійне благополуччя особистості відповідають її базовим потребам, тобто стан перебування на роботі служить, у першу чергу, досягненню особистих цілей працівника, таких як безпека, зростання, автономія, компетентність і позитивні зв'язки, які здатні компенсувати робочі вимоги та пов'язані з ними фізичні та психологічні витрати.

Ключові слова: професійне благополуччя, професійна діяльність, академічний персонал, професійний стрес.

Teaching activity is one of the most emotionally intense types of professional activity not only in Ukraine, but also abroad, therefore the search for an optimal model of the professional activity of university teachers, which would create conditions for preserving their professional well-being, is gaining relevance. The purpose of the study is a theoretical analysis of factors affecting professional well-being within each component of the professional activity of employees of higher education institutions. In accordance with the purpose of the research, a complex of general scientific theoretical methods was used analysis, comparison, and generalization of scientific data of recent decades. According to the results of the theoretical analysis, it was established that the professional well-being of teachers is related to: physical working conditions that affect physical and mental health, financial stability and work productivity, which provides a sense of security and competence; with the effectiveness of cooperation at all levels, which provides a sense of belonging, social support and mitigates the impact of stressors; with organizational specificity, which determines the nature of management practice, the volume of workload and, accordingly, opportunities for professional growth and self-actualization. Achieving professional well-being is also correlated with a person's realization of aspirations for autonomy, which, in turn, is the desire to feel like the initiator of one's own actions, to independently control one's behavior. As can be seen, the selected factors influencing the professional well-being of an individual correspond to his basic needs, that is, the state of being at work serves, first, the achievement of the employee's personal goals, such as safety, growth, autonomy, competence, and positive relationships, which can compensate for work demands and associated physical and psychological costs.

Key words: occupational well-being, professional activity, academic staff, institution of higher education, occupational stress.

Постановка проблеми. В останні роки сфера освіти зазнала масштабних організаційних змін, включаючи реструктуризацію, скорочення чисельності науково-педагогічних працівників, скорочення державного фінансування. У той же час дослідження з усього світу повідомляють про

тривожне збільшення рівня професійного стресу, який відчувають працівники закладів вищої освіти. У Великій Британії Виконавчий орган з охорони праці (HSE, 2022) встановив, що 51% скарг, пов'язаних з роботою, пов'язані зі стресом, тривогою та депресією [1]. Дослідження класифікувало сферу освіти як третє найбільш уражене робоче середовище з точки зору симптомів стресу, депресії та тривоги. Науковці відмічають значний рівень вигорання, дистресу, депресії та абсентеїзму у роботі викладачів через економічні, соціальні, культурні та технологічні зміни (Van Der-Doef & Maes, 2002) [2]. У дослідженні, проведеному Кінманом і Реєм (2013) виявлено, що 75% професорів вважають свою роботу стресовою, і що існує тенденція до зростання стресу з плином часу [3]. Стрес є результатом вимушеного виконання завдань, які працівник не хоче або не може виконати. Умови, у яких індивід змушений займатися справою, що не задовольняє його амбіцій і не приносить очікуваного результату, Г. Фрейденбергер (1974) розглядав як причину хронічної втоми, депресії та фрустрації, які призводять до емоційного вигорання [4]. Наслідки вигорання неминуче проявляються в професійних помилках, а також в конфліктах і емоційних зривах, в порушеннях соціальної адаптації, в розвитку різних психосоматичних, невротичних, пов'язаних зі стресом соматоформних розладів. Особи з високим ступенем вигорання мають негативні переживання, пов'язані із втратою відчуття сенсу своєї професійної діяльності (Maslach, 2003) [5]. З урахуванням встановлених фактів проблема професійного благополуччя науково-педагогічних працівників набуває особливої актуальності.

Аналіз досліджень і публікацій. Робота викладачів належить до групи соціономічних професій, що пов'язані з інтенсивним спілкуванням, цілеспрямованим сприйняттям партнерів та впливом на них (Кузан, 2018) [6]; вимагає високої кваліфікації, пов'язана з необхідністю відповідати високому рівню соціальних очікувань оточуючих, постійно оволодівати новими знаннями, має високий ступінь відповідальності за результати роботи (Кузнецов, Грицук, 2011) [7]. Дослідники відмічають постійно зростаючі вимоги до виконання все більшого обсягу викладацької, наукової та громадської роботи працівниками закладів вищої освіти. При цьому існує також зростаючий тиск щодо покращення якості такої роботи і, відповідно, фізичні та психологічні ризики (Soliman and Soliman, 1997) [8]. Деякі дослідження показали, що викладачі університетів відчувають професійні обмеження, пов'язані з недостатнім фінан-

суванням та ресурсами, порівняно з тим, що вимагається все більше і більше, що може створювати для них стресогенні умови (Ford and Jin, 2015) [9]. Як джерело стресу викладачі визначають також погану практику управління, що здійснює негативний вплив на їх професійну діяльність і особисте благополуччя (Gillespie et al., 2001) [10].

Професійне благополуччя було попередньо визначено нами як інтегральне утворення, що характеризується набором оцінок, які відображають задоволеність людини відповідними компонентами своєї активності у різних аспектах професійної діяльності з позицій особистісних потреб, цінностей і цілей (Войтенко, 2023) [11]. Це означає, що для оцінки стану благополуччя особистості у професійній діяльності необхідно адекватно визначити компоненти цієї діяльності. Отже, метою нашого дослідження є теоретичний аналіз факторів, що впливають на професійне благополуччя в межах кожного компоненту професійної діяльності працівників закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Академічний персонал як в Україні, так і за кордоном стикається зі схожими проблемами у своїй професійній діяльності. Вчені зі всього світу повідомляють про негативний вплив стресу на моральний і фізичний стан викладачів, що призводить до зниження загальної якості академічної роботи. Тому пошук оптимальної моделі професійної діяльності, яка б створювала умови для досягнення професійного благополуччя, продовжує дискурс важливості професійного благополуччя науково-педагогічних працівників сучасних університетів, чия діяльність пов'язана з формуванням соціального капіталу та забезпеченням соціального прогресу в цілому.

Навчально-методична діяльність

Навчальну діяльність працівників закладів вищої освіти можна вважати основним компонентом їх робочого навантаження. Західні дослідники підкреслюють, що такі труднощі, як стрес і загальне занепокоєння провокує, по-перше, надмірне робоче навантаження (Ford and Jin, 2015) [9], а також відсутність підтримки (Pace et al. 2016) [12] і недостатнє визнання (Gillespie et al., 2001) [10]. Робоче навантаження стає фактором, що провокує стрес в першу чергу, оскільки викладач зобов'язується максимально виконувати всі свої обов'язки. Крім того, це може бути фактором, який негативно впливає на всю університетську організацію (Cladellas, & Castelló, 2011) [13]. Надлишок роботи викликає розчарування і є ризиком, пов'язаним із психологічним здоров'ям. Дослі-

дження модераторів стресу у сфері освіти виявили, що викладачі університетів, які відчувають високий рівень контролю за своїм робочим середовищем, переживають менше стресу, ніж ті, хто має низький рівень контролю (Perry et al., 1997) [14]. Цей факт дозволяє припустити, що можливість задоволення потреби в автономії дозволяє працівникам коригувати внутрішній стан у професійному середовищі. Дослідження впливу тайм-менеджменту, особливо в зв'язку з розкладом занять викладачів, на психосоціальні фактори, пов'язані зі здоров'ям і симптомами стресу, встановили, що здатність викладачів університету планувати свій робочий час і таким чином суміщати роботу й особисте життя впливає на профілактику хвороб і симптомів стресу (Cladellas, Castelló, 2011) [13]. Зменшення стресу працівників позитивно впливає на їх загальний стан психологічного благополуччя на роботі.

Наукова діяльність

Твердження про те, що університети існують для викладання та досліджень, сьогодні здається багатьом незаперечним. У науковій літературі дійсно деякі дослідження підкреслюють позитивний вплив цього зв'язку на університетських професорів і якість їхньої роботи (Malik et al., 2017) [15]. Показано, що активний дослідницький інтерес є важливим, якщо людина хоче бути хорошим викладачем університету. Р. Нойман (1992) повідомила, що її респонденти визначили зв'язок між дослідженнями та викладанням взаємно збагачуючим, таким, що сприяє передачі передових знань і розвиває пошуковий інтерес у студентів [16]. Проте ці дослідження більше співвідносять загальну цінність освітньої системи із завданнями, ставленнями, характеристиками здібностей професорів університету, ніж з їхнім благополуччям у професійному контексті, не беручи до уваги деякі змінні, такі як потенційні наслідки їх навантаження. З іншого боку, є дослідження, які спростовують ці дані. Існує ідея про те, що викладання та дослідження не є взаємодоповнюючими видами діяльності і здаються або абсолютно не пов'язаними, або такими, що навіть конфліктують одне з одним (Ramsden, Moses, 1992) [17]: дослідник любить працювати наодинці, погано реагує на зовнішні відволікаючі фактори і тиск, легше справляється з масою ідей, фактів і матеріалів, ніж зі студентами та навчанням, а викладач, навпаки, шукає компанію, може справлятися із тиском і відволікаючими факторами і надає перевагу взаємодії зі студентами ніж маніпулюванню матеріалами та ідеями. Отже ці атрибути можна вважати конкуруючими. До того ж, оскільки

і викладання, і висока дослідницька продуктивність вимагають вкладення величезної праці, для окремих осіб майже неможливо досягти успіху одночасно в обох сферах, що може стати предиктором незадоволеності науково-педагогічних працівників цими аспектами професійної діяльності та знижувати загальний рівень їх благополуччя.

Організаційна діяльність

Робочі ролі сучасних викладачів не обмежуються завданнями, пов'язаними з викладанням і дослідженнями, але перевантажені значною кількістю адміністративних завдань, зокрема складанням протоколів, створенням планів, надмірною звітною документацією тощо. Хоча ці завдання можна вважати видами діяльності, що потребують невеликих зусиль і концентрації, вони насправді передбачають значні часові витрати, надлишкову фізичну та розумову роботу для викладачів, і, якщо додати її до інших більш відповідних завдань, можуть бути дуже стресогенними: час, який викладачі університетів витрачають на відповіді на адміністративні процедури, – це час, який вони не витрачають на дослідження чи інші важливі завдання, і це обтяжує їхню роботу (Pace et al., 2019) [12]. Цей безперервний стрес знижує задоволеність роботою і може навіть погіршити ефективність роботи (Kinman & Wray 2013) [3]; впливає на психосоціальне благополуччя викладачів, зокрема поступово замінює конструктивні копінг-стратегії неконструктивними стратегіями, що знижує здатність адаптуватись до вимог ситуації та ще більше підсилює психологічний дискомфорт (Voitenko et al., 2021a) [18]. Дослідження показали, що робоче навантаження, пов'язане з бюрократичною практикою університету, є фактором, що сприяє негативній оцінці професійного благополуччя університетськими викладачами (Pace et al., 2019) [12].

Парадокс самоактуалізації у професійній діяльності викладачів

Переважає більшість викладачів використовують можливості кар'єри для широкої та різнобічної реалізації своїх здібностей та здійснення життєвих планів. Цей факт обумовлений специфікою моделі педагога-професіонала: викладач вищої школи – творчо мисляча, мотивована на досягнення успіху, соціально-активна особистість. У сучасній науковій літературі існують суперечливі дані щодо характеру взаємозв'язку між самоактуалізацією, професійним стресом та вигоранням. З одного боку, самоактуалізація характеризується продуктивністю та задоволеністю, зростанням розумової та особистої активності, переходом на якісно новий рівень діяль-

ності (Ткалич, Шутько, 2013) [19]. Деякі автори розглядають процес самоактуалізації особистості як фактор стійкості до вигорання (Якимчук, Рижкова, 2020) [20]. Емпірично підтверджено, що синдром вигорання має негативні кореляції з показниками самоактуалізації у викладацькій діяльності (Voitenko et al., 2021b) [21]. З іншого боку, є дані, що суб'єктивний образ професійного розвитку та самореалізації особистості, особисті амбіції також можуть бути детермінантами професійного стресу. «Процес особистісного зростання вимагає постійної готовності до ризику, мужності у сприйнятті зроблених помилок. У процесі самоактуалізації зростають страхи, тривоги, збільшується прагнення людини повернутись до безпеки та захищеності» [22, с. 249]. Виявлено, що завищені або знижені показники деяких аспектів самоактуалізації провокують напругу та формування копінг-поведінки, що, очевидно, повинно полегшити стрес, обумовлений прагненням до самоактуалізації (Voitenko et al., 2021b) [21]. Отже, людина, яка не в змозі реалізувати свої можливості, приречена на хронічний руйнівний стрес, який також може бути спровокований і надмірним прагненням до самоактуалізації. У той же час створення конкуренції у вітчизняному академічному середовищі через введення системи рейтингового оцінювання викладачів орієнтує їх на високі досягнення і, таким чином, може бути причиною хронічного стресу та нервових зривів.

Багатозадачність і когнітивні переключення

Викладачі сучасних університетів живуть у перевантаженому, багатозадачному середовищі, що вимагає частого переключення між різними когнітивними операціями та завданнями. Багатозадачність може здаватись єдиним варіантом впоратись із таким навантаженням, але фактично це серйозно знижує здатність ефективно виконувати кожне завдання (Полунін, 2010) [23]. Багатозадачність ускладнює когнітивний контроль і призводить до помилок, що знижує продуктивність (Grange, Houghton, 2014) і може викликати додатковий стрес протягом робочого дня [24]. При цьому відомо, що навіть короткочасна індукція негативних емоцій погіршує переключення з задачі на задачу, збільшуючи час виконання завдань і кількість помилок (Foerster et al., 2020) [25]. Постійні спроби виконувати декілька завдань одночасно можуть також сприяти емоційному виснаженню. Тож, якщо врахувати майже перманентні негативні емоції, в яких змушені працювати, зокрема, українські освітяни, то в умовах багатозадачності

логічно очікувати погіршення здатності переключатись із завдання на завдання, що буде проявлятися, у тому числі, і в низькій якості виконання основних (викладацька і наукова діяльність) і додаткових задач, в розвитку вигорання і зниженні рівня їх професійного благополуччя.

Висновки. Надмірне навантаження, відсутність належних умов праці, погана практика управління, відсутність підтримки, низький рівень контролю за робочим середовищем є чинниками, що заважають досягненню професійного благополуччя та впливають на ефективність роботи викладачів університетів. Високий рівень повсякденного стресу через невизначеність ролей, дедлайни, багатозадачність і когнітивні переключення, конкуренцію та надмірне прагнення до самоактуалізації також не дозволяють працівникам відчувати задоволення, бути захопленими, зацікавленими, залученими, здатними до розв'язання важливих задач і постановки сенсотворчих цілей. Таким чином, теоретичний аналіз дозволив з'ясувати, що професійне благополуччя працівників закладів вищої освіти пов'язане, по-перше, з фізичними умовами праці, які впливають на фізичне та психічне здоров'я, фінансову стабільність та продуктивність роботи, що, у свою чергу надає відчуття безпеки та компетентності; по-друге, з ефективністю співробітництва на всіх рівнях, яка забезпечує відчуття приналежності, соціальну підтримку та пом'якшує вплив стресогенних факторів; по-третє, з організаційною специфікою, що визначає характер управлінської практики, обсяг навантаження і, відповідно, можливості для професійного зростання та самоактуалізації. Досягнення професійного благополуччя також співвідноситься з реалізацією людиною прагнень до автономії, яка, у свою чергу, є прагненням почуватись ініціатором власних дій, самостійно контролювати свою поведінку. Як видно, виділені фактори впливу на професійне благополуччя особистості відповідають її базовим потребам, тобто стан перебування на роботі служить, у першу чергу, досягненню особистих цілей працівника, таких як безпека, зростання, автономія, компетентність і позитивні зв'язки, які здатні компенсувати робочі вимоги та пов'язані з ними фізичні та психологічні витрати. Отже, рівень професійного благополуччя працівників закладів вищої освіти можна підвищити шляхом покращення виділених параметрів професійної діяльності з урахуванням індивідуальних потреб працівників. Перспективою подальших досліджень є емпірична перевірка встановлених зв'язків.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. HSE. Work-related stress, anxiety, or depression statistics in Great Britain. 2022. URL: <https://www.hse.gov.uk/statistics/causdis/stress.pdf>
2. Van-Der-Doef M., & Maes, S. Teacher-specific quality of work versus general quality of work assessment: A comparison of their validity regarding burnout, psychosomatic well-being and job satisfaction. *Anxiety, Stress and Coping: An International Journal*. 2002. V.15. P. 327–344.
3. Kinman, G., & Wray, S. Higher stress: A survey of stress and wellbeing among staff in higher education. UCU. 2013. URL: <https://www.ucu.org.uk/media>
4. Freudenberger H.J. Staff burnout. *Journal of Social Issues*. 1974. № 30, P. 159–165.
5. Maslach, C. Job Burnout: New Directions in Research and Intervention. *Current Directions in Psychological Science*. 2003. V. 12(5). P. 189–192.
6. Кузан Г. Професійна підготовка фахівців соціономічних професій у вимірі сучасних вимог і реалій. *Молодь і ринок*. 2018. № 10. С. 68–73.
7. Кузнєцов М.А., Грицук. О.В. Емоційне вигорання вчителів: основні закономірності динаміки: монографія. Х. : ХНПУ, 2011. 206 с.
8. Soliman, I., & Soliman, H. Academic workload and quality. *Assessment & Evaluation in Higher Education*,. 1997. V. 22(2), P. 135–157.
9. Ford, M. T., & Jin, J. Incongruence between workload and occupational norms for time pressure predicts depressive symptoms. *European Journal of Work and Organizational Psychology*. 2015. V. 24. P. 88–100.
10. Gillespie, N., Walsh, M., Winefield, A., Dua, J., & Stough, C. Occupational stress in universities: Staff perceptions of the causes, consequences and moderators of stress. *Work & Stress*. 2001. V. 15. P. 53–72.
11. Войтенко, О. Професійне благополуччя: зміст поняття та його ключові структурні компоненти. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. № 73(3). С. 57–64.
12. Pace, U., Zappulla, C., & Di Maggio, R. The mediating role of perceived peer support in the relation between quality of attachment and internalizing problems in adolescence: A longitudinal perspective. *Attachment & Human Development*. 2018. V. 18. P. 508–524.
13. Cladellas, R., & Castelló, A. University professors' stress and perceived state of health in relation to teaching schedules. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*. 2011. V. 9(1). P. 217–240.
14. Perry, R. P., Menec, V. H., Struthers, C. W., Hechter, F. J., Schonwetter, D. J., & Menges, F. J. Faculty in transition: A longitudinal analysis of the role of perceived control and type of institution in adjustment to postsecondary institutions. *Research in Higher Education*. 1997. V. 38(5). P. 519–556.
15. Malik, N., Björkqvist, K., & Österman, K. Factors associated with occupational stress among university teachers in Pakistan and Finland. *Journal of Educational, Health and Community Psychology*. 2017. V. 6(2). P. 1–14.
16. Neumann, Ruth. Perceptions of the teaching-research nexus: A framework for analysis. *Higher Education*. 1992. V. 23. P. 159–171.
17. Ramsden, P., & Moses, I. Associations between Research and Teaching in Australian Higher Education. *Higher Education*. 1992. V. 23(3). P. 273–295.
18. Voitenko E., Myronets S., Osodlo V., Kushnirenko V., Kalenychenko R. Influence of Emotional Burnout on Coping Behavior in Pedagogical Activity. *International journal of organizational leadership*, 2021(a). V.10 (2). P. 183–196.
19. Ткалич М. Г. Основні підходи до вивчення феномену самоактуалізації особистості в зарубіжній психології. *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 1. С. 65–71.
20. Якимчук, Б., & Рижкова, Н. Потенціал самоактуалізації особистості як чинник її емоційного вигорання. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 54(1). С. 221–226.
21. Voitenko E., Kaposloz H., Myronets S., Zazymko O., Osodlo V. Influence of characteristics of self-actualization and coping behavior on resistance of teachers to professional stressors and emotional burnout. *International journal of organizational leadership*. 2021(b). V.10 (1). P. 1–14.
22. Пенькова О.І. Самоактуалізація як чинник самореалізації особистості. С. 246-257. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/>
23. Полунін, О. Особливості когнітивного переключення із задачі на задачу при використанні часових інтервалів як стимулів. *Психологія і суспільство*. 2010. № 1(39). С. 159–170.
24. Grange, J. A., & Houghton, G. Task switching and cognitive control: An introduction. In J. A. Grange & G. Houghton (Eds.), *Task switching and cognitive control*. 2014. Oxford University Press. P. 1–26.
25. Foerster, A., Schmidts, C., Kleinsorge, T., & Kunde, W. Affective distraction along the flexibility-stability continuum. *Cognition and Emotion*. 2020. V. 34(3). P. 438–449.

УДК 159.9.072

DOI

Гах Роман Васильович,

кандидат педагогічних наук, доцент,

докторант кафедри психології і соціальної роботи

Західноукраїнського національного університету

ORCID ID: 0000-0002-6843-4230

МОТИВИ СПОРТУ У ПІДЛІТКІВ У ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ТИПУ САМОРЕГУЛЯЦІЇ СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

MOTIVES OF SPORT IN ADOLESCENTS DEPENDING ON THE TYPE OF SELF-REGULATION OF SPORTS ACTIVITY

У статті показано отримані емпірично чотири типологічних профілів спортивної саморегуляції у спортсменів-юніорів: «Автономна спортивна саморегуляція», «Висока спортивна саморегуляція», «Низька спортивна саморегуляція» та «Залежна спортивна саморегуляція».

В залежності від видів спорту та типів спортивної саморегуляції у підлітків по-різному проявляються мотиви спорту. При «Залежній спортивній саморегуляції» в індивідуальних видах спорту емоційний мотив є високим, натомість у командних видах спорту – найнижчим, при «Високій спортивній саморегуляції» та «Автономній спортивній саморегуляції» показники емоційного мотиву у спортсменів командних видів спорту є вищими, ніж в індивідуальних. Глористичний мотив занять спортом найвищою мірою представлений у підлітків індивідуальних видів спорту із «Залежною спортивною саморегуляцією» та командних видів спорту із «Високою спортивною саморегуляцією».

Мотив емоційного задоволення найнижче представлений у спортсменів індивідуальних видів спорту при «Автономній спортивній саморегуляції» (натомість в командних видах спорту він виражений найвищим чином) та у представників «Низької спортивної саморегуляції», в яких також зафіксовано найнижчий рівень глористичного мотиву. Мотив соціального самоствердження представлений найвищою мірою у спортсменів із «Залежною спортивною саморегуляцією» у межах командних видів спорту. Соціально-емоційний, соціально-моральний мотив для командних видів спорту при «Низькій спортивній саморегуляції» виражений найслабше. При «Низькому рівні спортивної саморегуляції» мотив досягнення успіху, мотив підготовки до професійної діяльності та соціально-пізнавальний мотив виражені найслабше. Рекреаційний мотив представників індивідуальних видів спорту виражений найбільше по вибірці підлітків за умови «Низької спортивної саморегуляції» та «Автономній спортивній саморегуляції», а при «Залежній спортивній саморегуляції» в індивідуальних видах спорту цей мотив виражений найслабше.

Ключові слова: спортивна саморегуляція, мотивація спорту, спортсмени-підлітки, командні та індивідуальні види спорту, типологічні профілі.

The article shows four typological profiles of sports self-regulation in junior athletes obtained empirically: «Autonomous sports self-regulation», «High sports self-regulation», «Low sports self-regulation» and «Dependent sports self-regulation».

Depending on the sport and type of sport self-regulation, adolescents' motives for sport manifest themselves in different ways. In «Dependent sport self-regulation» in individual sports, the emotional motive is high, while in team sports it is the lowest; in «High sport self-regulation» and «Autonomous sport self-regulation», the indicators of the emotional motive in team sports athletes are higher than in individual sports. The gloristic motive of sports is most represented in adolescents of individual sports with «Dependent sports self-regulation» and team sports with «High sports self-regulation».

The emotional satisfaction motive is the least represented in individual sports athletes with «Autonomous sports self-regulation» (while in team sports it is expressed in the highest degree) and in representatives of «Low sports self-regulation», who also have the lowest level of the gloristic motive. The motive of social self-affirmation is represented to the highest degree in sportsmen with «Dependent sports self-regulation» within team sports. The socio-emotional, socio-moral motive for team sports with «Low sports self-regulation» is expressed the weakest. At the «Low level of sports self-regulation» the motive of achievement of success, the motive of preparation for professional activity and the social and cognitive motive are expressed the weakest. The recreational motive of representatives of individual sports is expressed the most in the sample of adolescents with «Low sports self-regulation» and «Autonomous sports self-regulation», and with «Dependent sports self-regulation» in individual sports this motive is expressed the weakest.

Key words: sports self-regulation, sports motivation, adolescent athletes, team and individual sports, typological profiles.

Актуальність дослідження. У сучасному спорті вищих досягнень, в умовах його модернізації, все більше підвищуються вимоги як до спортсменів та якості професійної самореалізації, так і до про-

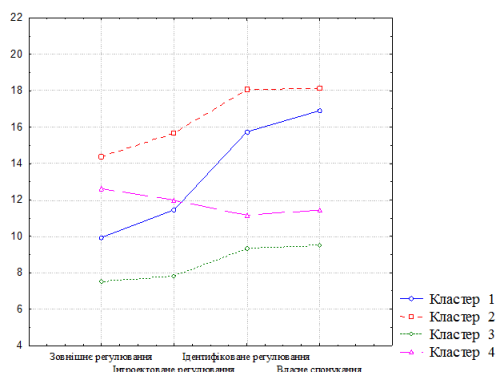
цесу психологічного супроводу спортивної діяльності. Зміни, що відбуваються у сфері професійного спорту, вимагають від спортсменів і від тренерів високого рівня психічної, фізичної та емоційної

стійкості, вмотивованості на досягнення. Для досягнення високих результатів спортсмен повинен бути розвинений не тільки фізично, а й бути вмотивованим на високі спортивні досягнення.

Сучасний спорт характеризується високим рівнем конкуренції, де один невірний крок може означати, що спортсмен втрачає титул, уболівальників та репутацію [4]. Нерідко тренери забороняють спортсменам дивитися виступ їхніх конкурентів, щоб уникнути високого рівня емоційної напруженості та зниження мотивації [5]. Достатня міра розвитку мотивації спортивної діяльності зумовлена специфікою спортивної саморегуляції, проте ця зв'язка рідко враховується у програмах психологічного супроводу спортивної діяльності [1; 2; 3]. Ці обставини зумовлюють науковий та практичний інтерес до проблеми актуалізації та підтримки достатньої вмотивованості у спортивній діяльності, проте зазначений напрям досліджень недостатньо визначений у сучасних наукових розвідках, що і зумовило актуальність дослідження.

Метою дослідження є визначення особливостей прояву мотивації спорту у підлітків-спортсменів з різними типами саморегуляції спортивної діяльності. Методами дослідження виступили Опитувальник «Саморегуляція спортивної діяльності» (автори – К. Фоменко та І. Полілуєва) [3], методика «Діагностичний інструментарій для вивчення актуальних мотивів спортивної діяльності підлітка» [1], методика «Мотиви занять спортом» А. В. Шаболтас в адаптації А. Ю. Рочняка [2]. Вибірку досліджуваних склали 316 спортсменів-юніорів, віком 14–16 років, рівномірно представлені за індивідуальними та командними видами спорту.

Виклад основного матеріалу. У результаті кластерного аналізу було визначено чотири типологічних профілів спортивної саморегуляції у спортсменів-юніорів (рис. 1).

Рис. 1. Типологічні профілі саморегуляції спортивної діяльності особистості

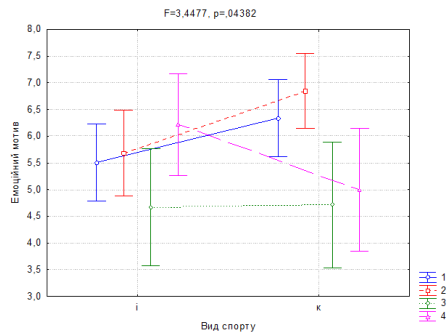
Перший кластер утворений середньо-низькими показниками зовнішнього регулювання та інтроєктованої регуляції та високими показниками ідентифікованого та внутрішнього регулювання. Профіль був названий «Автономна спортивна саморегуляція». 35,4% підлітків представлені цим профілем. Вибір такої назви ґрунтується на теорії самодеретмінації Райана-Десі, згідно якої автономною саморегуляцією є така регуляція поведінки та діяльності, за якою людина керується внутрішніми мотивами до діяльності, інтересом до неї, що підкріплюється ідентифікацією із ідеалом у цій діяльності, при цьому інтроєктовані та екстринсивні регулятори пригнічені.

Другий кластер утворений високими показниками зовнішнього регулювання та інтроєктованої регуляції та ще вищими показниками ідентифікованого та внутрішнього регулювання. Профіль був названий «Висока спортивна саморегуляція». Даний профіль склали 32,6% підлітків. Вибір назви цього профілю ґрунтується на тому, що усі регулятори спортивної діяльності виражені сильно і це забезпечує високу вмотивованість на успішність у спорті.

Третій кластер представлений низькими показниками саморегуляції і був названий «Низька спортивна саморегуляція». 13,9% підлітків представлений цим профілем. Вибір назви цього профілю ґрунтується на тому, що усі регулятори спортивної діяльності виражені на низькому рівні і це зумовлює недостатню вмотивованість на досягнення цілей спортивної діяльності.

Четвертий профіль, що представлений 17,1% вибірки підлітків, утворений помірними показниками спортивної саморегуляції із певним перевищенням зовнішнього та інтроєктованого регулювання над внутрішнім та ідентифікованим. Профіль був названий «Залежна спортивна саморегуляція». Вибір такої назви ґрунтується на теорії самодеретмінації Райана-Десі, згідно якої залежною регуляцією є така, за якою людина керується зовнішніми мотивами до діяльності (прагненням уникнути покарань та отримати заохочення та схвалення), що підкріплюється інтроєктованою регуляцією (почуттям сорому за невдачі у діяльності та актуалізацію гордості за успіхи), при цьому ідентифіковані та інтринсивні регулятори пригнічені.

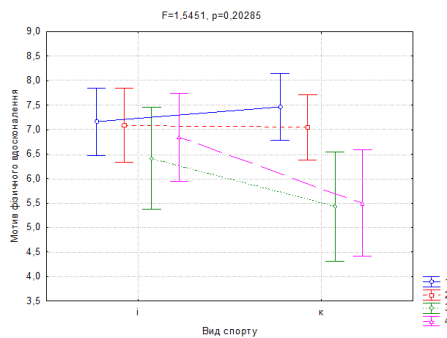
Розглянемо особливості мотивів спортивної діяльності за методикою С. Лукової, розробленої для підлітків-спортсменів. Показники емоційного мотиви, що представляє інтерес та захопленість підлітків спортом та прагнення отримувати задоволення від спортивної діяльності, виражений найслабше у підлітків з «Низькою спортивною саморегуляцією» незалежно від виду спорту.

Рис. 2. Емоційний мотив представників командних та індивідуальних видів спорту з різними типами саморегуляції спортивної діяльності

При «Залежній спортивній саморегуляції» в індивідуальних видах спорту емоційний мотив є високим, натомість у командних видах спорту – найнижчим. Натомість при «Високій спортивній саморегуляції» та «Автономній спортивній саморегуляції» показники емоційного мотиву у спортсменів командних видів спорту є вищими, ніж в індивідуальних.

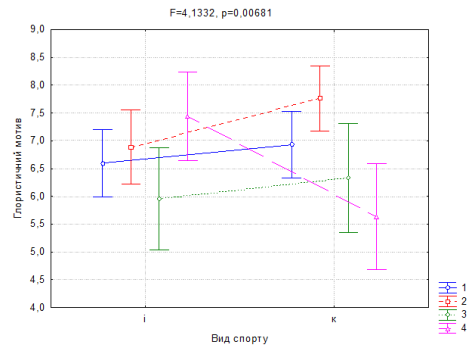
Мотив фізичного вдосконалення є вищим у підлітків профілю «Автономна спортивна саморегуляція» незалежно від видів спорту, так само як і у представників «Високої спортивної саморегуляції» (рис. 3).

Рис. 3. Мотив фізичного вдосконалення представників командних та індивідуальних видів спорту з різними типами саморегуляції спортивної діяльності

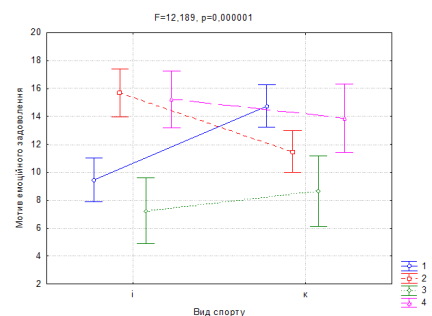
В індивідуальних видах спорту при «Залежній спортивній саморегуляції» та «Низькій спортивній саморегуляції» показники мотиву фізичного вдосконалення є вищими, ніж за цими ж профілями для командних видів спорту, проте спортсмени цих типологічних профілів поступаються рівням досліджуваного мотиву підліткам двох попередніх профілів.

Глористичний мотив занять спортом найвищою мірою представлений у підлітків індивідуальних видів спорту із «Залежною спортивною саморегуляцією» та командних видів спорту із «Високою спортивною саморегуляцією». Цей мотив виражений найслабше у представників «Залежної спортивної саморегуляції», які займаються командними видами спорту та у представників обох видів спорту з «Низькою спортивною саморегуляцією» (рис. 4).

Рис. 4. Глористичний мотив представників командних та індивідуальних видів спорту з різними типами саморегуляції спортивної діяльності

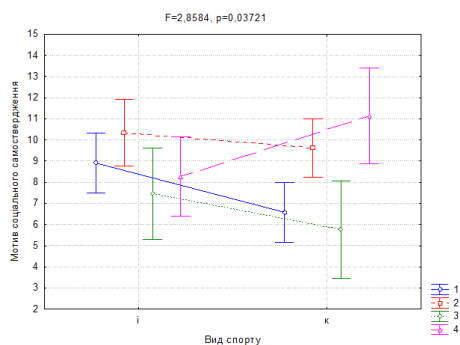
Мотив емоційного задоволення, вимірюваний за методикою А. Ю. Рочняка, найнижче представлений у спортсменів індивідуальних видів спорту при «Автономній спортивній саморегуляції» (натомість в командних видах спорту він виражений найвищим чином) та у представників «Низької спортивної саморегуляції». В інших категоріях досліджуваних цей мотиву розвинений досить високо (рис. 5).

Рис. 5. Мотив емоційного задоволення представників командних та індивідуальних видів спорту з різними типами саморегуляції спортивної діяльності

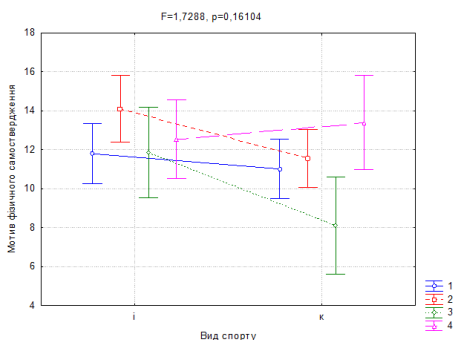
Мотив соціального самоствердження представлений найвищою мірою у спортсменів із

«Залежною спортивною саморегуляцією» у межах командних видів спорту, натомість при цьому профілі в індивідуальних видах спорту він є значно нижчим і досягає середньо вибіркового значення. Найнижчі показники мотиву соціального самоствердження властиві у командних видах спорту при «Автономній спортивній саморегуляції» та «Низькій спортивній саморегуляції» (рис. 6).

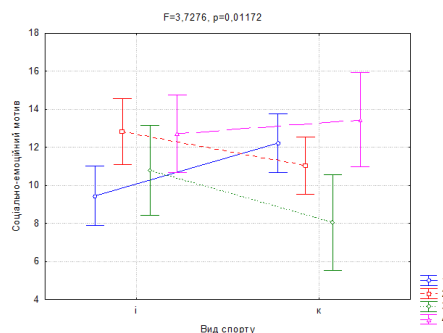
Рис. 6. Мотив соціального самоствердження представників командних та індивідуальних видів спорту з різними типами саморегуляції спортивної діяльності

Мотив фізичного самоствердження виражений у підлітків-спортсменів однаково, крім незначного зниження його показників у представників командних видів спорту при «Низькій спортивній саморегуляції» (рис. 7).

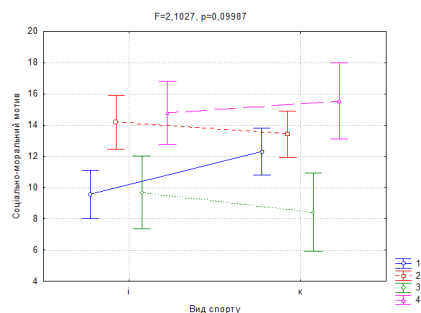
Рис. 7. Мотив фізичного самоствердження представників командних та індивідуальних видів спорту з різними типами саморегуляції спортивної діяльності

Соціально-емоційний мотив у представників командних та індивідуальних видів спорту з різними типами саморегуляції спортивної діяльності виражений також майже однаково, утім для командних видів спорту при «Низькій спортивній саморегуляції» він виражений найслабше (рис. 8).

Рис. 8. Соціально-емоційний мотив представників командних та індивідуальних видів спорту з різними типами саморегуляції спортивної діяльності

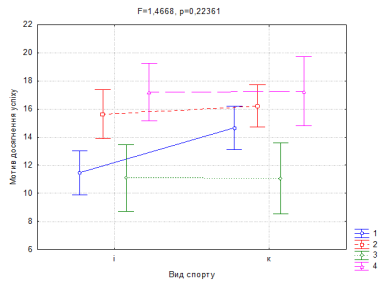
Соціально-моральний мотив у представників командних та індивідуальних видів спорту представлений на однаковому високому рівні у межах профілів «Залежної спортивної саморегуляції» та «Високої спортивної саморегуляції». При «Низькому рівні спортивної саморегуляції» у межах командних видів спорту соціально-моральний мотив виражений найслабше (рис. 9).

Рис. 9. Соціально-моральний мотив представників командних та індивідуальних видів спорту з різними типами саморегуляції спортивної діяльності

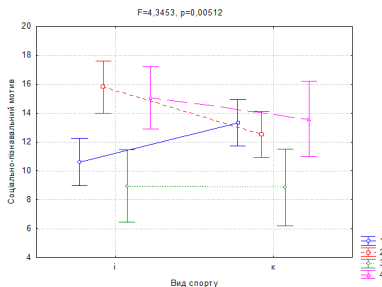
Мотив досягнення успіху у спорті у представників командних та індивідуальних видів спорту представлений на однаковому високому рівні у межах профілів «Залежної спортивної саморегуляції» та «Високої спортивної саморегуляції». При «Низькому рівні спортивної саморегуляції» цей мотив виражений найслабше (рис. 10).

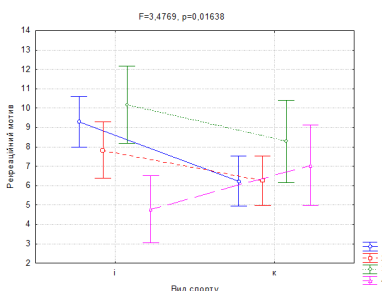
Рис. 10. Мотив досягнення успіху представників командних та індивідуальних видів спорту з різними типами саморегуляції спортивної діяльності

Соціально-пізнавальний мотив виражений на найнижчому рівні у спортсменів-підлітків типу «Низька спортивна саморегуляція» (рис. 11).

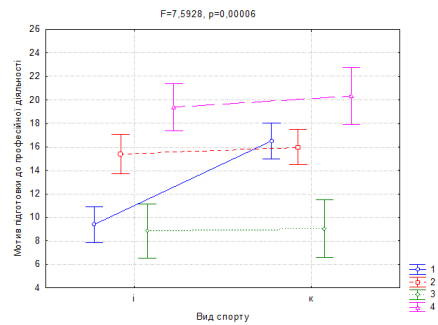
Рис. 11. Соціально-пізнавальний мотив представників командних та індивідуальних видів спорту з різними типами саморегуляції спортивної діяльності

Рекреаційний мотив представників індивідуальних видів спорту виражений найбільше по вибірці підлітків за умови «Низької спортивної саморегуляції» та «Автономній спортивній саморегуляції» (рис. 12). При «Залежній спортивній саморегуляції» в індивідуальних видах спорту цей мотив виражений найслабше.

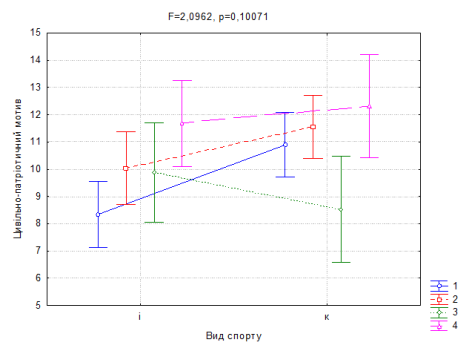
Рис. 12. Рекреаційний мотив представників командних та індивідуальних видів спорту з різними типами саморегуляції спортивної діяльності

Мотив підготовки до професійної діяльності виражений найвищою мірою у представників «Залежної спортивної саморегуляції», їм поступаються за цим мотивом підлітки «Високої спортивної саморегуляції» та представники командних видів спорту із «Автономною спортивною саморегуляцією», а найнижчий рівень спрямованості на спорт як на майбутню професію виражений у підлітків із «Низькою спортивною саморегуляцією» (рис. 13).

Рис. 13. Мотив підготовки до професійної діяльності представників командних та індивідуальних видів спорту з різними типами саморегуляції спортивної діяльності

Статистично значущих відмінностей за рівнем розвитку цивільно-патріотичного мотиву у підлітків-спортсменів виявлено не було (рис. 14), утім загалом для «Залежної спортивної саморегуляції» показники цього мотиву є дещо вищими.

Рис. 14. Цивільно-патріотичний мотив представників командних та індивідуальних видів спорту з різними типами саморегуляції спортивної діяльності

Висновок. У результаті кластерного аналізу було визначено чотири типологічних профілів спортивної саморегуляції у спортсменів-юніорів: «Автономна спортивна саморегуляція», «Висока спортивна саморегуляція», «Низька спортивна саморегуляція» та «Залежна спортивна саморегуляція».

В залежності від видів спорту та типів спортивної саморегуляції у підлітків по-різному проявляються мотиви спорту. При «Залежній спортивній саморегуляції» в індивідуальних видах спорту емоційний мотив є високим, натомість у командних видах спорту – найнижчим, при «Високій спортивній саморегуляції» та «Автономній спортивній саморегуляції» показники емоційного мотиву у спортсменів командних видів спорту є вищими, ніж в індивідуальних. Глорістичний мотив занять спортом найвищою мірою представлений у підлітків індивідуальних видів спорту із «Залежною спортивною саморегуляцією» та командних видів спорту із «Високою спортивною саморегуляцією».

Мотив емоційного задоволення найнижче представлений у спортсменів індивідуальних видів спорту при «Автономній спортивній саморегуляції» (натомість в командних видах спорту він виражений найвищим чином) та у представ-

ників «Низької спортивної саморегуляції», в яких також зафіксовано найнижчий рівень глорістичного мотиву.

Мотив соціального самоствердження представлений найвищою мірою у спортсменів із «Залежною спортивною саморегуляцією» у межах командних видів спорту. Соціально-емоційний, соціально-моральний мотив для командних видів спорту при «Низькій спортивній саморегуляції» виражений найслабше. При «Низькому рівні спортивної саморегуляції» мотив досягнення успіху, мотив підготовки до професійної діяльності та соціально-пізнавальний мотив виражені найслабше. Рекреаційний мотив представників індивідуальних видів спорту виражений найбільше по вибірці підлітків за умови «Низької спортивної саморегуляції» та «Автономній спортивній саморегуляції», а при «Залежній спортивній саморегуляції» в індивідуальних видах спорту цей мотив виражений найслабше.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Лукова С., Фоменко К. Діагностичний інструментарій для вивчення актуальних мотивів спортивної діяльності. *Вісник Львівського університету. Психологічні науки*. 2021. № 9. С. 162–170.
2. Рочняк А. Ю. Мотивація та саморегуляція спортивної діяльності юнаків-баскетболістів із різною успішністю у змаганнях. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*. 2018. С. 77–82.
3. Фоменко К. І., Полілуєва І. В. Характеристика діагностичного інструментарію для дослідження саморегуляції у спортивній діяльності. *Вісник ХНУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 56, 2017. С. 242–256. <http://doi.org/10.5281/zenodo.888794>
4. Coupland C. Entry and exit as embodied career choice in professional sport. *Journal of Vocational Behavior*. 2015. Т. 90. Р. 111–121.
5. Gilbert J. N., Lyon H., Wahl M. Coping with the Stress of Athletic Injury: How Coaches Can Help. *Strategies*. 2015. Т. 28. № 4. Р. 33–39.

УДК 159.943.222:32:05:

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.14>

Калька Наталія Миколаївна,

старший викладач кафедри практичної психології

Інституту управління, психології та безпеки

Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-6989-4909

ЕКЗИСТЕНЦІЯ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ПЕРЕЖИВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВОЄННИЙ ДІЙ: РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

EXISTENCE AND EXISTENTIAL EXPERIENCES OF STUDENT YOUTH OF UKRAINE DURING THE WAR: RESULTS OF EMPIRICAL RESEARCH

У статті наведено результати емпіричного дослідження екзистенційних переживань здобувачів вищої освіти у період воєнної агресії росії проти України. Визначено середні показники складових екзистенції, а саме само дистанціювання (нижче середнього), самотрансценденції (вище середнього), свободи (нижче середнього) та відповідальності (нижче середнього). Також наведено результати кореляційного аналізу за шкалами методик. Виявлено, що шкала «Самодистанціювання» має зв'язки з базовими переконаннями особистості («Доброта людей», «Справедливість», «Контрольованість світу», «Цінність Я», «Ступінь самоконтролю»); цінностями «Традиція», «Універсалізм», «Самостійність», «Стимуляція», «Гедонізм», «Досягнення» та показниками часової перспективи («Негативне минуле», «Гедоністичне теперішнє» та «Фаталістичне теперішнє»).

Параметр «Самотрансценденція» має наявні кореляційні зв'язки з базовими переконаннями «Доброта людей», «Справедливість», «Цінність Я», «Ступінь самоконтролю», «Удача», з цінністю «Самостійність» та шкалою часової перспективи «Фаталістичне теперішнє».

Показник «Свобода» характеризується кореляційними зв'язками з такими базовими переконаннями, як «Доброта людей», «Контрольованість світу», «Цінність Я», «Ступінь самоконтролю», «Удача»; з цінностями: «Самостійність», «Стимуляція», «Конформізм», «Традиція», «Гедонізм» і параметрами часової перспективи, а саме «Негативне минуле», «Гедоністичне теперішнє» та «Фаталістичне теперішнє».

Шкала «Відповідальність» має виражені кореляційні зв'язки із базовими переконаннями «Доброта людей», «Цінність Я», «Ступінь самоконтролю», «Удача»; з цінностями «Конформізм», «Традиція», «Універсалізм», «Безпека» та усіма складовими часової перспективи («Негативне минуле», «Гедоністичне теперішнє», «Майбутнє», «Позитивне минуле», «Фаталістичне теперішнє» та параметром «Стресостійкість».

Ключові слова: екзистенція, екзистенційні переживання, війна, здобувачі вищої освіти, самодистанціювання, самотрансценденція, свобода, відповідальність.

The article presents the results of an empirical study of the existential experiences of higher education students during the period of Russia's military aggression against Ukraine. The average indicators of the components of existence, namely distancing itself (below average), self-transcendence (above average), freedom (above average) and responsibility (above average) were determined.

The results of the correlation analysis according to the scales of the methods are also given. It was found that the "Self-distancing" scale has connections with the basic beliefs of the individual ("Goodness of people", "Justice", "Controlling the world", "Self-worth", "Degree of self-control"); values "Tradition", "Universalism", "Independence", "Stimulation", "Hedonism", "Achievement" and indicators of time perspective ("Negative past", "Hedonistic present" and "Fatalist present").

The "Self-Transcendence" parameter has existing correlations with the basic beliefs of "Goodness of People", "Justice", "Self-Value", "Degree of Self-Control", "Luckiness", with the value of "Independence", and the time perspective scale of "Fatalistic Present".

The indicator "Freedom" is characterized by correlations with the basic beliefs "Goodness of people", "Control of the world", "Self-worth", "Degree of self-control", "Luckiness", with values: "Independence", "Stimulation", "Conformism", "Tradition", "Hedonism" and time perspective parameters ("Negative past", "Hedonistic present" and "Fatalist present").

The "Responsibility" scale has pronounced correlations with the basic beliefs "Goodness of people", "Self-Value", "Degree of self-control", "Luckiness"; with the values "Conformity", "Tradition", "Universalism", "Security" and all components of the time perspective ("Negative past", "Hedonistic present", "Future", "Positive past", "Fatalistic present" and the parameter "Stress resistance".

Key words: existence, existential experiences, war, students of higher education, self-distancing, self-transcendence, freedom, responsibility.

Постановка проблеми. Війна є однієї із найгостріших кризових подій, що впливає на суспільство і кожну особистість зокрема. Вона завжди супроводжується загрозою життю та здоров'ю, руйнує попередній життєвий устрій і повністю змінює сенс існування та переосмислення життєвих цінностей. Безперечно, війна росії проти України є екзистенційною, оскільки ставить під загрозу існування незалежності нашої держави і в тому числі життя і безпеку мільйонів громадян нашої країни. Вона активує низку переживань серед яких страх, тривога, безпорадність, розчарування. Війна змушує кожного глибинно осмислювати реальність та її виклики, усвідомлювати загрозу існуванню та посилює страх смерті, відчуття безпорадності та безвиході, гнів та ненависть, сум та розчарування.

Так, Т. Сватенкова визначає екзистенційні переживання як емоційно забарвлений стан людини, який здатен спричинити значні зміни у світобаченні та світосприйнятті особистості [1, с. 268]. До структури екзистенційних переживань вона відносить смерть, страх, відчай, безглуздість існування та свободу. Вона зазначає, що особистість із розвиненими рефлексивними навичками здатна оцінювати складні життєві ситуації і відповідно підсилювати свої екзистенційні переживання.

Проте деякі науковці, зокрема І. Чередниченко зазначає, що саме екзистенційний вимір переживань визначається їх неусвідомленістю та повним заглибленням та охопленням цим процесом.

Війна особливо загострила спектр різноманітних, здебільшого негативних переживань, особистості, тому важливо окреслити особливості прояву та динаміки цих переживань, особливо у молодих осіб.

Результати дослідження. Для визначення особливостей екзистенційних переживань було проведено емпіричне дослідження, у якому взяло участь 376 здобувачів вищої освіти, що навчають у закладах із специфічними умовами навчання (Львівський державний університет внутрішніх справ, Одеський державний університет внутрішніх справ, Національна академія внутрішніх справ). Учасники вибірки навчаються на І–V курсів вищезгаданих закладів за спеціальностями «Право» та «Психологія».

Для проведення емпіричного дослідження було використано методику «Шкала Екзистенції» (А. Ленгле, К. Орглер), методику «Портрет цінностей» В. Шварца (адаптація І. Семків), опитувальник часової перспективи Ф. Зімбардо, опитувальник особистісної зрілості О. Штепи, методику оцінки стресостійкості та соціальної адаптації

Т. Холмса та Р. Page, опитувальник «Шкала базових переконань» (World assumptions scale, WAS) Р. Янов-Бульман [2; 3; 4].

За допомогою методики «Шкала екзистенції» А. Ленгле було визначено ступінь екзистенційної наповненості у здобувачів вищої освіти. Дана методика містить 4 субтести за допомогою яких було визначено наступні характеристики: самодистанціювання (SD), що вказує на здатність людини відійти та дистанціюватися від самої себе внаслідок чого є можливість глянути на себе та ситуацію збоку; самотрансценденція (ST), яка є здатністю відчувати, що є важливим та правильним з точки зору цінностей, здатність бути з іншими людьми; свобода (F) як здатність усвідомлювати та реалізовувати свої можливості; відповідальність (V) як ступінь реалізованості власних можливостей

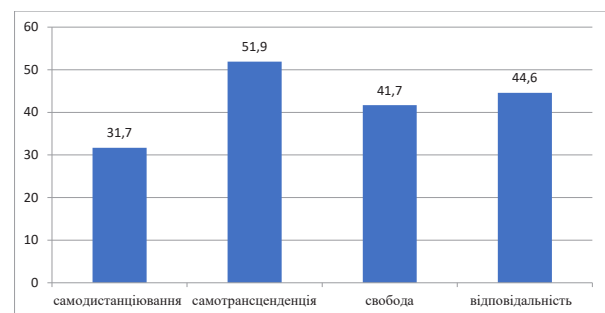
Також було підраховано параметр Person, що є сумою шкали самодистанціювання і самотрансценденції ($P=SD+ST$) та параметр Екзистенція, що є сумою шкали свободи і відповідальності ($F+V=E$). Загальний показник екзистенційної наповненості отримано шляхом сумування параметрів екзистенції та Person дає особистості ($G=P+E$) [2, с. 207].

У результаті порівняльного та кореляційного аналізу результатів отримано середні показники за шкалами екзистенції А. Ленгле.

Таблиця 1

Середні показники за шкалою екзистенції А. Ленгле у досліджуваній групі

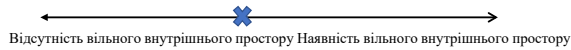
Показники екзистенції	Мінімум	Максимум	М	S.D.
Самодистанціювання	13,00	48,00	31,6915	6,31912
Самотрансценденція	26,00	72,00	51,8617	6,58013
Свобода	16,00	61,00	41,6915	8,26659
Відповідальність	17,00	78,00	44,6277	8,37263

Рис. 1. Профіль показників екзистенції (загальногрупова характеристика)

Найбільш яскраво вираженими у досліджуваній групі є прояви самотрансценденції (ST) ($M = 51,86, S.D = 6,6$). На рівні вище середнього декларувалися: свобода ($M = 41,69, S.D = 8,3$) та відповідальність ($M = 44,63, S.D = 8,4$). На рівні нижче середнього проявлялося самодистанціювання ($M = 31,69, S.D = 6,3$) (Табл. 1 і Рис. 1). Опишемо особливості прояву кожного із параметрів у досліджуваній вибірці.

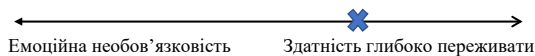
Шкала «Самодистанціювання»
(здатність дистанціюватися від самого себе)

Рис. 2. Шкала «Самодистанціювання»

Оскільки рівень прояву за цією шкалою нижче середнього, то це свідчить про часткову здатність сприйняття, рефлексії стосовно наявних життєвих ситуацій та їх оцінки (Рис. 2). У такому випадку студентам не завжди вдається оцінювати ситуацію із різних позицій і відповідно вибудовувати правильні поведінкові стратегії реагування на них.

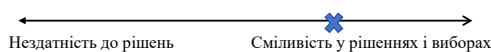
Шкала «Самотрансценденція»
(здатність відчувати цінності, ясність в почуттях)

Рис. 3. Шкала «Самотрансценденція»

Варто зазначити, що шкала «Самотрансценденція» має найвищий рівень прояву у порівнянні з іншими шкалами опитувальника, а саме вище середнього (Рис. 3). Такий рівень прояву свідчить про наявність внутрішньої емоційності, здатність до співпереживання, орієнтацію на смисли, а не цілі. Відповідно до таких показників студентська молодь характеризується здатністю до емоційного відгуку на цінності та їх глибинне переживання і усвідомлення екзистенційної значущості.

Шкала «Свобода»
(здатність знаходити реальні можливості для дій, створювати їх ієрархію відповідно до цінностей)

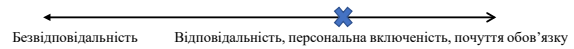

Рис. 4. Шкала «Свобода»

Вище середнього показник за шкалою «Свобода» сигналізує про здатність до чіткого формування суджень, аналізу ситуацій та можливостей для прийняття рішень. У них спостерігається достатньо рішучості та впевненості у різноманіт-

них, навіть складних життєвих ситуаціях і відповідно готовність до дій.

Шкала «Відповідальність»
(готовність відповідати за вибір)

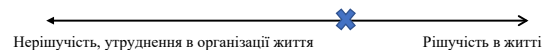

Рис. 5. Шкала «Відповідальність»

Вище середнього показник за шкалою «Відповідальність» для даної вибірки є ознакою достатньо вираженого почуття обов'язку та автентичності поведінки (Рис. 5). У зв'язку із таким показником у досліджуваних відстежується турботливе і осмислене ставлення до подій, що відбуваються у їхньому житті та до реалізації власних поведінкових стратегій відповідно до них. Варто підкреслити, що вищі показники відповідальності у поірвіянні із свободою можуть бути сформовані і внаслідок формування особистості студента під впливом особливостей навчання у ЗВО із специфічними умовами.

Тому параметр «Екзистенція» має доволі високі показники, які демонструють включеність у життя та рішучість дій, що свідчить доволі активну життєву позицію досліджуваних (Рис. 6). Навіть в умовах кризових подій повні здатність організувати свої життя, не зважаючи на виклики зовнішніх стресових факторів.

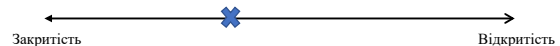
Шкала «Екзистенційність»
(здатність рішуче і відповідально включитися в життя)

Рис. 6. Шкала «Екзистенційність»

У зв'язку з тим, що показник випадку $F < V$, а саме відповідальність більша за свободу можуть загострювати емоційні переживання стосовно обмежень і покладання відповідальності.

Шкала «Персональність»
(здатність до відкритого сприймання себе та життя)

Рис. 7. Шкала «Персональність»

Такий показник за шкалою «Персональність» вказує на глибокі переживання внаслідок емоційного переважання, що очевидно зумовлено зростанням негативних емоційних переживан-

нями тлі воєнних дій, особливостями організації несення служби у і навчання у курсантів в умовах ЗВО і воєнного стану (Рис. 7).

Шкала «G-показник»

(наповненість смислом екзистенція особистості)

Рис. 8. Шкала «Загальний показник»

Нижче середнього загальний показник може про недостатню екзистенційну наповненість життя у досліджуваних (Рис. 8). Це може свідчити, про труднощі із пошук як зовнішніх та внутрішніх ресурсів для наповнення життя істинними сенсами.

За результатами проведеного кореляційного зв'язку між шкала методик виявлено наявність наступних кореляційних зв'язків:

Так, шкала «Самодистанціювання» (SD) має прямі зв'язки із шкалами «Доброта людей» ($r=0,249, p \leq 0,01$), «Справедливість» ($r=0,130, p \leq 0,05$), «Контрольованість світу» ($r=0,115, p \leq 0,05$), «Цінність Я» ($r=0,298, p \leq 0,01$), «Ступінь самоконтролю» ($r=0,239, p \leq 0,01$), «Удача» ($r=0,260, p \leq 0,01$), «Універсальність» ($r=0,115, p \leq 0,05$), «Самостійність» ($r=0,207, p \leq 0,01$), «Стимуляція» ($r=0,117, p \leq 0,05$), «Гедонізм» ($r=0,179, p \leq 0,051$), «Досягнення» ($r=0,133, p \leq 0,05$), «Безпека» ($r=0,141, p \leq 0,01$), а непрямі зв'язки зі шкалами «Традиція» ($r=-0,110, p \leq 0,05$), «Негативне минуле» ($r=-0,219, p \leq 0,01$), «Гедоністичне теперішнє» ($r=-0,161, p \leq 0,05$), та «Фаталістичне теперішнє» ($r=-0,248, p \leq 0,01$) (Рис. 9).

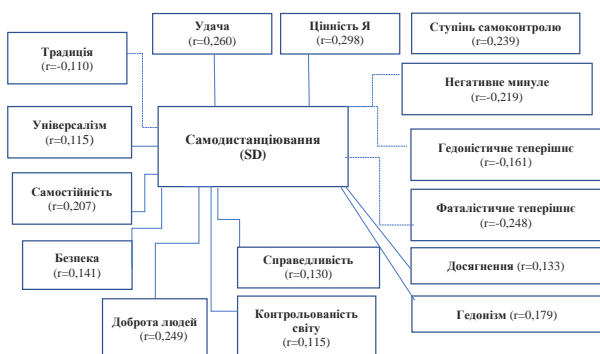

Рис. 9. Кореляційна плеяда за шкалою «Самодистанціювання (SD)»

Можна зазначити, що зростання самодистанціювання як складової екзистенції особистості

збільшується усвідомлення прихильності світу через розуміння доброти людей, прийняття справедливості то контрольованості світу, а також зростає переконання у власній цінності і потреба у безпеці як пошук комфорту та стабільності і бажання уникати загрозливих та небезпечних ситуацій, що є цілком закономірно в умовах воєнних дій. Водночас зростає рівень досягнень та гедонізму, як бажання отримувати задоволення та дбати про власний розвиток і спрямовувати себе до конкретних цілей, що відповідно допомагає наповнювати життя особливими сенсами в умовах воєнних дій.

Натомість варто підкреслити, що зростання показника самодистанціювання зменшує показник традиції, негативного минулого, гедоністичного теперішнього та фаталістичного теперішнього, що відображається у зменшенні ставлення до негативних подій минулого і поряд цим відсутність сприймання теперішнього як джерела спокою, стабільності та насолоду у зв'язку із інтенсивністю кризових переживань.

Однозначно переживання кризових подій досліджуваними, пов'язаних із війною, доводить логічність та закономірність такого кореляційного зв'язку.

Щодо шкали «Самотрансценденція» (ST) спостерігається наявність прямих зв'язків із шкалами «Доброта людей» ($r=0,210, p \leq 0,01$), «Справедливість» ($r=0,134, p \leq 0,01$), «Цінність Я» ($r=0,339, p \leq 0,01$), «Ступінь самоконтролю» ($r=0,158, p \leq 0,01$), «Удача» ($r=0,195, p \leq 0,01$), «Самостійність» ($r=0,102, p \leq 0,05$), та непрямого зв'язку із шкалою «Фаталістичне теперішнє» ($r=-0,126, p \leq 0,05$) (Рис. 10).

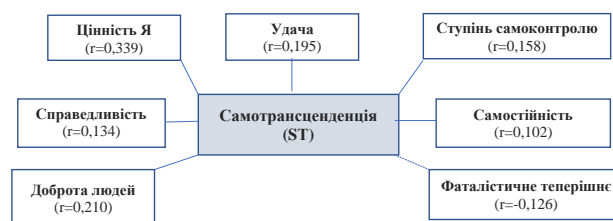
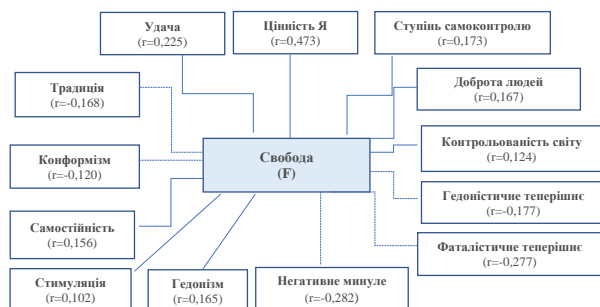

Рис. 10. Кореляційна плеяда за шкалою «Самотрансценденція (ST)»

Зростання самотрансценденції сприяє збільшенню віри в доброту людей і також переконань щодо власної цінності, впевненість у можливості управління подіями та зростання ступеню незіння. Водночас завдяки зростанню самотрансценденції у досліджуваній вибірці респонденти відчують зростання керування власним життям та можливості самостійно нести відповідальність за прийняті рішення та життя загалом.

В той же час наявність непрямого зв'язку із параметром фаталістичного теперішнього свідчить про здатність до зменшення сприймання подій теперішнього як такого, на які особистість не здатна впливати та змінювати.

Щодо показника «Свободи (F)» наявні прямі зв'язки зі шкалами «Доброта людей» ($r=0,167$, $p\leq 0,01$), «Контрольованість світу» ($r=0,124$, $p\leq 0,05$), «Цінність Я» ($r=0,473$, $p\leq 0,01$), «Ступінь самоконтролю» ($r=0,173$, $p\leq 0,01$), «Удача» ($r=0,225$, $p\leq 0,01$), «Самостійність» ($r=0,156$, $p\leq 0,01$), «Стимуляція» ($r=0,102$, $p\leq 0,05$), «Гедонізм» ($r=0,165$, $p\leq 0,01$), а непрямі зв'язки зі шкалами «Конформізм» ($r=-0,120$, $p\leq 0,05$), «Традиція» ($r=-0,168$, $p\leq 0,01$), «Негативне минуле» ($r=-0,282$, $p\leq 0,01$), «Гедоністичне теперішнє» ($r=-0,177$, $p\leq 0,01$) та «Фаталістичне теперішнє» ($r=-0,277$, $p\leq 0,01$) (Рис. 11).

Рис. 11. Кореляційна плеяда за шкалою «Свобода (F)»

Отже, завдяки зростанню свободи зростає внутрішнє переконання у прихильності світу і власній самоцінності і відчуття здатності впливати та контролювати життєві процеси, навіть достатньо високого рівня складності та напруженості. Також завдяки збільшенню відчуття свободи зростає самостійність, що дає можливість незалежності думок і дій, можливостей вибору та реалізацію творчості, стимуляція, що пов'язані із потребою засвоювати новий досвід, знання та прагнути новизни і одночасно збільшується потреба гедонізму, що реалізується через відпочинок, розваги та цікаве дозвілля.

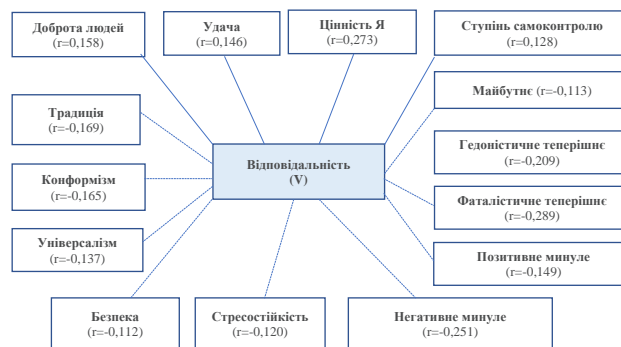
Стосовно наявності непрямих зв'язків, то вони відображаються у зниженні традиції та конформізму із зростанням свободи, що вказує на потребу досліджуваних у реалізації власної індивідуальності, переважанні власних цінностей над цінностями групи та колективу і відмову від правил та групових норм.

Із зростанням показника свободи змінюється переживання часового континууму «минуле-теперішнє

майбутнє», а саме знижується переживання негативного минулого, тобто події здаються не настільки негативно забарвленими, але знижується також параметр гедоністичного теперішнього, що пов'язано із переживанням негативних подій у актуальному часу і відповідно неможливість сповна насолоджуватися життям, оскільки вектор життєвої спрямованості зосереджений не в сторону гедонізму.

Проте завдяки зростанню свободи досліджувані мають тенденцію до зниження фаталістичного теперішнього, тобто відчують можливість приймати рішення і впливати на життєві події, а не залишатися «заручниками» життєвих обставин.

Показник «Відповідальність (V)» має прямі зв'язки зі шкалами «Доброта людей» ($r=0,158$, $p\leq 0,01$), «Цінність Я» ($r=0,273$, $p\leq 0,01$), «Ступінь самоконтролю» ($r=0,126$, $p\leq 0,05$), «Удача» ($r=0,146$, $p\leq 0,01$), а непрямі зв'язки зі шкалами «Конформізм» ($r=-0,165$, $p\leq 0,01$), «Традиція» ($r=-0,169$, $p\leq 0,01$), «Універсалізм» ($r=-0,137$, $p\leq 0,01$), «Безпека» ($r=-0,115$, $p\leq 0,05$), «Негативне минуле» ($r=-0,251$, $p\leq 0,01$), «Гедоністичне теперішнє» ($r=-0,209$, $p\leq 0,01$), «Майбутнє» ($r=-0,113$, $p\leq 0,05$), «Позитивне минуле» ($r=-0,149$, $p\leq 0,01$), «Фаталістичне теперішнє» ($r=-0,289$, $p\leq 0,01$), «Стресостійкість» ($r=-0,120$, $p\leq 0,05$) (Рис. 12).

Рис. 12. Кореляційна плеяда за шкалою «Відповідальність (V)»

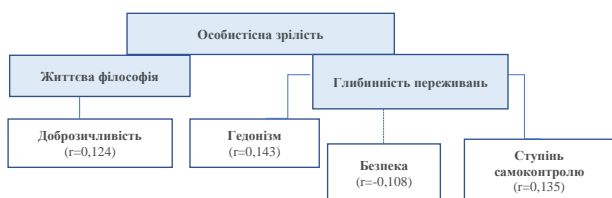
Можна зазначити, що зростання відповідальності впливає на зростання базового переконання щодо розуміння доброти людей та власної цінності, віра у везіння та усвідомлення здатності контролювати події власного життя.

Натомість зростання відповідальності знижує слідування нормам і правилам групи, загострює неконформістські тенденції інтолерантність, а також потребу у безпеці. Також збільшення відповідальності знижує рівень стресостійкості, оскільки молода особа через почуття обов'язку постійно переживає рівень напруженості і стресу.

Зростання показника відповідальності впливає на сприймання усіх часових відтинків, а саме знижує переживання негативного та позитивного минулого, гедоністичного та фаталістичного теперішнього та майбутнього, тобто відповідальність дає внутрішнє відчуття здатності особистості впливати на події і відповідно зменшувати сприйняття негативу та фаталістичності подій у рамках конкретних часових періодів.

У методиці «Особистісної зрілості» О. Штепи взято до уваги два параметри, що стосуються екзистенційних переживань «Життєва філософія» та «Глибинність переживань».

Так, шкала «Життєва філософія» має прямий зв'язок із шкалою «Доброзичливість» ($r=0,124$, $p \leq 0,05$), а шкала «Глибинність переживань» прямий зв'язок зі шкалами «Гедонізм» ($r=0,143$, $p \leq 0,01$) та «Ступінь самоконтролю» ($r=0,135$, $p \leq 0,01$), і непрямий – зі шкалою «Безпека» ($r=0,108$, $p \leq 0,05$) (Рис. 13).

Рис. 13. Кореляційна плеяда за шкалою «Життєва філософія» і «Глибина переживань»

Так, глибоке осмислення життєвих процесів (шкала «Життєва філософія») молодими людьми впливає на збільшення доброзичливості, яка спрямована на забезпечення благополуччя найближчим людям. В той же час збільшення показника за шкалою «Глибина переживань» сприяє зростанню гедонізму як вмінню насолоджуватися життям, жити «тут і тепер» і ступеню самоконтролю як відчуття впливу на події власного життя і переживання внутрішньої сили. Водночас цей параметр знижує безпеку, що відображає постійне перебування в стресових та кризових ситуаціях і осмислення негативних емоцій, що їх супроводжують і відповідно порушуються це відчуття.

Висновки. Результати емпіричного дослідження екзистенційних переживань здобувачів вищої освіти дали змогу визначити рівень прояву складових екзистенції, таких як самодистанціювання, самотрансценденція, свобода та відповідальність та визначити кореляційні зв'язки зі шкалами інших методик. З'ясовано, що досліджувана вибірка характеризується вище середнього рівня показником самотрансценденції, свободи та відповідальності і нижче середнього самодистанціювання.

Усі шкали методики екзистенційності мають кореляційні зв'язки зі шкалами інших методик, а саме «Самодистанціювання» пов'язано із такими базовими переконаннями, як «Доброта людей», «Справедливість», «Контрольованість світу», «Цінність Я», «Ступінь самоконтролю», «Удача»; цінностями «Традиція», «Універсалізм», «Самостійність», «Стимуляція», «Гедонізм», «Досягнення», «Безпека» та часовою перспективою, а саме «Негативне минуле», «Гедоністичне теперішнє» та «Фаталістичне теперішнє».

Параметр «Самотрансценденція» має наявні кореляційні зв'язки з базовими переконаннями «Доброта людей», «Справедливість», «Цінність Я», «Ступінь самоконтролю», «Удача», з цінністю «Самостійність» та шкалою часової перспективи «Фаталістичне теперішнє».

Показник «Свобода» характеризується кореляційними зв'язками з такими базовими переконаннями, як «Доброта людей», «Контрольованість світу», «Цінність Я», «Ступінь самоконтролю», «Удача»; з цінностями: «Самостійність», «Стимуляція», «Конформізм», «Традиція», «Гедонізм» і параметрами часової перспективи, а саме «Негативне минуле», «Гедоністичне теперішнє» та «Фаталістичне теперішнє».

Шкала «Відповідальність» має виражені кореляційні зв'язки із базовими переконаннями «Доброта людей», «Цінність Я», «Ступінь самоконтролю», «Удача»; з цінностями «Конформізм», «Традиція», «Універсалізм», «Безпека» та усіма складовими часової перспективи («Негативне минуле», «Гедоністичне теперішнє», «Майбутнє», «Позитивне минуле», «Фаталістичне теперішнє» та параметром «Стресостійкість».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Сватенкова Т. Екзистенційні переживання у юнацькому віці як чинник побудови ціннісно-орієнтаційного простору. *Психологія особистості*. 2013. № 1(4). С. 262–269.
2. Руденко М.С. Особливості екзистенційних переживань студентів-психологів (в контексті теорії А. Ленгле). *Сучасні виміри практичної психології: збірник робіт студентів кафедри загальної та практичної психології / відп. ред. М. В. Папуча. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. С. 206–213.*
3. Субашкевич І. Р. Формування ціннісно-сислової сфери сфери студентів педагогічних спеціальностей засобами медіапсихологічних технологій [практ. посіб.]. Львів: Растр-7, 2016. 60 с.
4. Штепа О. С. Особистісна зрілість: Модель. Опитувальник. Тренінг. Монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 210 с.

УДК 351.88::327.7::341.11

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.15>

Курдибаха Оксана Миколаївна,

кандидат психологічних наук,

старший викладач кафедри психології і педагогіки

Національного університету фізичного виховання і спорту України

ORCID ID: 0000-0002-9835-5680

ФОРМУВАННЯ РЕЗИЛІЄНТНОСТІ СПОРТСМЕНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

FORMATION OF ATHLETES' RESILIENCE IN WARTIME CONDITIONS

У статті розглянуто особливості регуляції психоемоційного стану спортсменів в умовах воєнного часу. Проблема стресостійкості займає особливе місце у підготовці, навчанні та вихованні висококваліфікованих спортсменів чия діяльність пов'язана з високим ступенем ризику, особливим стрес-фактором являються умови небезпечної життєдіяльності, які є на постійній основі в умовах воєнного часу. У зв'язку з цим та зі зростанням спортивної конкуренції, підвищенням рівнем вимог, щодо виступів спортсменів на змаганнях, роль «психологічного фактору» у спорті стає дедалі відчутнішою. Слід зазначити, що будь-який вид сучасного спорту висуває дедалі жорсткіші вимоги, що суттєво впливають на психічну діяльність спортсменів та рівень регуляції емоційно-вольових процесів.

Довготривалий період часу дослідження у сфері стресостійкості мали однотиповий характер, дослідники вважали, що основним стрес-фактором у спортивній діяльності є фізичне навантаження, без урахування компонентів індивідуально-особистісних характеристик. Насправді психологічні чинники у спорті є вагомими стресорами, що суттєво впливають на тренувальну та змагальну діяльність спортсменів, а також на якість життя в повсякденному житті. В даний період часу спортсменам доводиться протистояти низці стрес-факторів, які можна розділити на дві основні групи – передзмагальні та змагальні, а також особливостями перебігу повсякденного життя в небезпечних обставинах. Саме сприйняття стрес-факторів спортсменами є дуже індивідуальними та вибірковими, тому особливу увагу потрібно звертати на психоемоційний стан спортсменів та навчати навикам психоемоційної регуляції свого стану, що формує резилієнтність до певних умов середовища. Спортсмени можуть досягати високих результатів в стресових ситуаціях тільки в тому випадку, якщо мають навички ефективного управління своїм психоемоційним станом.

Проблема стійкості до стресу у змагальній діяльності виникає при досить високому рівні майстерності спортсмена та вмінні проявити себе, сконцентрувати увагу, врегулювати психоемоційні процеси, тобто зосередитись на необхідних важливих моментах. Одним із компонентів спортивної майстерності саме є вміння спортсменів демонструвати свою психологічну готовність під час змагань, що дозволяє показати найвищі результати.

Ключові слова: стресостійкість, резилієнтність, релаксація, майндфулнес, формування резилієнтності спортсменів, принципи формування резилієнтності.

The article deals with the role of organized youth groups, Compared to other types of activity, sports have a systematic stressful situation, which requires the participants of the sports process to form appropriate stress resistance traits that will allow them to be resilient both during competitions and in everyday training. Modern researchers have repeatedly proven that the physical and psychological preparation of athletes allows them to show the highest results during the competition, on the other hand, an athlete who is physically and technically prepared at a high level cannot win if he does not have the necessary mental qualities and psychological traits. personality

For quite a long period of time, researchers in this field believed that the main stress factor in sports activities is physical exertion, without taking into account the components of individual and personal characteristics. In fact, psychological factors in sports are significant stressors that significantly affect the training and competitive activities of athletes, as well as the quality of life in everyday life. In this period of time, athletes have to face a number of stress factors, which can be divided into two main groups – pre-competitive and competitive, as well as features of everyday life in dangerous circumstances. The very perception of stress factors by athletes is very individual and selective, so special attention should be paid to the psycho-emotional state of athletes and training in the skills of psycho-emotional regulation of their state, which forms responsiveness to certain environmental conditions. Athletes can achieve high results in stressful situations only if they have the skills to effectively manage their psycho-emotional state.

Stress resistance is a systemic personal characteristic that is determined by the ability to resist and counteract stressors of varying intensity, the ability to cope with many stressful situations, the analysis of stress factors and adaptive capabilities to environmental conditions without harming health and the quality of executive activity.

Key words: stress resistance, resilience, relaxation, mindfulness, formation of resilience of sportsmen, principles of resilience formation of sportsmen.

Актуальність дослідження. В порівнянні з іншими видами діяльності у спорті є системність стрес-факторів, які суттєво впливають на психоемоційний стан спортсменів, додатковим суттєвим стресором є небезпечна для життєдіяльності ситуація, яка суттєво впливає на життєві пріоритети особистості та знижує резерви організму. Тому від учасників спортивного процесу необхідно формувати відповідні риси резиліентності, які будуть давати можливість бути витривалими як під час змагань, у повсякденному тренуванні, так і в повсякденному житті. Сучасні дослідження в галузі формування резиліентності неодноразово доводили, що фізична та психологічна підготовка спортсменів дає змогу показати найкращі результати у змагальній діяльності, натомість спортсмен, який на високому рівні фізично і технічно підготовлений – не може здобути перемогу, якщо у нього недостатньо розвинені необхідні для цього психічні якості і психологічні риси особистості.

Виклад основного матеріалу. Дослідженням індивідуально-психологічних особливостей спортсменів та вивченням особливостей психологічної підготовки особистості в спорті велику увагу приділили такі вчені, як Н. А. Бондаренко, М. С. Полішкіс, О. В. Дашкевич та ін. Формування і розвиток психічних процесів та якостей особистості спортсменів є необхідними для успішної тренувальної діяльності та виступів на змаганнях. При цьому розуміється, що психологічна підготовка сприяє ефективному проведенню інших видів підготовки (загальнофізичної, спеціальної фізичної, теоретичної, тактичної, технічної) та її взаємодії з відповідними цілями, формами і методами, а також є умовою успішного виступу на змаганнях. Психологічна підготовка – це один з аспектів використання наукових досягнень психології, реалізації її засобів та методів з метою підвищення ефективності спортивної діяльності. У зв'язку з цим психологічна підготовка тісно пов'язана з підвищенням психологічної культури спорту та міждисциплінарною взаємодією наук про спорт [3, с. 89]. Завдяки такому підходу відбувається вирішення організаційних завдань та структурність підготовки, хоча залишається проблемним для вирішення задач системної взаємодії різних її видів. Отже, психологічна підготовка – це комплекс заходів спрямованих на формування, розвиток та вдосконалення психічних властивостей, які відбуваються шляхом цілеспрямованого та систематизованого навчання, що необхідні для успішної професійної діяльності спортсменів.

Детальний аналіз особливостей професійної діяльності спортсменів показав, що для успіш-

ного виконання поставлених завдань найбільш важливим чинником є наявність у нього певних особових якостей, їх актуалізації, а також потреба постійного розвитку особистості [6].

Стресостійкість є системною особистісною характеристикою, що зумовлена здатністю протистояти та протидіяти стресорам різної інтенсивності, вмінням справлятися з багатьма стресогенними ситуаціями, аналізом стрес-факторів та адаптивними можливостями до умов навколишнього середовища без шкоди здоров'ю та якості виконавчої діяльності.

Навчання та виховання спортсменів є важливим компонентом, що сприяє формуванню резиліентності, як втренувальній, так і в змагальній діяльності. Адже спортивна діяльність постійно має стрес-фактори, які суттєво впливають на психологічний стан спортсменів.

На відміну від тренувань, в змагальній діяльності у спортсмена є єдина ціль показати найкращий результат та реалізувати досягнуту мету, яка була досягнена на тренуваннях. Це й свідчить про певний рівень фізичної та психологічної підготовки: рівень розвитку необхідних для спорту фізичних і рухових якостей, а також психічних властивостей і функцій. У той же час успішність виступу на змаганнях залежить не тільки від рівня підготовленості спортсмена, а й від того, в якому стані він перебуватиме. Відомо чимало випадків, коли, маючи хорошу підготовленість та показуючи на тренуваннях високі результати, на змаганнях спортсмен виступає значно гірше через стрес, перезбудження, «мандраж» тощо.

Засновник концепції стресу Г. Сельє визначив це явище як загальну неспецифічну реакцію організму на будь-які фактори, що сильно впливають на нього (стресори).

Г. Сельє виділяв три стадії прояву стресу: тривога, резистентність та виснаження. Початок стресу сприймається як сигнал до мобілізації. Це – шокова стадія. Її основні симптоми – зниження м'язового тону та температури. Друга стадія характеризується мобілізацією захисних сил організму та їх опором шкідливому впливу. На цій стадії слід відбувається загальне або виборче зростання різних показників. Якщо дія стресора продовжується, то настає третя стадія – посилюється виснаження та занепад сил, організм втрачає здатність адаптуватися до умов існування. Ситуація змагань – є сильний стресор незалежно від фізичного навантаження, яке виконує спортсмен.

У теперішній час спортсменам доводиться протистояти різноманітним стрес-факторам, які можна розділити на дві основні групи – передзма-

гальні та змагальні, саме сприйняття стресорів спортсменами є дуже індивідуальними та вибірковими.

– Передзмагальні стрес-фактори – це попередні погані тренувальні та змагальні результати; конфлікти з тренером, товаришами по команді чи сім'ї; становище лідера перед змаганнями; поганий сон за день чи за кілька днів до старту; погане оснащення змагань; попередні невдачі; підвищені вимоги; тривалий переїзд до місця змагань; постійні думки про необхідність виконання поставленого завдання; незнайомий супротивник; попередні поразки від цього противника.

– Змагальні стрес-фактори це-невдачі на старті; необ'єктивне суддівство; відстрочка старту; закиди під час змагання; підвищене хвилювання; значну перевагу суперника; несподівано високі результати суперника; зорові, акустичні та тактильні перешкоди; реакція глядачів; погане фізичне самопочуття; больовий фінішний синдром, страх смерті.

Серед факторів, що визначають вплив психічного стресу на спортсменів, виділяють різні індивідуально-психологічні та особистісні особливості та насамперед так звану емоційну стійкість (стресостійкість).

Спортсмен зможе досягти успіху в стресових ситуаціях тільки в тому випадку, якщо зможе ефективно управляти своїм емоційним станом.

Стресостійкість – це системна динамічна особистісна характеристика, певна здатність людини протистояти та протидіяти стресорам різної інтенсивності, вміння справлятися з багатьма стресогенними ситуаціями, активно аналізуючи їх та адаптовуючись до них та умов середовища без шкоди здоров'ю та якості виконавчої діяльності.

Системна властивість структури стресостійкості спортсменів проявляється внаслідок напруженої спортивної діяльності, у процесі подолання стрес-факторів за умов змагань та в тренувальному процесі. Основу структури стресостійкості складають блоки: психодинамічні властивості (активність, ригідність, емоційна збудливість, темп реакцій).

Компонент стресостійкості характеризується здатністю управляти своїми емоціями, зберігати високу працездатність, здійснювати екстремальну діяльність без напруженості. Систематичні тренувальні заняття з використанням когнітивних та вольових якостей формують у спортсменів психологічну стійкість, а також усвідомлення того, що, зокрема, кожна людина здатна самостійно і ефективно регулювати свої психічні процеси і стани, формувати бажані властивості і якості, цілеспря-

мовано і продуктивно вибудовувати відносини з оточуючими.

Практичне застосування різних психологічних технік дозволяє спортсмену стати особистісно та соціально благополучним, проживаючи життя інтенсивно, наповнено, в позитивному емоційному ключі, розкриваючи свої глибинні потенціали. Уміле оволодіння різного ряду психічними техніками регулювання та саморегуляції, їх систематичне застосування є саме тим особистісним і соціальним резервом, активізація якого здатна привести до якісної зміни життя конкретної особистості як в повсякденному житті, так і в професійній діяльності спортсмена: підвищити швидкість і ефективність навчання і тренувального процесу, кардинально поліпшити результати спортивної діяльності. Постійне застосування різних психологічних технік відкриває перспективи якісної зміни життя особистості, що створює основу для постійного особистісного росту та підтримання оптимального рівня загального позитивного стану. Лише регулярні заняття обумовлюють вищий адаптований рівень стесостійкості спортсменів. Аналізуючи особистість в змагальній діяльності було встановлено, що спортсмени високого класу мають емоційний самоконтроль, агресивність, високий рівень інтелектуального розвитку, в необхідний момент показують твердість характеру, психологічну стійкість – активізуючи свої ресурси.

На розвиток психологічних особливостей особистості спортсмена спорт має особливий вплив. У змагальній поведінці спортсмена чітко проявляються специфічні риси особистості. Вони формуються і розвиваються в ході його тренувальної та змагальної діяльності. Можна виділити чотири основні якості цього типу: змагальна емоційна стійкість, спортивна саморегуляція, змагальна мотивація, стабільність, стійкість. Основу структури стресостійкості складають блоки: психодинамічні властивості (активність, ригідність, емоційна збудливість, темп реакцій); вольові якості (витримка, цілеспрямованість, наполегливість, самоконтроль, ініціативність, самостійність, відповідальність, енергійність); особливості саморегуляції поведінки (планування, моделювання, оцінка результатів, гнучкість, загальний рівень саморегуляції поведінки); мотивація (мотивація прагнення до успіху) [1].

Невід'ємним складовим особистісного зростання, а саме компоненту стресостійкості спортсменів, відіграє вольова сфера особистості, вміння підпорядковувати свою поведінку в досягненні конкретних цілей, долати труднощі на шляху до

них. Вона вимагає високих форм орієнтувальної діяльності, вміння діяти цілеспрямовано, регулювати власну активність. На відміну від імпульсивної, довільна поведінка передбачає формувати мету, планувати свої дії, контролювати їх, співвідносити реальне досягнення із задумом [5].

Основний зміст психологічної стійкості, тобто стресостійкості є виховання вольових здібностей: цілеспрямованості, рішучості та сміливості, наполегливості і завзятості, витримки і самовладання, самостійності та ініціативності. При цьому даний вид спортивної підготовки здійснюється в процесі, в якому поступово виникають все більш серйозні труднощі і конкурентні умови. Спеціальна підготовка до стресових ситуацій тягне за собою формування стресостійкості. В один і той же час при наростаючих симптомах стресу показники працездатності можуть знижуватися і підвищуватися. Коли критичний рівень стрессогенності має досить низький поріг негативного впливу, працездатність суб'єкта діяльності швидко падає. Високий поріг негативного впливу стресових умов дозволяє спортсмену не просто зберегти високий рівень працездатності до досягнення зазначеної критичної точки, але і збільшити власні можливості. Очевидно, що стрессогенні умови в спортивній діяльності є найважливішим засобом вдосконалення психічних можливостей спортсмена і розвитку його працездатності [4].

Формування стресостійкості на тренувальних заняттях здійснюється в процесі, спрямованому на зниженні сприйнятливості психіки спортсменів до небезпечних впливів в екстремальних ситуаціях. При проведенні таких занять тренер повинен виконувати наступні умови:

- виховувати у спортсменів рішучість, гнучкість та адаптивність до сміливих дій;
- поступово та систематично ускладнювати умови виконання вправ;
- не проводити змагання на небезпечних спорудах, але заохочувати сміливі та ініціативні дії.

На кожному з етапів професійного становлення спортсменів за допомогою фізичних вправ вирішуються наступні завдання:

- виховання і вдосконалення важливих для професійної діяльності фізичних і психологічних якостей і прикладних навичок;
- створення готовності функціональних систем організму спортсменів до перенесення впливу специфічних факторів зовнішнього середовища і умов;
- підвищення фізіологічних резервів організму за рахунок високої фізичної тренуваності;
- виховання і вдосконалення вольових якостей (сміливості, рішучості, наполегливості, впевненості в своїх силах і ін.);
- вироблення здатності управляти своїм емоційним станом;
- забезпечення якнайшвидшого відновлення працездатності, зняття психічної напруженості.

Дослідження стресостійкості спортсменів проводилось на базі Національного університету фізичного виховання та спорту України з хлопцями та дівчатами двох вікових категорій 10 юних осіб 19-річного віку та 12 осіб – 21-річного віку. Спортсмени об'єднувались за певними видами спортивної діяльності. Застосовувалась методика дослідження визначення стресостійкості та соціальної адаптації (Д. Холмс, К. Раге). При інтерпретації результатів тесту враховувались такі показники, які свідчили про певний рівень стресу та показує рівень здатності опиратись стресові, Здатність опиратись стресові: 50–199 балів – високий рівень; 200–299 балів – середній рівень; 300 і більше балів – низький рівень (вразливість). Якщо, наприклад, сума балів перевищує 300, то це означає, що респондентові загрожує реальна небезпека – синдром вигорання чи психосоматичне захворювання, оскільки переживання стресів такої інтенсивності часто призводить до нервового виснаження. Статистичний показник представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Статистичний показник стресостійкості спортсменів (ок) у двох вікових групах

	Низький рівень стресостійкості 300 балів і більше	Середній рівень стресостійкості 200–299 балів	Високий рівень стресостійкості 50–199 балів
Спортсмени (к) 19 річного віку	14%	32%	55%
Хлопці	4%	18%	28%
Дівчата	6%	17%	27%
Спортсмени (к) 21 річного віку	6%	37%	57%
Хлопці	3%	18%	29%
Дівчата	3%	19%	28%

З отриманих результатів досліджуваних, можна зробити висновок, що спортсмени(ки) 19-річного віку мають високий рівень стресостійкості – 55%, з середнім рівнем – 32% і лише 14% з низьким рівнем стресостійкості (резиліентності). Спортсмени(ки) 21-річного віку мають високий рівень резиліентності – 57%, середній рівень – 37%, низький рівень – 6%. Отже можна зробити висновок, що формування резиліентності спортсменів є важливим компонентом у житті, ефективність психологічної підготовки, щодо стресостійкості показала високий результат серед спортсменів. Тому формування психологічної готовності осіб у спортивній діяльності, а саме стресостійкості є вкрай важливим, використовуючи фізичні вправи, які задіюють всі групи м'язів, методики, які спрямовані на тренування вищих психічних функцій та вправи, використання яких впливає на саморегуляцію свого психоемоційного стану в подальшому сприяє формуванню резиліентності та пошуці альтернативних варіантів подолання стресогенних ситуацій. Але для цього необхідне дотримання певних вимог при проведенні занять:

- в перспективі ускладнення навчальних завдань, які повинен вирішувати спортсмен;
- набуття досвіду роботи у стані нервово-психічного напруження в обстановці з елементами виправданого ризику;

– виконання фізичних вправ при впливі факторів, характерних для змагальної діяльності.

Висновок(ки). Психологічні прийоми та техніки, які забезпечують формування стресостійкості використовуються у психологічній підготовці спортсменів мають значний вплив, як в професійній діяльності, так і в повсякденному житті, особливо в умовах небезпечної життєдіяльності. Необхідною умовою є регулярне використання вправ, яке в подальшому формує певний навик, який особистість використовує як в практичній діяльності під час тренування, також і в змагальній діяльності, але особливість цих навиків забезпечує їх використання і в повсякденному житті. Застосування психологічних технік для відновлення психоемоційного виснаження, зняття емоційної напруги, подолання млявості, втоми, тобто різних емоційних станів, що заважають в професійній діяльності спортсмена (аутогенне тренування, самонавіювання, регулювання дихання) при регулярному використанні набувають автоматичної дії, що стає стилем життя. Стресостійкість багато в чому визначає індивідуальні особливості і стиль мислення особистості спортсмена в стресогенних умовах. Тому систематичне виховання вольових якостей та використання психологічних технік та прийомів допомагає спортсмену виробити стресостійкість та успішно долати труднощі в професійній діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Воронова В. І. Психологія спорту: навч. посібник. Київ: Олімпійська література, 2007. 298 с.
2. Курдибаха, О. М. Вплив стресу на емоційно-вольову сферу у дитячому віці. Психологія кризових станів: наука і практика, 2021. 95 с.
3. Курдибаха О. М. Психологічна підготовка спортсменів в спортивній діяльності. *Науковий журнал з соціології та психології «Габітус»*. Випуск 18. Т. 2, 2020. С. 72–76. <http://habitus.od.ua/journals/2020/18-2020/part%202/15.pdf>
4. Курдибаха О. М. Гендерна соціалізація особистості в спортивній діяльності. The 7th International scientific and practical conference «World science: problems, prospects and innovations». Perfect Publishing, Toronto, Canada, 2021. 430 с. https://repo.dma.dp.ua/6384/1/WORLD-SCIENCE-PROBLEMS-PROSPECTS-AND-INNOVATIONS-24-26.03.21_P.%20382-388.pdf
5. Курдибаха О. М. Резиліентність спортсменів в спортивній діяльності в умовах воєнного часу. The 5-th International scientific and practical conference «Progressive research in the modern world». BoScience Publisher, Boston, USA, 2023. P. 437–440. <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/02/PROGRESSIVE-RESEARCH-IN-THE-MODERN-WORLD-1-3.02.23.pdf>
6. Курдибаха О. М. Вплив стресогенних факторів на емоційно-вольову сферу спортсменів в змагальній діяльності. Актуальні проблеми психолого-педагогічного супроводу та розвитку суб'єктів спортивної діяльності: Матеріали II Всеукраїнської наукової електронної конференції. Київ, 2019. С. 27–28.
7. Курдибаха О. М. Психологічні особливості гендерної соціалізації підлітків в умовах позашкільних навчальних закладів //Режим доступу: http://psychology-naesua.institute/files/pdf/dis_kurdybakha_1494181211.pdf.
8. Petrovska, T., Sova, V., Voronova, V., Borysova O., Kurdybakha O. Features of self-esteem and level of ambition in athletes of different qualifications. *Journal of Physical Education and Sport* this link is disabled, 2022, 22(3), pp. 593–599. <https://efsupit.ro/images/stories/septembrie2021/Art%20338.pdf>
9. Selye H. Stress without distress. In *Psychopathology of Human Adaptation*. 1976. P. 137–146.

УДК 159.9.072

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.16>

Саврасов Микола Володимирович,

доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри загальної психології
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»
ORCID ID: 0000-0003-1434-903X

Міхесва Марина Леонідівна,

аспірант кафедри загальної психології
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»
ORCID ID: 0000-0001-6784-1857

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF THE PERSONAL AND PROFESSIONAL FUNCTIONING OF THE FORENSIC EXPERT

Дане дослідження присвячене проблемі структурно-функціональних характеристик особистісно-професійного функціонування судового експерта, що створює передумови для науково-психологічного аналізу подальшої динаміки особистісної самореалізації та професійної успішності фахівця судової експертизи, оптимізації процесів втілення соціально-професійного потенціалу.

Метою дослідження є теоретико-методологічний та емпіричний аналіз основних структурно-функціональних психологічних характеристик особистісно-професійного функціонування судового експерта, в якості методик психолого-діагностичної роботи використані методики діагностики смисложиттєвої орієнтації, діагностики рівня суб'єктивного контролю, діагностики готовності до ризику, діагностики професійної самосвідомості фахівця за допомогою вільного самоопису.

Встановлено, що особистісно-професійне функціонування судового експерта доречно розуміти як індивідуально детермінований та суспільно обумовлений, частково формально регламентований, усвідомлюваний та вмотивований, багаторівневий та структурований процес професійного та соціального зростання, основним результатом якого виступає особистісна ідентичність та висока професійна успішність, формування належного підґрунтя професійної самореалізації та особистісної самоактуалізації фахівця в галузі судової експертизи. Доведено, що достатньо важливим механізмом особистісно-професійного функціонування судового експерта є зростання рівня його вираженості не лише на кількісному рівні, але й на рівні якісного переструктурування сукупності основних показників особистісно-професійного функціонування судового експерта. Вдалося встановити, що особистісно-професійне функціонування судового експерта являє собою доволі розвинене, багатогранне та складне психологічне утворення (задіяна значна кількість компонент, що належать до різних сфер психіки людини) із домінування факторів смисложиттєвих орієнтацій, суб'єктивного контролю та професійної самосвідомості.

Ключові слова: судовий експерт, особистість, професійне функціонування, структура, компонент, показник, особливість.

This study is devoted to the problem of structural and functional characteristics of the personal and professional functioning of a forensic expert, which creates the prerequisites for a scientific and psychological analysis of further dynamics of personal self-realization and professional success of a forensic expert, optimization of the processes of realization of social and professional potential.

The purpose of the research is the theoretical-methodological and empirical analysis of the main structural-functional psychological characteristics of the personal and professional functioning of the forensic expert, as methods psychological diagnostic work used methods of diagnosis of meaningful life orientation, diagnosis of the level of subjective control, diagnosis of readiness for risk, diagnosis of professional self-awareness of a specialist with the help of free self-description.

It was established that the personal and professional functioning of a forensic expert should be understood as an individually determined and socially determined, partly formally regulated, conscious and motivated, multi-level and structured process of

professional and social growth, the main result of which is personal identity and high professional success, the formation of an appropriate foundation for professional self-realization and personal self-actualization of a specialist in the field of forensic examination. It has been proven that a sufficiently important mechanism of the personal and professional functioning of a forensic expert is the growth of its expression not only at the quantitative level, but also at the level of qualitative restructuring of the set of basic indicators of the personal and professional functioning of a forensic expert. It was established that the personal and professional functioning of a forensic expert is a rather developed, multifaceted and complex psychological formation (a significant number of components belonging to different spheres of the human psyche are involved) with the dominance of the factors of meaningful orientations, subjective control and professional self-awareness.

Key words: *forensic expert, personality, professional functioning, structure, component, indicator, feature.*

Актуальність дослідження. З'ясування питання про структуру та компоненти особистісно-професійного становлення фахівця в процесі професійного функціонування, особливо у сфері його професійної діяльності в потенційно особливих умовах, завжди посідала вадливе місце у галузі наукових пошуків психологів та дослідників зі споріднених галузей (педагогіка, соціологія, культурологія, юриспруденція тощо). В той же час, судово-експертна діяльність як специфічна сучасна галузь професійної юридичної діяльності, чітко регламентована нормативно-методичним документи чином, переважно у контексті обов'язків та прав судового експерта, структури та логіки експертного дослідження, проте, на нашу думку, дещо недостатня увага на науково-психологічному рівні приділена динаміці та структури особистісного функціонування та професійного становлення фахівця судової експертизи, його життєвій успішності, соціально-професійній реалізації тощо. Дані міркування й обумовлюють актуальність нашого дослідження.

Метою дослідження є теоретико-методологічний та емпіричний аналіз основних структурно-функціональних психологічних характеристик особистісно-професійного функціонування судового експерта, концептуалізованих на основі теорії самодетермінації професійної діяльності суб'єкта. Реалізація мети дослідження передбачає аналіз науково-методологічних передумов окресленої проблематики, збір та обробку емпіричного матеріалу дослідження, його математико-статистичну обробку ((кількісний та якісний аналіз отриманих в ході експерименту даних, процедура кореляційного аналізу за Пірсоном та структурограмний аналіз) та науково-психологічну інтерпретацію виявлених феноменів тощо.

Для реалізації психолого-діагностичної мети використано наступні загальновідомі та визнані методики: діагностики смисложиттєвої орієнтації (СЖО), діагностики рівня суб'єктивного контролю (РСК), діагностики готовності до ризику (RSK Шуберта), діагностики професійної самосвідомості фахівця за допомогою вільного самоопику (М. Кун, Т. Макпартленд).

Експериментальною базою дослідження стало Донецьке регіональне відділення (у м. Полтава) Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Засл. Професора М. С. Бокаріуса». До складу емпіричної виборки увійшли судові експерти – представники різних спеціальностей судової експертизи, з різним досвідом професійної активності, кількістю 30 осіб та віком від 27 до 50 років.

Виклад основного матеріалу. В. В. Контирова, в процесі розгляду адміністративно-правового статусу судово-експертних установ України, пропонує розуміти їх як суб'єктів адміністративно-правової взаємодії на основі сукупності повноважень, завдань, функцій, прав та обов'язків, професійної відповідальності, що відображають специфічне юридичне становище судово-експертних установ України, їх функції та роль у процесі взаємодії у ході забезпечення ефективної судово-експертної діяльності [3].

А. В. Остропілець концептуалізує судово-експертну діяльність у якості регламентованої законодавством діяльності судово-експертних установ і професійних судових експертів, як цілісну систему процесуальних та організаційних дій, пов'язаних із проведенням судово-експертних досліджень, змістом якої є спеціально організований та законодавчо унормований процес організації і проведення незалежної, кваліфікованої та об'єктивної судової експертизи, а також кадрове, науково-методичне та інформаційне забезпечення діяльності співробітників – професійних судових експертів [4].

С. Г. Гаспарян підкреслює, що кваліфікаційні та особистісні вимоги до судових експертів, крім власне норм та передумов судово-експертної та науково-експертної діяльності, охоплюють особисті якості та здібності судового експерта: логічне мислення, спостережливість, увага, відповідальність, емоційна стійкість; знання професійної етики судового експерта; дотримання присяги судового експерта [1].

Г. О. Стрілець схильна розуміти професійну діяльність судового експерта як врегульовану законодавством професійну діяльність у складі

судово-експертних установ, що спрямована на організацію та реалізацію незалежних судових експертиз шляхом об'єктивного, всебічного і повного експертного дослідження з використанням сучасних досягнень науки і техніки. При цьому, психологічні особливості діяльності судових експертів (суспільно-психологічна атмосфера; негативний емоційний вплив об'єктів дослідження; співвідношення особистісно-професійної індивідуальності та колегіальності професійної спільноти) детерміновані передусім її дослідницьким, правовим, конструктивним та верифікованим характером [5].

При побудові психологічної моделі судового експерта, В. М. Джавадов включає до її складу соціальні якості, які зумовлені спрямованістю особистості експерта (моральні якості, установка на професійну діяльність, висока суспільну мотивація, потреба у праці і задоволення цієї потреби, можливість зреалізуватися, потреба виконувати роботу великої суспільної значущості, бажання сприяти реалізації справедливості, наявність розвиненого почуття особистої відповідальності, правосвідомість, ціннісні орієнтації) та характеристики професійного функціонування, складовими якого є організаційний, конструктивний та комунікативний компоненти, пізнавальний, творчий та оціночний компоненти, засвідчувальний та виховний компоненти тощо [2].

Зазначимо, що під особистісно-професійним функціонуванням судового експерта ми намагаємося розуміти індивідуально детермінований та суспільно обумовлений, частково формально регламентований, усвідомлюваний та вмотивований, багаторівневий та структурований процес професійного та соціального зростання, основним результатом якого виступає особистісна ідентичність та висока професійна успішність, формування належного підґрунтя професійної самореалізації та особистісної самоактуалізації фахівця в галузі судової експертизи. З огляду на дану узагальнену та систематизовану дефініцію, в якості структурних компонент особистісно-професійного становлення судового експерта, ми прагнемо розглядати результати оцінки та самооцінки людиною рівня власного особистісного добробуту, динаміки цілеутворення, досягнень у професійній діяльності, рівня вмотивованості професійних компетенцій, самомоніторингу, самоконтролю у процесі функціонування суб'єкта судово-експертної діяльності.

В подальшому, за допомогою процедури кореляційного аналізу розраховувалися значення коефіцієнтів інтеркореляції між усіма вимірюваними

характеристиками, що конституують особистісно-професійне функціонування судового експерта.

Існують різні способи аналізу матриць і корелограм. Головними із них є визначення міри когерентності (інтегрованості) корелограм, визначення міри організованості корелограм індивідуальних якостей, аналіз функціональної ролі кожної якості в їх загальній структурі, визначення міри гомогенності-гетерогенності структур, метод χ^2 для визначення ступеня різно-рідності матриць інтеркореляції та ін. Найбільш інформативним методом, що змістовно розкриває отримані емпіричні дані, є структурографічний аналіз, який дозволяє виявити базові елементи, що детермінують побудову структури особистості та їх взаємозв'язки, а також наочно представити специфіку кореляційних взаємозв'язків між різними елементами структури суб'єктності.

Тому для обґрунтування положення про те, що особистісно-професійне функціонування судового експерта визначається не лише рівнем розвитку окремих особистісних якостей, але і їх структурною організацією проводився аналіз матриць інтеркореляцій тестових показників для групи судових експертів різних експертних спеціальностей. Отримані дані представлялися у вигляді матриць інтеркореляцій, а також у формі структурограм особистісно-професійних чинників, що значимо корелюють між собою (корелограм). Подальший аналіз особливостей особистісно-професійне функціонування судового експерта різних напрямків судової експертизи навчання після експерименту проводився на основі методу обчислення організованості структур корелограм.

Розраховувалися наступні індекси: індекс когерентності структур індивідуальних якостей (ІКС) – функція числа позитивних значимих зв'язків в структурі і міри їх значущості, індекс дивергентності (ІДС) – функція числа і значущості негативних зв'язків в структурі, індекс загальної організованості (ІОС) – функція загальної кількості зв'язків і їх значущості. При цьому, зв'язкам значимим при $p \leq 0,001$ ($0,44 < r < 1,00$) приписується вагові коефіцієнти 4 бали, зв'язкам значимим при $p \leq 0,01$ ($0,35 < r < 0,43$) приписується вагові коефіцієнти 3 бали, зв'язкам значимим при $p \leq 0,05$ ($0,27 < r < 0,34$) приписується ваговий коефіцієнт 2 бали і зв'язкам значимим при $p \leq 0,1$ ($0,23 < r < 0,26$) приписувався ваговий коефіцієнт в 1 бал.

Особистісний чинник, що набирає більше число ваги, визначається як базовий чинник системи психологічної детермінації особистісно-професійного функціонування судового експерта.

Таблиця 1

Структурна вага основних структурно-функціональних компонентів особистісно-професійного функціонування судового експерта

№ п/п	Показники суб'єктності	Σ (+)	Σ (-)	Σ
1.	Мета в житті	19	4	23
2.	Емоційна насиченість життя	21	4	25
3.	Результат	17	3	20
4.	Локус контролю «Я»	21	6	27
5.	Локус контролю «Життя»	16	4	20
6.	Загальний ОЖ	46	3	49
7.	Загальна інтернальність	36	7	43
8.	Інтернальність в області досягнень	7	21	28
9.	Інтернальність в області невдач	10	5	15
10.	Інтернальність в області сімейних відносин	2	10	12
11.	Інтернальність в області професійної діяльності	45	7	52
12.	Інтернальність відносно здоров'я та хвороб	3	16	19
13.	Готовність до ризику	2	2	4
14.	Особливості інформаційного пошуку	10	1	11
15.	Особливості інформаційного тезаурусу	12	15	27
16.	Особливості контролю та оцінювання	36	4	40
17.	Здібності до прогнозування та цілеутворення	37	12	49
18.	Особливості прийняття рішень	28	10	38
19.	Особливості комунікації	41	5	46
20.	Особливості самоконтролю і самооцінювання	47	7	54
21.	Особливості самоорганізації	40	3	43
22.	Організаторські здібності	6	32	38
23.	Особливості виконавської діяльності	8	15	23
24.	Надійність, стабільність	40	4	44
25.	Цілі	14	20	34
26.	Загальна довжина словника	48	0	48

Перевищення числа ваги негативного зв'язку над позитивним у базовій характеристиці визначає її як антибазову. Базові чинники з більшою кількістю значущих зв'язків і з наявністю високої сумарної оцінки ваги повинні розглядатися як суттєві фактори особистісно-професійне функціонування судового експерта. Базові характеристики системи психологічної детермінації особистісно-професійного функціонування судового експерта своїми позитивними взаємовідношеннями посилюють процес і результат. Що стосується антибазових якостей, то вони дестабілізують систему особистісно-професійне функціонування судового експерта.

Аналіз структурограм особистісно-професійного функціонування судового експерта і даних, що представлені в Таблиці 1 (де Σ (+) – сума ваги позитивних інтеркореляцій у системі показників особистісно-професійного функціонування судового експерта; Σ (-) – сума ваги негативних інтеркореляцій у системі показників особистісно-професійне функціонування судового експерта; Σ – сума ваги позитивних і негативних інтеркореляцій у системі показників особистісно-професійне функціонування судового експерта), дозволяє зробити наступні висновки.

Матриця інтеркореляції мотиваційних та особистісних показників, на основі якої побудована структурограма, демонструє статистично достовірну різномірність за критерієм χ^2 -квадрат ($\chi^2_{\text{емп.}} = 113,73 > \chi^2_{\text{теор.}} = 56,91$; $p < 0,001$), що свідчить про якісну гетерогенність показників. Звідси витікає, що зміна рівня особистісно-професійного функціонування судового експерта в значній мірі обумовлюється власне системними ефектами та механізмами інтеграції/диференціації показників особистісно-професійне функціонування (а не лише рівнем розвитку окремих показників, хоча і це має місце). Даний результат вказує на достатньо важливий механізм особистісно-професійне функціонування судового експерта: зростання рівня особистісно-професійне функціонування може мати характер не лише кількісних змін; навпаки, в основі цього лежить якісне переструктурування сукупності основних показників особистісно-професійне функціонування судового експерта.

Як можна бачити з даних, що представлені Таблиці 1, базовими характеристиками, що вносять найбільший вклад в особистісно-професійне функціонування судового експерта є: загальна довжина словника (позитивна вага = 48), особливості самоконтролю і самооцінювання (47), загальна осмисленість життя (46), інтернальність в області про-

фесійної діяльності (45). Антибазовими, що диференціюють структуру особистісно-професійного функціонування судового експерта, виступають наступні показники: організаторські здібності (32), інтернальність в області досягнень (21), цілі (20), інтернальність відносно здоров'я та хвороб (16), особливості інформаційного тезаурусу (15).

За результатами факторного аналізу структури особистісно-професійного функціонування

судового експерта спостерігаємо наявність п'яти-факторної структури особистісно-професійного функціонування. Основним є перший фактор (СЖО-РСК-професійна самосвідомість) що включає компоненти: «Загальна ОЖ»; «Загальна інтернальність»; «Інтернальність в області професійної діяльності»; «Особливості контролю і оцінки»; «Здібність до цілеутворення та прогнозування»; «Особливості прийняття рішень»; «Особливості комунікації»; «Особливості самоконтролю і самооцінки»; «Надійність, стабільність»; «Довжина словника». Другий фактор (СЖО) включає компоненти «Мета в житті»; «Емоційна насиченість життя»; «Результат»; «Локус контролю-Я»; «Локус контролю-Життя».

Третій фактор (РСК-ризик-інформаційний тезаурус) включає показники «Інтернальність в області сімейних відносин»; «Інтернальність відносно здоров'я і хвороб»; «Готовність до ризику»; «Особливості інформаційного тезаурусу». Четвертий фактор (мета-організаторські здібності-особливості самоорганізації) своєю назвою описує усі змінні, що містяться у ньому. П'ятий фактор складається з єдиної змінної – «Інтернальність в області досягнень» і є одноіменним. Факторна структура особистісно-професійне функціонування судового експерта складається з 26 змінних, спостерігається чітке домінування першого фактору (СЖО-РСК-професійна самосвідомість), що містить змінні з усіх виділених сфер суб'єктності. Тобто, можемо констатувати, що особистісно-професійне функціонування судо-

вого експерта являє собою доволі розвинене, багатогранне та складне утворення (задіяна більша кількість компонент, що належать до різних сфер психіки людини) із домінування першого фактору (СЖО-РСК-професійна самосвідомість) із одночасним зменшенням значення інших факторів.

Висновок. Отже, за результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що: 1) особистісно-професійне функціонування судового експерта розуміється як індивідуально детермінований та суспільно обумовлений, частково формально регламентований, усвідомлюваний та вмотивований, багаторівневий та структурований процес професійного та соціального зростання, основним результатом якого виступає особистісна ідентичність та висока професійна успішність, формування належного підґрунтя професійної самореалізації та особистісної самоактуалізації фахівця в галузі судової експертизи; 2) достатньо важливим механізмом особистісно-професійного функціонування судового експерта є зростання рівня його вираженості не лише на кількісному рівні, але й на рівні якісного переструктурування сукупності основних показників особистісно-професійне функціонування судового експерта; 3) особистісно-професійне функціонування судового експерта являє собою доволі розвинене, багатогранне та складне психологічне утворення (задіяна значна кількість компонент, що належать до різних сфер психіки людини) із домінування факторів смисложиттєвих орієнтацій, суб'єктивного контролю та професійної самосвідомості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гаспарян С. Г. Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення судово-експертних установ України : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків. 2019. 20 с.
2. Джавадов Ф. М. Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09. К., 2000. 30 с.
3. Контимирова В. В. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії між судово-експертними установами України : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків. 2020. 20 с.
4. Остропілець А. В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності судово-експертних установ України: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Харків. 187 с.
5. Стрілець Г. О. Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2009. 19 с.

РОЗДІЛ 4 ПРАВО

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.17>

Деменко Олександр Євгенович,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри фінансового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID ID: 0009-0005-4992-9907

ДОКТРИНАЛЬНИЙ ПОГЛЯД НА ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ЩОДО СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКІВ ТА ЗБОРІВ

A DOCTRINAL VIEW OF THE PRINCIPLES OF THE STATE FINANCIAL SECURITY REGARDING THE ADMINISTRATION OF TAXES AND FEES

У даній статті автором розглянуті, зокрема, але не виключно, теоретичні аспекти доктринального підходу до забезпечення фінансової безпеки держави, зокрема в контексті спрямованості на справляння податків та зборів. Станом на сьогодні в доктрині існує багато позицій з приводу визначення поняття фінансової безпеки та його змісту, а також велика кількість нормативно-правових актів, пов'язаних з регулюванням різних сфер фінансової безпеки. Оскільки забезпечення належного рівня фінансової безпеки є обов'язковою умовою її функціонування, необхідно налагодити внутрішню та зовнішню збалансованість її підсистем за допомогою нормативно-правового регулювання. Враховуючи зарубіжний досвід та вже існуюче українське законодавство, автором пропонується розробити закон, який об'єднував би всі положення, пов'язані з функціонуванням фінансової безпеки. Закон повинен містити інформацію про поняття фінансової безпеки та його зміст; про регулятора фінансової безпеки; види та методи фінансово контролю та моніторингу, а також уповноважених органів для їх здійснення тощо. Через недосконалість нормативного врегулювання, створюються загрози фінансовій безпеці України, що породжує виникнення та поширення економічної злочинності в нашій державі. Серед основних правопорушень, пов'язаних з фінансовою безпекою, можна назвати несплату податків та приховування доходів, шахрайство з фінансовими ресурсами, штучне підвищення та утримання високих цін на товари, приховування іноземної валюти з метою збільшення ціни на неї тощо. Все це і не тільки потребує вирішення, а тому важливо мати належну законодавчу базу для регулювання цієї сфери.

Розгляд складових фінансової безпеки держави в контексті справляння податків підкреслює необхідність інтегрованого підходу до управління фінансами. Справедливість, ефективність, прозорість та ефективні контрольні механізми стають важливими елементами стратегії, спрямованої на підтримку фінансової стійкості та сталого розвитку держави через оптимізацію податкової політики.

Ключові слова: фінансова безпека, засади фінансової безпеки держави, справляння податків та зборів, сталий розвиток держави.

In this article, the author considered, in particular, but not exclusively, the theoretical aspects of the doctrinal approach to ensuring the financial security of the state in the context of the focus on paying taxes and fees. Nowadays there are many positions in the doctrine regarding the definition of the concept of financial security and its content, as well as a large number of normative and legal acts related to the regulation of various areas of financial security. Since ensuring the appropriate level of financial security is a mandatory condition for its functioning, it is necessary to establish the internal and external balance of its subsystems with the help of regulatory and legal regulation. Taking into account foreign experience and already existing Ukrainian legislation, the author proposes to develop a law that would combine all provisions related to the functioning of financial security. The law must contain information about the concept of financial security and its content; about the regulator of financial security; types and methods of financial control and monitoring, as well as authorized bodies for their implementation, etc. Due to the imperfection of regulatory regulation, threats are created to the financial security of Ukraine, which gives rise to the emergence and spread of economic crime in our country. Among the main offenses related to financial security, one can name non-payment of taxes and concealment of income, fraud with financial resources, artificial increase and maintenance of high prices of goods, concealment of foreign currency in order to increase its price, etc. All this not only needs to be resolved, but it is also important to have an appropriate legal framework for regulating this area.

Consideration of the components of the state financial security in the context of tax administration emphasizes the need for an integrated approach to financial management. Fairness, efficiency, transparency and effective control mechanisms become

important elements of the strategy aimed at supporting the financial stability and sustainable development of the state through the optimization of tax policy.

Key words: *financial security, principles of financial security of the state, administration of taxes and fees, sustainable development of the state.*

Фінансова безпека держави завжди відігравала велику роль у глобалізаційних процесах, а також у необхідності для держави протидіяти загрозам зовнішнього та внутрішнього характеру, що прямо пов'язано з національною безпекою держави. З метою захисту суспільства та інтересів нації, недопущення порушення територіальної цілісності, а також вільного незалежного розвитку держави необхідно забезпечувати належний рівень фінансової безпеки.

Сучасна економічна реальність зумовлює постійний пошук ефективних методів забезпечення фінансової безпеки держави, особливо у контексті збору податків та зборів. Держави впроваджують різноманітні стратегії для забезпечення сталості фінансів та збалансованості бюджету, однак ефективність цих заходів часто залежить від правильно обраної доктрини фінансової безпеки.

Питання фінансової безпеки держави активно розглядалось у дослідженнях таких вітчизняних науковців як С. Кульпінський, С. Мошенський, М. Єрмошенко, О. Барановський, З. Варналій, В. Мунтіян, І. Шлемко. Автори займались дослідженням поняття фінансової безпеки держави, його змісту, основних складових, а також потенційні загрози і шляхи подальшого розвитку.

Перш ніж розглядати засади фінансової безпеки держави, варто почати з розтлумачення самого поняття «фінансова безпека держави», розглянувши позиції науковців.

У сучасній вітчизняній правовій науці поняття фінансової безпеки розглядається з декількох сторін: з позиції ресурсно-функціонального підходу, з боку статистики та у контексті нормативно-правового регулювання. Перший погляд передбачає фінансову безпеку як захищеність інтересів суб'єктів господарювання у фінансовому секторі на всіх рівнях [1, с. 11]. Розглядаючи другу позицію, можна навести приклад, що І. Ф. Шлемко визначає фінансову безпеку держави як стан різноманітних систем (банківської, грошово-кредитної, фінансової, податкової, бюджетної, валютної), для якого характерні стійкість до впливу зовнішніх та внутрішніх негативних факторів, збалансованість, а також можливість забезпечити належне функціонування економічної сфери держави та її розвиток [2, с. 117]. Що стосується нормативно-правової регламентації, то тут досліджуване поняття розглядається як забезпечення

таких умов існування фінансової системи, щоб виключалась можливість направляти фінансові потоки в ті сфери, які не мають законодавчого ґрунту, а також максимально знижувався рівень зловживання наявними фінансовими ресурсами [1, с. 12].

Так, С. Кульчинський розглядає фінансову безпеку як комплекс заходів монетарної та фіскальної політики, спрямований на «досягнення стабільності фінансової системи та створення сприятливого інвестиційного клімату» [2, с. 118].

Варто також звернути увагу на позицію М. Єрмошенко, який вважає фінансову безпеку «станом фінансово-кредитної сфери, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю цієї сфери забезпечувати ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання». Автор також зауважує, що фінансова безпека є досить важливою складовою економічної безпеки, а тому підтримка цієї сфери є актуальною проблемою сьогодення [3, с. 267].

Дослідженням цієї теми серед вітчизняних науковців також займався О. Барановський, який пропонував розглядати фінансову безпеку вже не як стан або комплекс заходів, а як «рівень забезпеченості громадянина, домашнього господарства, підприємства, регіону, держави, суспільства, міждержавних утворень фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань» [3, с. 267].

О. Марченко, Я. Пушак та І. Рєвак у своїх наукових працях намагались розтлумачити фінансову безпеку держави з декількох аспектів: 1) захищеність фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; 2) достатній рівень фінансової незалежності, стабільності та стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників, що загрожують національним інтересам у фінансовій сфері; 3) здатність фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стале економічне зростання [1, с. 13].

Фінансова безпека загалом може розглядатись на мікро- та макрорівні. На мікрорівні вона включає в себе фінансову безпеку підприємств (установ, організацій) та фінансову безпеку домогосподарств (особистості). На макрорівні можна говорити якраз про фінансову безпеку держави,

яка містить різноманітні структурні складові: валютну, грошово-кредитну, боргову, бюджетну, банківську безпеку та безпеку небанківського фінансового сектору [4].

Передбачення сталого економічного розвитку та соціально-економічної стабільності держави обумовлені ефективністю системи оподаткування та зборів. У цьому контексті концепція фінансової безпеки визначається як комплекс заходів, спрямованих на підтримання сталого рівня доходів та фінансової стійкості держави шляхом оптимізації податкових та збірних процедур. Доктрина фінансової безпеки є основоположною стратегією, яка визначає принципи, цілі та завдання держави в галузі справляння податків та зборів. Аналіз різних доктринальних підходів дозволяє зрозуміти, як країни обирають свої вектори дії щодо оподаткування, спрямовуючись на досягнення максимальної фінансової ефективності та соціальної справедливості.

Якщо говорити про зарубіжних науковців, то, наприклад, Г. Вуд та В. Аллен ототожнюють фінансову безпеку з фінансовою стабільністю на макроекономічному рівні, зазначаючи, що стабільність фінансової системи виступає основою фінансової безпеки загалом [5].

Окрім вищезазначених структурних складових, деякі вчені вважають не менш важливим виділяти фінансову безпеку громадян, оскільки вона тісно взаємопов'язана з безпекою держави. Оскільки індивідуальне може трансформуватись у суспільне тільки у випадку вдалого поєднання інтересів всіх сторін (держави, громадян та суб'єктів господарювання), важливо забезпечити належне функціонування цієї взаємодії [1, с. 17].

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку» національна безпека тлумачиться як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [6]. Можна передбачити, що фінансова безпека держави входить до сфери національної безпеки, хоча й тлумачення досліджуваного поняття Закон не надає. Підтвердженням цього є Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері, яка хоч і теж не надає визначення поняття фінансової безпеки, однак містить позицію з приводу необхідної державної політики, яка має бути проведена в різних галузях фінансової безпеки держави.

У Концепції викладено перелік явищ та чинників, які здатні призводити до внутрішніх або зовнішніх загроз національній безпеці у фінансовій сфері. Так, серед зовнішніх загроз виділяють:

обмеженість доступу до міжнародних фінансових ринків; значна залежність від експортно-імпоротної діяльності; погіршення стану зовнішньої торгівлі, зростання дефіциту платіжного балансу, зокрема рахунка поточних операцій; значна залежність від зовнішніх кредиторів; вплив світових фінансових криз на фінансову систему держави. Перелік внутрішніх загроз значно ширший, можемо виділити наступні: нестабільність та недосконалість правового регулювання у фінансовій сфері; нерівномірний розподіл податкового навантаження на суб'єктів господарювання, що зумовлює ухилення від сплати податків та відплив капіталу за кордон; відплив капіталу за кордон внаслідок погіршення інвестиційного клімату; низький рівень бюджетної дисципліни і незбалансованість бюджетної системи; збільшення обсягу державного боргу; тінізація економіки; недостатній рівень золотовалютних резервів; значний рівень доларизації економіки; істотні коливання обмінного курсу національної валюти, не обумовлені дією макроекономічних факторів; слабкий розвиток фондового ринку, зокрема в частині застосування механізмів обліку та переходу прав власності на цінні папери, а також забезпечення захисту прав інвесторів на фондовому ринку; недостатній рівень капіталізації фінансової системи [7].

Однією з ключових складових фінансової безпеки є податкова стабільність, яка визначається здатністю держави утримувати сталі доходи з оподаткування незалежно від змін у економічних умовах. Висока податкова стабільність сприяє підтриманню бюджетної рівноваги та позитивно впливає на довгострокову фінансову стійкість країни. Для досягнення фінансової безпеки необхідно прагнути до справедливості та ефективності в системі оподаткування. Справедлива податкова політика передбачає розподіл податкового навантаження з урахуванням соціальних та економічних реалій, забезпечуючи більший внесок від тих, хто має більше. Ефективність податкової системи, у свою чергу, означає оптимальне збирання доходів з урахуванням мінімальних витрат та адміністративної складності.

Фінансова безпека також включає в себе прозорість та правову стабільність податкового законодавства. Чіткі та прозорі правила сприяють довірі до системи оподаткування, спонукаючи платників податків дотримуватися норм та уникати податкових ризиків. Це важливо для забезпечення стійкості та привабливості країни для інвесторів. Забезпечення фінансової безпеки держави передбачає належні механізми контролю та профілактики ухилення від сплати податків. Роз-

винуті системи аудиту та моніторингу дозволяють ефективно виявляти порушення податкового законодавства, а також надають можливість вчасно реагувати на зміни у економічному середовищі.

Зазначений Закон «Про національну безпеку України» прийшов на заміну Закону «Про основи національної безпеки України», який був прийнятий у 2003 році. Ці закони значно відрізняються один від одного, оскільки у першому поняття національної безпеки трактувалось значно ширше: як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах...» [8]. Можна побачити, що в новому Законі національна безпека розглядається більш у оборонному аспекті. Більшість тих загроз, які окреслювались цим Законом, не нейтралізувались, а тому ця сфера й досі залишається досить актуальною для нашої держави.

Оскільки Законом України «Про основи національної безпеки України» також передбачались розробка та затвердження Стратегії національної безпеки України з метою реагування на внутрішні та зовнішні загрози, не можна не згадати Стратегію національної безпеки України від 12.02.2007 року [9] та від 26.05.2015 року [10], які містили переліки актуальних загроз для держави. Так, документи окреслили перелік напрямів державної політики у цій сфері (наприклад, забезпечення економічної безпеки шляхом створення умов для подолання бідності та надмірного майнового розшарування в суспільстві; наближення соціальних стандартів до рівня держав-членів ЄС; досягнення економічних критеріїв, які є необхідними для інтеграції України в ЄС тощо), однак якихось чітких кроків, як цього досягти, зазначені Стратегії не передбачають [10].

Окрім вищезазначених нормативно-правових актів, які стосуються національної безпеки, також варто звернути увагу на такі документи, які в рамках сфери фінансової безпеки держави регулюють фінансові ринки і фінансову систему в цілому. Серед них розрізняють комплексні закони (Закони України «Про банки і банківську діяльність», «Про місцеве самоврядування» тощо) та суто фінансові закони (наприклад, Податковий та Бюджетний кодекси України, Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг») [1, с. 58]. Крім цього, не можна не згадати про Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню теро-

ризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», який можна сміливо відносити до такого, що здатен гарантувати фінансову безпеку держави шляхом впровадження фінансового моніторингу та юридичної відповідальності за порушення законодавства у цій сфері [11].

Також нещодавно, у 2021 році, був прийнятий Закон України «Про Бюро економічної безпеки України», який став досить вагомим кроком на шляху до підвищення рівня економічної безпеки в цілому. Відповідно до статті 1 Закону Бюро економічної безпеки України є центральним органом виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Згідно зі статтею 4 основними завданнями Бюро є виявлення та оцінювання зон ризиків у сфері економіки шляхом аналізу структурованих і неструктурованих даних, надання пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів з питань усунення передумов створення схем протиправної діяльності у сфері економіки тощо [12].

Таким чином, зважаючи на всі вищезгадані нормативно-правові акти, можна дійти висновку, що єдиного документа, який би містив положення, пов'язані з реалізацією політики у сфері фінансової безпеки держави, немає. Це значно ускладнює розуміння, яким чином варто реформувати нині існуючу правову систему, щоб підвищити рівень цієї безпеки.

Для того, щоб розуміти, який зміст повинен мати такий нормативно-правовий акт, варто проаналізувати зарубіжний досвід. У Німеччині, наприклад, немає спеціального законодавства, покликаного реалізувати завдання економічної безпеки, однак всі наявні загрози відображаються в директивах Міністерства оборони, де окреслюються основні методи державного контролю у сфері фінансової безпеки в тому числі [13, с. 89].

Законодавча база Іспанії містить різноманітні програми економічного розвитку та закони, пов'язані із забезпеченням фінансової безпеки в різних сферах (стимулювання інвестиційної діяльності, регулювання валютного контролю тощо). Серед законів можна виділити наступні: Закон «Про економічну стабільність», «Про фінансові ринки», «Про боротьбу зі шахрайством та економічною злочинністю», «Про контроль над іноземними інвестиціями» тощо [14, с. 92].

У Франції діють Закон «Про національну безпеку» та Закон «Про фінансову безпеку». У першому відображаються положення, пов'язані загалом з економічною безпекою, де визначено основні напрямки діяльності: мінімізація вну-

трішніх та зовнішніх загроз, а також зовнішньої залежності в найбільш вагомих секторах економіки; посилення стійкості господарського сектору держави; підвищення рівня самостійності зовнішньої політики [13, с. 89].

Що стосується Закону «Про фінансову безпеку», то він містить положення, що стосуються різних аспектів фінансової діяльності, зокрема банківської сфери, капітальних ринків, фінансових звітів, аудиту та регулювання фінансового сектору. Закон включає в себе 4 розділи: щодо модернізації органів нагляду, безпеки вкладників та страхувальників, модернізації обов'язкового аудиту рахунків та їх прозорості та положення, що стосуються заморських територій. Кожен з розділів включає в себе глави, які деталізують кожну зі сфер, які окреслюються в Законі. Так, Розділ 1 включає в себе норми, пов'язані з органами фінансових ринків, а також регуляторні органи для страхових компаній, кредитний установ та інвестиційних компаній. Розділ 2 стосується реформування в банківській та фінансовій сфері, безпеки заощадників та вкладників, а також заходів щодо інститутів спільного інвестування в переказні цінні папери та компаній з управління. Крім цього Розділ містить положення, пов'язані з безпекою страхувальника, а саме: гарантійний фонд обов'язкового страхування від заподіяної шкоди, положення про страхування транспортних засобів та інформація та захист тих, хто укладає договори страхування життя. Розділ 3 присвячено нормам, пов'язаним з юридичним аудитом рахунків та прозорістю в компаніях [15].

Багато держав світу не мають специфічного законодавства, пов'язаного з фінансовою безпекою. Наприклад, в Латвії, Литві та Естонії законодавче забезпечення цієї сфери орієнтується на відповідні нормативно-правові акти ЄС. Країни Центральної Європи (Чехія, Болгарія, Угорщина, Польща, Словачія) характеризуються такою ж відсутністю спеціальної законодавчої бази щодо забезпечення фінансової безпеки. Однак коли виникає потреба вирішити якусь проблему, держава враховує геополітичну ситуацію, вектор і стратегію розвитку економіки згідно з тенденціями еволюційних процесів світу, а також напрями економічних реформ [16, с. 176].

Таким чином, через недосконалість нормативного врегулювання, створюються загрози фінансовій безпеці України, що породжує виникнення та поширення економічної злочинності в нашій державі. Серед основних правопорушень, пов'язаних з фінансовою безпекою, можна назвати несплату податків та приховування доходів, шахрайство

з фінансовими ресурсами, штучне підвищення та утримання високих цін на товари, приховування іноземної валюти з метою збільшення ціни на неї тощо. Все це і не тільки потребує вирішення, а тому важливо мати належну законодавчу базу для регулювання цієї сфери.

Якщо говорити безпосередньо про фінансову безпеку держави в сфері справляння податків та зборів, то варто зазначити, що вона може бути розглянута як система заходів та стратегій, спрямованих на забезпечення сталості фінансових ресурсів держави та ефективного функціонування системи оподаткування. Фінансова безпека в контексті справляння податків вимагає поєднання елементів надійності, стійкості та гнучкості. Надійність включає в себе сталість потоків податкових надходжень, що є критично важливим для фінансової стабільності держави. Стійкість передбачає здатність фінансової системи витримувати негативні впливи економічних коливань, забезпечуючи стабільний потік доходів. Гнучкість визначається здатністю системи адаптуватися до змін у соціально-економічному середовищі та оперативно реагувати на виклики та загрози.

Фінансова безпека також передбачає раціональне використання податкових ресурсів для забезпечення соціальної справедливості та економічної ефективності. Це включає в себе розробку та впровадження прозорих та прогресивних податкових систем, спрямованих на зменшення нерівності та стимулювання економічного зростання. Важливим аспектом фінансової безпеки є також відкритість та співпраця з платниками податків. Забезпечення прозорості податкових процесів та взаємодії з громадянами та підприємствами сприяє високому рівню довіри до системи оподаткування, що в свою чергу підтримує ефективність та стійкість доходів держави.

Узагальнюючи, фінансова безпека в контексті справляння податків та зборів – це комплексна система заходів, спрямованих на підтримання стійкості та надійності фінансових ресурсів, забезпечення справедливості та прозорості податкової системи, а також гнучкості в умовах змін у соціально-економічному середовищі.

Наразі Україна потребує запровадження Закону «Про основи фінансової безпеки України», який об'єднає ті положення, що розширені по різних нормативно-правових актах. Закон повинен містити інформацію про поняття фінансової безпеки та його зміст; про регулятора фінансової безпеки; види та методи фінансово контролю та моніторингу, а також уповноважених органів для їх здійснення; суб'єкти, уповноважені забезпечувати

фінансову безпеку, а також їх права та обов'язки; складові фінансової безпеки та державна політика, що повинна проводитись щодо їх безпеки. Таким чином необхідно систематизувати всі існуючі норми, пов'язані з цією сферою, а також заповнити наявні прогалини в законодавстві, щоб рівень фінансової безпеки нашої держави кожного дня збільшувався.

Висновки. Станом на сьогодні в доктрині існує багато позицій з приводу визначення поняття фінансової безпеки та його змісту, а також велика кількість нормативно-правових актів, пов'язаних з регулюванням різних сфер фінансової безпеки. Оскільки забезпечення належного рівня фінансової безпеки є обов'язковою умовою її функці-

онування, необхідно налагодити внутрішню та зовнішню збалансованість її підсистем за допомогою нормативно-правового регулювання. Враховуючи зарубіжний досвід та вже існуюче українське законодавство, пропонується розробити закон, який об'єднував би всі положення, пов'язані з функціонуванням фінансової безпеки.

Розгляд складових фінансової безпеки держави в контексті справляння податків підкреслює необхідність інтегрованого підходу до управління фінансами. Справедливість, ефективність, прозорість та ефективні контрольні механізми стають важливими елементами стратегії, спрямованої на підтримку фінансової стійкості та сталого розвитку держави через оптимізацію податкової політики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Марченко О. М., Пушак Я. Я., Ревак І. О. Фінансова безпека держави : навч. посібник. Львів, 2020. 356 с.
2. Семенов А.Ю., Хомутенко А.В., Барвінок В.Ю. Сутність та значення фінансової безпеки України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. № 29. С. 117–120.
3. Мелих О. Фінансова безпека держави: сутність, критерії оцінки та превентивні заходи зміцнення. *Економічний аналіз*. 2013. № 12. С. 266–272.
4. Ладюк О.Д. Фінансова безпека: характеристика складників. *Ефективна економіка*. 2016. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5280>;
5. Михайлюк В.В. Еволюція поняття фінансова безпека держави в глобальних умовах розвитку. *Ефективна економіка*. 2014. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3359>
6. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
7. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 № 569-р. *Офіційний вісник України*. 2012. № 62. Ст. 156.
8. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 №964-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. С. 351.
9. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України № 105/2007 від 12.02.2007 року. *Офіційний вісник України*. 2007. № 11. С. 7.
10. Про Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України № 287/2015 від 26.05.2015 року. *Офіційний вісник України*. 2015. № 43. С. 14.
11. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25. Ст. 5.
12. Про Бюро економічної безпеки: Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 23. Ст. 2.
13. Риков В.В. Державна політика гарантій економічної безпеки: зарубіжний досвід. Публічне управління та адміністрування в Україні. 2020. № 17. С. 86–90.
14. Люх В.В. Зарубіжний досвід діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансової безпеки держави. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. № 1. С. 89–96.
15. Loi française n° 2003-706 du 1 août 2003 de sécurité financière. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000428977/?isSuggest=true>
16. Правдюк А.Л. Особливості законодавчого забезпечення економічної безпеки країни. *Інформація і право*. 2021. № 2(37). С. 170–182.

УДК 342.7(477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.18>

Зуєва Анна Ігорівна,

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ORCID ID: 0009-0009-4436-1469

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АДВОКАТА ЯК СКЛАДОВА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

DISCIPLINARY LIABILITY OF A LAWYER AS A COMPONENT OF LEGAL LIABILITY

В науковій праці здійснено опрацювання наукових позицій вчених щодо розуміння змісту юридичної відповідальності в цілому та адвоката зокрема, а також визначення місця дисциплінарної відповідальності адвоката як складової інституту юридичної відповідальності. Акцентовується увага на необхідності запровадження системного підходу щодо удосконалення інституту адвокатури в Україні, а саме: посилення гарантій адвокатської діяльності, її видів і професійних прав адвокатів, удосконалення самоврядування адвокатури; конкретизацію підстав, процедур притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності та порядку оскарження рішення про притягнення до такої відповідальності; запровадження інституту спрощеного дисциплінарного провадження; удосконалення порядку розгляду скарг на дії адвоката. Доведено, що адвокат за порушення, які виникають в процесі здійснення адвокатської діяльності може бути притягнутий до всіх видів юридичної відповідальності. Особливе місце в діяльності адвоката відводиться дисциплінарній відповідальності, оскільки найбільш врегульовано як на законодавчому рівні, так й актами адвокатського самоврядування (Національна асоціація адвокатів України). Дисциплінарна відповідальність адвоката становить собою врегульований нормами адміністративного права відповідний певний вплив з боку уповноваженого органу (уповноваженого здійснювати дисциплінарне провадження) з метою поновлення порушеного адвокатом встановленого правила (професійних, деонтологічних) поведінки під час здійснення адвокатської діяльності, за які зазнає заходів негативного (примусового) впливу. Дисциплінарна відповідальність має певні особливості, які стосуються притягнення адвоката до відповідальності: а) законодавчо встановлена відповідальність за вчинення дисциплінарного проступку; б) чітко визначений суб'єкт відповідальності (адвокат) та відповідна сфера (адвокатська діяльність), за порушення чого настають негативні наслідки для останнього, що виражається у дисциплінарних стягненнях; в) об'єктом дисциплінарної відповідальності є відповідні професійні обов'язки; г) законодавчо визначений процедурний порядок притягнення до відповідальності.

Ключові слова: юридична відповідальність, дисциплінарна відповідальність, адвокат, адвокатська діяльність, інститут правосуддя, етичні стандарти поведінки.

In scientific works, the scientific positions of scientists regarding the understanding of the content of legal responsibility in general and the lawyer in particular, as well as the determination of the place of disciplinary responsibility of the lawyer as a component of the institution of legal responsibility, have been elaborated. Attention is focused on the need to introduce a systemic approach to improving the institution of advocacy in Ukraine, namely: strengthening the guarantees of advocacy, its types and professional rights of advocates, improving the self-government of the advocacy; specifying the grounds, procedures for bringing a lawyer to disciplinary responsibility and the procedure for appealing the decision to bring such responsibility; introduction of the institute of simplified disciplinary proceedings; improvement of the procedure for consideration of complaints against the lawyer's actions. It has been proven that a lawyer can be held liable for all types of legal liability for violations that occur in the course of practicing law. A special place in the activity of a lawyer is given to disciplinary responsibility, since it is the most regulated both at the legislative level and by acts of lawyer self-government (National Association of Lawyers of Ukraine). Disciplinary responsibility of a lawyer is regulated by the norms of administrative law, a corresponding certain influence on the part of an authorized body (authorized to carry out disciplinary proceedings) with the aim of renewing the established rule (professional, deontological) behavior violated by the lawyer during the implementation of the lawyer's activity, for which he is subjected to measures of negative (coercive) influence. Disciplinary responsibility has certain features that relate to bringing a lawyer to justice: a) legally established responsibility for committing a disciplinary offense; b) a clearly defined subject of responsibility (lawyer) and the relevant field (lawyer activity), violation of which will result in negative consequences for the latter, expressed in disciplinary sanctions; c) the object of disciplinary responsibility is the corresponding professional duties; c) legally defined procedural procedure for prosecution.

Key words: legal responsibility, disciplinary responsibility, lawyer, lawyer activity, institution of justice, ethical standards of behavior.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки визначає основні засади та напрями подальшого сталого функціонування та розвитку системи правосуддя з урахуванням кращих міжнародних стандартів та практик. Крім того, Стратегія спрямована на визначення пріоритетів щодо удосконалення положень законодавства у сфері судоустрою, статусу суддів, судочинства та інших інститутів правосуддя, а також впровадження невідкладних заходів для забезпечення позитивних зрушень у функціонуванні відповідних правових інститутів. Серед зазначених інститутів, особливе місце приділено заходам спрямованим на запровадження системного підходу до удосконалення інституту адвокатури в Україні, а саме: посилення гарантій адвокатської діяльності, її видів і професійних прав адвокатів, удосконалення самоврядності адвокатури; розширення можливостей доступу до державних реєстрів та баз даних при здійсненні адвокатської діяльності; конкретизацію підстав, процедур притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності та порядку оскарження рішення про притягнення до такої відповідальності; запровадження інституту спрощеного дисциплінарного провадження; удосконалення порядку розгляду скарг на дії адвоката [1]. Тобто, основний акцент робиться на питаннях юридичної відповідальності адвоката, особливо в частині притягнення до дисциплінарної відповідальності, а також запровадження інституту спрощеного дисциплінарного провадження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом питанням діяльності адвоката щодо здійснення адвокатської діяльності у різних сферах суспільних відносин, а також питанням юридичної відповідальності адвоката приділено увагу в наукових працях вчених, серед яких варто вказати: Є. Ю. Бова «Організація безоплатної правової допомоги в Україні» (2009 р.), А. В. Біцай «Організаційно-правові засади участі адвоката в медіації» (2015 р.), С. В. Вилков «Адміністративно-правові засади організації надання адвокатами безоплатної правової допомоги» (2019), В. В. Заборовський «Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні» (2017 р.), А. В. Іванцова «Організаційні форми діяльності адвокатури» (2010 р.), С. С. Калинюк «Інститут адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: конституційно-правовий аспект» (2015 р.), В. С. Личко «Поняття та види правової допомоги в Україні:

загальнотеоретичне дослідження» (2013 р.), Валко Петрос «Адвокат як суб'єкт надання безоплатної вторинної правової допомоги в адміністративному судочинстві України» (2020), М. В. Стаматіна «Організація діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу» (2013 р.), Є. Ф. Шребець «Адвокатура України: адміністративно-правове забезпечення діяльності на сучасному етапі» (2016 р.) тощо.

Мета даної наукової праці полягає в опрацюванні наукових позицій вчених щодо розуміння змісту юридичної відповідальності в цілому та адвоката зокрема, а також визначення місця дисциплінарної відповідальності адвоката, як складової інституту юридичної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Варто також звернути увагу, що дотримання адвокатами особливих деонтологічних вимог і правил розглядається світовою адвокатською спільнотою як необхідна передумова повноцінного функціонування адвокатури, виконання нею її важливої соціальної ролі в демократичному суспільстві. Водночас серед вчених-юристів поширеною є думка про те, що етичні стандарти професійної поведінки є важливим інструментом забезпечення підзвітності й добросовісності адвокатського корпусу. Тому, в умовах триваючої судово-правової реформи питання удосконалення окремих аспектів інституту юридичної відповідальності адвоката набувають особливої актуальності, оскільки цей інститут виконує подвійну функцію: попередження вчинення правопорушень і покарання недобросовісних представників професії [2, с. 14].

У зв'язку із вказаним постає необхідним дослідити наукові позиції вчених щодо розуміння правової категорії «юридична відповідальність» та «юридична відповідальність адвоката», з подальшим наданням власної позиції щодо досліджуваної категорії.

В правничій літературі наголошується, що адвокатура України, як публічна професійна спільнота, повинна бути відкритою для оцінки її діяльності державними органами та суспільством, відповідальність має бути справедливою, а її наслідки співрозмірні. До того ж держава зобов'язана убезпечити адвоката від надмірних переслідувань та безпідставних притягувань його до юридичної відповідальності [3, с. 188].

Доречно вказати, що юридична відповідальність характеризується як інститут правової системи, який припускає застосування санкцій до суб'єкта, винного у скоєнні правопорушення, або як обов'язок суб'єкта правопорушення зазнати застосування юридичних санкцій за скоєне ним правопорушення [4, с. 316].

Так, Л. О. Волошина під юридичною відповідальністю адвоката пропонує розуміти правовідносини, які виникають між суб'єктом, уповноваженим застосовувати заходи державно-правового примусу, та адвокатом, у зв'язку з порушенням останнім норм права, які передбачають можливість застосування санкцій на випадок вчинення порушення [5, с. 131]. В той же час, В. В. Заборовський звертає увагу, що юридична відповідальність адвоката як структурний елемент його правового статусу полягає не тільки в застосуванні відносно адвоката відповідних примусових заходів за вже вчинене правопорушення (ретроспективний аспект), а й в усвідомленні ним своєї відповідальності за належне виконання обов'язків щодо надання правової допомоги особам на професійній основі (проспективний аспект) [6, с. 359–3601].

Слушною є наукова позиція В. Петроса, який досліджує юридичну відповідальність адвоката як провідного суб'єкта надання безоплатної вторинної правової допомоги в адміністративному судочинстві, що собою становить собою врегульовану нормами діючого законодавства правовідносини, які виникають між суб'єктом, уповноваженим застосовувати заходи державно впливу та адвокатом, у зв'язку з порушенням професійних обов'язків щодо настання негативних наслідків для адвоката, що виражаються у відповідних санкціях (стягненнях) [7, с. 163–164]. Інакше кажучи, маємо можливість вказати, що адвокат несе юридичну відповідальність за правопорушення, що становить собою юридичний факт, який спричинює виникнення правового відношення між державою і правопорушником. У межах такого правового відношення на правопорушника покладається зазначений обов'язок. У межах цього правового відношення цей обов'язок і виконується правопорушником. Цей обов'язок припускає, що суб'єкт правопорушення зазнає негативні наслідки (особистого, майнового, організаційного характеру), передбачені санкцією порушеної ним норми права [8, с. 316].

В наукові праці В. Петрос виокремлює особливості юридичної відповідальності адвоката як суб'єкта надання безоплатної вторинної правової допомоги в адміністративному судочинстві, якими є: 1) наявність спеціального суб'єкта юридичної відповідальності – адвокат; 2) об'єкт юридичної відповідальності становить професійні обов'язки адвоката щодо надання безоплатної вторинної правової допомоги в адміністративному судочинстві; 3) наявність уповноваженого суб'єкта щодо здійснення відповідного провадження стосовно

притягнення до відповідальності – кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури; 4) становить особливий процесуальний порядок, який виникає між суб'єктом, уповноваженим накладати притягати до відповідальності та адвокатом, внаслідок порушення останнім своїх професійних обов'язків, визначених нормами діючого законодавства України; 5) настання негативних наслідків для адвоката, що виражаються у стягненнях, які накладаються уповноваженими суб'єктами; 6) процедурний аспект притягнення до відповідальності адвоката врегульовано адміністративним процесуальним законодавством та Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [7, с. 163]. Слушним є те, що дисертант розкриваючи особливості юридичної відповідальності виходить із позиції суб'єкта притягнення до відповідальності (адвокат), уповноваженого суб'єкта розглядати справу та притягати до відповідальності останнього, а також відповідну процедурну складову, яка базується на нормативно-правових актах.

С. В. Вилков акцентує увагу, що до адвоката можуть бути застосовані заходи традиційних видів юридичної відповідальності – дисциплінарної, кримінальної, адміністративної, цивільно-правової, які загалом, формують загальну конструкцію «професійна відповідальність адвоката» [9, с. 179]. Такий висновок, автор робить із тієї позиції, що адвокат наділяється відповідним правовим статусом, обумовлений наявністю в нього професійних прав та обов'язків, створює фундамент спеціальної правосуб'єктності як здатності адвоката мати спеціальні права й обов'язки в певних правозастосовних процедурах, усвідомлювати їх значення і мету реалізації, керувати ними та нести відповідальність за їх невиконання або неналежне виконання [9, с. 176].

А. В. Біцай досліджує юридичну відповідальність адвоката через призму професійної відповідальності адвоката-медіатора, що становить собою правовідносини, які виникають між суб'єктом, уповноваженим накладати стягнення, та адвокатом-медіатором, внаслідок порушення останнім своїх професійних обов'язків, визначених в законодавстві України про адвокатуру та адвокатську діяльність і нормах міжнародних правових актів, та полягають у накладенні обов'язку на адвоката-медіатора понести несприятливі для себе наслідки [10, с. 119–120]. В той же час вчена виокремлює особливості (специфічні риси), притаманні даному різновиду юридичної відповідальності, а саме: 1) суб'єктом виступає адвокат-медіатор; 2) об'єктом є про-

фесійні обов'язки адвоката-медіатора; 3) адвокат-медіатор несе професійну відповідальність лише за дії (бездіяльність), вчиненні (допущену) під час дії свідoctва про право на зайняття адвокатською діяльністю; 4) основною метою є не стільки покарання непрофесійних та/або безвідповідальних адвокатів-медіаторів, скільки захист від них як осіб, які звернулися щодо отримання послуг з медіації, так і інших адвокатів-медіаторів, адвокатури та інституту медіації в цілому; 5) єдиним органом уповноваженим на здійснення провадження стосовно притягнення до професійної відповідальності адвоката-медіатора є кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури (дисциплінарна палата); 6) являє собою окремий вид правовідносин, які виникають між суб'єктом, уповноваженим накладати стягнення, та адвокатом-медіатором, внаслідок порушення останнім своїх професійних обов'язків, визначених законодавством України про адвокатуру та адвокатську діяльність і нормами міжнародних правових актів; 7) обов'язковою умовою є настання несприятливих для адвоката-медіатора наслідків, що виражаються у стягненнях, які накладаються уповноваженими суб'єктами [10, с. 119]. Виокремлені особливості професійної діяльності адвоката в цілому вказують на процедурну складову притягнення до юридичної відповідальності адвоката за порушення законодавства України про адвокатуру та адвокатську діяльність.

На підставі вказаного, слід зробити висновок, що адвокат, як відповідний суб'єкт суспільних правовідносин наділений спеціальною правосуб'єктністю, що наділяє його відповідними правами та обов'язками, й в той же час, можливістю нести юридичну відповідальність за вчинення правопорушень в межах їх адвокатської (професійної) діяльності.

Безпосереднє звернення до Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [11] надає можливість зазначити, що останнім закріплено дисциплінарну відповідальності адвоката.

Ватро також вказати, що надзвичайна важливість функціонального навантаження адвокатури вимагає від адвокатів слідування високим етичним стандартам поведінки. При цьому специфіка, комплексний характер обов'язків, що покладені на адвокатуру, обумовлюють необхідність збалансування засад служіння адвоката інтересам окремого клієнта та інтересам суспільства в цілому, дотримання принципів законності і верховенства права [12]. Закріплення провідних принципів Правилах адвокатської етики засвідчує той факт,

що в разі їх порушення кожен адвокат буде притягнений до юридичної відповідальності.

В той же час, в Правила адвокатської етики наголошується, що до адвоката можуть бути застосовані заходи дисциплінарної відповідальності в порядку, передбаченому чинним законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність, а також рішеннями З'їзду, актами Ради адвокатів України, Національної асоціації адвокатів України [12]. Зазначимо, що при застосуванні дисциплінарних стягнень за порушення Правил адвокатської етики та/або Професійних етичних (деонтологічних) норм поведінки адвокатів іноземної держави (у випадках, передбачених цими Правилами), що діють в країнах, в яких такі адвокати мають право здійснювати адвокатську діяльність, дисциплінарні органи адвокатури України мають виходити із загальних засад юридичної відповідальності, зокрема повинні застосовувати дисциплінарні стягнення лише за винні порушення [12].

Враховуючи норми Закону України від 05.07.2012 № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку, що собою становить: 1) порушення вимог несумісності; 2) порушення присяги адвоката України; 3) порушення правил адвокатської етики; 4) розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення; 5) невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків; 6) невиконання рішень органів адвокатського самоврядування; 7) порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом [11].

Висновок. На підставі викладеного, можемо констатувати, що адвокат за порушення, які виникають в процесі здійснення адвокатської діяльності може бути притягнутий до всіх видів юридичної відповідальності. Особливе місце в діяльності адвоката відводиться дисциплінарній відповідальності, оскільки найбільш врегульовано як на законодавчому рівні, так й актами адвокатського самоврядування (Національна асоціація адвокатів України). Дисциплінарна відповідальність адвоката становить собою врегульований нормами адміністративного права відповідний певний вплив з боку уповноваженого органу (уповноваженого здійснювати дисциплінарне провадження) з метою поновлення порушеного адвокатом встановленого правила (професійних, деонтологічних) поведінки під час здійснення адвокатської діяльності, за які зазнає заходів негативного (примусового) впливу. Дисциплінарна відповідальність має певні особливості, які стосуються притягнення адвоката до від-

повідальності: а) законодавчо встановлена відповідальність за вчинення дисциплінарного проступку; б) чітко визначений суб'єкт відповідальності (адвокат) та відповідна сфера (адвокатська діяльність), за порушення чого настають негативні наслідки

для останнього, що виражається у дисциплінарних стягненнях; в) об'єктом дисциплінарної відповідальності є відповідні професійні обов'язки; г) законодавчо визначений процедурний порядок притягнення до відповідальності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/231/2021>.
2. Русанова О. І. Підстави притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за чинним законодавством. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 10. Том 2. С. 14–16.
3. Фляжнікова Я. В. Особливості дисциплінарної відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики. *Юридичний вісник*. 2021. № 1. С. 184–190.
4. Теорія держави та права України: підручник для кур-сантів та студентів вищих навч. закл. / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О. М. Головка та ін. Харків: Майдан, 2018. 436 с.
5. Волошина Л. О. Поняття та види юридичної відповідальності адвоката. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 129–135.
6. Заборовський В. В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2017. 577 с.
7. Валко Петрос. *Адвокат як суб'єкт надання безоплатної вторинної правової допомоги в адміністративному судочинстві України* : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 229 с.
8. Теорія держави та права України: підручник для кур-сантів та студентів вищих навч. закл. / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О. М. Головка та ін. Харків: Майдан, 2018. 436 с.
9. Вилков С. В. Адміністративно-правові засади організації надання адвокатами безоплатної правової допомоги : : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 250 с.
10. Біцай А. В. Організаційно-правові засади участі адвоката в медіації : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2015. 246 с.
11. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/5076-17>.
12. Правила адвокатської етики : З'їзд адвокатів України від 09.06.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0001891-17>.

УДК 343.91:159.923

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.19>

Леган Ірина Миколаївна,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID ID: 0000-0003-2933-4971

Мороз Оксана Іванівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-0113-9253

Коршак Валерія Сергіївна,

здобувач вищої освіти за спеціальністю 081 «Право»
та за спеціальністю 053 «Психологія»
Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID ID: 0009-0007-3971-0287

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ: МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОЗНАКИ

THE IDENTITY OF THE OFFENDER: MORAL, PSYCHOLOGICAL AND CRIMINAL LAW FEATURES

Статтю присвячено дослідженню даних про особу злочинця як елемента морально-психологічних та кримінально-правових характеристик. У даній статті розглянуто поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» та «особистість злочинця» з різних наукових підходів, визначено загальні та специфічні характеристики особи злочинця, що впливають на її суспільну небезпечність та роль у судовому процесі. Автори здійснюють спробу визначити основні риси, притаманні злочинцю, який вчиняє кримінальне правопорушення з позиції кримінології та психології. Даний підхід надає можливість комплексного підходу у визначенні основних характеристик такої особи. У статті аналізується метод профайлінгу, який дозволяє виявляти злочинців та аналізувати їхні злочинні наміри, зокрема за допомогою психологічного аналізу та візуального спостереження. Підкреслено важливість врахування психологічних характеристик особи злочинця в контексті визначення кримінальної відповідальності та запобігання кримінальним правопорушенням. Визначено, що дослідження особи злочинця є актуальним та необхідним аспектом в умовах запобігання та протидії злочинності та в розумінні причин та мотивацій, які лежать в основі кримінальних дій.

У статті проаналізовано поняття особи злочинця з морально-психологічного аспекту, що включає в себе аналіз моральних та психологічних чинників, які впливають на його поведінку та вчинки. Цей підхід має на меті розкрити внутрішні мотиви та етичні аспекти, що стоять за кримінальним правопорушенням, а саме моральні цінності та етичні переконання, мотивацію, психологічний стан, моральний розвиток і виховання. Крім того, у статті проаналізовано й поняття особи злочинця з кримінально-правового аспекту, що є важливою складовою судового процесу та кримінально-правової системи і включає в себе аналіз правопорушень, обставин їх скоєння, визначення вини та встановлення можливого покарання, розгляд можливостей реабілітації та проведення судового розгляду. Дослідження особи злочинця з кримінально-правового погляду виконується з дотриманням встановлених законом процедур та засобів доказування, щоб забезпечити справедливий та об'єктивний судовий процес, у результаті якого приймаються важливі рішення щодо відповідальності та покарання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Ключові слова: особа злочинця, кримінологічний аналіз, психологічні характеристики, патерни поведінки, профайлінг, злочинна поведінка.

The article is devoted to the study of data on the identity of the criminal as an element of moral-psychological and criminal-legal characteristics. This article examines the concepts of "the subject of a criminal offense" and "the personality of a criminal" from different scientific approaches, and defines the general and specific characteristics of the criminal's personality that affect

his social danger and role in the judicial process. The authors attempt to determine the main features of a criminal who commits a criminal offense from the perspective of criminology and psychology. This approach provides the possibility of a comprehensive approach in determining the main characteristics of such a person. The article analyzes the method of profiling, which allows identifying criminals and analyzing their criminal intentions, in particular by means of psychological analysis and visual observation. The importance of taking into account the psychological characteristics of the criminal in the context of determining criminal liability and preventing criminal offenses is emphasized. It was determined that the investigation of the identity of the criminal is a relevant and necessary aspect in terms of preventing and countering crime and in understanding the reasons and motivations that underlie criminal actions.

The article analyzes the concept of the person of a criminal from the moral and psychological aspect, which includes the analysis of moral and psychological factors that affect his behavior and actions. This approach aims to reveal the inner motives and ethical aspects behind the criminal offense, namely moral values and ethical beliefs, motivation, psychological state, moral development and education. In addition, the article analyzes the concept of the person of the criminal from the criminal-legal aspect, which is an important component of the judicial process and the criminal-legal system and includes the analysis of offenses, the circumstances of their commission, the determination of guilt and the establishment of a possible punishment, consideration of the possibilities of rehabilitation and trial. The investigation of the identity of the criminal from a criminal legal point of view is carried out in accordance with the procedures and means of proof established by law in order to ensure a fair and objective judicial process, as a result of which important decisions are made regarding the responsibility and punishment of the person who committed the criminal offense.

Key words: identity of the criminal, criminological analysis, psychological characteristics, behavior patterns, profiling, criminal behavior.

Постановка проблеми. Особа злочинця визнається важливим об'єктом досліджень у галузях кримінології, кримінальної психології та соціології. Відповідно до різних визначень, злочинця можна розглядати як індивіда з конкретними характеристиками, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. До характеристики особи злочинця необхідно підходити комплексно, потрібно брати до уваги не лише кримінально-правові та кримінологічні ознаки, які складають його структуру, але й морально-психологічні якості індивіда. З метою профілактичних заходів щодо запобігання злочинності, особливо актуалізуються врахування не лише зовнішніх очевидних ознак і факторів, але й чинників, що формують психологію особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти, що пов'язані з цією проблематикою досліджували такі зарубіжні та вітчизняні вчені: Ю. М. Антонян, В. Н. Бурлаков, Я. І. Гилінський, А. І. Долгова, А. В. Іщенко, В. Н. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, В. В. Лунєєв, Д. А. Шестаков, А. М. Яковлев та інші.

Метою статті є аналіз особи злочинця шляхом інтегрально-комплексного підходу через призму як морально-психологічних, так і кримінально-правових ознак індивіда, що вчинив кримінально-протиправні діяння.

Виклад основного матеріалу. У понятті «людина» поєднана чітка єдність різних сторін її сутності, а саме її соціальної та біологічної складової. Поняття «особистість» фіксує лише специфічно-соціальні ознаки. Особистість – це ніби «соціальне наповнення людини», те, ким вона стала у процесі свого індивідуального та

суспільного розвитку. Людина складається з ряду моральних, психологічних, матеріальних, ідеологічних, правових, сімейних, естетичних, культурних та інших відносин, що складають її зміст буття як особистості. При цьому на формування кожної конкретної особистості впливають й індивідуальні її особливості (життєвий досвід, сімейні взаємовідносини, трудовий колектив, коло друзів та знайомих). Соціальна складова особистості пов'язана безпосередньо з її характером та стійкістю її внутрішнього духовного світу. Тобто, психічні процеси особи обумовлюють і її поведінку, яка залежить від ряду об'єктивних умов. Соціальний статус людини характеризується не лише її приналежністю до певної соціальної групи та місцем у системі суспільних відносин, але й своєю психологією. При вживанні поняття «особистість злочинця» слід мати на увазі саме «соціальне обличчя» людини, яка скоїла злочин. Не можна ототожнювати поняття «особа злочинця» і «злочинна особа», оскільки перше не існує поза вчиненням злочином і властивостями суб'єкта злочину.

Поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» й «особа злочинця», як правило, використовуються кримінально-правовою наукою. Особа злочинця є складним поняттям, що утворюється поєднанням загально соціологічного поняття «особа» та цілком юридичного – «злочинець». Зокрема згідно з чинним законодавством України, суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 Кримінального кодексу України) [3].

В кримінологічній науці зазвичай використовується поняття «особистість злочинця» або «особа злочинця». Оскільки поняття особистості включає в себе складні аспекти, такі як біологічні, психологічні та соціальні фактори, воно визначається як інтегроване поняття, що містить систему ознак, властивостей і характеристик, що визначають особистість як особу, яка вчинила злочин. Як варіант особистості загалом, особа злочинця має загальні характеристики, такі як стать, вік, професія, освіта, соціальний статус та роль у суспільстві. Однак, як особливий випадок особистості, злочинець також володіє специфічними характеристиками, які визначають його суспільну небезпечність і відображають характер та ступінь цієї небезпечності [5, с. 154].

У свою чергу, поняття «особа злочинця» є складним інтегруючим поняттям, що включає в себе як біологічні, так і психологічні та соціальні сторони людини.

На думку Денисова С. Ф. «особа злочинця» є складним, інтегруючим і багатовекторним поняттям. У кримінологічній науці існує низка визначень особи злочинця, які можна об'єднати, на його думку, за такими трьома ознаками:

– формальна ознака передбачає підхід, за яким особа злочинця розглядається як особа людини, яка вчинила злочин, з наданням їй певної цілісної характеристики, а саме це складне інтегруюче поняття, що об'єднує у собі ряд біологічних, соціальних та психологічних сторін;

– змістовна ознака передбачає окрему характеристику особи злочинця у зв'язку з учиненням нею кримінального правопорушення та наявністю причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням та особою;

– формально-змістовна ознака – та, за якою виділяється стан особи в момент учинення кримінального правопорушення, а саме коли до та після вчинення кримінального правопорушення (часовий термін) особа не може вважатися «особою злочинця» [1, с. 154].

Ознаки особи злочинця утворюють категорію структури особи злочинця. Складниками структури є такі групи ознак [5, с. 59]:

1) біофізіологічні (стан здоров'я, особливості фізичної будови тіла або конституції, природні властивості нервової системи, генетичні особливості та схильності);

2) соціально-демографічні (стать, вік, національність, сімейний стан, трудова зайнятість, стан фізичного чи психічного здоров'я);

3) соціально-рольові (рівень матеріального забезпечення, належність до міського чи сіль-

ського населення, рівень освіти, соціальний статус, участь у соціальному житті громади тощо);

4) морально-психологічні (рівень інтелекту, потреби, світогляд, схильності особи, здібності, звички, інтереси, способи забезпечення потреб, ставлення до норм моралі та правових норм, емоційний стан, темперамент, вольові якості, інтелектуальний рівень особи);

5) кримінально-правові (повторність, недієдатність);

б) кримінологічні (індивідуальні, групові та типологічні ознаки особи).

Зазвичай психічні характеристики особи недостатньо враховуються в процесі визначення її кримінальної відповідальності, і лише внаслідок виявлення серйозних аномалій в психічному стані особи може бути обґрунтована неосудність або обмежена осудність. Проте, загальні психолого-психічні характеристики особи злочинця залишаються менше дослідженими, і внаслідок цього, їх роль у судовому процесі обмежується, особливо при вирішенні питань щодо призначення покарання, звільнення від нього або визначення кримінальної відповідальності.

Один із сучасних методів виявлення злочинців та аналізу їх злочинних намірів полягає у використанні профайлінгу. У кримінології ця методика є інтегральним підходом до запобігання кримінальним правопорушенням, що ґрунтується на виділенні характеристик осіб, які вчинили кримінальне правопорушення або готуються до його вчинення, на основі аналізу психологічних, кримінологічних, криміналістичних і соціологічних аспектів. Основною складовою цього методу є вивчення патернів поведінки особи, а також використання біхевіористських та когнітивних досліджень. Психологічний аналіз в профайлінгу використовується для глибшого розуміння злочинців: хто вони, які їхні мотивації, чому вони здійснюють ті або інші дії. Важливим методом є візуальне спостереження та співбесіда, спрямовані на виявлення неконгруентності між вербальною та невербальною, фізичною та психологічною інформацією. Цей метод базується на припущенні, що всі психоемоційні реакції людини проявляються у її зовнішньому вигляді, міміці, жестах, реакціях зіниць, внутрішній і зовнішній секреції, а також в позах, інтонаціях голосу і т.д. [8, с. 154].

Деякі зарубіжні вчені зазначають, що вчиняючи кримінальне правопорушення, особливо готуючись до його вчинення, злочинець оцінює не лише обстановку, в якій він буде діяти, але й особу потерпілого (його вік, стать, фізичні та інтелектуальні можливості, морально-психологічний стан

тощо). Провідні науковці серед ряду агресивних реакцій особи злочинця виділяють такі:

– фізична агресія (напад) – це безпосереднє застосування фізичної сили по відношенню до іншої конкретної особи;

– непряма агресія – це агресія, що спрямована опосередковано на іншу особу, виражена у злостивих плітках, жартах тощо) або спрямована ні на кого конкретного (крики, биття по стінах, предметах тощо);

– дратівливість – це нервова збудливість, схильність до негативу, неадекватні реакції на певні ситуації (різкість, грубість, неадекватність);

– негативізм – невмотивована манера поведінки суб'єкта, що полягає у діях, навмисно протилежних до вимог та очікувань інших осіб або соціальних груп;

– образа – почуття досади, гіркоти та невдоволення, що викликане в особи певним негативним вчинком;

– підозрілість – почуття, що інші особи бажають завдати шкоду;

– вербальна агресія – висловлення негативних емоцій як через крики та сварку, так і через словесні відповіді (лайливі слова, прокльони, погрози).

Злочинна поведінка, розглянута в контексті індивідуального життя, завжди має свою внутрішню логіку і закономірності. Тому важливо проводити комплексне дослідження особи злочинця, яке не обмежується лише визначенням окремих характеристик, що часто дають поверхневий образ особи. Таке дослідження має бути спрямоване на глибокий аналіз взаємозв'язку цих характеристик, що є ключовим для розуміння

внутрішнього механізму формування особистості злочинця. Важливо, щоб такий підхід дозволяв не лише поглибити наші знання про злочинців взагалі, але і надавав можливість вирішувати завдання боротьби зі злочинністю на індивідуальному рівні, коригувати негативну поведінку та запобігати новим кримінальним правопорушенням. Такий підхід не лише збагатить нашу наукову базу про злочинців, але і підвищить ефективність індивідуальної профілактичної роботи зі злочинцями та їх реабілітації.

Висновки. З огляду на вищезазначене, особа злочинця являє собою сукупність як кримінально-правових, так і психологічних якостей індивіда, які зумовлюють скоєне ним кримінальне правопорушення. Викривлена структура людської особистості пов'язана перш за все не з відсутністю чи недостатністю певних психічних якостей (сили волі, інтелектуальних здібностей, емоцій), а більшою мірою з невідповідністю між особливостями психіки людини та умовами, в яких відбувається становлення її особистості.

Для того, щоб зрозуміти причини злочинних намірів злочинця перш за все необхідно вивчати цю особистість, виявити зовнішні соціальні явища і процеси, що формували ці криміногенні риси особи злочинця. Злочинну поведінку крім того необхідно вивчати через призму розуміння причин вчиненого, а не лише задля запобігання та протидії злочинності. Можливо ефективність діяльності певних органів (органи досудового слідства, суд, установи відбування покарань) значно підвищилася б, якби саме особистість ставили у центр уваги, а не лише умови та рівень її життя, матеріальні можливості, соціальний статус тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Lehan I., Kovalenko V., Bondar V., Holovkin S., Nikitenko V.. Possibilities of using weapons science in the investigation of criminal offenses. *Lex humana*, v. 15, № 3, 2023, ISSN 2175-0947. Pp. 567–579.
2. Денисов С.Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1(22). С. 152–159. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6a60c927-1e87-4bed-b0f6-4c4704e2c7c5/content>
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Кримінологічний вимір сучасності: зб. тез доп. наук.-практ. конф. (14 квітня 2022 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України; Харків, Наук. парк «Наука та безпека»: ХНУВС, 2022. 102 с.
5. Куликович А.Ю. Значення психологічних ознак особи злочинця: кримінологічний аналіз. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4, ч. 1. С. 58–60.
6. Леган І.М. Організовані злочинні групи як суб'єкт скоєння транснаціональних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 294–297.
7. Пенітенціарна кримінологія: підручник / І. Г. Богатирьов, А. В. Боровик, О. М. Джуца та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 464 с.
8. Подільчак О.М. Кримінологічний профайлінг – реалізація вчення про особу злочинця. *Право і суспільство*. 2017. № 4 частина 2. С. 154–157.

УДК 351.74.082.4:005.591.4(477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.20>

Михайловська Євгенія Володимирівна,
доктор філософії за спеціальністю 081 Право,
заступник завідувача кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-економічної безпеки
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
ORCID ID: 0000-0001-6814-8843

Чала Дар'я Олексіївна,
студентка 3-го курсу
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
ORCID ID: 0009-0004-0946-8184

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СЛУЖБОВОЇ КАР'ЄРИ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

PECULIARITIES OF REALIZATION OF SERVICE CAREER IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню особливостей реалізації службової кар'єри в органах Національної поліції України та основних проблем, що виникають під час проходження служби та реалізації службової кар'єри в органах Національної поліції України.

Проаналізовано сутність поняття «службової кар'єри в органах Національної поліції України», як суб'єктивне (свідоме та добровільне) усвідомлення та прийняття працівником органу Національної поліції значення своєї службової та професійної діяльності в правоохоронному органі.

Розглянуто правові засади що регламентують особливості реалізації службової кар'єри в структурних підрозділах Національної поліції.

Встановлено, що робота з кадрами в органах Національної поліції є важливим фактором в процесі реалізації службової кар'єри і просування по службі. Організація належного управління кадрами допомагає залучати, навчати, оцінювати та розвивати кваліфікованих працівників.

Сформульовано висновок щодо того, що для просування по службі та реалізації службової кар'єри в органах Національної поліції, співробітникам потрібно постійно удосконалювати рівень своєї професійної майстерності, покращувати свої професійні навички та знання, брати участь у тренінгах, курсах підвищення кваліфікації та інших професійних заходах, займатися самоосвітою. Збереження фізичної та емоційної стійкості, здатність ефективно управляти стресом є важливим навичками, які впливають на процеси реалізації успішної кар'єри в поліції. Лідерські якості також сприяють просуванню по службі, такі як: ініціативність, вміння керувати іншими, здатність вирішувати проблеми та приймати відповідальні рішення. Ефективне спілкування з колегами, надійна співпраця та взаємодія з іншими відділами та структурами, здатність працювати в команді та знаходити конструктивні рішення сприяє успіху в процесі просування по службі. Належне виконання поліцейським службових обов'язків, сумлінне та відповідальне здійснення поставлених керівництвом завдань, дотримання високих стандартів етики та чесності, від яких залежить довіра громадян до поліції, та такі цінності як, справедливість та професійність, мають бути пріоритетними у поліцейській діяльності.

Ключові слова: службова кар'єра, проходження служби, просування по службі, реалізація службової кар'єри, органи Національної поліції України.

The article is devoted to the study of the peculiarities of implementation of a service career in the National Police of Ukraine and the main problems arising during the service and implementation of a service career in the National Police of Ukraine.

The author analyses the essence of the concept of "service career in the National Police of Ukraine" as a subjective (conscious and voluntary) awareness and acceptance by an employee of the National Police of the significance of his/her service and professional activities in a law enforcement agency.

The author examines the legal framework, which regulates the specifics of career development in the structural units of the National Police.

It is established that human resources management in the National Police is an important factor in the process of career development and promotion. The organization of proper human resources management helps to attract, train, evaluate and develop qualified employees.

The author concludes that in order to be promoted and pursue a career in the National Police, employees need to constantly improve their professional skills, improve their professional skills and knowledge, participate in trainings, advanced training courses and other professional events, and engage in self-education. Maintaining physical and emotional resilience and the ability to effectively manage stress are important skills that influence the process of realizing a successful career in the police. Leadership skills also contribute to career advancement, such as initiative, the ability to lead others, the ability to solve problems and make responsible decisions. Effective communication with colleagues, reliable cooperation and interaction with other departments and structures, ability to work in a team and find constructive solutions contribute to success in the career development process. Proper performance of official duties, conscientious and responsible implementation of tasks set by the management, adherence to high standards of ethics and honesty, on which public trust in the police depends, and values such as justice and professionalism should be a priority in police activities.

Key words: *service career, service, promotion, career development, implementation of service career, bodies of the National Police of Ukraine.*

Вступ. В багатьох європейських країнах відбулося реформування системи правоохоронних органів, зокрема, органів поліції, такі реформи насамперед стосувалися забезпечення комплексної та ефективної роботи цих органів, передбачали модернізацію правоохоронних органів, удосконалення правової бази їх діяльності, розробку комплексу заходів щодо підвищення кваліфікації поліцейських та сприяння їх професійному розвитку. Окрім того, реформи спрямовувалися на покращення взаємодії поліції з громадянами, забезпечення їх довіри та сприяння партнерству з громадськістю.

Відповідно до чинного законодавства України, Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, що функціонує в системі органів публічної адміністрації, та виконує правоохоронні завдання і функції, що безпосередньо пов'язані із: забезпеченням охорони прав і свобод людини; протидією злочинності; підтриманням публічної безпеки і порядку [1].

Аналізуючи положення статті 59 Закону України «Про Національну поліцію», необхідно зазначити, що саме реалізація службової кар'єри буде залежати від служби в поліції – «державної служби особливого характеру, яка є професійною діяльністю поліцейських з виконання покладених на поліцію повноважень» [1], що безпосередньо впливає на результативність і ефективність функціонування органів і підрозділів Національної поліції України.

Враховуючи особливості реалізації службової кар'єри в правоохоронному секторі нашої держави, потрібно розуміти, які саме умови впливають на ефективне просування по службі в органах Національної поліції.

Постановка проблеми. Співробітники органів правопорядку у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України зіткнулися із

безпрецедентними викликами у своїй діяльності, які потребувати швидкого та оперативного реагування, що вплинуло на здатність органів правопорядку ефективно та результативно виконувати свої функції та завдання.

Зокрема, основними проблемами, що виникають під час проходження служби та реалізації службової кар'єри в органах Національної поліції України, є: корупцію та незаконне використання службового становища; недостатня підготовка та професійні стандарти поліцейських; нелегальна діяльність та злочини серед поліцейських тощо.

У післявоєнний період зміни в усіх сферах життя в Україні, у тому числі правоохоронній, є невід'ємною частиною процесу відродження та побудови сучасної правової та демократичної країни. Зміни мають сприяти створенню довіри громадян до правоохоронних органів, Національної поліції України зокрема, забезпечувати справедливість та безпеку в суспільстві. Зміни в системі органів правопорядку мають бути комплексними і стосуватися всіх аспектів їх функціонування: від підготовки та добору високопрофесійних співробітників на службу до забезпечення ефективності функціонування системи з урахуванням міжнародних стандартів, зокрема, підзвітності та прозорості [2].

Аналіз останніх досліджень. Окремі проблемні питання, пов'язані із кадровим забезпеченням та службовою кар'єрою в органах Національної поліції у своїх наукових працях розглядали: О. О. Ганжа, Н. М. Грущинська, А. В. Іваниця, К. С. Ізбаш, З. Р. Кісіль, А. М. Клочко, В. Ю. Кікінчук, І. М. Охріменко, М. М. Тишлек, Ю. А. Хатнюк та інші.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей реалізації службової кар'єри в органах Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу статті. Правову основу що регламентує особливості реалі-

зації службової кар'єри в структурних підрозділах Національної поліції складають Конституція України; Закони України «Про Національну поліцію» і «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» та інші нормативно-правові акти.

Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року, є основним нормативно-правовим актом, що регулює правові засади організації та діяльності Національної поліції України, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в Національній поліції України [1]. Саме цим законом визначено загальну систему поліції та статус поліцейських, регламентовані питання щодо кадрового забезпечення Національної поліції України, закріплені повноваження посадових осіб органів поліції стосовно добору на посаду поліцейського та процедури проведення конкурсу на службу до поліції.

Дисциплінарний статут Національної поліції України від 15 березня 2018 року, є установчим документом, який визначає сутність службової дисципліни в Національній поліції України, повноваження поліцейських та їхніх керівників з її додержання, види заохочень і дисциплінарних стягнень, а також порядок їх застосування та оскарження [15]. Дотримання норм та правил, визначених дисциплінарним статутом Національної поліції України, забезпечує порядок у системі органів правопорядку та запобігає зловживанням влади.

Кікінчук В. Ю. інтерпретує поняття «службова кар'єра в органах Національної поліції України», як «заснований на суб'єктивному (свідомому та добровільному) усвідомленні та прийнятті працівником органу Національної поліції значення його службової діяльності в цьому правоохоронному органі, процесу проходження (просування) ним низки етапів служби, який забезпечує досягнення значимих для працівника органу Національної поліції й органу в цілому результатів від здійснення ним завдань і функцій, покладених на такі органи» [6], погоджуємося із запропонованим визначенням поняття «службової кар'єри в органах Національної поліції України», оскільки саме суб'єктивне (свідоме та добровільне) усвідомлення та прийняття працівником органу Національної поліції значення своєї службової та професійної діяльності в правоохоронному органі, впливає на ефективність та результативність роботи правоохоронного органу.

Службова кар'єра в Національній поліції України характеризується загальним набором ознак, що притаманні державній службі в цілому. До них належать такі ознаки: специфічний вид

предметної діяльності людини, що реалізується в інтересах забезпечення життєдіяльності суспільства; межі, форми й методи здійснення службової діяльності визначаються державою; службова кар'єра в Національній поліції України є професійною діяльністю, тобто трудовою діяльністю, що вимагає певної підготовки, професійних знань, умінь і навичок (у зв'язку з чим особи, прийняті на службу до поліції, в обов'язковому порядку проходять спеціальне професійне навчання або перепідготовку); діяльність передбачає заміщення посади державної служби особливого характеру, відповідно до штатного розпису державного органу, що визначає його правовий статус; у межах діяльності відбувається реалізація компетенції органів Національної поліції України; діяльність полягає у виконанні повноважень державного органу, специфічних посадових обов'язків за дорученням держави і від її імені; служба в система поліції здійснюється за грошову винагороду, що підкреслює особливості в оплаті праці, що встановлені для цієї категорії державної служби; взаємини співробітників ґрунтуються на основі характерних для державної служби відносин влади й підпорядкування; правовий стан співробітників, порядок проходження служби встановлює держава [8]. Деякі норми, враховуючи те що служба в поліції є державної служби особливого характеру, професійною діяльністю поліцейських з виконання покладених на поліцію повноважень [1] прописані в Законі України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. [9], однак законодавство передбачає різні правила і вимоги для різних категорій службовців.

Слід зазначити, що на службу в поліцію можуть бути прийняті громадяни України віком від 18 років, які мають повну загальну середню освіту, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, які володіють українською мовою відповідно до рівня встановленого Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Також є чітко регламентовані вимоги щодо рівня фізичної підготовки для поліцейських та кандидатів, які вступають на службу в поліції, що затвержені Міністерством внутрішніх справ України [1]. Особи, які бажають працювати в органах Національної поліції, повинні обов'язково відповідати вище зазначеним вимогам, в умовах сьогодення правоохоронна сфера України потребує свідомих співробітників, фізично та психологічно готових до виконання правоохоронних функцій,

пов'язаних із охороною прав і свобод людини, протидією злочинності, підтриманням публічної безпеки і порядку. У деяких випадках (в залежності від вакантної посади) може бути необхідна спеціалізована освіта, пов'язана з правоохоронною діяльністю.

Порядок прийняття на службу в поліцію, звільнення з неї, регульовані Законом України «Про Національну поліцію», що включає в себе конкурсний відбір на посаду поліцейського, проходження процедури атестування поліцейських, продовження терміну служби тощо.

Необхідно також зазначити, що поліцейські підлягають певним обмеженням у сфері політичної діяльності. За порушення законодавства та несвоєчасне виконання обов'язків поліцейські можуть бути притягнуті до юридичної відповідальності, включаючи кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, матеріальну та дисциплінарну відповідальність відповідно до закону, а також з урахуванням бойового імунітету, визначеного Законом України «Про оборону України». Отже, специфіка правового статусу співробітників органів та структур Національної поліції України залежить від характеру їх професійної діяльності і реалізації державних функцій правоохоронного органу.

Ганжа О. О. зазначає, що «робота з кадрами має важливе стратегічне значення з точки зору забезпечення кар'єрного зростання працівників поліції та в контексті представленої проблематики потребує вирішення таких проблем як: комплектування штату Національної поліції професійними кадрами; ефективної розстановки кадрів; заохочення працівників (матеріальне та нематеріальне), а також використання дисциплінарної практики. Не менш важливим аспектом службової кар'єри працівників поліції є фінансове та матеріально-технічне забезпечення проходження ними своєї служби [10].

Одним із основних напрямів роботи з кадрами в органах Національної поліції є це проведення конкурсів на вакантні посади різних рівнів (від виконавчих до керівних посад). Цей процес включає в себе розміщення оголошень про вакансію, формування вимог до кандидатів, оцінку резюме та інтерв'ювання претендентів. В результаті, найбільші потенційні кандидати обираються для подальшої співбесіди з керівництвом.

Для просування по службі та реалізації службової кар'єри в органах Національної поліції, співробітникам цих органів, потрібно постійно удосконалювати рівень своєї професійної майстерності, покращувати свої професійні нави-

чки та знання, брати участь у тренінгах, курсах підвищення кваліфікації та інших професійних заходах. Регулярна самоосвіта та орієнтація на дослідження нових методів роботи також є дуже важливими показниками в процесі реалізації службової кар'єри в органах Національної поліції. Лідерські якості також сприяють просуванню по службі, ініціативність, вміння керувати іншими, здатність вирішувати проблеми та приймати відповідальні рішення є цінними рисами співробітників органів поліції. Ефективне спілкування з колегами, надійна співпраця та взаємодія з іншими відділами та структурами, здатність працювати в команді та знаходити конструктивні рішення сприяє успіху в процесі просування по службі. Належне виконання поліцейським службових обов'язків, сумлінне та відповідальне здійснення поставлених керівництвом завдань, дотримання високих стандартів етики та чесності, від яких залежить довіра громадян до поліції, та такі цінності як, справедливість та професійність, мають бути пріоритетними у поліцейській діяльності. Збереження фізичної та емоційної стійкості, здатність ефективно управляти стресом є важливим навичками, які впливають на процеси реалізації успішної кар'єри в поліції. Враховуючи ці аспекти та використовуючи їх у своїй професійній діяльності, співробітники органів Національної поліції, можуть значно покращити свої шанси на просування по службі, що безпосередньо вплине на реалізацію службової кар'єри в правоохоронних органах.

Крім того, для просування по службі в органах Національної поліції необхідно мати особистий план кар'єрного розвитку. Цей план може включати навчання, участь у спеціалізованих тренінгах та програмах, а також розвиток додаткових навичок та компетенцій. Особлива увага повинна приділятися професійному розвитку та підвищенню кваліфікації працівників.

Професійне навчання поліцейських складається з первинної професійної підготовки; підготовки у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання; післядипломної освіти; службової підготовки [1]. Професійне навчання дає поліцейським необхідні знання і навички для виконання своїх службових обов'язків на благо громади та має на меті забезпечення високого рівня професіоналізму.

Система «службової кар'єри» є терміном, що описує різноманітні процедури та програми, які використовуються в органах Національної поліції України з метою управління та підтримки кар'єрного росту працівників. Ця система може

включати такі елементи, як: *класифікація посад*, встановлення ієрархії посад в поліції, що враховує рівні відповідальності, навички та досвід, допомагає співробітникам побачити можливості для реалізації власної кар'єри; *оцінка роботи*, обговорення результатів роботи та оцінка професійного прогресу працівників, їхніх компетенцій, досягнень та потреб у навчанні, що може бути основою для прийняття рішень про нагородження та просування по службі; *планування кар'єри*, розроблення індивідуальних кар'єрних планів співробітників, які враховують цілі та амбіції працівника, це може передбачати потреби у навчанні, стажуванні, можливості переміщення в межах правоохоронного органу; *підвищення кваліфікації*, забезпечення співробітників можливостями для навчання та участі у проектах, з метою підвищення своєї професійної кваліфікації у правоохоронній сфері. Шляхом створення можливостей для розвитку (навчання і професійного росту) та реалізації службової кар'єри в органах Національної поліції України, ця система може посприяти залученню висококваліфікованих працівників до правоохоронних органів, а також допомогти зберегти професійні кадри, уникнувши їх втрати, крім того, надавати стимули для продуктивності роботи шляхом встановлення чітких цілей та метрик успішності.

Одним із заходів, що покликаний забезпечувати професійний добір, просування по службі та відсів працівників відповідно до їх компетентності, є атестація службовців, у тому числі у органах Національної поліції України.

Атестація працівників Національної поліції України проводиться відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» та Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 17 листопада 2015 року. Цими нормативно-правовими актами передбачено, що атестування поліцейських проводиться з метою оцінки їхніх ділових, професійних, особистих якостей, освітнього та кваліфікаційного рівнів, фізичної підготовки на підставі глибокого і всебічного вивчення, визначення відповідності посадам, з метою визначення можливих перспектив їхньої службової кар'єри [1; 11]. Робота з кадрами включає в себе проведення оцінки результативності діяльності працівників, цей процес дозволяє виявити сильні та слабкі сторони працівників, а також задати цілі та об'єктивно оцінити результати роботи, що допомагає визначитися працівникам з напрямками до самовдосконалення, підтримує стабільність та організацію роботи в правоохоронному органі.

Дослідження зарубіжного досвіду щодо формування кадрової політики та реалізації службової кар'єри в правоохоронних органах допоможе у визначенні шляхів модернізації системи правоохоронних органів, сприятиме формуванню ефективної системи кадрового забезпечення, розробці дієвої стратегії управління персоналом, що буде мати вплив на ефективність та результативність роботи працівників Національної поліції в Україні та реалізацію їх службової кар'єри.

Одним із важливих кроків у забезпеченні правоохоронних органів підготовленими кадрами в провідних зарубіжних країнах світу є: створення відкритих і прозорих конкурсних процедур, запровадження принципів рівного доступу всіх бажаючих працювати в системі правоохоронних органів на професійних засадах; вдосконалення механізмів оцінювання діяльності державних органів [12]. Загалом, використання позитивного досвіду зарубіжних країн в процесі створення відкритих і прозорих конкурсних процедур, запровадження принципів рівного доступу всіх бажаючих працювати в системі органів публічного управління на професійних засадах, розробці та вдосконаленні механізмів оцінювання діяльності державних органів, є основою для вдосконалення організації роботи в правоохоронних органах, що безпосередньо матиме вплив на реалізацію службової кар'єри працівників Національної поліції в Україні.

У Федеративній Республіці Німеччині, крім перепідготовки кадрів, яка є обов'язковою для того, щоб зайняти посаду керівника поліції (звання не нижче полковника), необхідно вчитися протягом 6 років в три етапи та мати стаж служби в поліції не менше 12 років [13].

У Сполучених Штатах Америки наявні певні критерії оцінювання діяльності поліцейських перед прийняттям рішення про просування по службі, зокрема, існує 7 парадигм, за якими оцінюються майбутні керівники поліцейських підрозділів, а саме: рівень розумових здібностей; спрямованість інтересів і здібностей; здібності комунікативної сфери; розумова й емоційна стабільність; спрямування та мотиви, за якими претендент хоче отримати посаду чи підвищення у званні; здібність до співробітництва та компромісів; адміністративно-управлінські якості та ін [14].

Зарубіжний досвід демонструє, що всі поліцейські під час проходження служби повинні навчитися працювати на будь-якій посаді, за винятком вищого керівництва. Просування працівників по службі, переміщення з однієї посади на іншу та навіть перебування на одній посаді певний термін

(2–4 роки) зумовлено обов'язковим проходженням курсу професійної підготовки [13; 14]. Цей підхід ґрунтується на професійній придатності співробітників правоохоронних органів, поліцейські повинні бути готові виконувати різноманітні функції та приймати правильні та обґрунтовані рішення в будь-якій ситуації. Проходження курсів професійної підготовки допомагає поліцейським оволодіти необхідними навичками і знаннями для ефективного виконання своїх професійних обов'язків.

Робота з кадрами в органах Національної поліції є важливим фактором в процесі реалізації службової кар'єри і просування по службі. Організація належного управління кадрами допомагає залучати, навчати, оцінювати та розвивати кваліфікованих працівників. Реалізація службової кар'єри в органах Національної поліції України залежить від освіти, стажу роботи, результативності роботи співробітника тощо. Ця робота потребує впровадження сучасних методів управління кадровим потенціалом, використання індивідуального підходу до кожного працівника при цьому обов'язковим є дотриманням норм чинного законодавства, врахування професійного потенціалу (кваліфікації та професійного досвіду) кожного співробітника та бажання розвиватися в процесі реалізації службової кар'єри.

Висновки. Результати здійсненого дослідження дозволяють зробити висновок, що службова кар'єра в органах Національної поліції України характеризується загальним набором ознак, що притаманні державній службі, однак правову основу що регламентує особливості реалізації службової кар'єри в структурних підрозділах Національної поліції складають Конституція України, Закони України «Про Національну поліцію» і «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», Інструкція «Про порядок проведення атестування поліцейських» та інші нормативно-правові акти.

Організація належного управління кадрами допомагає залучити, навчати, оцінювати та розвивати кваліфікованих працівників. Для просування по службі та реалізації службової кар'єри в органах Національної поліції, співробітникам цих органів, потрібно постійно удосконалювати рівень своєї професійної майстерності, покращувати свої професійні навички та знання, брати участь у тренінгах, курсах підвищення кваліфікації та інших професійних заходах, займатися самоосвітою. Збереження фізичної та емоційної стійкості, здатність ефективно управляти стресом є важливим навичками, які впливають на процеси реалізації успішної кар'єри в поліції. Лідерські якості також сприяють просуванню по службі, такі як: ініціативність, вміння керувати іншими, здатність вирішувати проблеми та приймати відповідальні рішення. Ефективне спілкування з колегами, надійна співпраця та взаємодія з іншими відділами та структурами, здатність працювати в команді та знаходити конструктивні рішення сприяє успіху в процесі просування по службі. Належне виконання поліцейським службових обов'язків, сумлінне та відповідальне здійснення поставлених керівництвом завдань, дотримання високих стандартів етики та чесності, від яких залежить довіра громадян до поліції, та такі цінності як, справедливість та професійність, мають бути пріоритетними у поліцейській діяльності.

Використання позитивного досвіду зарубіжних країн в процесі створення відкритих і прозорих конкурсних процедур, запровадження принципів рівного доступу всіх бажаючих працювати в системі органів публічного управління на професійних засадах, розробці та вдосконаленні механізмів оцінювання діяльності державних органів, є основою для вдосконалення організації роботи в правоохоронних органах, що безпосередньо матиме вплив на реалізацію службової кар'єри працівників Національної поліції в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
2. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки: Указ Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>
3. Ізбаш К. С., Славінська І. В. Сучасний стан кадрового забезпечення персоналу органів і підрозділів Національної поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. Вип. 1. 2021. С. 165–168. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2021/41.pdf
4. Кісіль З. Р. Особливості підготовки поліцейських кадрів: міжнародний досвід. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*. Харків, 2019. С. 32–37. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/05_04_2019/pdf/8.pdf

5. Ключко А. М. До проблеми вдосконалення кадрового забезпечення Національної поліції України. *Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення: матер. V Всеукр. наук.-практ. конф.* Харків, 2016. С. 86–88.
6. Кікінчук В. Ю. Сутність службової кар'єри в органах Національної поліції. *Юридичний науковий електронний журнал* № 6. 2016. С. 146–149. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2016/43.pdf.
7. Тишлек М. М. Функції кадрового забезпечення управління в системі органів Національної поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2023. С. 629–632. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2023/148.pdf.
8. Іваниця А. В. Державна служба в Національній поліції України. *Юридичний бюлетень. випуск 7. ч. 2.* 2018. С. 33–40. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2018/7_2018/part_2/7.pdf.
9. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
10. Ганжа О. О. Напрямки вдосконалення окремих організаційних засад службової кар'єри в органах поліції. *Юридична наука* №6. 2020. С. 297–304.
11. Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських МВС України: Інструкція від 17.11.2015 р. № 1465. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1445-15#Text>.
12. Костенко О. О., Грущинська Н. М. Формування та реалізація кадрової політики в органах публічної влади: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Економічний простір*. 2020. С. 77–82. URL: <http://www.prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/601/587>.
13. Хатнюк Ю. А., Кравець О. Б. Шляхи вдосконалення управлінської діяльності керівників органів і підрозділів Національної поліції України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* № 2. 2019. С. 149–152. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2019/36.pdf.
14. Охріменко І.М. Психологічні особливості відбору кадрів на керівні посади органів поліції зарубіжних країн. *Особливості підготовки поліцейських в умовах реформування системи МВС України: збірн. матеріалів I міжнар. наук.-практ. конф.* Харків, 2016. С. 75–79.
15. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України, Статут від 15.03.2018 № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text>.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.21>

Огурченко Володимир Георгійович,

кандидат юридичних наук, докторант

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0009-0008-1752-9740

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ФУНКЦІЇ В АДМІНІСТРАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ

NORMATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF THE IMPLEMENTATION OF THE OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE FUNCTION IN THE ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE: TODAY'S ISSUES

В науковій статті доведено, що нормативно-правові засади реалізації оперативно-розшукової функції в адміністративній діяльності Національної поліції встановлюють загальні вектори, цілі, фундаментальні концепції, конкретні правила, стандарти і процедури тощо, які лежать в основі реалізації оперативно-розшукової функції в адміністративній діяльності Національної поліції, а нормативні (правові) основи – репрезентують сукупність правових норм конкретного призначення (наприклад, порядку утворення територіальних чи відокремлених підрозділів, перевірки первинної оперативної інформації, негласного отримання інформації тощо).

Здійснено класифікаційний поділ нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію оперативно-розшукової функції в адміністративній діяльності Національної: 1) Конституція України та рішення Конституційного Суду України; 2) Закони України (звичайні – «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Національну поліцію», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про державну таємницю», «Про боротьбу з корупцією», «Про інформацію» тощо та кодифіковані – Кримінальний кодекс України, Кримінально-процесуальний кодекс України); 3) підзаконні нормативно-правові акти вищих органів виконавчої влади (постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства внутрішніх справ України, у тому числі спільні з іншими органами влади); 4) відомчі підзаконні правові акти (накази Національної поліції України, розпорядження прокуратури при здійсненні нею повноважень з нагляду за додержанням законів оперативними підрозділами Національної поліції України); 5) документи, які регулюють адміністративну діяльність Національної поліції в рамках реалізації міжнародної співпраці у сфері оперативно-розшукової діяльності й загалом її належного здійснення (декларації, конвенції, угоди, меморандуми тощо).

Ключові слова: *нормативно-правові засади, засади, зобов'язання, Національна поліція, оперативно-розшукова функція, функція, адміністративна діяльність.*

Scientific articles have proven that the normative and legal basis for the implementation of the operative-investigative function in the administrative activity of the National Police establish general vectors, goals, fundamental concepts, specific rules, standards and procedures, etc., which are the basis for the implementation of the operative-investigative function in the administrative activity of the National Police, and normative (legal) bases represent a set of legal norms for a specific purpose (for example, the procedure for the formation of territorial or separate units, verification of primary operational information, covert information acquisition, etc.). The classification division of regulatory and legal acts aimed at the implementation of the operative investigative function in the administrative activity of the National was carried out: 1) the Constitution of Ukraine and the decision of the Constitutional Court of Ukraine; 2) Laws of Ukraine (ordinary – "On operational and investigative activities", "On the National Police", "On organizational and legal bases of combating organized crime", "On state secrets", "On the fight against corruption", "On information" etc. and codified – Criminal Code of Ukraine, Criminal Procedure Code of Ukraine); 3) subordinate legal acts of higher executive authorities (resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, orders of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, including joint ones with other authorities); 4) departmental subordinate legal acts (orders of the National Police of Ukraine, orders of the prosecutor's office in the exercise of its powers to supervise compliance with laws by operational units of the National Police of Ukraine); 5) documents that regulate the administrative activities of the National Police within the framework of the implementation of international cooperation in the field of operative and investigative activity and in general its proper implementation (declarations, conventions, agreements, memoranda, etc.).

Key words: *regulatory and legal principles, principles, obligations, National Police, operative and investigative function, function, administrative activity.*

Постановка проблеми. Оперативно-розшукова функція є особливим видом адміністративної діяльності Національної поліції, яка пов'язана з певними обмеженнями конституційних прав і свобод громадян. Зокрема у статті 3 Конституції України проголошено серед іншого таке: «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1]. У інших статтях Конституції України гарантується, що конституційні права і свободи громадян не будуть обмежені (стаття 64), за виключенням обставин, які прямо зазначені в Конституції. Такими обставинами є: 1) введення надзвичайного чи воєнного стану (стаття 64); 2) у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину (ч. 2 статті 30); 3) з метою запобігти злочині чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи (статті 31); 4) лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (ч. 1 статті 32) [1]. Крім того, конкретизація щодо наявності таких обставин, суб'єктів здійснення та процедур реалізації обмежень конституційних прав і свобод громадян обов'язково надається в спеціальних законах або у рішеннях суду.

Таким чином, держава взяла на себе зобов'язання, належним чином врегулювати та контролювати діяльність державних органів загалом, у тому числі правоохоронних органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

Означене «зобов'язання» має прояв у межах визначення, як приклад: порядку функціонування Національної поліції загалом, та у контексті реалізації оперативно-розшукової функції – зокрема; забезпечення умов (у тому числі ресурсів) для належної реалізації нею функціональних обов'язків; обсягу її правових можливостей та заборон тощо. Тому, на наш погляд, цілком логічно є необхідним зосередитись на нормативно-правових засадах реалізації оперативно-розшукової функції в адміністративній діяльності Національної поліції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-правовою основою для аналізу питань, пов'язаних із визначенням нормативно-правових засад реалізації оперативно-розшукової функції в адміністративній діяльності Національної поліції стали роботи вчених, а саме: С. В. Албула, В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, О. В. Батраченко, Д. М. Бахраха, Ю. П. Битяка, Ю. Є. Белін-

ського, П. Д. Біленчука, О. В. Горбачова, Ю. Я. Гладуна, В. А. Глухвері, В. А. Гуменюка, О. В. Джафарової, С. В. Діденка, А. В. Долинного, О. М. Дручека, С. Ю. Жили, В. О. Заросила, В. П. Захарова, С. В. Ківалова, В. К. Колпакова, Д. М. Ластовича, А. В. Мовчана, О. В. Негодченка, В. П. Петкова, Г. Р. Парханова, А. М. Подоляки, В. І. Фелика С. О. Шатрави, В. В. Шендрика, І. Р. Шинкаренка тощо.

Мета даної наукової праці полягає у з'ясування змісту нормативно-правових засад реалізації оперативно-розшукової функції в адміністративній діяльності Національної поліції та здійсненні систематизації правових основ означеної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загалом термін «засади», згідно з тлумачним словником, означає те, на чому що-небудь ґрунтується, тримається, базується; головна складова частина чого-небудь, серцевина, ядро; джерело, база виникнення, розвитку чого-небудь; головні підвалини чого-небудь; провідні принципи, правила, якими хто-небудь постійно керується в житті, діяльності [2, с. 685]. Тому в Конституції України слово «засади» зустрічається 18 разів, а її Розділ 1 «Загальні засади» – встановлює провідні принципи на яких базується уся державна система України.

Означене є цілком логічним з огляду на те, що у лексичному аспекті категорія «засади» вважається відповідною категорії «принципи» [3, с. 144]. Тут доцільно послатися на дослідження В. Божка [4], який підкреслює, що термін «засада» є ширшим за поняття «принцип» і складається з тих явищ, які охоплює остання категорія [5, с. 27]. Вчений переконаний, що засади – це те підґрунтя, на основі якого здійснюється певна діяльність; це ідеї, які визначають стратегічний напрям діяльності держави в будь-якій сфері життєдіяльності суспільства [4, с. 124; 6, с. 47]. Близько до такого значення ця категорія вживається в Конституції України та назвах низки законів України («Про засади запобігання і протидії корупції», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про засади державної мовної політики» тощо), але вичерпне тлумачення його в жодному акті не подається.

Щодо нормативно-правових засад зазначимо, що на офіційних сторінках органів публічної влади чи місцевого самоврядування систему законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів визначають терміном «нормативні засади», однак хоч рідше, але і як «нормативно-правові засади». Ю. Шпарага констатує, що на сторінках

правової літератури згаданий термін не знайшов свого закріплення. Частіше тут уживаються терміни «правова основа», «правові засади» [7, с. 134] як нормативно-правовий базис, що складається з офіційних документів держави, які своїми положеннями регулюють окрему групу суспільних відносин, що виникають у різних сферах суспільного життя [8, с. 98].

Зазначимо, що Ю. Фролов асоціює нормативно-правові засади вищих навчальних закладів із сукупністю чинних нормативно-правових актів, що визначають мету, принципи, завдання, функції діяльності закладів вищої освіти, окреслюють їхній правовий статус [9, с. 1079]. Аналогічну думку висловлює й О. Жарова [10, с. 49]. О. Звіздай вважає, що нормативно-правове поле функціонування та розвитку місцевого самоврядування в Україні складається з регуляторних актів різних рівнів, які можна умовно розділити на певні групи [11, с. 244]. Отже, терміни «нормативні засади», «нормативно-правові засади», «правова основа» [7, с. 134] на переконання окремих вчених є синонімічними і узагальнюючи більшість визначень, які надають вчені – це сукупність нормативно-правових актів, що становлять нормативне підґрунтя для врегулювання певного кола суспільних відносин.

Зокрема вчена В. Боняк, здійснивши аналіз інтерпретацій слів «засади» та «основи» стверджує, що: 1) вказані терміни розглядаються вченими як синоніми, про що свідчить трактування: а) «засад» – через основи; б) «основ» – через засади [12, с. 66]. Аналогічна ситуація й з чинним законодавством. Як приклад, Закон України «Про основи національного спротиву» визначає правові та організаційні засади національного спротиву, основи його підготовки та ведення, завдання і повноваження сил безпеки та сил оборони та інших визначених цим Законом суб'єктів з питань підготовки і ведення національного спротиву [13]. Однак слід враховувати, що ці категорії можуть мати й різне змістове навантаження. Зокрема, на нашу думку, категорія «основи» є більш фундаментальною і конкретизованою порівняно із «засадами», які, своєю чергою, є більш абстрактними. Тобто можна припустити, що нормативно-правові засади встановлюють загальні вектори, цілі, фундаментальні концепції, конкретні правила, стандарти і процедури тощо, які лежать в основі реалізації оперативно-розшукової функції в адміністративній діяльності Національної поліції, а нормативні (правові) основи – репрезентують сукупність правових норм конкретного призначення (наприклад, порядку утворення

територіальних чи відокремлених підрозділів, перевірки первинної оперативної інформації, негласного отримання інформації тощо).

Зазначимо, що, як приклад, С. Албула під правовою основою оперативно-розшукової діяльності у боротьбі зі злочинністю, розуміє науково обґрунтовану систему норм, які містяться в законах і підзаконних нормативно-правових актах і створюють правові передумови для здійснення оперативно-розшукових заходів або безпосередньо регламентують правові, організаційні і тактичні питання застосування оперативно-розшукових сил, засобів, методів і форм боротьби зі злочинністю [14]. Інший автор, І. Шинкаренко, визначаючи правову основу діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ як систему правових норм, вказує на те, що крім національних нормативно-правових актів така діяльність регламентується міжнародно-правовими угодами і договорами, котрі створюють правові умови проведення оперативно-розшукових заходів щодо зовнішнього спостереження, оперативної установки та розвідувально-пошукової роботи, які визначають їх законність, а також регламентують правові та організаційні питання забезпечення соціального і правового захисту співробітників цих підрозділів [15].

Тому з впевнено можна стверджувати, що безпосередній вияв аналізованих засад репрезентується через сукупність правових основ, об'єктивованих системою чинних нормативно-правових актів. Як зазначає О. В. Джафарова, норми права містяться, головним чином, у нормативно-правових актах – офіційних документах органів публічної влади й більшість норм права має формально визначений характер, однак це не може бути підставою для унеможливлення регулювання суспільних відносин у цілому за допомогою інших засобів правового регулювання (норм моралі, звичаїв, корпоративних норм тощо) [16, с. 126–127].

На нашу думку, увесь масив нормативно-правових актів, що визначають систему нормативно-правових засад реалізації оперативно-розшукової функції в адміністративній діяльності Національної поліції можна класифікувати наступним чином:

1) Конституція України та рішення Конституційного Суду України, як такі, що встановлюють основоположні правила організації державних справ, адміністрування та регулювання суспільних відносин, права та обов'язки різнорідних суб'єктів у правовій та соціальній площинах;

2) Закони України: «Про оперативно-розшукову діяльність» – є основним, базовим нор-

мативно-правовим актом, яким встановлено підстави та визначено суб'єктів проведення оперативно-розшукової діяльності; «Про Національну поліцію» – є функціональним для досліджуваного суб'єкта, адже визначає його правовий статус, у тому числі як суб'єкта реалізації оперативно-розшукової функції; «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» – є спеціальним, в якому деталізується зміст та сутність заходів щодо забезпечення боротьби з організованою злочинністю, зокрема негласних та наслідків їхнього застосування; «Про державну таємницю» – є організаційним, що встановлює процедури поводження з інформацією, що має особливе значення в контексті захисту національної безпеки України (зокрема інформація: (а) про особовий склад органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність або розвідувальну чи контррозвідувальну; (б) про засоби, зміст, плани, організацію, фінансування та матеріально-технічне забезпечення, форми, методи і результати оперативно-розшукової, розвідувальної і контррозвідувальної діяльності; (в) про осіб, які співпрацюють або раніше співпрацювали на конфіденційній основі з органами, що проводять таку діяльність; (г) про склад і конкретних осіб, що є негласними штатними працівниками органів, які здійснюють оперативно-розшукову, розвідувальну і контррозвідувальну діяльність – може бути віднесена до державної таємниці [17]); «Про боротьбу з корупцією» – є спеціальним, в якому оперативним підрозділам Міністерства внутрішніх справ (в тому числі – Національній поліції) надано право вести оперативно-розшукову діяльність з метою виявлення корупційних проступків; «Про інформацію» – є організаційним, який регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації [18] (в тому числі і такої, що була отримана під час проведення оперативно-розшукових заходів) тощо;

3) Кодекси України – кримінальний та кримінально-процесуальний. Зокрема норми КПК України містять вказівки про те що: 1) прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням (як і слідчий органу досудового розслідування, та в окремих випадках – дізнавач) уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; 2) під час виконання доручень слідчого, дізнавача, прокурора співробітник оперативного під-

розділу не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора; 3) доручення слідчого, дізнавача, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом; 4) підозрюваний має право вимагати відшкодування шкоди завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність; 5) не можуть бути визнані допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони даються співробітником оперативного підрозділу стосовно пояснень осіб під час здійснення ним кримінального провадження; 6) контроль за вчиненням злочину передбачає з-поміж іншого контрольовану поставку та контрольовану і оперативну закупку; 7) здійснення розшуку підозрюваного може бути доручено оперативним підрозділам [19]. Своєю чергою, Кримінальний кодекс України загалом визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. У тому числі йдеться про: а) передачу або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової діяльності, у сфері оборони країни особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства; б) примушування давати показання при допиті шляхом незаконних дій з боку працівника підрозділу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність; в) розголошення даних оперативно-розшукової діяльності або особою, попередженою в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані або незалежно від того, чи приймала ця особа безпосередню участь в оперативно-розшуковій діяльності [20];

4) підзаконні нормативно-правові акти вищих органів виконавчої влади: наприклад, постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 року № 939 «Порядок організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях» визначає відомості, що згідно із рішеннями державних експертів з питань таємниць становлять державну таємницю у визначених законодавством сферах [21]; спільний наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів

України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 «Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» врегулює загальні процедури організації проведення негласних слідчих дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, забезпечення додержання конституційних прав та законних інтересів учасників досудового розслідування, швидкого, повного та неупередженого розслідування злочинів [22]; накази Міністерства внутрішніх справ України: від 05 травня 2016 р. № 07 «Про затвердження Інструкції про організацію оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи оперативними підрозділами Національної поліції України» (має режим «таємно» відсутній в публічному доступі); Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 12 вересня 2016 р. № 917 «Про затвердження Інструкції про порядок взаємного використання систем відеоспостереження Служби безпеки України, Управління державної охорони України, Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України» визначає порядок взаємного використання систем відеоспостереження, що належать означеним суб'єктам і встановлюються ними у громадських місцях [23]; спільний наказ Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Національного антикорупційного бюро України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства фінансів України від 20 жовтня 2017 р. № 115/197-о/297/586/869/857 «Про затвердження Порядку взаємодії при розгляді звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури та виконанні запитів іноземних держав щодо виявлення та розшуку активів» [24] регулює взаємодію оперативних співробітників Національної поліції з іншими працівниками, які визначені в наказі при виконанні запитів на проведення оперативно-розшукових заходів щодо виявлення та розшуку активів в рамках кримінального провадження;

5) відомчі підзаконні правові акти: (йдеться зокрема про те, що закони України, акти Президента, Кабінету Міністрів України та Міністерства внутрішніх справ України можуть конкретизуватися в підзаконних актах Національної поліції, проте, зрозуміло, не лише за наявності в них відповідного припису, а і в будь-якому іншому випадку, коли Національна поліція, будучи упо-

вноваженою приймати підзаконні акти у відповідній сфері, вважає таку конкретизацію регулювання в якості необхідної (якщо, певна річ, немає прямої заборони на врегулювання тих чи інших відносин підзаконними актами чи така заборона не впливає з самого характеру суспільних відносин або ж із компетенції Національної поліції, конкретної посадової особи) [25, с. 221] наприклад, наказ Національної поліції України від 06 листопада 2015 р. № 1 (зі змінами) «Про затвердження структури Національної поліції України» визначає структуру апарату Національної поліції та її територіальних органів; наказ Національної поліції України від 14 листопада 2015 р. № 90 «Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку Національної поліції України» [26] деталізує особливості реалізації оперативно-розшукові функції зазначеного департаменту.

Аналіз як вище зазначених нормативно-правових актів, так і деяких інших, які тим чи іншим чином репрезентують нормативно-правові засади реалізації оперативно-розшукової функції в адміністративній діяльності Національної поліції дає можливість зробити наступний проміжний висновок: чинним законодавством достатньо чітко врегульовано адміністративно-правовий статус уповноважених органів та підрозділів, що реалізують означену діяльність, а також суб'єктів контролю та нагляду за процесом її здійснення.

Висновки. Нормативно-правові засади реалізації оперативно-розшукової функції в адміністративній діяльності Національної поліції встановлюють загальні вектори, цілі, фундаментальні концепції, конкретні правила, стандарти і процедури тощо, які лежать в основі реалізації оперативно-розшукової функції в адміністративній діяльності Національної поліції, а нормативні (правові) основи – репрезентують сукупність правових норм конкретного призначення (наприклад, порядку утворення територіальних чи відокремлених підрозділів, перевірки первинної оперативної інформації, негласного отримання інформації тощо). Безпосередній вияв аналізованих засад репрезентується через сукупність правових основ, об'єктивованих системою чинних нормативно-правових актів.

Класифікаційний поділ системи правових основ означеної діяльності доречно здійснювати за ієрархічним чинником (схематично): 1) Конституція України та рішення Конституційного Суду України; 2) Закони України (звичайні – «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Національну поліцію», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про дер-

жавну таємницю», «Про боротьбу з корупцією», «Про інформацію» тощо та кодифіковані – Кримінальний кодекс України, Кримінально-процесуальний кодекс України); 3) підзаконні нормативно-правові акти вищих органів виконавчої влади (постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства внутрішніх справ України, у тому числі спільні з іншими органами влади); 4) відомчі підзаконні правові акти (накази Національної

поліції України, розпорядження прокуратури при здійсненні нею повноважень з нагляду за додержанням законів оперативними підрозділами Національної поліції України); 5) документи, які регулюють адміністративну діяльність Національної поліції в рамках реалізації міжнародної співпраці у сфері оперативно-розшукової діяльності й загалом її належного здійснення (декларації, конвенції, угоди, меморандуми тощо).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т.; уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. К. : АКОНІТ, 1999. Т. 3. 2001. 928 с.
3. Шишка Р. Б. Категорія «засади» у приватному праві. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 144–147.
4. Божко В. Аналіз співвідношення змісту термінів «засада» і «принцип» крізь призму правових позицій Конституційного Суду України. *Вісник Львівського університету імені Івана Франка*. 2011. Вип. 54. С. 124–132.
5. Легенький М. І. Категоріально-змістові передумови дослідження адміністративно-правових засад формування і реалізації державної політики у сфері освіти. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія : *Юридичні науки*. 2018. № 3. С. 25–31.
6. Буравльов С.І. Адміністративно-правові засади діяльності господарських судів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; НДПП. Київ, 2021. 217 с.
7. Шпарага Ю.І. Нормативні засади діяльності регіонального департаменту соціального захисту населення: порівняльно-правовий аналіз. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 3(28). Т. 2. С. 134–138.
8. Наумов А.О. Правові засади діяльності Служби безпеки України із захисту державного суверенітету й територіальної цілісності та місце серед них адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 5. Т. 2. С. 97–101.
9. Фролов Ю.М. Правові засади діяльності вищих навчальних закладів в Україні. *Форум права*. 2013. № 1. С. 1079–1085.
10. Жарова О.П. Правові засади функціонування вищого навчального закладу в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2016. Вип. 19. С. 49–52.
11. Звіздай О.В. Нормативно-правові засади розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. № 1. С. 242–249.
12. Боняк В. О. «Конституційно-правові засади», «конституційно-правові основи» та «конституційно-правові принципи»: співвідношення понять. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 64–76.
13. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>
14. Албул С. В. Кримінально-правові аспекти інноваційних методів виявлення та розкриття злочинів. *Правове життя сучасної України* : матеріали міжнар. звіт. наук. конф. проф.-викл. і асп. складу ОНЮА, (Одеса, 5–6 червня 2009 р.). Одеса, 2009. С. 525–527.
15. Шинкаренко І.Р. Правові та організаційно-тактичні питання діяльності підрозділів кримінального пошуку органів внутрішніх справ (за матеріалами органів внутрішніх справ): дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 21.00.06. Київ: НАВСУ, 1997.
16. Джафарова О.В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики: моногр. Харків : Діса плюс, 2016. 688 с. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7754>.
17. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>
18. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
19. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
20. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
21. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю: Наказ Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text>

22. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>

23. Про затвердження Інструкції про порядок взаємного використання систем відеоспостереження Служби безпеки України, Управління державної охорони України, Міністерства [...]: Наказ Служби безпеки України, Управління державної охорони, МВС України від 12.09.2016 № 475/265/917. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1292-16#Text>

24. Про затвердження Порядку взаємодії при розгляді звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури та виконанні запитів іноземних держав щодо [...]: Наказ НА управління активами, Нац. антикорупційного бюро, Генеральної прокуратури України [...] від 20.10.2017 № 115/197-о/297/586/869/857. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1342-17#Text>

25. Гусаров С. М., Салманова О. Ю., Комзюк А. Т. та ін. Актуальні проблеми адміністративно-правового регулювання діяльності Національної поліції України : монографія. Міністерство внутрішніх справ України ; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків : Факт, 2022. 452 с.

26. Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку Національної поліції України: Наказ Національної поліції України від 14 листопада 2015 р. № 90. *Національна поліція України: офіційний вебпортал*. URL: <https://www.npu.gov.ua/acts/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-departament-karnogo-rozshuku-nacionalnoyi-policiyi-ukrayini>.

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.22>

Пікуля Тетяна Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри теоретичної юриспруденції

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ORCID ID: 0000-0003-0430-3255

ПРАВОВІ ЦІННОСТІ ПОСТМОДЕРНОЇ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

LEGAL VALUES OF POSTMODERN SOCIAL CONSCIOUSNESS

У статті наголошується на тому, що у глобалізованому світі постмодерна суспільна свідомість є духовним явищем, засадничим чинником якої виступає предметна чуттєвість, а ключовим засобом – інструментальний розум, який породжує фрагментарне мислення. Через це правосвідомість як частина глобальної суспільної свідомості прагне до деформалізації, адже є принципово антиієрархічною.

Глобалізація, яка пов'язана з інформатизацією, інтелектуалізацією суспільства та інтенсифікацією інтеграційних процесів, відбулася одночасно із формуванням постмодерної культури і спричинила зміни в усіх соціальних практиках, в тому числі й у правовідносинах та правосвідомості. Зміни проявилися в атомізації, біфуркаційності, епістемологічній невизначеності. Почалися постмодерні маніпуляції знаками, сенсами й образами.

Постмодерна правосвідомість знецінила існуючі норми права, через що почала ґрунтуватися не стільки на розумі, скільки на почуттях і емоціях. За цих умов зазнали нівелювання гіпотези правових норм, розмилися межі регулятивної дії правових диспозицій та формалізувався імперативний характер правових санкцій.

У глобалізованому світі постмодерна суспільна свідомість гібридується. У зв'язку з цим правосвідомість, як частина глобальної суспільної свідомості деконструюється, адже є принципово антиієрархічною й антиаподиктичною, через що модерні визначення права і правосвідомості втрачають свою актуальність. Така особливість сприйняття світу в умовах послаблення цінностей і цілісності детермінує морально-правовий релятивізм, розмиваючи аксіологічні засади правосвідомості. Заперечуючи будь-якого роду норми, традиції, моральні парадигми, постмодерна свідомість розвінчує авторитети будь-якого рангу, зокрема – політико-правові ідеали Модерну, ставлячи під сумнів природу людського існування як «res cogitans», тобто як мислячої реальності, відмовляючи у такий спосіб думці в істинності, а реальності – в існуванні. Це внутрішнє неприйняття однозначності, боротьба з тотальністю знаків і значень відбуваються в добу Постмодерну на всіх рівнях буття.

У зв'язку з цим, найбільш коректним розумінням правосвідомості у її співвідношенні зі змістом поняття «глобалізація» буде таке, яке правову свідомість інтерпретує як одну із форм існування права поряд із правовою нормою та правовими відносинами.

Ключові слова: *постмодерна правосвідомість, глобалізація, глобальна правосвідомість.*

The article emphasizes that in the globalized world, postmodern social consciousness is a spiritual phenomenon, the fundamental factor of which is objective sensibility, and the key tool is the instrumental mind, which generates fragmented thinking. Because of this, legal consciousness as a part of global social consciousness tends to deformatization, because it is fundamentally anti-hierarchical.

Globalization, which is associated with informatization, intellectualization of society and intensification of integration processes, took place simultaneously with the formation of postmodern culture and caused changes in all social practices, including legal relations and legal awareness. Changes manifested themselves in atomization, bifurcation, and epistemological uncertainty. Postmodern manipulations of signs, meanings, and images began.

Postmodern legal consciousness has devalued the existing norms of law, which is why it began to be based not so much on reason as on feelings and emotions. Under these conditions, the hypothesis of legal norms was leveled, the boundaries of the regulatory effect of legal dispositions were blurred, and the imperative nature of legal sanctions was formalized.

In the globalized world, postmodern social consciousness is hybridizing. In this regard, legal consciousness, as a part of global social consciousness, is deconstructed, because it is fundamentally anti-hierarchical and anti-apodictic, due to which modern definitions of law and legal consciousness lose their relevance. Such a feature of the perception of the world in conditions of weakening of values and integrity determines moral and legal relativism, blurring the axiological foundations of legal awareness. Denying any kind of norms, traditions, moral paradigms, postmodern consciousness debunks authorities of any rank, in particular – the political and legal ideals of Modernism, questioning the nature of human existence as "res cogitans", that is, as a thinking reality, rejecting in this way thoughts in truth, and reality in existence. This internal rejection of unambiguity, the struggle with the totality of signs and meanings takes place in the Postmodern era at all levels of existence.

In this regard, the most correct understanding of legal consciousness in its relationship with the meaning of the concept of "globalization" will be that which interprets legal consciousness as one of the forms of the existence of law along with legal norms and legal relations.

Key words: *postmodern legal awareness, globalization, global legal awareness.*

Постановка проблеми. Друга половина ХХ ст. ознаменувалася глобалізацією та цифровою трансформацією, які розпочалися в Західній Європі, та на початку ХХІ ст. поширилися на інші регіони світу. Розпочавшись в економічній сфері, глобалізація та цифрова трансформація майже одразу охопили й правову сферу [1, с. 225–236].

Серед численних питань, що постали перед правниками, особливої актуальності набули питання, пов'язані з розуміння специфіки трансформації правових цінностей постмодерної суспільної свідомості в умовах глобалізації.

Внаслідок складності і багатоаспектності проблематики правової культури та свідомості, питання трансформації правових цінностей постмодерної суспільної свідомості залишаються не лише не вивченими, але й навіть не піднятими в юридичній науці.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Теоретико-методологічною основою дослідження постмодерної суспільної правосвідомості послужили праці вітчизняних науковців Ю. М. Грошевого, О. Г. Данильяна, О. П. Дзюбаня, Д. О. Єрмоленка, Ю. Ю. Калиновського, О. В. Петришина, В. І. Тимошенко, С. В. Чайковського, М. Є. Черкас. Феномен правосвідомості у контексті суспільної свідомості та у різних її проявах досліджували такі вчені, як: В. Андрущенко, О. Бандура, С. Орденів, М. Цимбалюк, І. Яковюк та інші. Постмодерні дослідження глобальної правосвідомості перебували у центрі уваги Ж. Бодрийяра, Л. Дротянко, М. Фуко, Ю. Хабермаса тощо.

Мета дослідження: визначити особливості правових цінностей постмодерної суспільної свідомості.

Викладення основного матеріалу дослідження. На межі третього тисячоліття, в процесі переходу від Модерну до Постмодерну, людство вийшло на якісно новий етап своєї історії. Сформувався новий тип світового співтовариства, яке можна назвати століттям глобальної цивілізації або глобального інформаційного суспільства, в якому використання інформації як головного чинника суспільного розвитку створило нову соціальну модель, спрямовану на масове використання інформаційно-комунікативних технологій, єдиний інформаційний простір й мережеве глобальне суспільство.

Формування єдиного інформаційного простору й мережевого глобального суспільства мали подвійну природу:

по-перше, вони сприяли виробленню універсальних загальнолюдських принципів розвитку цивілізації;

по-друге, – інформаційно-комунікативні технології гіпертрофували бажання та можливості політичних режимів контролювати масову свідомість, маніпулювати нею у контексті формування та реалізації як внутрішньополітичних, так, і зовнішньополітичних цілей, генеруючи нові виклики й загрози політичній стабільності та національній безпеці.

У період переходу від Модерну до Постмодерну, який супроводжувався процесом глобалізації, правосвідомість, як на повсякденному, так і на теоретичному рівнях, зазнала суттєвих змін.

Глобалізація, яка пов'язана з інформатизацією, інтелектуалізацією суспільства та інтенсифікацією інтеграційних процесів, відбулася одночасно із формуванням постмодерної культури і спричинила зміни в усіх соціальних практиках, в тому числі й у правовідносинах та правосвідомості. Зміни проявилися в атомізації, біфуркаційності, епістемологічній невизначеності. Почалися постмодерні маніпуляції знаками, сенсами й образами [2].

Постмодерна правосвідомість знецінила існуючі норми права, через що почала ґрунтуватися не стільки на розумі, скільки на почуттях і емоціях. За цих умов зазнали нівелювання гіпотези правових норм, розмилися межі регулятивної дії правових диспозицій та формалізувався імперативний характер правових санкцій.

У глобалізованому світі постмодерна суспільна свідомість гібридувалася, набула стану цілісного духовного явища, засадничим чинником якої стали предметна чуттєвість, а ключовим засобом – інструментальний розум, для якого притаманне фрагментарне мислення. У зв'язку з цим правова свідомість, як частина глобальної суспільної свідомості деконструювалася, адже є принципово антиєрархічною й антиподиктичною, через що модерні визначення права і правосвідомості втратили свою актуальність.

Така особливість сприйняття світу в умовах послаблення цінностей і цілісності детермінує морально-правовий релятивізм, розмиваючи аксіологічні засади правосвідомості. Заперечуючи будь-якого роду норми, традиції, моральні парадигми, постмодерна свідомість розвінчує авторитети будь-якого рангу, зокрема – політико-правові ідеали Модерну, ставлячи під сумнів природу людського існування як «res cogitans», тобто як мислячої реальності, відмовляючи у такий спосіб думці в істинності, а реальності – в існуванні. Це внутрішнє неприйняття однозначності, боротьба з тотальністю знаків і значень відбуваються в добу Постмодерну на всіх рівнях буття [3, с. 88].

Якщо домінуючою тезою в науці Модерну була секуляризація свідомості та «разчаклування» світу шляхом пошуку і виявлення абсолютного знання на принципах логоцентризму, то в епоху Постмодерну завданням науки стала деконструкція культури і, як наслідок, – «зняття чарів» зі світу іронічністю трактувань, десакралізація високих матерій і розвінчання усіх абсолютів. Неважко простежити зв'язок зазначених факторів із правом та специфікою його розуміння. А саме, постмодернізм і право входять у явний дисонанс, адже «перший націлений на подальше багатократне відтворення в образах, символах і культурних кодах переважно гострих соціальних ситуацій і явищ, друге – право – транслює логіку, доцільність і закономірність тенденцій суспільного розвитку.

Постмодернізм руйнує природні й невідчужувані засади та цінності людини з позиції права, а саме право зазнає таких змін, які впливають на його сприйняття, яке, завдяки «постмодерністській чутливості» (Ж.-Ф. Ліотар), ґрунтується вже не на розумі, а на почуттях. І якщо завдяки інформатизації у постмодерному суспільстві існує певна обізнаність стосовно своїх прав, у той же час простежується загрозна легковажність та нехтування своїми обов'язками.

Легітимація узвичаєних норм у постмодерний період відбувається шляхом регламентації проведення дискурсу, адже в умовах ризомності знаків і значень, інтертекстуальності і інтерсуб'єктивності практики аргументації, норми апіорі визнані як довільні правила, оцінка яким може бути дана лише гіпотетично. Це дало підстави Ж. Бодрійяру розглядати соціальну систему як похідну від знакової системи, одиницею якої є «симулякр». На його думку симуляція є небезпечною, «бо дозволяє в будь-який момент зробити припущення, поза своїм предметом, що порядок і закон самі можуть-таки бути всього-на-всього симуляцією» [4, с. 32]. Йдеться про постмодерну владу знаків та систем, що їх виробляють. На думку філософа, панування за допомогою знакових систем змінює стратегічні цілі Модерну з процесу виробництва, отримання прибутку й експлуатації на постмодерні маніпуляції знаками, сенсами і свідомістю. Знаки, у процесі симуляції, відриваючись від своїх референтів, перетворюються на «симулякри», які відтворюють і транслюють сенси, що не є адекватними соціальним подіям і ситуаціям. Відбувається розрив між знаком і реальністю.

Плюралістична модель Постмодерну викликає децентралізацію соціальних і культурних

зв'язків, що знаходить свій прояв і у правовій сфері у вигляді нормативної терпимості до ненормативності. Зазначені фактори постають і як системотворчі конструкти, і як аксіологічні чинники, які формують постмодерну свідомість. Окрім того, при всій своїй неоднозначності вони позиціонуються як ключові інтеграційні установки глобалізації, небезпідставно стаючи об'єктом критики з боку співтовариств, що мають сталі погляди і традиційні соціокультурні установки. Тому виникає кілька внутрішніх суперечностей, які супроводжують процес формування постмодерної правосвідомості:

- втрата людиною ціннісно-смислових життєвих орієнтирів за одночасного зростання ролі індивідуалістичних установок;
- нівелювання в глобальній практиці повсякденних відносин традиційних норм і цінностей, вироблених у рамках локальних культур;
- розпад синкретичного світосприйняття на безліч фрагментів, слабо структурованих між собою;
- скептицизм щодо людини як суб'єкта цілорациональної діяльності та пізнання, і, як наслідок, – заперечення модерного антропоцентризму й гуманізму;
- розчарування в раціоналізмі, а також у розроблених на його основі ідеалах і цінностях сцієнтизму [2].

Разом із тим, західні вчені прагнуть підходити до питання правосвідомості з логіко-семантичної позиції, згідно з якою право повинно відповідати принципам матеріальної адекватності і формальної несуперечливості, та з прагматичної позиції, на підставі якої вчені оцінюють правосвідомість як те, що розуміють люди під поняттям «право». Так, М. Хертоу стверджує, що сприйняття людиною права, з одного боку, нерозривно пов'язане з розумінням права як явища, а з іншого – розуміння сутності права не може розглядатися окремо від позитивних норм офіційного права [5], а також діючої системи суспільних відносин.

У постмодерну епоху інтенсифікуються процеси становлення єдиного уніфікованого економічного і соціального простору, через що актуалізується питання формування глобальної правосвідомості на підставі універсальних норм поведінки людини та державної політики. Вони супроводжуються політичними змінами в традиціоналістських суспільствах у ставленні до прав людини, адже глобальний дискурс вимагає рівності позицій з огляду на рівень суспільного розвитку. Звідси ключовим критерієм приналежності країни до провідних держав світу стають не еко-

номічні показники, а наявність соціального капіталу та ліберальних правовідносин.

Нові соціокультурні реалії несуть екзистенційну невизначеність і ризику. Зростає обізнаність про те, що нові культурні реалії перестають бути однозначно «хорошими» або «ворожими»; вони амбівалентні, оскільки несуть у собі не тільки очевидні блага, але й часом приховані небезпеки і навпаки [6, с. 14].

Плюралістичність сучасного світу виключає можливість існування в замкнених правових культурах та свідомості. Відбуваються процеси правової акультурації, тобто взаємодії між правовими культурами на рівні законодавства, судової практики, юридичної освіти та науки.

Правовий плюралізм – це співіснування в єдиному обмеженому просторі, як юридичного права, так і різних соціальних спільностей, а також права однієї соціальної спільності з іншими спільносними правопорядками. Відповідне визначення характеризує правовий плюралізм по «вертикалі» та по «горизанталі», а саме: співіснування юридичного права та спільносного права, а також співіснування різних спільносних правопорядків. Такий поділ є умовним, науково обґрунтованим. У правовій реальності «вертикаль» і «горизонталь» правового плюралізму утворюють єдину правову конструкцію.

Кожна соціальна спільнота через власне мікросередовище, свою соціальну автономність формує власні звичаї, традиції, а отже і свою культуру та свідомість. Найбільш стабільною формою соціокультурного життя людей є етнічна спільність. Але всі основні риси права найбільш явно виявляються в етнічних спільнотах. При цьому та чи інша етнічна спільність має в результаті історично сформованих уявлень про світ традицій, своє право (спільностне право), що відповідає правовій свідомості членів цієї спільноти і необхідне для їх існування в певних умовах, які становлять

як зовнішні чинники (кліматичні, географічні, біологічні), так і соціально-економічні (рівень розвиненості економіки, демографічний стан, рівень освіти).

Сьогодні правовий плюралізм проявляється в тому, що кожне суспільство у мужах держави в результаті міграційних процесів або формування територіальних автономій, де «консервується» певна культура, живуть різні етнічні спільності, національні меншини, корінні нечисленні народи. Кожна з цих етнічних спільностей має власну культуру, відмінну від культури інших спільностей. Основною характеристикою етносу також є його свідомість (колективна свідомість, що дає відчуття ідентичності) і стереотип поведінки, що визначає відносини усередині спільності і зв'язок між індивідом і спільністю загалом [7].

Висновок. Глобальна правосвідомість прагне до деформалізації, адже, з одного боку, всі аксіологічні константи глобального права у вигляді свободи, справедливості, рівності, прав людини є особистісно-центрованими, а з іншого, – глобальна модель права накладається на системи суспільних відносин суспільств, які знаходяться на різних стадіях розвитку, що викликає трансформації права, правових відносин і правосвідомості. У зв'язку з цим, найбільш коректним розумінням правосвідомості у її співвідношенні зі змістом поняття «глобалізація» буде таке, яке правову свідомість інтерпретує як одну із форм існування права поряд із правовою нормою та правовими відносинами. Таке розуміння, будучи найзагальнішим і найабстрактнішим, з різноманіття даних вибирає лише моменти, що підпадають під категорію всезагального, а тому відповідає як західній індивідуалістській системі відносин, так і усім трансформаціям, якої зазнають право і правосвідомість у традиціоналістських суспільствах, а тому відповідає полісоціокультурному феномену глобалізації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Яковюк І. В. Правові основи європейської інтеграції та її вплив на державно-правовий розвиток України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2014. 474 с.
2. Орденів С. С. Глобалізаційні трансформації правової свідомості суспільства: соціально-філософський аспект. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/14434>.
3. Орденів С. С. Філософська експлікація поняття постмодерної правосвідомості суспільства. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2016. № 2 (24). С. 86–90. URL: https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/26506/1/%d0%9e%d1%80%d0%b4%d0%b5%d0%bd%d0%be%d0%b2_24.pdf.
4. Бодрийяр Ж. Симулякри і симуляції. Київ. Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.
5. Hertogh M. A «European» Conception of Legal Consciousness: Rediscovering Eugen Ehrlich. *Journal of Law and Society*. 2004. Vol. 31. № 4. P. 457–481. URL: <https://www.jstor.org/stable/1410651>.
6. Danilyan O., Dzoban A. Existence-network dimension of information security in modern society. *Схід. – (Аналітично-інформаційний журнал)*. 2021. Т. 1 (1). С. 11–17.
7. Завальнюк А. Правовий плюралізм як прояв правової антропологізації. *Юридичний вісник*. 2012. № 4. С. 135–140. URL: <http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/322/303>

УДК 342.0.03

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.23>

Шестак Лілія Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного та приватного права

Національного університету «Чернігівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0003-4958-0838

Федоренко Дарья Віталіївна,

здобувачка вищої освіти юридичного факультету

Національного університету «Чернігівська політехніка»

ORCID ID: 0009-0000-4063-6503

ПРОБЛЕМАТИКА МЕДІАЦІЇ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

PROBLEMS OF MEDIATION IN THE ADMINISTRATIVE PROCESS

У науковій статті досліджено питання проблематики застосування медіації як способу позасудового вирішення спору в адміністративному процесі України та визначено головну проблему – обмеження застосування медіації в більшості адміністративних проваджень, яка має місце через особливий склад учасників процесу, одним з яких виступає суб'єкт, наділений владними повноваженнями.

На попередніх етапах розвитку адміністративного судочинства застосування медіації не передбачалося як засіб вирішення спорів. Проте практика останніх років свідчить про певний прогрес у цьому напрямку, хоча значні обмеження все ще існують. Наголошено на тому, що головною проблемою застосування медіації в адміністративному процесі є існування обмеження щодо можливості її застосування в більшості адміністративних проваджень, що розглядаються в порядку адміністративного судочинства. У статті проаналізовано причини, наявність яких негативно позначається на розвитку медіації в судовому адміністративному процесі та визначені окремі шляхи вирішення зазначеної проблеми.

Попри всю складність упровадження медіації в судовий адміністративний процес, в окремих категоріях справ вона може бути застосована, що дозволить зробити процедуру розгляду і вирішення справи більш дешевою для учасників та менш тривалою у часі, а й суттєво розвантажить судову систему. Але успішне запровадження медіації можливе на умовах внесення змін до законодавства, які б визначали категорії справ, що можуть розглядатися із застосуванням цієї процедури, належної підготовки суддів-медіаторів, інформування сторін по справах, які потенційно можуть розглядатися із застосуванням медіації про таку можливість та про наслідки розгляду справ із застосуванням медіації.

Для поширення використання медіації в адміністративному судочинстві доречно запроваджувати пілотні проекти. Зокрема, такі проекти можуть бути впроваджені в справах, пов'язаних з податковими питаннями, а також у справах за участю місцевих органів самоврядування. Це дозволить здобути досвід і розробити ефективну практику медіації, яка в подальшому може бути розширена на всю територію України.

Ключові слова: *судовий процес, адміністративне судочинство, спори, медіація, альтернатива, публічність, держава, регулювання.*

The scientific article examines the issues of using mediation as a method of out-of-court dispute resolution in the administrative process of Ukraine and identifies the main problem – the limitation of the use of mediation in most administrative proceedings, which occurs due to the special composition of the participants in the process, one of whom is an entity endowed with powerful powers .

At the previous stages of the development of administrative proceedings, the use of mediation was not envisaged as a means of resolving disputes. However, the practice of recent years shows some progress in this direction, although significant limitations still exist. It is emphasized that the main problem of the application of mediation in the administrative process is the existence of a limitation regarding the possibility of its application in the majority of administrative proceedings considered in the order of administrative proceedings. The article analyzes the reasons, the presence of which has a negative effect on the development of mediation in the judicial administrative process, and certain ways of solving the specified problem are determined.

Despite all the complexity of introducing mediation into the judicial administrative process, it can be applied in certain categories of cases, which will make the procedure for consideration and resolution of the case cheaper for the participants and less time-consuming, and will significantly relieve the judicial system. But the successful introduction of mediation is possible under the conditions of making changes to the legislation that would determine the categories of cases that can be considered using this procedure, proper training of mediator judges, informing the parties in cases that can potentially be considered using mediation about this possibility and about the consequences consideration of cases using mediation.

To spread the use of mediation in administrative proceedings, it is appropriate to introduce pilot projects. In particular, such projects can be implemented in cases related to tax issues, as well as in cases involving local self-government bodies. This will make it possible to gain experience and develop an effective practice of mediation, which can be expanded to the entire territory of Ukraine in the future.

Key words: *litigation, administrative justice, disputes, mediation, alternative, publicity, state, regulation.*

Медіація набуває все більшого поширення в сфері вирішення конфліктів, зокрема й у тих, що вирішуються у порядку адміністративних проваджень. Проте застосування процедури медіації в сфері адміністративних спорів є надзвичайно складним завданням. Це впливає з особливостей, які є характерними для таких конфліктів, а також з особливого правового статусу суб'єктів адміністративних правовідносин. Саме через це деякі українські дослідники вказують на обмежену можливість використання медіації в таких справах, оскільки однією зі сторін завжди є публічний орган адміністрації. Однак досягнення компромісу між публічними органами адміністрації та громадянами є важливим пріоритетом для держави та органів місцевого самоврядування.

У сучасному світі надзвичайно актуальною стала тема використання альтернативних методів вирішення спорів, оскільки традиційний судовий процес, який застосовується для захисту прав осіб, часто викликає численні труднощі. Ці проблеми можуть включати надмірну тривалість процедур, які можуть включати не тільки розгляд у суді першої інстанції, але і подальші апеляційні та касаційні інстанції, а також складний процес примусового виконання рішення суду. Більше того, на жаль, не всі судові рішення виконуються, що суттєво підриває довіру до судових органів в цілому та до окремих суддів зокрема. Нерідко судові процедури не призводять до бажаного результату, і позивач може залишитися незадоволеним навіть після проходження всіх етапів судового процесу. Саме тому альтернативні методи вирішення спорів, зокрема медіація, стають дедалі популярнішими та широко використовуються в усьому світі.

Досвід європейських країн підтверджує підвищену ефективність вирішення спорів завдяки впровадженню медіації. Проте для українського суспільства медіація є новим явищем, оскільки Закон України «Про медіацію» був прийнятий відносно нещодавно [1]. Проте можливість та доцільність застосування медіації виходить з положень підписаною Україною угоди про асоціацію з Європейським Союзом, відповідно до положень якої «забезпечення верховенства права та кращого доступу до правосуддя має включати доступ як до судових, так і до позасудових способів вирішення спорів» [2].

Проте упровадження медіації для вирішення адміністративних спорів потребує особливого

підходу, оскільки ця категорія справ має свою унікальну специфіку. Зазвичай однією зі сторін в таких спорах є суб'єкт публічної адміністрації, і суперечка полягає в незаконному рішенні, дії або бездіяльності цього суб'єкта, що є типовою основою для адміністративних справ [3, с. 35]. Проте важливо враховувати, що компетенції цього суб'єкта суттєво відрізняються від правомочностей приватних осіб. Адже відповідно до положень ч. 2 ст. 19 Конституції України [4] органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Це означає, що названі суб'єкти об'єктивно не можуть пропонувати застосування медіації іншій стороні у спорі, але можуть прийняти пропозицію про вирішення справи шляхом її використання.

З досвіду країн Європи видно, що медіація успішно використовується для вирішення адміністративних спорів. Наприклад, у сусідній з Україною Польщі медіацію в адміністративних справах забезпечує суддя або інший працівник суду який пройшов відповідну підготовку або навіть цілий структурний підрозділ суду, що спеціалізується саме на медіаційному вирішенні адміністративних спорів [5, с. 46]. Проте є важливо розуміти, що європейські моделі медіації не можуть бути просто перенесені в Україну і використані без змін, оскільки вони служать лише загальним концептуальним орієнтиром для поліпшення позасудової практики вирішення адміністративних конфліктів у нашій країні.

Альтернативні методи вирішення адміністративних спорів є загальнопоширеними в таких країнах, як Великобританія, Ірландія, Німеччина, Франція, Нідерланди та Норвегія. Наприклад, медіація може бути корисною для розв'язання спорів, які стосуються стягнення податкового боргу, питань пов'язаних із публічною службою, оскарження рішень органів місцевого самоврядування, тарифів та передачі комунальної власності, надання земельних ділянок, отримання публічної інформації та інших. Проте для успішного впровадження медіації в адміністративному судочинстві України необхідно розробити сталу практику та чітко визначити діапазон повноважень суб'єктів владних повноважень. Закон України «Про адміністративну процедуру» та норми Кодексу адмі-

ністративного судочинства України, зокрема статті 122, 47, 180 та 181, мають важливе значення для цього процесу [6].

Однак, попри існуючу законодавчу базу, застосування медіації в адміністративному судочинстві в Україні є нечастим. Це обумовлено декількома факторами, які гальмують розповсюдження медіації в цій сфері.

По-перше, відсутність відповідних повноважень у суб'єктів публічної влади є серйозним перешкоджанням для впровадження медіації. Саме ця сторона конфлікту має приймати рішення щодо участі в медіації, і недостатнє законодавче регулювання цього питання створює обмеження. Тому доречно передбачити на рівні КАСУ право ініціювати застосування медіації будь-якою із сторін спору або судом (суддею).

По-друге, існують ризики настання відповідальності для суб'єктів владних повноважень у разі укладання медіаційної угоди. Це може бути пов'язане з можливістю порушення норм законодавства або виходу за межі компетенції суб'єкта владних повноважень. Такі ризики створюють небажання з боку органів влади вступати в медіаційний процес. Тому доречно визначити на рівні КАСУ орієнтовний перелік спорів, в яких може бути застосована медіація.

По-третє, інститут медіації є відносно новим явищем в адміністративному судочинстві та загалом в українському судочинстві. Це означає, що його розповсюдження потребує часу для ознайомлення та прийняття нового підходу [7]. Власне на сьогодні в Україні не забезпечується на належному рівні підготовка суддів-медіаторів, тобто наразі дуже обмежено коло осіб може реалізувати дану процедуру. Відсутнє й належне нормативне регулювання процесу медіації, наявний Закон України «Про медіацію» не враховує специфіки розгляду окремих категорій адміністративних справ [1]. Доречно також зазначити, на наразі в законодавстві України не визначено, який вид медіації застосовується в Україні: судова, присудова чи позасудова. Але саме залежно від цього можна говорити про місце розгляду справи по суті та про повноваження медіатора.

По-четверте, виходячи з того, що Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [8] забороняє суддям займатися іншою оплачуваною діяльністю (виконувати іншу оплачувану роботу), крім викладацької, наукової та творчої у вільний від роботи час, то виникає питання про те, чи виконання суддею обов'язків медіатора не суперечить положенням названого Закону України. На наш погляд, оскільки медіація направлена на вирішення адмі-

ністративного спору, позов про врегулювання якого подавався до відповідного адміністративного суду, то невідповідності немає. Крім того, суддя виконує обов'язки медіатора у свій робочий час, при цьому він не отримує додаткового прибутку (доходу). У процесі вирішення спору шляхом застосування медіації суддя «розвантажує» судову систему, вживає заходів щодо вирішення спору по суті та примирення сторін.

По-п'яте, розвиток медіації стримує й недостатня поінформованість про саму процедуру, умови її реалізації та наслідки для осіб, які бажають вирішення спору в такий спосіб. Додатково виникає питання стосовно виконання рішень, які були прийняті сторонами в процесі медіації. Ці рішення набирають форми цивільно-правової угоди, і у випадку їх невиконання передбачають застосування засобів захисту цивільних прав. Державний механізм втручається тільки у випадку, коли інші засоби були безуспішні.

Цей аспект має позитивну сторону через зменшення фінансового тягаря, але має й свої негативні аспекти через відсутність стандартів впливу на учасників та гарантій реалізації відповідних рішень [9, с. 33]. Доречно відзначити, що у випадку вирішення справи шляхом застосування процедури медіації, у відповідній угоді має бути вирішено й питання про розподіл відповідальності між сторонами.

По-шосте, наразі не вирішено питання про те, чи можуть сторони обрати медіатора самостійно, чи потрібно використовувати послуги судді-медіатора, якому надійшла справа відповідно до розподілу справ. Наразі на законодавчому рівні питання про статус медіатора вирішується, на наш погляд, досить поверхово. Так, відповідно до Закону України «Про медіацію» «медіатором може бути фізична особа, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном, має цивільну дієздатність і не має судимостей, пройшла базову підготовку медіаторів, яка здійснюється за програмою тривалістю не менше 90 годин навчання, зокрема, не менше 45 годин практичного навчання та включає теоретичну підготовку та відпрацювання практичних навичок, а також закріплює основні права й обов'язки всіх учасників медіації» [1]. На наш погляд, такі вимоги до медіатора є досить простими, не передбачають тривалої підготовки, наявності спеціальної юридичної освіти, практики роботи в юридичних структурах тощо, що ускладнює вибір медіатора як високопрофесійного фахівця. Між тим, це питання також є досить важливим, адже від того, на скільки сторони довіряють судді як медіатору залежить і їх

бажання (чи небажання) вирішувати спір шляхом використання цієї процедури та належне прийняття її результатів.

По-сьоме, однією з причин, які стримують розвиток медіації в адміністративному процесі, на наш погляд, є високий рівень корупційних ризиків, які можуть проявлятися як «домовленості» між посадовою особою та приватним суб'єктом, який виступає в якості скаржника. Тому доцільно вжити заходів для їх попередження, зокрема, шляхом встановлення відповідальності за зловживання своїми правами чи перевищення службових повноважень посадовою особою у процесі вирішення адміністративного спору за її участю шляхом медіації.

По-восьме, медіацію, на наш погляд, суттєво стримує й невисокий рівень співробітництва медіаторів з України із фахівцями-медіаторами з інших країн. Можливо, припинення військових дій на території нашої держави стане поштовхом для більш активного співробітництва у цій сфері.

Ще одним фактором, який стримує, на нашу думку, розвиток медіації, є неналежна підтримка медіації з боку держави. Вважаємо, що саме держава має бути зацікавлена в розвитку цього напрямку позасудового врегулювання адміністративних спорів. Наразі ж в Україні державою не створено структур, які б займалися підготовкою медіаторів, вивчали та узагальнювали світовий досвід застосування медіації, розробляли програми з підготовки медіаторів та слідували за їх виконанням; у вищих юридичних закладах освіти відсутні спеціалізовані навчальні курси (дисципліни), а проблеми медіації вивчаються поверхово або не вивчаються взагалі. Між тим, дослідження переваг і недоліків медіації ще на стадії підготовки юристів-фахівців є одним із способів популяризації цього способу позасудового врегулювання спорів між учасниками судового процесу.

Є й інші фактори, які перешкоджають розвитку медіації в Україні.

Доцільно зазначити, що вирішення адміністративної справи через медіацію має і свої процесуальні особливості. Адже в таких випадках суддя-медіатор не досліджує докази, не забезпечує їх зберігання чи долучення до матеріалів справи тощо. Ці фактори також певною мірою стримують учасників адміністративного процесу від застосування медіації, адже кожна із сторін вважає, що закон на її боці, на підтвердження чого сторони мають певну доказову базу. Тому невикористання відповідних доказів неупередженим медіатором може ставити під сумнів законність та обґрунтованість рішення по справі, прийнятого з використанням процедури медіації.

Таким чином, попри низку переваг, які має позасудове врегулювання спору шляхом застосування медіації, зокрема, менша тривалість у часі, ніж застосування судової процедури вирішення конфлікту, значно менша вартість, ніж оплата судових витрат, неупередженість судді-медіатора, який не представляє жодну із сторін спору, конфіденційність та інші переваги, використання медіації в адміністративних спорах є непоширеною.

Разом з тим, не варто розглядати медіацію як панацею. Адже не всі категорії адміністративних спорів можуть вирішуватися з її використанням. Крім того, Конституція гарантує кожному право на захист своїх прав та інтересів саме в судовому порядку.

На наше переконання, для ефективного впровадження системи медіації в адміністративному судочинстві рекомендується використовувати поетапний підхід. Перший етап передбачає обов'язкову участь медіатора в судовому процесі, що створює альтернативу на стадії досудового розгляду. Другий етап полягає в тому, що при позитивному досвіді вирішення справ за участю медіатора можна перейти до системи, орієнтованої на медіацію, де суддя виступає спостерігачем. Відповідно, на третьому етапі передбачається остаточний перехід до системи, де учасники мають можливість добровільно вибирати між медіацією та судовим розглядом. У разі позитивних результатів застосування медіації статус медіатора підвищиться, і він стане рівноправним учасником у вирішенні конфлікту в адміністративному процесі [10, с. 145].

Під час впровадження цих етапів слід чітко визначити процедури для учасників медіації, включаючи експертів. Загальні вимоги до судового експерта визначені в законі України «Про судову експертизу» [11], і вони не передбачають його участі в альтернативному вирішенні спорів. Проте, якщо розглядати медіацію як можливість проведення експертного дослідження, то цей процес може бути прийнятим, оскільки законодавство не забороняє його. Запровадження медіації обов'язково вплине на роботу експерта і породить питання щодо його ролі в процесі альтернативного вирішення конфлікту, що також потребує уточнень.

Таким чином, законодавство України, включаючи Закон України «Про медіацію» та Кодекс адміністративного судочинства, створює необхідну правову базу для використання медіації в адміністративних справах. Однак основною перешкодою залишається низька поінформованість сторін про недоліки й переваги медіації, її

юридичні наслідки для сторін та інших учасників процесу, а також небажання владних органів використовувати цей інструмент.

Медіація може бути потенційним рішенням для публічно-правових конфліктів, але для її успішного впровадження необхідно встановити чітку практику та розмежувати повноваження між відповідними суб'єктами. Для поширення використання

медіації в адміністративному судочинстві рекомендується запроваджувати пілотні проекти. Зокрема, такі проекти можуть бути впроваджені в справах, пов'язаних з податковими питаннями, а також у справах з участю місцевих органів самоврядування. Це дозволить здобути досвід і розробити ефективну практику медіації, яка в подальшому може бути розширена на всю територію України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. Ст. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення 25.11.2023).
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони в ред. від 25.10.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 23.11.2023).
3. Супрун Г. Зарубіжний досвід підготовки медіаторів та можливості його застосування в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 34–37.
4. Конституція України від 28.08.1996, в ред. Закону України від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 25.11.2023).
5. Боженко Н.В. Впровадження медіації в адміністративних судах України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 45–48.
6. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 25.11.2023).
7. Медіація в державах Європейського Союзу. Інформаційне агентство «Українське право». 2016. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_union_law/mediatsiya-v-derzhavakh-evropeyskogo-soyuzu
8. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2.06.2016 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, № 31, ст. 545. В ред. Закону України від 19.10.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 25.11.2023).
9. Мазаракі Н. А. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні: дис. ... докт.юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2019. 470 с.
10. Шинкар Т.І. Альтернативні способи вирішення юридичних конфліктів (спорів) в адміністративному судочинстві. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права*. 36. наук. праць з юридичних наук. 2017. Вип. 16. С. 144–148.
11. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1994, № 28, ст. 232. В ред. Закону України від 01.01.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 25.11.2023).

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.24>

Шпомер Алла Іванівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного та приватного права
Національного університету «Чернігівська політехніка»
ORCID ID: 0000-0003-0792-5797

Антоненко Вікторія Сергіївна,

здобувач вищої освіти IV-курсу юридичного факультету
Національного університету «Чернігівська політехніка»
ORCID ID: 0009-0005-8530-8323

СПОСОБИ ПРОТИДІЇ ЗЛОВЖИВАННЮ ПРАВАМИ В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

METHODS OF PREVENTING RIGHTS ABUSE IN THE ECONOMIC PROCESS

У статті визначено, що правова категорія «зловживання процесуальними правами» не є новою в господарському процесі, але час від часу стає об'єктом дискусії науковців. Зазначається, що це пов'язано з відсутністю консенсусного розуміння та визначення цього поняття в літературі та судовій практиці. Проблема порушення та зловживання процесуальними правами залишається актуальною та законодавчо належним чином не врегульованою. У дослідженні наголошується на актуальності вивчення механізмів протидії зловживанням процесуальними правами не лише в господарському судочинстві, оскільки воно порушує конституційні права громадян та юридичних осіб на судовий захист.

Зазначається, що зловживання процесуальними правами визначається як умисні дії учасників судового процесу, що полягають в навмисному спотворенні або використанні не за призначенням процесуальних прав, що впливає на процес та перешкоджає його меті. Доведення справжніх обставин справи, внаслідок таких зловживань, потребує більше часу та коштів. Зроблено висновок, що одним із напрямків розвитку інституту зловживання процесуальними правами може стати створення чітких пропозицій, які дозволять попередити появу нових форм недобросовісної поведінки учасників процесу та підвищити ефективність процесуальної форми вирішення спорів, що буде запобіжником несприятливих наслідків для сторін та загрози їх процесуальної рівності.

У статті розглянуто базове визначення поняття «зловживання процесуальними правами». Досліджено встановлені права та зобов'язання учасників господарського процесу. Відповідно до законодавства визначено, які дії суд може вважати зловживанням процесуальними правами. Розглянуто питання заходів, які суд зобов'язаний взяти для запобігання зловживанням процесуальними правами. Особлива увага у дослідженні приділена принципу «естопель». Зроблено висновки щодо ефективності цього принципу в протидії зловживанням правами у господарському судочинстві, а також важливості закріплення його на законодавчому рівні.

Ключові слова: зловживання процесуальними правами, недобросовісна поведінка, судовий процес, порушення, принцип естопель, протиправні дії.

The article defines that the legal category «abuse of procedural rights» is not new in the economic process, but from time to time it becomes an object of discussion among scientists. It is noted that this is due to the lack of a consensus understanding and definition of this concept in the literature and judicial practice. The problem of violations and abuses of procedural rights remains relevant and not properly regulated by law. The study emphasizes the relevance of studying the mechanisms of countering the abuse of procedural rights not only in economic litigation, as it violates the constitutional rights of citizens and legal entities to judicial protection.

It is noted that the abuse of procedural rights is defined as the intentional actions of the participants in the legal process, which consist in the intentional distortion or use of procedural rights for the wrong purpose, which affects the process and hinders its purpose. Proving the true circumstances of the case, as a result of such abuses, requires more time and money. It was concluded that one of the directions for the development of the institute of abuse of procedural rights can be the creation of clear proposals that will prevent the emergence of new forms of unscrupulous behavior among process participants and increase the effectiveness of the procedural form of dispute resolution, which will be a safeguard against adverse consequences for the parties and threats to their procedural equality. The article considers the basic definition of the concept of «abuse of procedural rights». The established rights and obligations of participants in the economic process have been studied.

In accordance with the legislation, it is determined what actions the court can consider an abuse of procedural rights. The issue of measures that the court is obliged to take to prevent the abuse of procedural rights is considered. Special attention in the research is paid to the principle of «estoppel». Conclusions have been made regarding the effectiveness of this principle in combating the abuse of rights in economic proceedings, as well as the importance of its consolidation at the legislative level.

Key words: abuse of procedural rights, unscrupulous behavior, trial, violation, principle of estoppel, illegal actions.

Господарським процесуальним законодавством визначаються різні протиправні дії учасників процесу здійснення правосуддя в державі, з метою затягування розгляду конкретної справи. Вони виступають проти правового захисту порушених прав та законних інтересів інших осіб, які беруть участь у справі. Ці протиправні дії призводять до додаткових витрат часу та коштів на встановлення реальних обставин справи. У зв'язку з цим, одним із актуальних питань господарсько-процесуального права може стати розробка окремих пропозицій, які дозволять ефективно протидіяти появі нових засобів недобросовісної поведінки учасників процесу та підвищать ефективність процесуальної форми розгляду спорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про інтерес до цієї теми в професійних і наукових колах. Розуміння та вдосконалення механізмів і стратегій запобігання зловживанням процесуальними правами в господарському процесі є метою нових досліджень і публікацій. Габрись О. М., Бутирська І. [9], Похиленко І. С. [5], Степанова Т. В. [12], Резнікова В. В. [11], Катричта А. В., Загородня Н. В. та інші, досліджують цю тему у окремих аспектах.

Головною метою даного дослідження є визначення поняття зловживання процесуальними правами, методів боротьби з такими зловживаннями та напрямків розвитку законодавства, щоб забезпечити процес від протиправних дій окремих його учасників. Для досягнення мети необхідно: визначити сутність поняття «зловживання процесуальними правами», проаналізувати дії, які суд може визначити як зловживання процесуальними правами, та виокремити заходи, які можуть бути застосовані для уникнення зловживання правами, а також запропонувати власне бачення вирішення даної проблеми.

Учасники судового процесу зобов'язані діяти добросовісно, реалізуючи свої права під час судового розгляду, оскільки така поведінка забезпечує швидкий та неупереджений розгляд справи судом. Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГПК) визнає зловживання процесуальними правами дії, що суперечать завданню господарського судочинства. Чинне господарське процесуальне законодавство не містить визначення поняття «зловживання процесуальними правами» [1]. Проблема зловживання процесуальними правами є однією з найгостріших в господарському судочинстві на сьогодні. Питанню зловживання процесуальними правами приверталась увага, Інформаційному листі ВГСУ від 15.03.2010 № 01-08/140 «Про деякі питання запо-

бігання зловживанню процесуальними правами у господарському судочинстві» [2], Постанові Пленуму ВГСУ від 17.05.2011 № 7 «Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України» [3] в Постанові Пленуму ВГСУ від 26.12.2011 № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» [4].

Частина 2 статті 42 ГПК закріплює зобов'язання учасників господарського процесу, зокрема: 1) виявляти повагу до суду та інших учасників судового процесу; 2) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; 3) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; 4) бути присутніми в судовому засіданні за викликом, якщо суд визнає їх присутність; 5) надавати всі наявні докази у спосіб і у строки, встановлені законом або судом, не приховувати доказів; 6) давати суду ґрунтовні та достовірні пояснення з питань, які розглядаються судом, а також учасниками судового засідання; 7) вчиняти процесуальні дії у строки, встановлені законом або судом, тощо [1].

Ці правила служать загальним застереженням щодо добросовісного здійснення процесуальних прав. Так, зловживання має місце, коли особа в судовому процесі використовує видиме, формальне використання своїх прав для досягнення неетичної мети, затягування процесу або обмеження процесуальних прав інших учасників судового процесу.

Зловживання процесуальними правами вважається як дії та/або бездіяльність учасників судового процесу, спрямовані на використання своїх процесуальних прав не за призначенням, що може завдати шкоди інтересам інших учасників судового процесу та суперечить принципам і завданням господарського судочинства [5].

Законодавство містить неповний перелік дій, які суддя може вважати зловживанням процесуальними правами (ч. 2 ст. 43 ГПК): подання скарги на рішення суду, яка не підлягає оскарженню, та є недійсною або втратила чинність; за відсутності додаткових підстав або за новими обставинами подання заяви про вирішення питання, яке раніше вирішувалося судом; подання завідомо безпідставного відводу чи застосування інших подібних заходів, спрямованих на перешкоджання або затримку розгляду справи чи виконання рішення суду; подання багатьох позовів проти одного й того самого відповідача (відповідачів) на ту саму тему та на тих самих підставах,

або подання кількох позовів на аналогічну тему та на подібних підставах, або вчинення іншої поведінки з наміром маніпулювати автоматичним розподілом справ між суддями; подання позову за відсутності предмета спору або розбіжностей, які мають явно штучний характер; безпідставне або штучне об'єднання позовів з метою перенесення підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з подібною метою; узгодження умов примирення, спрямованих на підриг інтересів третіх осіб; навмисне неповідомлення інших осіб, які мають брати участь у справі [1]. Таким чином, законодавець пропонує перелік дій, які суд може вважати зловживанням процесуальними правами, враховуючи при цьому особливі обставини справи.

До інших поширених випадків зловживання процесуальними правами належать: подання неодноразових скарг на різні судові рішення, але у межах однієї справи; подання скарг, зміст яких вочевидь не відповідає вимогам процесуального законодавства; подання скарги без оплати судового збору; подання скарги з суттєвим порушенням встановленого строку; подання скарг, які містять образливі вирази, ненормативну лексику; невиконання вимог суду [6].

Так, Ухвалою КГС Верховного Суду від 25.04.2019 у справі № 903/380/18 суд визначив як співвідносяться право особи на справедливий судовий розгляд і принцип *res judicata*. Зазначив, що звернення із зустрічною позовною заявою зі значним пропуском строку та звернення із завідомо безпідставними апеляційними скаргами, які містять численні недоліки, суд апеляційної інстанції правомірно визнав зловживанням процесуальними правами, що спрямоване на свідоме, невиправдане затягування судового процесу [7].

Суд зобов'язаний вжити заходів до учасників судового процесу для недопущення зловживань процесуальними правами. У разі порушення учасником судового процесу його процесуальних прав суд має застосувати до нього засоби правового захисту. Так, Ухвалою КГС Верховного Суду від 06.05.2020 у справі № 920/367/17, яка полягає в тому, що АТ «ІНГ Банк Україна» звернулось до суду із заявою про визнання зловживанням процесуальними правами дій АТ «Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання» щодо умисного подання апеляційних та касаційних скарг з процесуальними дефектами, які спрямовані на затягування розгляду справи по суті, суд стягнув із скаржника штраф 10 510 грн та залишив касаційну скаргу без розгляду [8].

Заслуговує на увагу думка І. Бутирської, яка зазначає, що одним із видів зловживань є супе-

речлива поведінка сторін у процесі. Принцип заборони такої поведінки має назву естопель [9]. Естопель – правовий принцип у міжнародному праві, згідно з яким сторона в силу деяких обставин втрачає право посилатися на будь-які підстави для визнання договору недійсним. Термін запозичений з англійського права, де він означає категоричне заперечення такої поведінки сторони в процесі, якою вона перекреслює те, що попередньо було нею визнано [10].

Процесуальний естопель передбачений для непослідовної поведінки у процесі. Застосування принципу естопель у господарському судочинстві може стати ефективним інструментом протидії зловживанням процесуальними правами та забезпечення збереження обґрунтованих очікувань добросовісних учасників господарських процесуальних правовідносин. Проте на законодавчому рівні естопель (заборона відмовитися від попередніх процесуальних дій), на думку І. Бутирської має бути визначений у ГПК України [9].

На думку В. В. Резнікової, принцип «естопель» (заборона суперечливої поведінки) означає категоричне заперечення такої поведінки сторони в процесі, якою вона перекреслює те, що попередньо було нею визнано в цьому та/або іншому судовому процесі. За своєю природою – це прояв загального принципу недопустимості зловживання правом [11, с. 129].

На перший погляд, процесуальний естопель можна застосувати лише тоді, коли спір надійшов на розгляд до апеляційної інстанції. Коли сторони звертаються з апеляційною скаргою, то вони часто змінюють свою правову позицію по справі, або взагалі відмовляються від неї. Незрозумілою є поведінка сторони по справі, яка відмовляється від раніше підписаної нею мирової угоди, чи відмовляється від доказів, що були доведені у суді першої інстанції, і з якими вона погоджувалась.

З таким твердженням не погоджується Т. В. Степанова, яка припускає, що принцип естопель може бути реалізований у судах першої інстанції при розгляді справи, так:

- якщо сторона підтвердила якимось чином дію договору, що не матиме права посилатися на неукладення цього договору;
- якщо при досудовому врегулюванні контрагент визнав позою повністю або частково (окремим листом (відповіддю на претензію) або актом звіту) а в ході розгляду даної справи в суді – змінив позицію, то така зміна не може бути прийнята судом;
- якщо відвід заявлено не одразу після того, як сторона дізналася про підстави для відводу, а, наприклад, безпосередньо перед оголошенням

рішення, то така заява не повинна братися до уваги судом;

– якщо після укладання мирової угоди одна з сторін звертається до суду для внесення змін (доповнень) до такої угоди, то такий позов не може бути розглянуто та задоволено судом [12, с. 10].

Отже, процесуальний естопель є ефективним заходом протидії зловживанню правами у господарському судочинстві у формі відмови від попередніх процесуальних дій. Який, на нашу думку, може мати місце і в суді першої інстанції, коли вчинені процесуальні дії у підготовчому провадженні оспорується чи не визнаються при розгляді справи по суті. Тобто такі процесуальні дії можуть мати суперечливий характер, що підпадають під дії, що визначаються естопелем.

Щоб уникнути зловживання процесуальними правами, суд може застосувати такі заходи процесуального примусу, як попередження (ст. 131, 132, 133 ГПК), штраф (ст. 131, 132, 135 ГПК), направлення окремої ухвали (ст. 246 ГПК), забезпечення судових витрат (ст. 125 ГПК), а також залишення без розгляду скарги, заяви, клопотання (ч. 3 ст. 43 ГПК), повернення скарги, заяви, клопотання (ч. 3 ст. 43 ГПК) [1]. Не можна стверджувати, що у великих масштабах, але суди почали застосовувати процесуальний примус до учасників господарського процесу, що зловживають процесуальними правами. Аналіз судової практики щодо застосування норм законодавства щодо запобігання зловживанням процесуальними правами свідчить, що найпоширенішим заходом судів є накладення штрафу на учасників судового процесу, а також повернення позову (Ухвала Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 17.09.2018 р. у справі № 623/3087/18 [13]).

Процес є змагальним, тому бажано, щоб інші учасники процесу перед суддею порушували питання про вжиття належних заходів протидії зловживанням. Якщо адвокат або прокурор стає свідком зловживання процесуальними правами, то вони мають звернутися до суду з відповідним проханням і заявою. Така законодавча конструкція спонукає сторони у справі звертати увагу суду на ситуацію зловживання процесуальними правами та надати суду аргументи та факти, що підтверджують слухність дій їхнього процесуального опонента щодо цього.

Висновки. 1. Таким чином, проблема зловживання учасниками процесу своїми процесуальними правами на сьогодні є особливо актуальною, оскільки непоодинокі випадки, коли особи, які беруть участь у справі, використовують свої процесуальні права для отримання необрун-

тованого судового рішення, затягування процесу чи в інших нечесних цілях, що суперечать справжньому призначенню процесу.

2. Законодавство вміщує не повний перелік дій, які суд може вважати зловживанням процесуальними правами, враховуючи при цьому особливі обставини справи. До інших поширених випадків зловживання процесуальними правами, про які йдеться в узагальненнях судової практики, належать: подання неодноразових скарг на різні судові рішення, але у межах однієї справи; подання скарг, зміст яких вочевидь не відповідає вимогам процесуального законодавства; подання скарги без оплати судового збору; подання скарги з суттєвим порушенням встановленого строку; подання скарг, які містять образливі вирази, ненормативну лексику; невиконання вимог суду.

3. Щоб уникнути процесуального правопорушення у вигляді процесуального зловживання правами, необхідно законодавчо закріпити саму ідею такого зловживання, а також визначити ефективний спосіб заборони такої діяльності. Перспективами подальших досліджень є дослідження механізмів боротьби із зловживанням процесуальними правами, що не закріплені на законодавчому рівні.

4. Процесуальний естопель є ефективним заходом протидії зловживанню правами у господарському судочинстві у формі відмови від попередніх процесуальних дій. Який, на нашу думку, може мати місце і в суді першої інстанції, коли вчинені процесуальні дії у підготовчому провадженні оспорується чи не визнаються при розгляді справи по суті. Тобто такі процесуальні дії можуть мати суперечливий характер, що підпадають під дії, що визначаються естопелем.

5. Суди почали застосовувати процесуальний примус до учасників господарського процесу, що зловживають процесуальними правами, як це і передбачено ч. 4 ст. 43 ГПК. Аналіз судової практики щодо застосування норм законодавства щодо запобігання зловживанням процесуальними правами свідчить, що найпоширенішим заходом, що застосовують суди є накладення штрафу на учасників судового процесу, а також повернення позову.

6. Вважається, що суди мають частіше використовувати санкції щодо учасників господарського процесу, які зловживають процесуальними правами, дивлячись на узагальнення судової практики. Хоча суди і без того мають належні підстави для попередження таких зловживань учасниками господарського процесу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Господарський процесуальний кодекс України від 06. 11. 1991 року № 1798-ХІІ / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1991 № 6, ст. 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 13.11.2023).
2. Інформаційний лист ВГСУ від 15.03.2010 № 01-08/140 «Про деякі питання запобігання зловживанню процесуальними правами у господарському судочинстві». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_140600-10#Text (дата звернення: 13.11.2023).
3. Постанова Пленуму ВГСУ від 17.05.2011 № 7 «Про деякі питання практики застосування розділу ХІІ Господарського процесуального кодексу України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007600-11#Text> (дата звернення: 13.11.2023).
4. Постанова Пленуму ВГСУ від 26.12.2011 № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018600-11#Text> (дата звернення: 13.11.2023).
5. Похиленко І.С. Неприпустимість зловживання процесуальними правами в господарському та адміністративному процесах. *Актуальні проблеми захисту інформаційних прав особи в умовах технологічних викликів та цифрової реальності: мат. Міжнарод. наук.-практ. конф.* / за заг. ред. І.С. Гриценка, М.І. Смоковича. Київ, 2019. С. 54–57. URL: https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/40286/1/Похиленко_І.С_тези.pdf (дата звернення: 10.11.2023).
6. Кібенко О. Зловживання процесуальними правами в господарському процесі. *Семінар для суддів апеляційних та місцевих судів зловживання процесуальними і матеріальними правами: правові наслідки*, 2021, 35 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Kibenko_23_04_2021.pdf (дата звернення: 10.11.2023).
7. Ухвала КГС Верховного Суду від 25.04.2019 у справі № 903/380/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81434959> (дата звернення: 11.11.2023).
8. Ухвала КГС Верховного Суду від 06.05.2020 у справі № 920/367/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89084661> (дата звернення: 11.11.2023).
9. Бутирська І. Процесуальний естопель у господарському судочинстві. *Перші наукові читання пам'яті професора Пронської Грацієлли Василівни: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції* / за заг. ред.: В.В. Посидинок, С.Я. Вавженчука. Київ: Талком, 2021. С. 40–43. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3680/Butyrskaya_estopel.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 11.11.2023).
10. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. Т. 2. 784 с. URL: http://kul.kiev.ua/index.php?option=com_content&id=775&task=view&Itemid=99999999 (дата звернення: 12.11.2023).
11. Резнікова В.В. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві. *Зловживання правом: зб. ст.* / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2021. С. 122–150. URL: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=nufPT-sAAAAJ&citation_for_view=nufPT-sAAAAJ:nrtMV_XWKGEC (дата звернення: 12.11.2023).
12. Степанова Т.В. Ефективність застосування принципу естопель в судочинстві. Матеріали 74-ї звіт. наук. конф. Професорсько-викладацького складу і наук. працівників економіко-правового факультету ОНУ ім І.І. Мечнікова (м. Одеса, 27–29 лист. 2019 р.). Одеса: Фенікс, 2019. С. 9–11. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/26167/1/9-11.pdf> (дата звернення: 12.11.2023).
13. Ухвала Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 17.09.2018 р. у справі №623/3087/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/76497378> (дата звернення: 12.11.2023).

РОЗДІЛ 5 СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

5.1. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 353:796

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.25>

Бондарець Єлизавета Миколаївна,

аспірантка кафедри державного управління і місцевого самоврядування

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-0922-2000

ПРОЄКТНО-ОРІЄНТОВАНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

PROJECT-BASED MANAGEMENT AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS AT THE REGIONAL LEVEL

У статті обґрунтовується доцільність використання проєктно-орієнтованого підходу до управління розвитком фізичної культури і спорту на регіональному рівні, для чого висунуто гіпотезу, що підвищення ефективності та результативності сучасного публічного управління розвитком фізичної культури та спорту на регіональному рівні можливо на засадах імплементації до діяльності органів публічного управління методології управління проєктами, заснованої на стандартах ISO, PMBOK та P2M, з одночасним використанням концепції проєктно-орієнтованого управління (або управління на основі проєктів – Management by Project), яка передбачає здійснення публічноуправлінської діяльності з реалізації сукупності (портфелю) проєктів з послідовним (або паралельним) керівництвом ними у міру переходу від одного проєкту до іншого.

Удосконалено понятійно-категоріальний апарат предметної сфери дослідження, а саме: дістало подальшого розвитку тлумачення поняття «методологія управління проєктами розвитку фізичної культури та спорту», сформульовано авторські дефініції понять «проєктно-орієнтований підхід до управління у сфері фізичної культури та спорту», «проєкт розвитку фізичної культури та спорту на регіональному рівні», «програма розвитку фізичної культури та спорту на регіональному рівні», «портфель проєктів з розвитку фізичної культури та спорту на регіональному рівні», на базі чого обґрунтовано принципи успішної реалізації проєктно-орієнтованого підходу до управління розвитком фізичної культури й спорту на регіональному рівні, до яких, зокрема, віднесено забезпечення комплексного впорядкованого та програмованого переходу від ситуації «без проєкту» до бажаної ситуації; відповідність цілям стратегії регіонального розвитку, визначеним як пріоритетні в конкретному регіоні, а також іншим програмно-цільовим документам вищого рівня, зокрема галузевої спрямованості; орієнтація на результативність та ефективність; впливовість та орієнтація на перспективу; синергетичний ефект.

Зроблено висновок, що використання проєктно-орієнтованого підходу до управління розвитком фізичної культури та спорту на регіональному рівні буде сприяти удосконаленню діяльності органів публічного управління, наслідками якої має бути отримання суспільної цінності та задоволення колективних потреб (як цільових груп, так і кожного охочого мешканця регіону) у створенні належних умов для занять фізичною культурою та спортом на рівні кращих вітчизняних та міжнародних практик.

Ключові слова: публічне управління, регіональний рівень, фізична культура та спорт, проєктно-орієнтований підхід, управління проєктами, стандарти, розвиток, стратегія, програма, портфель проєктів.

The article substantiates the feasibility of using a project-based approach to managing the development of physical culture and sports at the regional level, for which the hypothesis is put forward that increasing the efficiency and effectiveness of modern public management of the development of physical culture and sports at the regional level is possible on the basis of implementation into the activities of public administration bodies project management methodology, based on ISO, PMBOK and P2M standards, with the simultaneous use of the concept of project-oriented management (or project-based management – Management by Project), which involves the implementation of public management activities for the implementation of a set (portfolio) of projects with sequential (or parallel)) by guiding them as they move from one project to another.

The conceptual and categorical apparatus of the subject area of research has been improved, namely: the interpretation of the concept of "methodology of managing physical culture and sports development projects" has been further developed, the author's definitions of the concepts "project-based approach to management in the field of physical culture and sports", "development project" have been formulated of physical culture and sports at the regional level", "program for the development of physical culture and sports at the regional level", "portfolio of projects for the development of physical culture and sports at the regional level", on the basis of which the principles of successful implementation of the project-based approach to managing the development of physical culture are substantiated culture and sports at the regional level, which include, in particular; the provision of a complex, orderly and programmed transition from the situation "without a project" to the desired situation; compliance with the goals of the regional development strategy, defined as priority in a specific region, as well as with other higher-level program and target documents, in particular, sectoral orientation; focus on effectiveness and efficiency; influence and perspective orientation; synergistic effect.

It was concluded that the use of a project-based approach to the management of the development of physical culture and sports at the regional level will contribute to the improvement of the activities of public administration bodies, the consequences of which should be the achievement of public value and the satisfaction of collective needs (both target groups and every willing resident of the region). in creating proper conditions for physical education and sports at the level of the best domestic and international practices.

Key words: *public administration, regional level, physical culture and sports, project-oriented approach, project management, standards, development, strategy, program, project portfolio.*

Актуальність проблеми. Регіональний розвиток є невід'ємною складовою державної політики у всіх країнах світу. Важливими аспектами регіональної політики є збереження цілісності та єдності територій, досягнення балансу загальнодержавних і регіональних інтересів, рівень та якість життя населення, створення рівних умов для людей, незалежно від місця їх проживання, забезпечення сталого, збалансованого розвитку всіх сфер їх життєдіяльності, у тому числі, і у галузі фізичної культури та спорту.

Публічне управління у сфері фізичної культури і спорту на регіональному рівні сьогодні вимагає застосування сучасних підходів, моделей та методів, зокрема, стратегічних і проектних, які сприяють розвитку цієї галузі та забезпечують її орієнтацію на перспективу. Тому актуальність проведення дослідження щодо доцільності використання проектно-орієнтованого підходу до управління розвитком фізичної культури і спорту на регіональному рівні та обґрунтування принципів його успішної реалізації є дуже високою як в теоретичному, так і практичному аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначалося вище, питанням публічного управління розвитком фізичної культури та спорту України, пошуку нових підходів, механізмів, інструментів, моделей удосконалення публічноуправлінської діяльності у сфері фізичної культури та спорту, зокрема на регіональному рівні, запровадженню методології управління проектами у діяльність різних організацій, підприємств, відомств з розвитку фізичної культури та спорту приділяється значна увага як науковців, так і практиків.

Так, Н. Галунець, Є. Сандул та В. Бичков у праці [1] характеризують організаційні, правові

та функціональні засади державного управління фізичною культурою і спортом на регіональному рівні та роблять висновок, що в цілому «формування дієвої системи державного управління розвитком фізичної культури і спорту в регіоні забезпечить поглиблення процесів демократизації та децентралізації, оскільки органи місцевої влади мають більші можливості для повного врахування запитів та потреб населення у сфері фізичної культури і спорту» [1, с. 38]. Також науковці зазначають, що ефективне регіональне управління розвитком фізичної культури і спорту надасть змогу «отримати позитивні результати в таких підсистемах галузі, як: фізичне виховання в системі освіти, фізична рекреація та реабілітація населення за місцем проживання та в місцях масового відпочинку громадян, дитячо-юнацький спорт та спорт вищих досягнень тощо» [1, с. 38].

Запровадженню методології управління проектами у діяльність різних організацій, підприємств, відомств з розвитку фізичної культури та спорту присвячені праці таких вітчизняних науковців, як Т. Гладченко, А. Козленко, О. Кошесєв, В. Приходько, О. Савіна, В. Савченко та інші. Втім, автори публікацій не розглядали специфічні особливості процесів розроблення, практичного впровадження та оцінювання діяльності органів публічного управління з реалізації проектів та програм розвитку сфери фізичної культури та спорту в Україні, а засновувалися на методології управління проектами, яка уперше була запропонована американським Інститутом управління проектами (Project Management Institute, PMI) ще у 1969 році, і, постійно розвиваючись, довела свою ефективність у світі (на цей час відома вже сьома версія стандарту РМВОК, який покладено в основу цієї методології – [2]).

Визначення мети дослідження. Метою статті є дослідження понятійно-категоріального апарату та обґрунтування принципів проектно-орієнтованого управління розвитком фізичної культури і спорту на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати аналізу теоретико-методологічних основ та іншої джерельної бази дослідження у сфері управління проектами свідчать, що вивчення та запровадження світового досвіду та кращих практик реалізації проектів та програм на основі застосування сучасних стандартів, моделей, методів та принципів сприятиме підвищенню ефективності планування всіх видів проектних ресурсів, покращенню якості виконання проектних робіт, своєчасному передбаченню проектних ризиків та плануванню (формуванню) системи управління ними, забезпеченню прозорості та посиленню контролю над витратами ресурсів, а також успішності реалізації проекту в цілому [3].

Слід зазначити, що сьогодні популярними є різноманітні концепції та моделі управління проектами, зокрема, ті, що ґрунтуються на стандартах ISO [4–12], PMBOK [2] та P2M [13; 14]. У процесі нашого дослідження ми робимо припущення, що підвищення ефективності та результативності сучасного публічного управління розвитком фізичної культури та спорту на регіональному рівні можливо на засадах імплементації до діяльності органів публічного управління методології управління проектами, заснованої саме на цих стандартах, із одночасним використанням концепції проектно-орієнтованого управління (або управління на основі проектів – Management by Project), яка передбачає здійснення публічноуправлінської діяльності з реалізації сукупності (портфелю) проектів з послідовним (або паралельним) керівництвом ними у міру переходу від одного проекту до іншого.

Розглянемо більш детально сутність проектно-орієнтованого підходу до управління на основі пропонованої нами концепції Management by Project та його роль у розвитку фізичної культури та спорту на регіональному рівні. Для цього проаналізуємо понятійно-категоріальний апарат у цій сфері, і надамо власне визначення поняттю «проектно-орієнтований підхід до управління розвитком фізичної культури та спорту».

Отже, в основу проектно-орієнтованого управління покладено розгляд кожного проекту крізь призму керованої зміни початкового стану будь-якої системи (наприклад, держави, регіону, організації тощо), пов'язаної з витратою часу й ресурсів [15]. Передусь проектно-орієнтованому управлінню діяльність, пов'язана із чітким визначенням конкретної проблеми, яку потрібно розв'язати, формулюванням мети проекту (SMART-goals), що відповідає класичним smart-вимогам (Specific – конкретність; Measurable – вимірюваність; Agreed-upon – узгодженість; Realistic – досяжність; Time-table – визначеність у часі [15, с. 86], складанням переліку завдань (робіт), які необхідно виконати для досягнення цієї мети, та характеристикою кінцевого результату – продукту проекту. Також необхідно задекларувати вимоги щодо якості отриманого продукту, визначити обсяг необхідних ресурсів (за видами), терміни реалізації та обмеження проекту (за часом, якістю та вартістю).

У контексті нашого дослідження проектно-орієнтований підхід до управління у сфері фізичної культури та спорту розглядається як ефективний «гнучкий» вид управління сукупністю (портфелем) проектів, реалізація якого забезпечує цільову координацію та взаємозв'язок творчих зусиль проектних команд із загальними цілями та завданнями керівництва відповідного органу публічного управління (або його структурного підрозділу) щодо розвитку фізичної культури та спорту на рівні регіону або окремої територіальної громади. Основний принцип такого проектно-орієнтованого управління полягає у забезпеченні комплексного впорядкованого та програмованого переходу від вихідного стану системи (так званих стартових або початкових умов) до бажаного (очікуваного) стану, з урахуванням існуючих ресурсів, резервів і встановлених обмежень.

Впровадження проектно-орієнтованого підходу до управління розвитком фізичної культури та спорту на регіональному рівні має на меті вдосконалення публічноуправлінської діяльності у сфері фізичної культури та спорту із використанням кращих міжнародних і вітчизняних стандартів, практик і досвіду управління у цій сфері, і вимагає використання специфічного проектного інструментарію задля забезпечення ефективного та результативного управління проектами, програмами та портфелями на регіональному рівні.

У таких проектах, програмах та портфелях суб'єктами діяльності виступають органи публічного управління регіонального рівня, а наслідками (ефектами) цієї діяльності має бути покращення її якості та створення належних умов для занять та праці у сфері фізичної культури та спорту через створення так званої «суспільної цінності». Саме цінність є ключовим критерієм ефективності проекту. Як зазначає Ю. Шаров, цінність проявляється в «здатності продукту задовольняти потреби

або забезпечувати вигодою заінтересовані сторони проекту» [15, с. 33]. Для проєктів у сфері фізичної культури та спорту на регіональному рівні така цінність має забезпечуватися позитивними змінами, що настають внаслідок реалізації цих проєктів, та відповідають очікуванням усіх стейкхолдерів.

Ураховуючи, що будь-який проєкт, незважаючи на його спрямованість, має низку ключових ознак: унікальність (інноваційність); тимчасовість або неповторюваність (має одноразовий характер); цільова спрямованість (націлений на чітко визначений результат); обмеженість за часом, ресурсами та якістю; невизначеність (реалізується у змінному середовищі) [15; 16], то в контексті нашого дослідження можна визначити специфіку понять «проєкт», «програма» та «портфель проєктів» саме для сфери фізичної культури та спорту на регіональному рівні.

Так, під проєктом розвитку фізичної культури та спорту на регіональному рівні ми будемо розуміти унікальний за змістом пакет робіт, що відповідає конкретним вимогам, обмежений за термінами реалізації, ресурсами та якістю, і спрямований на розв'язання певної проблеми у сфері фізичної культури та спорту в регіоні та отримання кінцевого продукту відповідно до запланованих показників якості, вартості та часу.

Особливістю таких проєктів є розв'язання проблем у сфері фізичної культури та спорту, які формалізовані відповідними документами регіонального або центрального рівня (програми, стратегії, концепції тощо) у вигляді системи стратегічних та операційних цілей та завдань.

У свою чергу, під програмою розвитку фізичної культури та спорту на регіональному рівні будемо розуміти сукупність взаємопов'язаних проєктів, пов'язаних єдиною метою, управління якими скеровується на отримання певних суспільних цінностей, що недоступні при реалізації кожного проєкту окремо, і спрямованих на задоволення потреб населення регіону в організації здорового способу життя, профілактики захворювань, створення умов для участі у фізкультурно-спортивних заходах і рухах обласного, національного та міжнародного рівнів, які сприяють виявленню резервних можливостей організму, всебічному гармонійному розвитку людини, її саморозвитку, самовдосконаленню, а також формуванню позитивного іміджу регіону в цілому.

З позицій системного підходу будь-який проєкт завжди реалізує не тільки свою мету (ціль проєкту), він пов'язаний з цілями більш високого рівня – стратегічними й операційними цілями та

завданнями у складі відповідної стратегії розвитку. Таким чином, можна стверджувати, що саме проєктно-орієнтований підхід є інструментом реалізації будь-якої стратегії розвитку, і це підтверджується низкою публікацій [15–18] – кожен проєкт має розглядатися з позицій загальної стратегії, а стратегія має реалізовуватися на засадах проєктного підходу. Таким чином, проєкти стають засобом досягнення стратегічного бачення відповідно до визначеної місії соціально-економічної системи. Такі проєкти, що знаходяться у складі певної стратегії, являють собою портфель взаємопов'язаних пріоритетних проєктів, спрямованих на досягнення визначених стратегічних цілей, який реалізується згідно з термінами початку виконання стратегії, і до її завершення.

Отже, під портфелем проєктів з розвитку фізичної культури та спорту на регіональному рівні будемо розуміти комплекс проєктів і програм у складі відповідної стратегії регіонального розвитку, які являють собою системну, покрокову технологію організації публічноуправлінської діяльності з досягнення стратегічних цілей, що реалізуються паралельно або послідовно в умовах встановлених обмежень за часом, вартістю і якістю на безальтернативній, неконкурентній основі згідно з термінами початку реалізації стратегії, і до її завершення.

Важливим елементом управління проєктами та програмами на регіональному рівні є чинники впливу на процеси їх реалізації. Їх можна поділити на внутрішні та зовнішні. До зовнішніх належать політичні, економічні, суспільні, правові, культурні, природні, науково-технічні та інші чинники. До внутрішніх належать чинники, пов'язані саме з організацією проєктної діяльності в органі публічного управління регіонального рівня, що по суті являє собою розподіл прав, обов'язків та відповідальності між учасниками (командою та стейкхолдерами проєкту) та виконавцями проєкту.

Як зазначалося вище, одним із принципів проєктно-орієнтованого публічного управління розвитком фізичної культури та спорту є визначення проблем та формування системи цілей, які кореспондуються зі стратегічними та операційними цілями та завданнями, закріпленими відповідними нормативно-правовими актами та іншими документами вищого за ієрархією рівня – програмами, концепціями, стратегіями. Це має ключове значення для успішності реалізації проєктів та програм через те, що для проєктів, які є у складі портфелю проєктів відповідної стратегії розвитку або являються частиною програми, їх сфера окреслена певними вимогами цієї стратегії або

програми; їх основна мета має бути узгоджена з відповідними цілями стратегії або програми (кореспондуватися з ними); вони є інструментами реалізації стратегії у цілому.

Як зазначалося вище, успішність проєкту підтверджується досягненням його мети, тобто отриманням такого продукту проєкту, що відповідає запланованим критеріям щодо його якості, вартості та часу. Також важливо розглядати проєкт як засіб впровадження змін. Якщо проєкт буде успішним, то він матиме вплив на розвиток регіону, на отримання певних суспільних вигід (цінностей). Також важливо зазначити, що не існує ідентичних проєктів. Кожен проєкт є унікальним за своїм змістом – це обов'язкова вимога до будь-якого проєкту. Наприклад, проєкт розвитку області може здаватися дуже схожим за своєю тематикою на минулорічний, але цілі будуть відрізнятися, оскільки обставини вже змінилися, і продукт також буде іншим.

Результативність проєкту залежить від того, як саме побудований процес управління життєвим циклом проєкту – наскільки він ефективний, дієвий та прозорий, як відбувається моніторинг ключових показників проєкту та їх оцінювання. Автори праці [16] зазначають, що життєвий цикл проєкту – це «проміжок часу існування проєкту з урахуванням виконання робіт з ініціалізації, розробки, реалізації та експлуатації проєкту» [16, с. 13]. У цьому контексті слід зазначити, що по суті життєвий цикл проєкту починається з виникнення ідеї до повного завершення проєкту, і складається з наступних основних етапів (фаз), які можуть різнитися залежно від сфери діяльності, зокрема [15; 16]:

- передінвестиційна фаза (розроблення концепції проєкту, у результаті чого визначається проблема, на розв'язання якої буде спрямовано проєкт, формулюється мета проєкту та визначаються очікувані результати (продукт, ефекти, наслідки);

- фаза розроблення (детальне планування та структуризація проєкту);

- реалізація проєкту (моніторинг, контроль та оцінювання ходу його виконання, прийняття управлінських рішень щодо внесення певних змін і корегування – за необхідністю);

- завершення проєкту (архівация результатів та документації, передача продукту проєкту в експлуатацію тощо).

Щодо проєктів розвитку фізичної культури та спорту на регіональному рівні, то рішення про відбір проєктів до портфелю відповідної регіональної стратегії приймається з урахуванням

актуальності (гостроти та критичності) виявленої проблеми. Формується план реалізації зазначених проєктів з урахуванням пріоритетності їх виконання, який потім разом із основним стратегічним документом затверджується сесією обласної ради.

Після затвердження стратегічного плану постає завдання забезпечення успішності реалізації проєктів, які увійшли до його складу. При цьому велику роль грає моніторинг та контроль ходу виконання робіт по проєкту. Ключовим моментом також є проведення оцінювання досягнення результатів проєкту. Проведення незалежного оцінювання дасть можливість більш об'єктивно проаналізувати досягнення та проблемні місця впровадження проєкту, наскільки проєкт задовольнив потреби населення регіону у розвитку фізичної культури та спорту та вплинув на вирішення проблем [Гладка].

Підсумовуючи все вище наведене, визначимо принципи реалізації проєктно-орієнтованого підходу до управління розвитком фізичної культури та спорту на регіональному рівні, а саме:

- забезпечення комплексного впорядкованого та програмованого переходу від ситуації, що склалася «без проєкту» у сфері фізичної культури та спорту, до бажаної ситуації («з проєктом») з урахуванням наявних у регіоні ресурсів, резервів і встановлених обмежень;

- відповідність цілям стратегії регіонального розвитку, які були визначені як пріоритетні в конкретному регіоні, а також іншим стратегіям, програмам, концепціям вищого рівня, зокрема галузевої спрямованості (у контексті нашого дослідження – це сфера фізичної культури та спорту);

- результативність (досягнення мети проєкту та отримання продукту, показники якого відповідають планованим показникам щодо його якості та термінів реалізації, і який має певну суспільну цінність для регіону);

- ефективність (раціональне використання ресурсів, що були задіяні для отримання продукту проєкту – фінансових, матеріально-технічних, трудових, інтелектуальних тощо);

- вплив продукту та результатів проєкту на здійснення позитивних змін і перетворень у сфері фізичної культури та спорту на регіональному рівні, що забезпечує задоволення потреб зацікавлених у реалізації фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності мешканців регіону);

- орієнтація на перспективу (отримані короткострокові та довгострокові результати проєкту – ефекти та наслідки – сприяють успішній подальшій експлуатації продукту проєкту після його завершення та забезпечують синергетичний ефект).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, використання проектно-орієнтованого підходу до управління розвитком фізичної культури та спорту на регіональному рівні буде сприяти удосконаленню діяльності органів публічного управління регіонального рівня, наслідками якої має бути отримання суспільної цінності та задоволення колективних потреб (як цільових груп, так і кожного

охочого мешканця регіону) у створенні належних умов для занять фізичною культурою та спортом на рівні кращих вітчизняних та міжнародних практик.

Перспективою наших подальших досліджень є розроблення методико-технологічного забезпечення реалізації проектно-орієнтованого підходу до управління розвитком фізичної культури й спорту на регіональному рівні

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Галунець Н.І. Сандул Є.С. Бичков В.А. Формування дієвої системи державного управління розвитку фізичної культури і спорту: регіональний аспект. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2019. № 14. С. 38–42. URL: <http://pag-journal.iei.od.ua/archives/2019/14-2019/9.pdf>.
2. A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK® Guide). *Project Management Institute, Inc.*; Seventh Edition, 2021. 370 p. URL: <https://drive.google.com/file/d/15RUUnaoUjxU95HEbKdA2uLifNosSgYXa/view>.
3. Куліченко В.О. Управління інноваційними проектами та програмами: зарубіжний досвід та вітчизняна практика. *Ефективна економіка*. 2016. № 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2016/51.pdf.
4. PMDOC™: Стандарти ISO серії 21500. URL: <https://pmdoc.ua/iso/>.
5. ISO 21500:2021 «Управління проектами, програмами та портфелями. Контекст та концепції». PMDoc.ua/iso/ISO21500.
6. ISO 21502:2020 «Управління проектами, програмами та портфелями. Настанови щодо управління проектами». URL: [PMDoc.ua/iso/ISO21502](https://pmdoc.ua/iso/ISO21502).
7. ISO 21503:2022 «Управління проектами, програмами та портфелями. Настанови щодо управління програмами». URL: [PMDoc.ua/iso/ISO21503](https://pmdoc.ua/iso/ISO21503).
8. ISO 21504:2022 «Управління проектами, програмами та портфелями. Настанови щодо управління портфелями». URL: [PMDoc.ua/iso/ISO21504](https://pmdoc.ua/iso/ISO21504).
9. ISO 21505:2017 «Управління проектами, програмами та портфелями. Настанови щодо врядування». URL: [PMDoc.ua/iso/ISO21505](https://pmdoc.ua/iso/ISO21505).
10. ISO/TR 21506:2018 «Управління проектами, програмами та портфелями. Словник». URL: [PMDoc.ua/iso/ISO21506](https://pmdoc.ua/iso/ISO21506).
11. ISO 21508:2018 «Управління здобутою цінністю в управлінні проектами та програмами». URL: [PMDoc.ua/iso/ISO21508](https://pmdoc.ua/iso/ISO21508).
12. ISO 21511:2018 «Ієрархічні структури робіт для управління проектами та програмами». URL: [PMDoc.ua/iso/ISO21511](https://pmdoc.ua/iso/ISO21511).
13. ISO 10006:2018 «Управління якістю – Настанови щодо управління якістю в проектах». URL: [PMDoc.ua/iso/ISO10006](https://pmdoc.ua/iso/ISO10006).
14. A Guidebook of Project and Program Management for Enterprise Innovation. P2M Guidebook. *Project Management Association of Japan (PMAJ)*. 2001. URL: https://www.pmaj.or.jp/ENG/p2m/p2m_gen/p2m_gen.html.
15. Ярошенко Ф.О., Бушуєв С.Д., Танака Х. Управління інноваційними проектами і програмами на основі системи знань P2M. Київ : 2011. 268 с.
16. Проектний менеджмент у публічному управлінні : підручник / кол. авт. ; за наук. ред. Ю. П. Шарова. Київ : НАДУ, 2017. 344 с.
17. Маматова Т.В., Молоканова В.М., Чикаренко І.А., Чикаренко О.О. Управління проектами : навч. посіб. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2018. 128 с.
18. Шаров Ю.П., Безуглий Д.Г. Проектний підхід в управлінні розвитком та співробітництвом укрупнених територіальних громад. *Аспекти публічного управління* : збірн. наук. пр. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2015. № 9. С. 64–70.
19. Шаров Ю.П. Стратегічне планування в муніципальному менеджменті: концептуальні аспекти : монографія. Київ : Вид-во УАДУ, 2001. 302 с.

УДК 352/354

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.26>

Коваленко Олександр Вікторович,

аспірант кафедри державного управління і місцевого самоврядування

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ORCID ID: 0000-0001-8612-3674

СТРАТЕГУВАННЯ КОМУНІКАЦІЙ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: АНАЛІЗ УПРОВАДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

STRATEGY OF COMMUNICATIONS IN THE SPHERE OF PUBLIC ADMINISTRATION: ANALYSIS OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню актуальної проблеми у сфері державного управління, а саме стратегуванню комунікаційної діяльності. Зазначена тема вивчається крізь призму історичного та інституційного аналізу упровадження комунікацій у сфері державного управління. Визначено, що в Україні комунікаційна політика органів влади не регулюється спеціальним законом. Частіше за все, органи державної влади у міждержавній, міжсекторальній та міжгалузевій взаємодії керуються окремими позиціями інституційної нормативно-правової бази. Підтверджено, що на нинішньому етапі розвитку української держави постійно відчуються проблеми комунікації у публічному управлінні, які особливо загострюються в ситуаціях кризового стану (пандемія COVID-19, повномасштабна війна). Визначено, що в незалежній Україні комунікація у сфері державного управління як управлінська функція характеризується етапністю формування та розвитку. Виокремлено чотири основні етапи: етап початкового становлення (1996–2004); етап стихійного формування стратегій комунікативної діяльності (2005–2014 рр.); етап стратегування комунікацій у сфері публічного управління на засадах євроінтеграційного та євроатлантичного курсу (2015–2019 р.р.); етап централізованого управління комунікацією в умовах кризового стану (2020– по теперішній час). Цей етап характеризується прискореним розвитком інформаційно-комунікаційних систем управління. Створення у 2019 році Міністерства цифрової трансформації України остаточно завершило формування інституційного середовища реалізації комунікаційної політики органів влади у дистанційному форматі. Визначено, що найбільш активно комунікаційна політика формувалась та реалізовувалась в органах виконавчої влади у порівнянні із органами законодавчої та судової гілок влади. Зроблено висновок, що централізація управління інформацією в умовах кризового стану є надійним бар'єром для дезінформації та дозволяє уряду надавати органам влади, органам місцевого самоврядування, громадськості та урядам інших країн найбільш достовірну науково обгрунтовану інформацію. Задля цього на урядовому рівні функціонує консультативно-дорадчий орган – Рада з питань комунікацій.

Ключові слова: державне управління, стратегія, комунікаційна політика, органи влади, громадськість, війна, публічноуправлінська діяльність.

The article is devoted to the study of an actual problem in the field of public administration, namely, the strategizing of communication activities. This topic is studied through the prism of historical and institutional analysis of the introduction of communications in the field of public administration. It was determined that the communication policy of the authorities in Ukraine is not regulated by a special law. Most often, state authorities in interstate, intersectoral and interbranch interaction are guided by individual positions of the institutional regulatory and legal framework. It has been confirmed that at the current stage of the development of the Ukrainian state, communication problems in public administration are constantly felt, which are especially aggravated in situations of crisis (the COVID-19 pandemic, full-scale war). It was determined that in independent Ukraine, communication in the field of public administration as a management function is characterized by stages of formation and development. Four main stages are distinguished: the stage of initial formation (1996–2004); the stage of spontaneous formation of communication strategies (2005–2014); the stage of strategizing communications in the field of public administration on the basis of the European integration and Euro-Atlantic course (2015–2019); the stage of centralized management of communication in a state of crisis (2020–present). This stage is characterized by accelerated development of information and communication management systems. The creation of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine in 2019 finally completed the formation of the institutional environment for the implementation of the communication policy of the authorities in a remote format. It was determined that the most active communication policy was formed and implemented in the bodies of the executive power compared to the bodies of the legislative and judicial branches of power. It was concluded that the centralization of information management in a state of crisis is a reliable barrier to disinformation and allows the government to provide authorities, local self-government bodies, the public and governments of other countries with the most reliable scientifically based information. For this purpose, a consultative and advisory body – the Communications Council – functions at the government level.

Key words: public administration, strategy, communication policy, authorities, public, war, public management activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В сучасний момент, з розгортанням повномасштабної агресії російської федерації [1], одним із викликів для державної влади України постає проблема використання комунікативних технологій, необхідних для взаємодії держави та суспільства. Ефективна комунікація сприяє зменшенню соціальної напруженості, підвищує рівень владно-громадського консенсусу, забезпечує міжгалузеву та міжсекторальну співпрацю заради перемоги України. Зі здобуттям перемоги українська держава значно пришвидшить свій рух на шляху євроінтеграційних змін [2] та вступу до безпекового блоку НАТО. Задля цього постає необхідність у вивченні питання щодо розбудови стратегічних комунікацій в системі державного управління з метою дослідження основних викликів та можливостей для їх подолання на шляху досягнення цілей Угоди про Асоціацію України з Європейським Союзом. Дослідження вказаної проблеми є надзвичайно актуальним, а його результати відзначаються теоретичною та практичною значущістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Багато вітчизняних дослідників у своїх наукових працях висвітлювали різні аспекти проблематики комунікацій, комунікативної взаємодії та стратегування у публічноуправлінській діяльності. Насамперед, серед них можна назвати О. Борисенко [3], В. Дрешпака [4], Н. Драгомирецьку [5] та багато інших. Проблематика комунікаційної діяльності у Збройних силах України висвітлювалась такими дослідниками, як О. Капштик, В. Карпенко, В. Кушнір, О. Михайлова, Т. Сивак [6].

Невирішена раніше частина загальної проблеми. Однак, доречно вказати, що період сучасності відзначається великою кількістю зовнішніх та внутрішніх дестабілізаційних чинників, що у свою чергу вимагає оперативного реагування системи державного управління в контексті формування належної комунікаційної політики. А значить існує потреба у продовженні наукових досліджень з урахуванням новітніх викликів, у тому числі й викликів повномасштабної війни.

Для виконання наукового дослідження застосовувались методи аналізу та синтезу, системний метод, метод наукової ретроспективи, узагальнення тощо. Інформаційним базисом дослідження слугували документи центральних органів виконавчої влади, які мали нормативно-правовий характер та мали відкритий доступ в інформацій-

них системах (Інформаційна система Верховної Ради України «Законодавство», офіційні сайти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади). Глибина наукового дослідження охоплювала період з 1982 року по 2023 рік. Об'єктом контентного аналізування проблематики стратегування комунікацій у сфері державного управління було визначено понад 206 нормативно-правових актів України.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження розвитку комунікативних стратегій як функції державного управління в історичному та галузевому контексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що демократично розвинені країни світу, тобто країни-лідери, через спеціальні форуми (платформи, майданчики та ін.) стратегічної комунікації запроваджують нові форми та методи досягнення цілей національної політики [6]. На цій основі на національному рівні формується та успішно функціонує механізми державно-громадської взаємодії, який дозволяє у відкритому просторі ідентифікувати проблеми національних систем управління та запроваджувати стратегічні комунікації у національних системах управління за участю широких верст населення. І тут мова йде також і про національну систему електронних комунікацій, які здійснює уряд та органи влади не тільки по горизонталі (міжінституційна владно-державна комунікація та державно-громадська комунікація), а також і по управлінській вертикалі (галузєва комунікація). На підставі розвитку мережевої взаємодії органів державної влади та громадськості трансформації зазнають і механізми державного управління. Ці трансформації призводять до підвищення уваги з боку владних структур щодо взаємодії влади з громадськістю. Ці зміни, як зазначають вітчизняні науковці, забезпечують результативний та більш якісний діалог як в країнах розвинутої демократії, так і в сусідніх країнах [7]. Такий підхід гарантує стабільні відносини між державами на єдиних ціннісних засадах – захисту прав людини, верховенства права та демократії. Саме тому особливий компонент державної політики – це стратегічні комунікації.

У цьому напрямку українською державою вже зроблено певні кроки. Однак можна стверджувати, що в умовах повномасштабної війни проблема упровадження в систему державного управління стратегічних комунікацій та загалом державної комунікаційної політики все ще залишається недостатньо врегульованою на інституційному й законодавчому рівні через відсутність комплексного бачення у законотворців ефектив-

ної моделі стратегічних комунікацій в системі державного управління.

На нинішньому етапі розвитку української держави постійно відчуваються проблеми комунікації у публічному управлінні, які особливо загострюються в ситуаціях кризового стану (наприклад, пандемія COVID-19, повномасштабна війна). І тут важливо акцентувати, що для української держави в період суспільної кризи найбільшим викликом упровадження ефективних комунікацій органів влади і громадськості є соціальна обумовленість та соціальні наслідки з одного боку, власне самої кризи, з іншого боку – соціальні наслідки неефективного адміністрування щодо подолання кризової ситуації.

Ефективність адміністративної системи залежить від оптимізації комунікації між органами державної влади, населенням та органами місцевого самоврядування. Це можливо не лише завдяки ефективній комунікаційній політиці, а й через створення єдиного комунікаційного простору на засадах стратегування. Тож є доцільним розглянути в ретроспективі історію становлення та розвитку стратегічних комунікацій в системі державного управління в контексті інституційного та галузевого змісту.

Перш за все, видається доцільним розглянути нормативно-правові документи різних гілок влади стосовно питань формування та реалізації комунікативної політики у сфері державного управління. Проаналізуємо, лише окремі з них.

Зі здобуттям незалежності українська держава починає рухатись до розбудови громадянського суспільства. І вище керівництво держави, усвідомлюючи складність реалізації публічноуправлінської діяльності в умовах кризових ситуацій, затверджує Концепцію захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій [8]. Цей документ є фундаментом концептуалізації комунікаційної діяльності у сфері державного управління в період кризового стану. На той час комунікація розглядалась не як основна функція управління, а як інструмент технічного забезпечення діяльності всіх органів влади та установ, наділених владними повноваженнями. Тобто, у разі кризового стану першочерговим завданням органів влади для захисту цивільного населення є забезпечення функціонування інженерних мереж та транспортних комунікацій як складової інженерного захисту.

Концептуалізація змісту державноуправлінської діяльності щодо формування та розвитку комунікації як стратегічного напрямку розвитку української держави у подальшому знайшла

своє відображення у Законі України «Про концепцію Національної програми інформатизації» (1998). На законодавчому рівні держава акцентує увагу на необхідності розвитку комунікацій в електронному середовищі. Пріоритетним є створення потужних інформаційних ресурсів соціально-економічного значення, а саме на необхідності державного регулювання цін і тарифів на використання електронних комунікаційних та комп'ютерних мереж для потреб інформатизації у бюджетній сфері.

У 2005 році задля розвитку суспільних комунікацій, створення сучасного механізму взаємодії виконавчої влади і громадянського суспільства в Україні в структурі уряду було створено Центр комунікацій [9]. Основні завдання Центру комунікацій передбачали:

1) сприяння прозорості діяльності органів державної влади; розвиток громадянського суспільства шляхом становлення вільного спілкування та діалог між органами влади а громадськістю;

2) проведення консультацій з громадськістю з метою забезпечення безпеки; участь громадян в державному управлінні;

3) здійснення моніторингу та аналізу громадської думки щодо соціально-економічного становища та діяльності органів виконавчої влади; розроблення пропозицій для Уряду України щодо профілактики соціальних конфліктів;

4) розробку та просування методик ефективного впровадження консультацій для органів влади всіх рівнів з представниками громадського сектору, запровадження публічних, демократичних стандартів спілкування органів влади і суспільства.

У цей період спостерігаємо також активізацію діяльності і законодавчої гілки влади у сфері розвитку комунікативної політики. У 2005 році були вперше проведені Парламентські слухання з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні. У Рекомендаціях парламенту зазначалось, що пріоритетом державної політики України та діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування є розвиток інформаційного суспільства, у тому числі й на засадах упровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в усіх сферах суспільного життя [10].

У 2009 році в рамках розвитку державної політики комунікаційної взаємодії в електронному середовищі та у відповідь на соціально-економічні наслідки світової фінансової кризи, а також щоб забезпечити сталий розвиток української держави урядом були затверджені Стратегічні напрями

Міжнародної технічної допомоги та співробітництво на 2009–2012 рр. Одним із пріоритетних напрямів є розвиток громадянського суспільства та розвиток освіти на засадах телекомунікаційної взаємодії. Тобто, електронна комунікація в галузевому аспекті починає активне упровадження у сфері освіти і науки [11].

Подальше галузеве формування та розвиток комунікацій як функції державного управління вже фіксуємо у галузі охорони здоров'я. Наказом МОЗ України затверджено Стратегію інформаційно-профілактичної діяльності щодо протидії поширенню ВІЛ-інфекції/СНІДу серед населення [12]. Уперше правовий механізм державного управління в окремій галузі соціальної сфери запроваджує реалізацію комунікаційної політики на засадах галузевого стратегування. У медичній галузі надано визначення поняття «Комунікація у сфері охорони здоров'я». Насамперед, комунікація в охороні здоров'я – це мультидисциплінарна діяльність, яка спрямована на підвищення рівня знань, ставлення, погляди, поведінку окремих індивідів та спільнот [12].

Трохи пізніше, у 2013 році, український уряд затверджує Стратегічний план розвитку Міністерства доходів і зборів України на 2013–2018 роки. Одним із завдань Стратегічного плану діяльності міністерства було формування інформаційного поля про його діяльність та впровадження ефективних інноваційних інструментів комунікації з громадянами та бізнесом [13]. Управлінською новелою у розбудові комунікації як функції публічного управління можна назвати те, що у Стратегічному плані Міндоходів України приділялась увага удосконаленню методів комунікації між керівництвом та персоналом міністерства (*інституційна вертикаль комунікації*).

Судова гілка української влади також упроваджує нові засади формування та реалізації комунікативної політики. Так, вищим органом суддівського самоврядування у 2014 році була затверджена Стратегія розвитку судової влади України на 2015–2019 роки [14]. Одним із напрямків Стратегії визначено покращення комунікаційної спроможності системи судової автономії через створення комунікаційного комітету в Раді суддів. Також передбачалося, що в судовій системі для зв'язку з іншими установами будуть використовуватися спеціальні методи зв'язку. Стратегією запроваджувався індивідуальний підхід при здійсненні комунікацій з користувачами суду на основі їх категоризації (вік, освіта, соціальний/правовий статус тощо). Таким чином, можна стверджувати, що у період 2005–2014 років усі

гілки влади почали активно формувати правовий механізм реалізації комунікативної політики.

Новим етапом розвитку комунікації як функції публічного управління є підписання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом [2]. Зазначена подія є важливим кроком для розбудови нового формату суспільно політичної та соціально-економічної сфери в Україні, для поглиблення децентралізації та запровадження низки галузевих реформ на засадах євроінтеграційного курсу розвитку української держави. Це потребувало від уряду української держави формування єдиного організаційного механізму в системі комунікативної взаємодії органів влади з громадськістю щодо вироблення узгодженої політики євроінтеграційних змін. З цією метою у 2014 році було створено Раду з комунікацій як тимчасовий дорадчий орган при Кабінеті Міністрів України [15]. Діяльність Ради спрямовувалась на вироблення єдиної комунікаційної політики, що спрямована на популяризацію діяльності органів влади у сфері комунікації з громадськістю та вдосконалення процесів інформування та забезпечення зворотного зв'язку з громадськістю щодо діяльності національних, центральних та місцевих органів державної влади.

Приймаючи до уваги велику значущість комунікації як функції публічного управління в особливий період, а саме після незаконної анексії східних територій України російським агресором, український уряд у 2015 році приймає постанову про перелік об'єктів державної власності, які мають стратегічне значення для держави. Серед пріоритетних сфер держава виокремлює й сферу телекомунікацій та зв'язку.

Серед нормативно-правових документів, які регламентують розвиток комунікаційної політики в Україні, особливого значення має Угода про статус представництва НАТО в Україні, яка була підписана у 2015 році [16]. Зміст цього документу включає положення щодо надання консультативної підтримки українській владі у відповідних сферах, зокрема стратегічних комунікацій. Крім того, в документі зазначено, що делегація НАТО має сприяти розвитку діяльності у сфері комунікацій з метою поглиблення реформи сектору безпеки і оборони України. У розвиток зазначеної Угоди, а також враховуючи стан довготривалої збройної агресії та незаконної довготривалої окупації української території, у 2015 році Президентом України видано Указ про Воєнну доктрину України [17].

Одним із відокремлених напрямів реалізації державної політики України щодо захисту своєї

незалежності та територій, є упровадження політики стратегічної комунікації. В контексті військової справи та оборони, українська держава формує поняття «стратегічні комунікації» як скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави, а саме: публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави.

Власне, саме поняття «стратегічна комунікація» уперше було сформульовано ще в 2001 році у доповіді Голови Ради з оборонних наук США V.Vitto про сильні сторони розповсюдження керованої інформації. На його думку, стратегічна комунікація визначає порядок денний і контекст, який сприяє реалізації політичних, економічних і військових цілей держави [18, с. 26]. Тож, як бачимо, спільним для обох визначень цього термінологічного конструкту у вітчизняній та зарубіжній інтерпретації є наявність цілепокладання та перспективне їх спрямування (напрямок у майбутнє). Також важливо зазначити, що формування національної оборонної спроможності може здійснюватися різними шляхами. І одним із них є створення та впровадження єдиної стратегії комунікацій суб'єктів сектору безпеки та оборони, визначення єдиного органу для координації та контролю її реалізації.

У 2016 році Міністерством інформаційної політики України була презентована Концепція реформи урядових комунікацій [19]. Так, серед основних принципів реалізації комунікаційної діяльності державних інституцій виокремлюються, насамперед, такі як:

- розподіл політичних і державних складових комунікаційного процесу;
- визначення стратегічної ролі комунікацій в процесах управління та прийняття рішень;
- визначення комунікації як профільної функції для кожного міністерства;
- децентралізація стратегічних і виконавчих функцій;
- планування та постійний моніторинг комунікаційної діяльності;
- дотримання Кодексу комунікаційної етики;
- фіксовані професійні стандарти та єдина база знань [19].

Важливого значення Концепція про урядові комунікації набула у період пандемії COVID-19, а у подальшому і в період повномасштабної війни. Так, у період активної фази пандемії основними завданнями комунікаційного підрозділу МОЗ України, з метою подолання наслідків інфо-

демії в діалозі між владою та громадянським суспільством, були такі: повідомляти та пояснювати важливість дотримання певних речей; формувати інформаційними повідомленнями кодекс поведінки щодо запобігання подальшому поширенню пандемії; здійснювати вплив на зміну поведінку громадян України упродовж пандемії.

Зокрема, у повідомленнях української влади під час пандемії коронавірусної інфекції для широкого загалу населення інформаційні потоки забезпечували:

- надання інформації про віруси, шляхи їх зараження та ризики для здоров'я людини;
- повідомлення щодо Кодексу поведінки під час пандемії для збереження здоров'я та запобігання поширенню інфекції коронавірус;
- надання інформації про діяльність органів влади та міжнародних організацій, які очолюють боротьбу з коронавірусом;
- надання інформації про національну та глобальну ситуацію із захворюваністю;
- надання інформації про необхідність вакцинації [20].

Тож завдяки стратегуванню комунікаційної діяльності МОЗ України населення було вчасно поінформовано про основні засади реалізації державної політики протидії пандемії COVID-19. Це сприяло виробленню активної громадянської позиції та підтримці дій уряду у подоланні викликів пандемії. Так само МОЗ України здійснює активну політику у забезпеченні здоров'я охоронної функції у період повномасштабної агресії на основі реалізації функції стратегічних комунікацій. Про це йдеться у таких нормативно-правових актах, як «Про створення інформаційно-комунікаційного комплексу системи крові (eКров)» з метою своєчасного забезпечення медичних потреб ЗСУ у препаратах крові (2023) та у галузевому наказі МОЗ України «Про затвердження Положення про галузеву інформаційно-комунікаційну систему Міністерства охорони здоров'я України «HealthNet» (2023 рік).

Наприкінці дослідження зазначимо, що перехід комунікаційної діяльності органів влади із режиму офлайн у середовище онлайн-комунікацій в умовах воєнного стану повинен мати режим постійного забезпечення для досягнення цілей управління. Тому у 2022 році Рада національної безпеки і оборони України ухвалила рішення про надання послуг електронного зв'язку в умовах воєнного стану [21]. На підставі цього відповідні органи державної влади забезпечуватимуть надання послуг електронного зв'язку відповідно до встановлених показників якості для переліку

об'єктів критичної інфраструктури та оборони на можливий період припинення електропостачання, але не менше трьох діб.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших робіт у цьому напрямку. Підсумовуючи весь наданий матеріал, слід констатувати, що проблематика комунікаційної діяльності у сфері державного управління є надзвичайною актуальною як в науковому плані, так і в площині практичної її реалізації. Становлення комунікації як управлінської функції в період новітньої історії України має етапний характер: етап початкового становлення (1996–2004 рр.); етап стихійного формування стратегій комунікативної діяльності (2005–2014 рр.); етап стратегування комунікацій у сфері публічного управління на засадах євроінтеграційного та євроатлантичного курсу (2015–2019 рр.); етап централізованого управління

комунікацією в умовах кризового стану (2020 – по т.ч.). Централізація управління інформацією в умовах кризового стану є надійним бар'єром для дезінформації та дозволяє уряду надавати органам влади, органам місцевого самоврядування, громадськості та урядам інших країн найбільш достовірну науково обґрунтовану інформацію. Задля цього на урядовому рівні функціонує Рада з питань комунікацій та створено спеціальне міністерство (МінЦифра) як інституційний урядовий суб'єкт управління у сфері комунікацій на основі ІКТ. Найбільш активно комунікаційна політика формувалась та реалізовувалась в органах виконавчої влади у порівнянні із органами законодавчої та судової гілок влади. З початку збройної агресії 2014 року особливої уваги в Україні набули стратегічні комунікації у сфері оборони та у соціально-орієнтованих сферах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про запровадження воєнного стану в Україні: указ Президента України № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2591
3. Борисенко О.П., Чернокалова К.О. Комунікація як інструмент державного управління: сучасні тенденції. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 2 (25). URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2020/2/12.pdf>
4. Соціальні комунікації та медіатехнології у контексті міждисциплінарних досліджень: моногр. / В. М. Дрешпак, Н. О. Кодацька, Г. А. Сенкевич [та ін.]; за заг. ред. В. М. Дрешпака. Дніпро: УМСФ, 2023. 229 с.
5. Драгомирецька, Н. М. Сучасні тенденції комунікацій у державному управлінні. *Публічне урядування*, 2015. № 1 (1). С. 85–96.
6. Syvak, T., Shkliaruk, M., Kopanchuk, V., Postupna, O., Fendo, O. (2023). Structure and Function of Strategic Communications in the System of National and Informational State Security. In: Radchenko, O., Kovach, V., Semenets-Orlova, I., Zaporozhets, A. (eds) *National Security Drivers of Ukraine. Contributions to Political Science*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-33724-6_9
7. Кучабський А.Г., Бажинова О.А. Механізми комунікації влади та громадськості в умовах глобалізації. *Публічне управління: теорія та практика*. 2012. № 4 (12). С. 196–201.
8. Про Концепцію захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій: указ Президента України від 26 березня 1999 р. № 284. URL: <http://surl.li/najvl>
9. Про утворення Центру комунікації: постанова КМУ від 25 липня 2005 р. N 640. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/640-2005-%D0%BF#Text>
10. Про рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні: постанова ВРУ від 1 грудня 2005 року № 3175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3175-15#Text>
11. Стратегічні напрямки та завдання щодо залучення міжнародної технічної допомоги і співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями на 2009-2012 роки: розпорядження КМУ від 3 вересня 2009 р. № 1156-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1156-2009-%D1%80#Text>
12. Про затвердження Стратегії інформаційно-профілактичної діяльності щодо протидії поширенню ВІЛ-інфекції/СНІДу серед населення: наказ МОЗ України від 02.02.2010 № 67. URL: <http://surl.li/naiwi>
13. Стратегічний план розвитку Міністерства доходів і зборів на 2013-2018 роки: розпорядження КМУ від 23 жовтня 2013 р. № 869-р. URL: <http://surl.li/najaf>
14. Стратегія розвитку судової влади України на 2015-2019 роки: рішення XII позачергового з'їзду суддів України від 25.09.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0011415-14#Text>
15. Про утворення Ради з питань комунікацій: постанова КМУ від 16 жовтня 2014 р. № 544. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/544-2014-%D0%BF#Text>
16. Угода між урядом України та організацією північноатлантичного договору про статус Представництва НАТО в Україні, ратифікована Законом України № 989-VIII від 04.02.2016.

17. Военна доктрина України: указ Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015?find=1&text=%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA#Text>

18. Vitto, V. Defense Science Board Task Force, Report of the Defense Science Board Task. Force on Managed Information Dissemination. Washington, DC: Department of Defense, 2001. URL: <https://dsb.cto.mil/reports/2000s/ADA396312.pdf>

19. Презентовано Концепцію реформи урядових комунікацій, розроблену Міністерством інформаційної політики України. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/248775821>

20. Скорук О. П. Кризові комунікації під час пандемії COVID-19. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки*. 2020. Вип. 59. С. 118–123.

21. Про забезпечення електронними комунікаційними послугами в умовах воєнного стану: рішення РНБО від 26 листопада 2022 року. URL: <http://surl.li/narjl>

УДК 332.1

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.27>

Марусенко Аліна Володимирівна,

аспірантка кафедри регіональної політики

Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0001-8032-8177

СУСПІЛЬНО-ВЛАДНІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ УРБАНІЗАЦІЇ: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ І ПЕРСПЕКТИВИ

SOCIO-POWER RELATIONS IN THE CONDITIONS OF URBANIZATION: ESSENCE, CONTENT AND PROSPECTS

Стаття присвячена дослідженню сутності і змісту суспільно-владних відносин в умовах урбанізації. Авторка виходить з того, що поняття «суспільно-владні відносини» є недостатньо розвиненим в категоріально-понятійному контексті, що вимагає його детального вивчення, особливо в сучасних умовах урбанізації. Метою статті є визначення сутності і змісту суспільно-владних відносин в урбанізованому середовищі, а також виявлення їх особливостей, проблем і перспектив. Для досягнення мети авторка використовує такі методи: аналіз наукової літератури, порівняльний, системний, історичний, логічний.

Результати дослідження свідчать, що суспільно-владні відносини в умовах урбанізації є взаємовідносинами між суспільством та органами влади у міському середовищі, що невинно зростає, які включають у себе правові, економічні, політичні, соціальні та екологічні аспекти з урахуванням засад сталого розвитку. Авторка визначає основні принципи, які мають лежати в основі суспільно-владних відносин: солідарність, відкритість, гнучкість. Також акцентується увага на ролі цифровізації та національно-патріотичних цінностей у суспільно-владних відносинах.

Висновки дослідження показують, що суспільно-владні відносини в умовах урбанізації мають велике значення для забезпечення стабільності, гармонії і прогресу суспільства, а також для реалізації інтересів і потреб громадян. Авторка пропонує напрями подальших досліджень, пов'язаних з вивченням суспільно-владних відносин в різних типах міст і регіонів. Таким чином, дослідження суспільно-владних відносин в умовах урбанізації передбачає пошук ефективних механізмів взаємодії влади і суспільства в процесі урбанізаційних змін задля забезпечення сталого розвитку, максимального використання потенціалу урбанізації з одночасним пошуком шляхів мінімізації її негативного впливу.

Ключові слова: суспільно-владні відносини, урбанізація, публічне управління, владні відносини, громадянське суспільство, сталий розвиток.

The article is devoted to the study of the essence and content of public-power relations in the conditions of urbanization. The author proceeds from the fact that the concept of "public-power relations" is not sufficiently developed in the categorical-conceptual context, which requires its detailed study, especially in modern conditions of urbanization. The purpose of the article is to determine the essence and content of public-power relations in an urbanized environment, as well as to identify their features, problems and prospects. To achieve the goal, the author uses the following methods: analysis of scientific literature, comparative, systematic, historical, logical.

The results of the study show that public-power relations in the conditions of urbanization are the relations between society and authorities in the urban environment, which is constantly growing, which include legal, economic, political, social and environmental aspects, taking into account the principles of sustainable development. The author defines the main principles that should underlie public-power relations: solidarity, openness, flexibility. Attention is also focused on the role of digitalization and national-patriotic values in public-power relations.

The findings of the study show that public-power relations in the conditions of urbanization are of great importance for ensuring the stability, harmony and progress of society, as well as for realizing the interests and needs of citizens. The author suggests directions for further research related to the study of public-power relations in various types of cities and regions. Thus, the study of public-power relations in the conditions of urbanization involves the search for effective mechanisms of interaction between the government and society in the process of urbanization changes in order to ensure sustainable development, the maximum use of the potential of urbanization while simultaneously searching for ways to minimize its negative impact.

Key words: public-power relations, urbanization, public administration, power relations, civil society, sustainable development.

Постановка проблеми. У вітчизняному науковому просторі оперують такими дефініціями як «публічне управління», «владні відносини», «суспільно-владні відносини». Якщо поняття «публічного управління» є розвиненим в категоріально-понятійному контексті, то визначення «суспільно-владних відносин» знайти непросто. Це свідчить про недостатню дослідженість категорії і цей факт стає підставою для її детального вивчення, особливо в сучасних умовах урбанізації. Трансформаційні зміни в сучасному світі спричиняють якісно новий етап розвитку суспільства, а, отже, роль інституту влади також має розкриватися в більш широкому контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільно-владні відносини є важливим предметом наукового дослідження, який відображає складність і багатогранність сучасних суспільних процесів, цим питанням приділено увагу в публікаціях В. Владимірова, Н. Панасюка, П. Петровського, Н. Подвірної, О. Сушия, О. Хижняка та інших науковців та практиків. Разом із тим, незважаючи на значну кількість наукових напрацювань у цій сфері, пошук та обґрунтування нових підходів, інструментів та механізмів щодо розв'язання проблем суспільно-владних відносин в умовах урбанізації.

Визначення мети статті. Метою статті є визначення сутності і змісту суспільно-владних відносин в урбанізованому середовищі, а також виявлення їх особливостей, проблем і перспектив.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільно-владні відносини є одним із ключових факторів стабільності, розвитку та демократизації суспільства. Вони відображають характер та якість взаємодії між суспільством та органами влади на різних рівнях управління. Вони також залежать від різноманітних соціальних, економічних, політичних, культурних та інших чинників, які змінюються в умовах глобалізації, інформатизації та урбанізації.

Петровський П. М. влучно зазначає, що «суспільно-владні відносини як предмет наукового дослідження характеризуються складністю і багатоплановістю, органічним поєднанням об'єктивних і суб'єктивних чинників, спонтанних і мобілізаційних тенденцій тощо» [1, с. 2]. У свою чергу Суший О., досліджуючи суспільно-владні відносини в контексті психосоціальної культури зазначає, що «перспективи теперішнього й майбутнього національно-державного розвитку лежать у площині слідування державно-управлінській стратегії, що спирається на створення реальних матеріальних та природовідповідних

(передусім психосоціальної природі) умов життєдіяльності суспільства з опорою на творчі сили та можливості конкретної людини» [2, с. 72].

Панасюк Н., вивчаючи відносини влади у суспільстві підкреслює, що «влада є складним багаторівневим феноменом суспільного життя, який потребує детального та різностороннього вивчення» [3]. Владиміров М. В., аналізуючи політичну модернізацію суспільних відносин резюмує: «забезпечення партнерських взаємин між владою і суспільством в ході динамічного процесу проведення глибоких соціально-економічних і політичних перетворень багато в чому залежить від ефективності обраної стратегії і тактики державної інформаційної політики, що є невід'ємними складовими державного управління такими процесами» [4, с. 8].

Зазначимо, що у побудові суспільно-владних відносин завжди вистачало гострих питань. Так, у більш ранніх дослідженнях Хижняка О. В. зазначав, що «серед характеристик суспільно-владних відносин у сучасній Україні все частіше називається громадянська депривація» [5, с. 6]. Також науковець наголошував на домінуванні політичних комунікацій і маніпуляцій у суспільно-владних відносинах, а не партнерських стосунків і конструктивних колективних соціальних дій. Але з плином часу тенденції змінювались. Так, Подвірна Н. у пізнішому дослідженні наголошує, що «невід'ємною ознакою сучасного етапу суспільного розвитку в Україні є посилення участі громадян у процесах публічного управління, сьогодні значно актуалізується саме останній рівень суспільно-владної взаємодії, яка є різновидом політичної участі» [6, с. 104].

Розкрити суть суспільно-владних відносин неможливо без апелювання вихідними поняттями «влада» і «суспільство» (табл. 1).

Як бачимо з табл. 1, є класичні (базові) визначення влади і суспільства, а є дослідницькі з акцентами на важливі нюанси та проблематики. Беззаперечно, останні мають цінність у трансформаційні періоди для влади і суспільства. З усіх визначень очевидно, що ці два поняття нероздільні один від одного, оскільки не існує такого суспільства, де б не мала бути та чи інша владна ієрархія. Отже, весь спектр взаємодії «суспільство-влада» охоплюється поняттям «суспільно-владні відносини» (рис. 1).

Зупинимось на найважливіших аспектах запропонованої нами схеми взаємодії «влада-суспільство».

По-перше, на нашу думку, вкоріненим у схему взаємодії має бути саме поняття «громадян-

ського суспільства», а не просто «суспільства» чи «інформаційного суспільства».

Ще 10–15 років тому поширеною була думка, на кшталт тієї, що висловлена дослідником Месюк М. П., а саме: «ні чинні нормативно-правові акти, ні наукові доробки не дають чіткого однозначного визначення взаємодії держави та громадянського суспільства, що значно ускладнює процес дослідження та управлінсько-право-

вого регулювання взаємин держави та громадськості» [13].

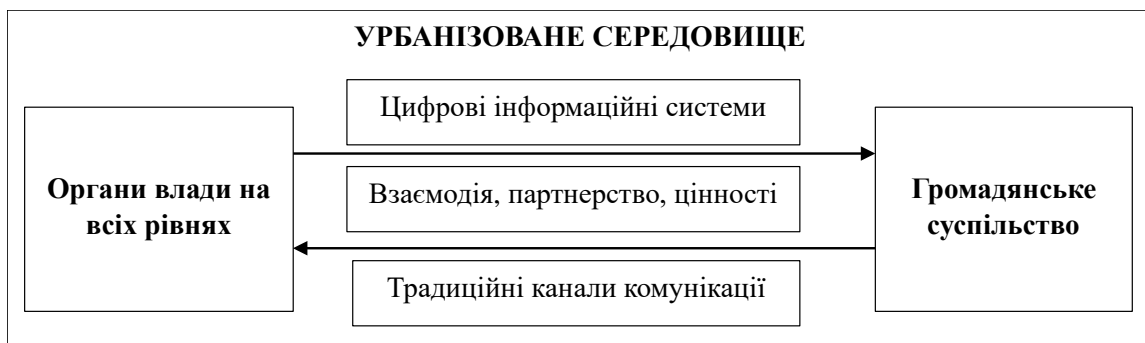
Натомість, з 2012 року спостерігається активний рух вперед у розвитку громадянського суспільства. Нині ідея громадянського суспільства є однією з провідних. Наприклад, навіть на офіційному Інтернет-ресурсі Державної міграційної служби розміщена абетка громадянського суспільства з таким визначенням ключового терміну:

Таблиця 1

Сутність дефініцій «суспільство» і «влада» у дослідженнях вітчизняних науковців

Автор, джерело	Визначення
Румянцева А. [7, с. 114]	Суспільство – група людей, яким притаманні різні інтереси, цінності і цілі. Людські суспільства характеризуються моделлю відносин (соціальних відносин) між людьми, яка може бути описана як сукупність відносин між його суб'єктами.
Пачковський Ю.Ф. [8, с. 204]	У широкому розумінні суспільством називають будь-яку сукупність історично складених форм спільної діяльності людей. У вузькому розумінні суспільство розглядається як конкретна соціальна організація взаємодії людей, нації, народності, населення країни, що характеризується власними соціокультурними, духовними, ментальними та іншими особливостями (наприклад, українське суспільство).
Козирев М. П. [9, с. 44]	Суспільство – сукупність усіх засобів взаємодії та форм об'єднання людей.
Артеменко С. Б., Фляшнікова А. Б. [10, с. 76]	Суспільство – сукупність усіх існуючих суспільних відносин індивідів, сформованих у процесі їх історичної взаємодії.
Панасюк Н. [3]	Суспільство є системою, а значить має розглядатися як складне цілісне утворення. Основними його підсистемами є: соціальна, економічна, політична, культурна, побутова і т. д.
Головатий М. [10, с. 116]	Влада – це реальна здатність і можливість суб'єкта соціального життя (соціуму) здійснювати свою волю, впливати на діяльність, поведінку людей за допомогою певних і конкретних засобів: авторитету, права, насильства тощо.
Бліхар С. В. [11, с. 79]	Влада – це здатність, право і можливість розпоряджатись та здійснювати визначений вплив на долю, поведінку, діяльність людей з допомогою різних засобів: права, авторитету, волі, примусу.
Румянцева А. [7, с. 114]	Влада – можливість нав'язати свою волю кому-небудь, навіть всупереч його бажання і не заважаючи на його супротив.
Панасюк Н. [3]	Не можна обмежитись тривіальним підходом, де владу розглядають як можливість управління чи наявність чи наявність владних повноважень. Владу розглядають як соціальне ставлення, як соціальну взаємодію, як ресурс для досягнення певних амбіційних цілей, як вплив на поведінку.
Найчук А. В. [12, с. 34]	Справжня влада – це не саме позбавлення волі підданих, а формування такої залежності, коли людина поступається владній настанові не тільки через страх, а й із власної волі, внаслідок необхідності, авторитету.

[систематизовано автором на основі джерел, зазначених в табл.]

Рис. 1. Схематичне зображення суспільно-владних відносин

[запропоновано автором]

«громадянське суспільство – суспільство громадян з високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних властивостей, яке утворює розвинені правові відносини з державою; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага» [14].

По-друге, погоджуємося з підходом Хижняк О. В. [5] щодо трьох ключових принципів, які мають лежати в основі суспільно-владних відносин: принципи солідарності, відкритості, гнучкості. Однак, на нашу думку, доцільним є ще принцип партнерства. І, звичайно, не забуваємо про цінності. Так, Костельнюк М. М. вивчаючи політичні цінності як базові регулятори суспільно-владних відносин вказує на актуалізацію цінності патріотичної і національної спрямованості: «цінності національного пріоритету стають домінуючими в політиці (та навіть організуються у націоналістичні ідеології) за певних умов – захист від зовнішньої агресії (акцентує патріотизм), національно-культурний ренесанс, захист національно-етнічної ідентичності, прагнення зрілих етносів (народностей, що вже усвідомлюють себе як націю) до утворення власної національної держави» [15, с. 294].

По-третє, важливим є осучаснення інформаційних систем для комунікацій. Так, традиційні канали, звісно, актуальні. Однак, на підмогу їм мають бути впроваджені посилені засоби цифровізації. Дзюндзюк Б. В. наголошує, що «для успішного функціонування механізму взаємодії органів влади з громадянами на базі концепції цифрового врядування, держава повинна потурбуватись про навчання населення цифровим навичкам, переглянути принципи доступу до державних даних у сторону більшої їх відкритості та простоти доступу для громадян, всебічно сприяти більш активній участі громадян у розробці політики та ЕПП» [16, с. 127].

По-четверте, вкрай важливе значення має середовище, в якому взаємодіють суспільство і влада. Погоджуємося з думкою Колесніченко С. С., що «питання влади та владних відносин потрібно розглядати лише комплексно із урахуванням врахуванням суспільного ладу, форми правління, моделі управління державою, а також станом розвитку і готовності самого суспільства до удосконалення влади та владних відносин в умовах розвитку інформаційного суспільства» [17, с. 63–64]. Поруч з тим, на нашу думку, важливо розглядати взаємодію «влада-суспільство» саме в умовах урбанізації. Пояснимо, чому урбанізоване середовище так важливо в цих взаємовідносинах.

З кінця ХХ століття процеси урбанізації почали стрімко наростати, досягнувши найвищої точки на початку ХХІ століття. Населення всього світу у 2023 році перевищило позначку у 8 млрд осіб, що викликає низку соціально-демографічних і економічних процесів, пов'язаних з міграцією населення у міста. З одного боку, міста стають центрами економічного розвитку, а з іншого підсвічується деструктивний вплив – погіршення стану навколишнього середовища, а також проблеми соціально-гуманітарного характеру. Це може здійснювати дестабілізаційну та розбалансовуючу дію на систему «людина – суспільство – влада – природа». А, значить, ігнорувати факт урбанізації у процесі дослідження сучасних аспектів суспільно-владних відносин категорично не можна.

До того ж, сталий розвиток міст і громад – є однією з Цілей сталого розвитку ООН на період 2015–2030 року. У доповіді [18], адаптованій під умови України серед ключових завдань в межах цієї цілі наведено:

- забезпечити розвиток поселень і територій виключно на засадах комплексного планування та управління за участю громадськості;

- забезпечити своєчасне оповіщення населення про надзвичайні ситуації з використанням інноваційних технологій;

- забезпечити розробку і реалізацію стратегій місцевого розвитку, спрямованих на економічне зростання, створення робочих місць, розвиток туризму, рекреації, місцевої культури і виробництво місцевої продукції.

У перерахованих завданнях неозброєним оком простежуються поняття «влада», «громадянське суспільство», «комунікації». Це підтверджує важливість дослідження суспільно-владних відносин в контексті розвитку міст, спричиненого процесами урбанізації.

Повернемося до суті урбанізації задля характеристики суспільно-владних відносин в умовах урбанізації (табл. 2).

Проаналізувавши різні підходи до визначенні суті урбанізації, серед головних особливостей цього поняття в контексті суспільно-владних відносин слід виділити такі:

- 1) процеси урбанізації є незворотними, тому потребують і потребуватимуть уваги у системі взаємодії «влада-суспільство»;

- 2) урбаністично-трансформаційні зміни вимагають від суспільно-владних відносин ефективно реагувати на нові виклики і проблеми урбанізованих територій;

- 3) економічне обґрунтування державно-управлінських рішень є підставою до розвитку наукового прогресу в умовах урбанізації;

Сутність дефініцій «урбанізація»

Автор, джерело	Визначення	Напрямок
Академічний тлумачний словник [21]	Урбанізація – це історичний процес швидкого зростання старих і появи нових міст та підвищення їхньої ролі в економічному й культурному житті суспільства.	загальний
Central Intelligence Agency [22]	Урбанізація – це поступова зміна місця проживання людського населення із сільської місцевості до міських районів у поєднанні із загальним зростанням та розвитком міських поселень, зростанням частки міського населення, поширенням міського способу життя у певному регіоні, країні, світі.	загальний
Бакуліна Г. Ю. [23, с. 26]	Урбанізація – це зростання міст унаслідок переміщення населення із сільських районів у пошуках кращої роботи та кращих умов для життя.	загальний
Омельченко Н. В. [24, с. 61]	Урбанізація являє собою глобальний соціально-географічний процес, який зумовлює постійну модернізацію суспільства.	в контексті публічного управління
Гончар О. М. [25, с. 52]	Урбанізація – це процес кількісних та якісних (структурних) змін в економіці, що змушує оточуюче середовище пристосовуватись до змін і проявляється у зростанні ролі міських поселень, зростанні частки індустріальних підприємств та підприємств сфери послуг, розширенні меж міст, поширенні міського способу життя, прагненні до підвищення життєвих стандартів, міграції, зміні екологічного стану та ін.	в контексті публічного управління та економіки
Сергієнко Л. В. [26, с. 44]	Урбанізація – це процес зміни екологічного, економічного, соціального, гуманітарного та культурного середовищ співіснування людей як у містах, так і у селах, що обумовлені збільшенням кількості міського населення, концентрацією ресурсів та капіталу у містах.	в контексті публічного управління
Колтун В. С., Бабінець О. П. [27, с. 62]	Урбанізація — це глобальний історичний процес, який (окрім зростання частки міського населення та підвищення значущості міст і міського життя в розвитку суспільства) характеризується концентрацією економічного, демографічного, фінансового, соціального, культурного та політичного потенціалу, має значний вплив на умови і спосіб життя, навколишнє середовище, сталий розвиток і зумовлює нові вимоги та засади просторового планування житгездатності населених пунктів	в контексті публічного управління

[систематизовано автором на основі джерел, вказаних в табл.]

4) не примус, а взаємодія влади і суспільства, активне залучення інституту громадянського суспільства – залог ефективних комунікацій в урбанізованому середовищі;

5) особлива увага – на суспільно-владні відносини в містах як осередках урбанізації, що потребує аналізу політики децентралізації;

6) суспільно-владні відносини в міських умовах можуть бути досить складними, потреби та інтереси містян можуть розходитися з інтересами органів влади та власників бізнесу.

Погоджуємося з Сергієнко Л. В., який зазначає, що «сукупність наслідків урбанізаційних процесів формують перед вітчизняною системою публічного управління та адміністрування ряд завдань, вирішення яких у майбутньому є запорукою дотримання прав і свобод людей та їх безпечного співіснування» [26].

У свою чергу Колтун В. С., Бабінець О. П. доводять, що «швидкі темпи та незворотність урба-

нізаційних змін формують ряд викликів, перед якими постає система публічного управління, що у свою чергу обумовлює необхідність її трансформації» [27, с. 60].

Висновки. На основі вивчення категоріально-понятійного апарату, на нашу думку, суспільно-владні відносини в умовах урбанізації – це взаємовідносини між суспільством та органами влади у міському середовищі, що невпинно зростає, які включають у себе правові, економічні, політичні, соціальні та екологічні аспекти з урахуванням засад сталого розвитку.

Таким чином, дослідження суспільно-владних відносин в умовах урбанізації передбачає пошук ефективних механізмів взаємодії влади і суспільства в процесі урбанізаційних змін задля забезпечення сталого розвитку, максимального використання потенціалу урбанізації з одночасним пошуком шляхів мінімізації її негативного впливу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

- Петровський П. М. Парадигма як модель дослідження суспільно-владних відносин [Електронний ресурс] / П. М. Петровський. // Державне будівництво. 2008. № 2. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_2_58

2. Суший О. Психосоціальна культура як практика і механізм розвитку суспільно-владних відносин [Електронний ресурс] / О. Суший // *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. № 1. С. 65–73. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2012_1_9
3. Панасюк Н. Відносини влади як фактор суспільного життя країни [Електронний ресурс] / Н. Панасюк // *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 75. С. 502–504. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_75_212.
4. Владимиров М. В. Комунікативні аспекти політичної модернізації суспільних відносин 141–148 [Електронний ресурс] / М. В. Владимиров. // *Теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 3. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2013_3_22.
5. Хижняк О. В. Колективні соціальні дії та модернізація суспільно-владних відносин: нові виклики [Електронний ресурс] / О. В. Хижняк // *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2014. Вип. 16. С. 5–13. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2014_16_3
6. Подвірна Н. Комунікативна складова у відносинах між владою та суспільством [Електронний ресурс] / Н. Подвірна // *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2017. № 1. С. 96–108. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mvckrc_2017_1_12
7. Румянцева А. Влада і суспільство: проблеми взаємодії в країнах СНД [Електронний ресурс] / А. Румянцева // *Науковий вісник [Одеського національного економічного університету]*. 2019. № 4. С. 111–123. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2019_4_9.
8. Соціологія : підручник / Ю. Ф. Пачковський, Н. В. Коваліско, І. В. Городняк та ін. ; за ред. д-ра соціол. наук, проф. Ю. Ф. Пачковського. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 418 с.
9. Козирев М. П. Соціологія: підручник / М. П. Козирев. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 656 с.
10. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антоноука. К.: МАУП, 2005. 792 с.
11. Політологія: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 540 с
12. Найчук А. В. Владні відносини в державах традиційного суспільства: соціально-філософський аналіз [Електронний ресурс] / А. В. Найчук // *Вісник Національного авіаційного університету*. Філософія. Культурологія. 2011. № 2. С. 34–39. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2011_2_9
13. Месюк М. П. Взаємодія як визначальний принцип у відносинах органів державної влади та громадянського суспільства [Електронний ресурс] / М. П. Месюк // *Економіка та держава*. 2011. № 6. С. 153–156. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2011_6_42
14. Державна міграційна служба України: офіційний портал. Режим доступу: <https://dpsu.gov.ua/ua/abetka-gromadyanskogo-suspilstva>.
15. Костельнюк М. М. Політичні цінності як базові регулятори суспільно-владних відносин [Електронний ресурс] / М. М. Костельнюк // *Молодий вчений*. 2018. № 3(1). С. 292–297. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_3\(1\)_68](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_3(1)_68)
16. Дзюндзюк Б. В. Механізм взаємодії органів влади з громадянами в умовах віртуалізації суспільних відносин [Електронний ресурс] / Б. В. Дзюндзюк // *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 6. С. 123–127. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_6_25
17. Колесніченко С. С. Влада і суспільство: взаємодія і суспільний вплив. 2016. Том 4. № 13. Філософія і політологія в контексті сучасної культури. <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/788/918>.
18. Цілі Сталого розвитку України: Національна доповідь. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf>.
19. Заставецький Т. Б. Стадійність розвитку урбанізаційного процесу в Україні [Електронний ресурс] / Т. Б. Заставецький // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія : Географія. 2014. № 2. С. 17–21.
20. Індекс конкурентоспроможності міст-2021. Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2021/IKM/MCI2021%20report%2030.08.2021_UKR.pdf.
21. Академічний тлумачний словник. Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/urbanizacija>.
22. Central Intelligence Agency. The World Factbook. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-worldfactbook/fields/2212.html>
23. Бакуліна Г.Ю. Урбанізація як тенденція розвитку суспільства: міжнародний аспект. Світове господарство і міжнародні економічні відносини. Серія: Економіка і суспільство. 2018. №18. Режим доступу: https://economyandsociety.in.ua/journals/18_ukr/4.pdf
24. Омельченко Н.В. Визначення феномена урбанізації в сучасних соціально-географічних дослідженнях. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Географічні науки. 2014. Вип. 1. Режим доступу: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/5029/%D0%9E%D0%BC%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

25. Гончар О.М Сутність урбанізації як глобального економічного процесу. Світове господарство і міжнародні економічні відносини. Серія: Економіка і суспільство. 2016. №2. Режим доступу: https://economyandsociety.in.ua/journals/2_ukr/10.pdf.

26. Сергієнко Л. В. Розвиток публічного управління у контексті урбанізаційних змін. Державне управління: вдосконалення та розвиток. 2020. №1. Режим доступу: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/1_2020/36.pdf.

27. Колтун В. С. Урбанізація та її вплив на розвиток публічного управління: понятійно-категорійний аналіз [Електронний ресурс] / В. С. Колтун, О. П. Бабінець // Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 18. С. 59–64.

УДК 353.9:36

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.28>

Турчин Катерина Юріївна,

аспірант кафедри публічного управління та публічної служби

Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0001-8614-1389

ДОСВІД ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ: МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ

EXPERIENCE OF THE PUBLIC ADMINISTRATION OF THE PROVISION OF MEDICAL SERVICES: THE INTERNATIONAL ASPECT

У статті розглянуто міжнародний досвід публічного управління надання медичних послуг. З'ясовано, що у світі функціонує три основні моделі системи охорони здоров'я: приватна, страхова та державна. Відмічено, що приватна модель охорони здоров'я характеризується наданням медичних послуг за рахунок власних коштів громадян та приватного страхування. Підкреслено, що відповідно до цієї моделі публічне управління надання медичних послуг здійснюється в децентралізованому порядку, а держава задовольняє ринок і надає медичні послуги лише соціально незахищеним верствам населення. Відзначено, що страхова модель спрямована на регулювання страхування здоров'я і поєднує в собі систему державного регулювання та соціальних гарантій і відносини на ринку медичних послуг. Акцентовано увагу на тому, що публічне управління у страховій моделі медичного обслуговування має ознаки децентралізації, зважаючи на велику кількість суб'єктів страхового ринку. Стверджено, що державна модель системи охорони здоров'я передбачає значну участь державних органів влади у процесі функціонування медичної сфери. Зазначено, що характерними ознаками публічного управління надання медичних послуг при державній моделі є високий ступінь централізації, при цьому більша частина медичних послуг надається державними лікувально-профілактичними установами. Аргументовано, що система охорони здоров'я жодної країни не базується на розглянутих вище моделях в чистому вигляді і жодна модель не є універсальною. Підтверджено на основі аналізу багаторічного міжнародного досвіду, що для суспільства дуже ризикованим і найменш ефективним способом фінансування охорони здоров'я є пряма оплата лікування хворих людей, зважаючи на високу вартість медичних послуг. Підсумовано, що міжнародний досвід надання медичних послуг доводить раціональність змішаної форми охорони здоров'я, в основі якої лежить гармонійне поєднання обов'язкового медичного страхування та бюджетного фінансування медицини як додаткового джерела фінансування. Доведено, що в українських реаліях найдоцільнішим є запозичення міжнародного досвіду функціонування змішаної моделі охорони здоров'я та її фінансування.

Ключові слова: публічне управління, медичні послуги, міжнародний досвід, модель, охорона здоров'я, фінансування.

The article examines the international experience of public management of the provision of medical services. It was found that there are three main models of the health care system in the world: private, insurance and state. It was noted that the private model of health care is characterized by the provision of medical services at the expense of citizens' own funds and private insurance. It is emphasized that according to this model, the public management of the provision of medical services is carried out in a decentralized manner, and the state satisfies the market and provides medical services only to socially vulnerable sections of the population. It is noted that the insurance model is aimed at the regulation of health insurance and combines the system of state regulation and social guarantees and relations in the market of medical services. Attention is focused on the fact that public management in the insurance model of medical care has signs of decentralization, taking into account the large number of subjects of the insurance market. It is asserted that the state model of the health care system provides for significant participation of state authorities in the process of functioning of the medical sphere. It is noted that the characteristic features of the public management of the provision of medical services under the state model are a high degree of centralization, while the majority of medical services are provided by state medical and preventive institutions. It is argued that the health care system of no country is based on the above model in its pure form and no model is universal. Based on the analysis of many years of international experience, it has been confirmed that direct payment for the treatment of sick people is a very risky and least effective way of financing health care for society, given the high cost of medical services. It is concluded that the international experience of providing medical services proves the rationality of a mixed form of health care, which is based on a harmonious combination of mandatory health insurance and budgetary funding of medicine as an additional source of funding. It has been proven that in Ukrainian realities, the most expedient is to borrow the international experience of the functioning of the mixed model of health care and its financing.

Key words: public administration, medical services, international experience, model, health care, financing.

Постановка проблеми. На шляху до євроінтеграції Україна прагне переймати позитивний досвід розвинених країн. Це стосується усіх сфер функціонування народногосподарського комплексу, в тому числі і медичної галузі. Запозичення кращих надбань щодо надання якісних медичних послуг дасть можливість покращити обслуговування пацієнтів, що є особливо актуальним в умовах дії воєнного стану в Україні.

З цією метою необхідно на рівні держави спрямувати зусилля на застосування інструментів, методів та підходів публічного управління, покликаних скерувати медичну галузь на якісно новий шлях її розвитку. І саме впровадження кращих надбань наукового, технологічного та прикладного характеру, які практикуються на міжнародному рівні, сприятиме адаптації вітчизняної медичної галузі та процесів надання медичних послуг до реалій сьогодення та допоможе вийти з кризи, зумовленої повномасштабним вторгненням росії на територію України. Тому вивчення кращих надбань медичної сфери та особливостей надання медичних послуг у напрямі задоволення основних потреб населення є ключовим завданням публічного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика функціонування медичної сфери та надання медичних послуг, зокрема, в розвинених країнах піднімається у працях багатьох науковців. Варто згадати таких вчених як Бойко О. [1], Криничко Л. [2], Крикун О. [2], Малігон Ю. [2], Музика-Стефанчук О. [3], Філіпова Н. [4], Хижинська Г. [1], Шелеміна Н. [5] та багато інших.

У своїх публікаціях дослідники вивчають загальні характеристики публічних адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я, розглядають зарубіжний досвід державного регулювання ринку приватних медичних закладів та досвід європейських країн у фінансуванні охорони здоров'я, досліджують можливості апробації зарубіжного досвіду активізації медичного страхування в Україні. Разом з тим, сучасні реалії ставлять щораз нові виклики перед вітчизняною галуззю охорони здоров'я та сферою надання медичних послуг населенню, що потребує постійних глибоких наукових досліджень, спрямованих на пошук шляхів покращення публічного управління у зазначеній сфері та обґрунтування можливостей запозичення кращих здобутків розвинених країн у медицині.

Мета статті. З'ясувати особливості надання медичних послуг у розвинених країнах світу в рамках існування різних моделей систем охорони здоров'я та розглянути специфіку їх публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний досвід свідчить про наявність значної різноманітності у підходах до організації надання медичних послуг у тій чи іншій країні та до їх фінансування. Так, у Європі в середньому частка державних видатків на охорону здоров'я складає 72,9%. Найвища питома вага державних витрат на охорону здоров'я спостерігається в таких країнах як Монако, Норвегія, Велика Британія, Люксембург, Швеція, Чехія, Румунія, Хорватія та Естонія (88,5%; 85%; 84%; 83,5%; 81,3%; 84%; 80,3%; 80,1% та 78,7% відповідно). Такий підхід дає можливість стимулювати зростання медичних послуг для населення. Разом з тим, часто пацієнт не має можливості сам вибрати медичний заклад чи лікаря, тому що все вирішується в централізованому порядку, а також сама медична система має схильність до монополізму стосовно надання медичних послуг [1].

Загалом, у світі функціонує три основні моделі системи охорони здоров'я:

- приватна модель (найбільш повно представлена у США);
- страхова модель (здебільшого представлена у європейських країнах, зокрема, у Швейцарії, Бельгії, Австрії та Франції, а також у Японії та у деяких країнах Латинської Америки);
- державна модель (найповніше представлена у Великобританії).

Приватна модель охорони здоров'я характеризується наданням медичних послуг за рахунок власних коштів громадян та приватного страхування, при цьому ринок відіграє ключову роль у задоволенні попиту на медичні послуги, а єдина національна система медичного страхування відсутня. У цій моделі фінанси зосереджені у приватних комерційних страхових компаніях (страхових фондах) і при потребі використовуються медичними установами. Загалом, за рахунок приватних коштів фінансується більш ніж 50% видатків на медичну сферу.

Публічне управління надання медичних послуг здійснюється в децентралізованому порядку, а держава задовольняє ринок і надає медичні послуги лише соціально незахищеним верствам населення (пенсіонерам, малозабезпеченим, безробітним). Усі інші категорії населення отримують медичні послуги відповідно до процедур приватного страхування. Держава захищає діяльність страхових компаній та контролює допуск та доступ медичних технологій на ринок [1].

Страхова модель, яку ще називають моделлю Бісмарка, спрямована на регулювання страхування здоров'я і поєднує в собі систему держав-

ного регулювання та соціальних гарантій і відносини на ринку медичних послуг. В країнах, де функціонує ця модель, практично все населення залучене до програм обов'язкового медичного страхування, які фінансуються за рахунок страхових фондів, сформованих за участю держави. При цьому пацієнти мають свободу у виборі поставальників медичних послуг та компаній, які здійснюють страхування, а вирішальну роль у розподілі коштів відіграють комерційні страхові фонди або приватні некомерційні компанії.

Публічне управління у страховій моделі медичного обслуговування має ознаки децентралізації, зважаючи на велику кількість суб'єктів страхового ринку. При цьому держава не відіграє вирішальну роль, як у моделі Семашко, вона лише визначає якість страхових послуг, контролюючи таким чином діяльність суб'єктів на ринку. Медичні послуги надаються установами різної форми власності, але переважають приватні некомерційні установи, і більшість медичних послуг оплачуються за обов'язковим переліком. Загалом, приватне страхування відіграє додаткову роль на ринку медичних послуг, який є дуже розвиненим порівняно із ринком, який регулюється державою [1].

Державна модель системи охорони здоров'я передбачає значну участь державних органів влади у процесі функціонування медичної сфери. Її ще називають модель Семашко-Беверіджа. В рамках цієї моделі податкові надходження є основним джерелом фінансування надання медичних послуг, які для населення надаються на безоплатній основі. При цьому частка сукупних витрат з громадських джерел у ВВП, як правило, становить 8–11% [4].

Характерними ознаками публічного управління надання медичних послуг у країнах, де функціонує модель Семашко-Беверіджа, є високий ступінь централізації, при цьому більша частина медичних послуг надається державними лікувально-профілактичними установами. Приватні лікарі теж присутні на ринку медичних послуг, але їм, як правило, відведена другорядна роль [1].

Основним джерелом фінансування надання медичних послуг населенню є державний бюджет, а різноманітні платежі та приватне страхування відіграють додаткову роль при оплаті за надані послуги. Таким чином, складається ситуація, що держава одночасно виконує роль продавця і покупця медичних послуг, покриваючи значну частину витрат на обслуговування пацієнтів і в той же час контролюючи приватні медичні установи та клініки, надаючи їм бюджетні кошти

для їх функціонування. Цей контроль здійснюється медичними професійними організаціями, під час якого відбувається встановлення державою правил щодо допуску суб'єктів на ринок, обсягів медичних послуг, їх вартості та якості, а також відшкодувань шкоди пацієнтам, які постраждали внаслідок недобросовісної поведінки лікарів [1].

Загалом, розглянуті моделі системи охорони здоров'я у світі у чистому вигляді не функціонують, адже поряд із державною системою часто розвивається напрям приватного медичного страхування. Здебільшого держава впливає та контролює діяльність організацій, що надають медичні та страхові послуги. Так, наприклад, у Великобританії кошти на забезпечення потреб системи охорони здоров'я розподіляються зверху вниз, надходячи в систему з Державного бюджету [6].

В цій країні на охорону здоров'я виділяється близько 10% коштів державного бюджету, в той час як 95% медичних установ належить державі, і це засвідчує високу ефективність надання медичних послуг населенню, які можуть отримувати як громадяни, так і ті, у кого є вид на проживання. Держава контролює цінову політику, тому вартість медичних послуг залишається стабільною. Приватна медицина оплачується як за власний рахунок пацієнтів, так і за рахунок страхових компаній, а значна частка приватних лікарів можуть надавати безкоштовні послуги в лікарнях у певні дні тижня. Пацієнти можуть розраховувати на кваліфіковану як платну, так і безплатну допомогу [2].

Для осіб, які потребують тривалого лікування, у Великобританії передбачено запровадження механізму персонального бюджету здоров'я відповідно до норм The Health and Social Care Act. При цьому хворі самі можуть визначати структуру медичних послуг та їх обсяги, а також самостійно вести бюджет свого лікування. Але така самостійність бажана не для всіх пацієнтів, оскільки не кожен може сам управляти своїми фінансами, бо не має належного досвіду і знань, достатніх для ефективного лікувального процесу [7].

Завдяки значним фінансовим вливанням в систему охорони здоров'я, а також науковим відкриттям і фундаментальним медичним дослідженням німецькі заклади охорони здоров'я вважаються лідерами європейської медицини. Система охорони здоров'я Німеччини є представником найбільш розвиненої системи соціального медичного страхування, послугами якої користуються понад 90% населення. Страхові організації реалізують функції обов'язкового медичного страхування через лікарняні каси [8].

Переваги та недоліки моделей охорони здоров'я на міжнародному рівні

Назва моделі	Переваги	Недоліки
Приватна	<ul style="list-style-type: none"> – високі доходи медичних працівників – акцент на якості медичних послуг – відсутність черг на медичну обслуговування – широкий спектр медичних закладів 	<ul style="list-style-type: none"> – дорогі медичні послуги часто надаються без достатнього медичного обґрунтування – рівень доступності медичних послуг для більшості населення невисокий – провідна роль приватного здоров'я – фрагментація медичних послуг – відсутність єдиної національної системи охорони здоров'я
Страхова	<ul style="list-style-type: none"> – структурованіший розподіл коштів, ніж у бюджетній моделі – дотримання принципу «гроші слідують за пацієнтом» – високе охоплення населення безкоштовними медичними послугами – вища роль конкуренції у підвищенні якості медичних послуг, наданих приватними лікарями, порівняно з бюджетною моделлю – чіткий поділ функцій фінансування та надання медичних послуг – гнучкість щодо акумулювання ресурсів менша, ніж у бюджетній моделі 	<ul style="list-style-type: none"> – переважно одноканальне фінансування з державного фонду медичного страхування – наявність черг на отримання медичних послуг – частка видатків на охорону здоров'я у ВВП вища, ніж у бюджетній моделі
Бюджетна	<ul style="list-style-type: none"> – більш високий рівень покриття витрат з суспільних джерел та велика стійкість системи охорони здоров'я – ефективніше вирішення значних стратегічних проблем охорони здоров'я – найменша витратність у порівнянні з двома іншими моделями – високе охоплення населення безкоштовними медичними послугами 	<ul style="list-style-type: none"> – недостатня захищеність споживача від медичних послуг невисокої якості – монополізм державних медичних закладів – черги за медичними послугами в основному зумовлені одноканальним бюджетом – значна залежність джерел фінансування охорони здоров'я від економічної ситуації

Джерело: власні узагальнення

Приватні медичні послуги займають близько 45% послуг, які надаються у німецькій системі охорони здоров'я, відповідно до чого існує високий рівень конкуренції між приватними лікарями та медичними закладами. Найвищий рівень медичних послуг притаманний таким містам як Мюнхен, Берлін та Дюссельдорф. На вартість медичних послуг впливає низка чинників, зокрема, таких як кваліфікація лікаря, який проводить лікування та консультування; діагноз пацієнта, його загальний фізичний стан та наявність чи відсутність у нього супутніх захворювань і ускладнень; обраний медичний заклад [2].

Швейцарська медицина практично повністю є приватною. Медичні послуги оплачуються частково за рахунок державних коштів, а частково – завдяки страховкам, якими повинні володіти усі швейцарці або власники виду на проживання. Щодо лікарень, то у Швейцарії послуги надають переважно у невеликих клініках чи у приватних кабінетах, а не у великих медичних закладах. Наприклад, у швейцарській столиці 200 000 населення може розраховувати лише на два медичні заклади [2].

Загалом, аналіз функціонування моделей охорони здоров'я різних країн свідчить про те, що у кожній з них є як переваги, так і недоліки. Детальніше ця інформація представлена у табл. 1.

Отже, у різних країнах існують різні підходи до надання медичних послуг населенню і наскільки вони є результативними, можна говорити на основі аналізу низки спеціальних показників. Для прикладу, розглянемо співвідношення витрат і індикаторів ефективності систем охорони здоров'я у таких країнах як Франція, Канада, США, Великобританія та Німеччина (табл. 2).

Як показує аналіз табл. 2, обсяги коштів, що виділяються на охорону здоров'я, істотно варіюються в різних країнах. Однак показник тривалості життя, подушні та сукупні витрати на

Таблиця 2

Співвідношення витрат та індикаторів ефективності системи охорони здоров'я, 2022 р.

Країни	Тривалість життя	Подушні витрати на охорону здоров'я, дол. США	Сукупні витрати на охорону здоров'я, % від ВВП
Франція	82,3	4952	11,5
Канада	82,2	5630	10,4
США	76,4	8608	17,2
Великобританія	80,7	3609	9,4
Німеччина	80,9	4875	11,7

Джерело: складено автором на основі [9]

охорону здоров'я не завжди є співмірними, що свідчить про наявність інших факторів, що впливають на тривалість життя населення та про відмінності в ефективності витрачання фінансових ресурсів на охорону здоров'я.

Отже, аналіз міжнародного досвіду публічного управління надання медичних послуг свідчить, що система охорони здоров'я жодної країни не базується на розглянутій вище моделі в чистому вигляді і жодна модель не є універсальною. Кожній з моделей охорони здоров'я притаманне лише одне джерело фінансування і найважливішим фактором стабільності системи є вільне охоплення населення можливістю доступу до якісних медичних послуг.

Щодо оплати за медичні послуги, то багаторічний міжнародний досвід говорить, що для суспільства дуже ризикованим і найменш ефективним способом фінансування охорони здоров'я є пряма оплата лікування хворих людей, зважаючи на високу вартість медичних послуг. Тому страхова модель системи охорони здоров'я доводить свою ефективність за рахунок існування чітких правил попередньої оплати певних медичних послуг, що надаються при захворюванні людини.

Висновки. Міжнародний досвід надання медичних послуг доводить раціональність змішаної форми охорони здоров'я, в основі якої лежить гармонійне поєднання обов'язкового медичного страхування та бюджетного фінансування медицини як додаткового джерела фінансування. Про

це свідчить успішний досвід функціонування, наприклад, німецької чи французької систем охорони здоров'я.

В сучасному суспільстві, зважаючи на його турбулентність та виникнення щораз нових викликів, існує потреба адекватних підходів до фінансування системи охорони здоров'я, адже аналіз міжнародного досвіду показує, що на сьогодні у кожній із існуючих моделей є лише одне джерело фінансування. Цілком зрозуміло, що будучи стратегічною галуззю, охорона здоров'я має бути стійкою до можливих несприятливих подій, таких як війни, техногенні та природні лиха, спалахи інфекційних захворювань тощо, наслідки яких вимагають миттєвого реагування, що, у свою чергу, потребує відповідної системи фінансування.

На сьогодні в Україні гроші на медицину виділяються з консолідованого державного бюджету, підтверджуючи таким чином існування одноканальної системи фінансування надання медичних послуг. Увага української держави та органів місцевого самоврядування до здоров'я своїх громадян якраз і повинна проявлятися у побудові такої системи охорони здоров'я, яка би могла враховувати особливості розвитку українського суспільства і надавала би пацієнтам можливість доступу до тих медичних послуг, які їм необхідні. Тому цілком впевнено можна стверджувати про доцільність запозичення міжнародного досвіду функціонування змішаної моделі охорони здоров'я для її впровадження в українських реаліях.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бойко О., Хижинська Г. Апробація зарубіжного досвіду активізації медичного страхування в Україні. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 27. С. 93–97.
2. Криничко Л. Р., Крикун О. Д., Малігон Ю. М. Зарубіжний досвід державного регулювання ринку приватних медичних закладів. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 24. С. 159–164. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.24.159
3. Музика-Стефанчук О.А. Публічні адміністративні послуги у сфері охорони здоров'я. Запорізький медичний журнал. 2020. Т. 22. № 2(119). С. 261–266.
4. Філіпова Н. В. Досвід європейських країн у фінансуванні охорони здоров'я. Вісник Хмельницького національного університету. 2020. № 6. С. 315–320. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2020-288-6-52>
5. Шелеміна Н. Особливості фінансування системи охорони здоров'я: вітчизняний та закордонний досвід. Економіка та суспільство. 2023. № 53. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-80>
6. Міжнародний досвід реформування системи охорони здоров'я (досвід країн Європейського Союзу) // Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29185.pdf>. (дата звернення 11.11.2023)
7. Are personal budgets really the best way to personalise health care? URL: <http://www.kingsfund.org.uk/blog/2011/11/are-personal-budgets-really-best-way-personalise-health-care> (дата звернення 12.11.2023)
8. Розвиток соціальної сфери територіальних громад в умовах адміністративно-фінансової децентралізації / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»; за ред. С. Л. Шульц. – Львів, 2018. 140 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
9. Most Efficient Health Care: Countries / Bloomberg Visual Data. URL: <http://www.bloomberg.com/visual-data/best-and-worst/most-efficient-health-care-countries> (дата звернення 13.11.2023)

5.2. ПРАВО

УДК 352/354-043.5(477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.29>

Більчук Олександр Андрійович,

аспірант кафедри адміністративного права,

процесу та адміністративної діяльності

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0009-0009-7845-3724

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ І РІШЕНЬ ІНШИХ ОРГАНІВ

JUDICIAL CONTROL AS A MEANS OF ENSURING THE IMPLEMENTATION OF UKRAINE'S STATE POLICY ON ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS AND DECISIONS OF OTHER AUTHORITIES

У статті на основі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел, у тому числі зарубіжного досвіду, зроблено спробу з'ясувати зміст та особливості судового контролю як засобу забезпечення реалізації державної політики України у сфері примусового виконання судових рішень і рішень інших органів.

Визначено характерні особливості судового контролю за дотриманням законодавства у сфері виконання судових рішень та рішень інших органів, якими є: судовий розгляд скарг на рішення, дії, бездіяльність виконавця на етапі виконавчого провадження; здійснення контрольних заходів не з ініціативи суду, а виключно в межах процедури розгляду скарг, клопотань учасників виконавчого провадження; наявність додаткового способу контролю (виключно в адміністративному процесі), а саме вилучення звіту про виконання судових рішень від суб'єкта владних повноважень, а також накладення штрафу у випадку невиконання останнім ефективних дій, спрямованих на таке виконання; наявність загальних (мають усі суди, незалежно від спеціалізації, і вони полягають у розгляді скарг на рішення, дії чи бездіяльність державних виконавців) та спеціальних (передбачають певні наслідки (як позитивні, так і негативні) для суб'єкта владних повноважень – відповідача, тоді як загальний спосіб контролю передбачає певні наслідки для посадової особи державної виконавчої служби або органу державної виконавчої служби, тобто суб'єкт на який покладений обов'язок забезпечити виконання судового рішення) способів судового контролю.

Встановлено, що судовий контроль виступає гарантією неупередженої оцінки сформованих правових положень та юридичних фактів, забезпечує можливість правомірно заперечувати несправедливі чи протизаконні дії та рішення посадових осіб суб'єктів владних повноважень, суттєвий потенціал у сфері протидії корупційним проявам в межах реалізації повноважень вказаних осіб.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, адміністративне законодавство, державна політика, судовий контроль, примусове виконання судових рішень і рішень інших органів, форми судового контролю.

In the article, based on the analysis of current legislation, available scientific, journalistic and methodical sources, including foreign experience, an attempt is made to clarify the content and features of judicial control as a means of ensuring the implementation of the state policy of Ukraine in the field of enforcement of court decisions and decisions of other bodies.

Characteristic features of judicial control over compliance with legislation in the field of execution of court decisions and decisions of other bodies are identified, which are: judicial consideration of complaints against decisions, actions, inaction of the executor at the stage of executive proceedings; implementation of control measures not at the initiative of the court, but exclusively within the scope of the procedure for consideration of complaints, petitions of participants in executive proceedings; the presence of an additional method of control (exclusively in the administrative process), namely the demand for a report on the execution of court decisions from the subject of authority, as well as the imposition of a fine in the event that the latter does not take effective actions aimed at such execution; the presence of general (all courts have, regardless of specialization, and they consist in considering complaints against the decisions, actions or inaction of state executives) and special (presuppose certain consequences (both positive and negative) for the subject of authority – the defendant, then as a general method of control implies certain consequences for an official of the state executive service or a body of the state executive service, i.e. the entity entrusted with the duty to ensure the execution of a court decision) methods of judicial control.

It has been established that judicial control acts as a guarantee of an impartial assessment of established legal provisions and legal facts, provides an opportunity to legitimately deny unfair or illegal actions and decisions of officials of subjects of power, a significant potential in the field of countering corruption manifestations within the scope of the exercise of the powers of the specified persons.

Key words: *administrative and legal support, administrative legislation, state policy, judicial control, enforcement of court decisions and decisions of other bodies, forms of judicial control.*

Вступ. Гарантоване Конституцією України право кожного на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб забезпечується державою через обов'язковість виконання таких рішень у визначеному законом порядку, як однієї з основних засад сучасного судочинства. І це не випадково, адже виконання судових рішень та рішень інших органів і посадових осіб розглядається як невід'ємна частина судового розгляду в розумінні статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що передбачає право на справедливий суд. Навпаки невиконання судового рішення призводить до ситуації, несумісної з принципом верховенства права, негативно впливає на авторитет органів законодавчої, виконавчої та судової влади, оскільки в цьому разі не досягається кінцева мета правосуддя – захист інтересів громадян і реальне поновлення їхніх порушених прав. Такий процес має бути достатньо гнучким, адже підлягатиме контролю для забезпечення об'єктивності, підзвітності, високої мотивації й ефективності діяльності судового виконавця, а також захисту інтересів (третіх) сторін.

Водночас, судові органи виконують не тільки функції вирішення спору як такого, але і є гарантами поновлення законних прав та інтересів осіб, що звернулися до суду. Тобто повноцінно поновити порушені права можливо не лише за рахунок винесення рішення, важливим є кінцеве належне й реальне виконання винесеного рішення. І саме тут не а би яку роль відіграє контроль судами за власними винесеними рішеннями.

Стан дослідження проблеми. Проблема невиконання судових рішень та рішень інших органів і посадових осіб для України не нова як в теоретичному, так і праксеологічному аспектах, адже важливі аспекти її правового урегулювання досліджувалися багатьма відомими правниками, зокрема слід згадати наукові праці В. Б. Авер'янова, А. М. Авторгова, В. М. Бевзенка, О. І. Безпалової, Ю. П. Битяка, І. Л. Бородіна, Р. В. Ігоніна, О. В. Ісаєнкова, В. С. Каменкова, Т. О. Коломоець, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко, Д. М. Лук'янця, П. В. Макушева, Р. С. Мельника, Т. П. Мінки, Р. В. Миронюка, В. П. Мороз, О. М. Музичука, А. О. Собакаря, М. М. Тищенко,

О. С. Юніна та інших вчених. Разом з тим, проблематика судового контролю як засобу забезпечення реалізації державної політики України у сфері примусового виконання судових рішень і рішень інших органів досліджувалась фрагментарно.

Тому **метою статті** має стати з'ясування, змісту та особливостей судового контролю як засобу забезпечення реалізації державної політики України у сфері примусового виконання судових рішень і рішень інших органів.

Виклад основного матеріалу. У справі забезпечення законності судовому контролю відведено важливу роль, адже, по суті, це один із варіантів реалізації положень, закріплених у Конституції України, якими визначено однією з основ конституційного ладу принцип поділу державної влади та гарантування кожному судовий захист його прав і свобод [1]. Судовий контроль виступає гарантією неупередженої оцінки сформованих правових положень та юридичних фактів, забезпечує можливість правомірно заперечувати несправедливі чи протизаконні дії та рішення посадових осіб суб'єктів владних повноважень, суттєвий потенціал у сфері протидії корупційним проявам в межах реалізації повноважень вказаних осіб. Навіть процесуальне законодавство (Кодекс адміністративного судочинства України, Цивільний процесуальний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України) окремим процесуальним інститутом виділило судовий контроль за виконанням судового рішення. Останній має на меті:

а) підтримку відповідності між рішеннями суб'єктів із владними повноваженнями та приписами Основного закону України й інших законодавчих актів України;

б) гарантування захисту прав та свобод суб'єктів правових відносин управлінського типу;

в) викорінення ситуацій по зловживанню службовим становищем та перевищенню повноважень посадовцями;

г) відновлення законності у випадках її незбереження нелегальними діями (активними чи пасивними) органів державного управління й посадовців [2, с. 133].

Однак, ні Національна стратегія розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2022 року,

схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 1218-р, ні План заходів на 2023–2024 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2023 р. № 372-р, не приділяють належної уваги судовому контролю за виконанням судових рішень, особливо зважаючи на те, що він є конституційною гарантією згідно із статтею 129-1 Конституції України. Така гарантія повинна бути якісно імплементована в усі процесуальні закони, хоча наразі частково у процесуальних кодексах та Законі України «Про виконавче провадження» передбачено право сторін виконавчого провадження звернутися до суду зі скаргою на рішення, дії чи бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця щодо виконання судового рішення та надано суду повноваження в разі встановлення обґрунтованості поданої скарги визнати неправомірними оскаржувані рішення, дії чи бездіяльність і зобов'язати державного виконавця або іншу посадову особу органу державної виконавчої служби, приватного виконавця усунути порушення (поновити порушене право заявника) (розділ VII ЦПК України, розділ VI ГПК України, ст. ст. 287, 382 КАС України, ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження»). Більше того, статтею 382 Кодексу адміністративного судочинства передбачено, що суд, який ухвалив судові рішення в адміністративній справі, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення. За наслідками розгляду звіту суб'єкта владних повноважень про виконання рішення суду або в разі неподання такого звіту суддя своєю ухвалою може встановити новий строк подання звіту, накласти на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання рішення, штраф у сумі від двадцяти до сорока розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

«Судовий контроль, – наголошує Суддя КАС Верховного суду Олена Губська, – є важливою конституційною гарантією забезпечення обов'язковості судового рішення. Таке рішення має бути виконане своєчасно (у розумні строки), належним чином (у спосіб, який визначено судом) та в повному обсязі (відповідно до рішення суду). Питання виконання судових рішень особливо актуальне в тих випадках, коли стороною виконання є саме суб'єкт владних повноважень» [3].

Названий вид контролю покликаний забезпечити виконання прийнятого в адміністративній

справі рішення, адже виконання рішення є основною метою усього процесу, а існування чітко визначених нормативних засобів, за допомогою яких можна стимулювати орган державної влади виконати судові рішення, є основною умовою існування судової системи в Україні [4].

З огляду на те, що ефективне здійснення судового контролю за виконанням судових рішень є одним із засобів юридичного захисту сторін виконавчого провадження, такий контроль передбачає, зокрема, можливість здійснення певних процесуальних дій у виконавчому провадженні лише з дозволу суду, розгляд судом скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця та інших посадових осіб державної виконавчої служби й позовів, що виникають з відносин щодо примусового виконання судових рішень.

Означений вид контролю має свою специфіку, адже полягає у тому, що його здійснюють не систематично, не повсякденно, як, наприклад, контроль з боку спеціалізованих контролюючих органів або прокурорський нагляд за законністю в державному управлінні, а одноразово під час розв'язання юридичних конфліктів в судовому порядку через втручання суду в діяльність відповідного органу [5].

Таке припущення є цілком обґрунтованим, адже повноцінна судова реформа неможлива без ефективно діючої системи примусового виконання рішень, і навпаки, реформа виконавчого провадження багато в чому залежить від ефективного судового контролю, ставлення суду до стану виконання власних рішень. Саме про це наголошує й практика ЄСПЛ, яка вказує, що метою такого контролю є: сприяння виконанню рішення й усунення перешкод при його виконанні; виконання рішення без зайвого формалізму; забезпечення прискорення виконання і компенсацій за його затримку; уникнення настільки, наскільки це можливо, створення нових перешкод при виконанні судового рішення, запобігання затягуванню процесу виконання.

Попри те, що виконання судових рішень і рішень органів (посадових осіб) покладено на державних і приватних виконавців, роль суду у виконавчому провадженні є дуже важливою, адже у виконавчому процесі суд вирішує досить широке коло питань: розгляд заяв (подань) виконавця або сторін виконавчого провадження щодо вирішення певних питань, які виникають у виконавчому провадженні, і розгляд скарг на дії або бездіяльність виконавця. З цього приводу слушно наголошує С. В. Росоха, стверджуючи що «ефективність правосуддя залежить від виконання судових рішень, адже головною метою судового

контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах є, насамперед, реалізація основних завдань адміністративного судочинства при здійсненні адміністративними судами правосуддя, оскільки воно не обмежується винесенням судового рішення, а передбачає також його виконання. Кожний судовий процес повинен завершуватися реалізацією судового рішення у спірних правовідносинах між його сторонами. Тому, після вирішення публічно-правового спору і набранням судовим рішенням законної сили суд продовжує відігравати активну роль у реалізації сторонами прав та законних інтересів, із приводу захисту яких він прийняв судове рішення» [6].

Судовий контроль за примусовим виконанням судовими виконавцями виконавчих документів є найдієвішим та найефективнішим, оскільки суд – орган правосуддя, і жодний контроль з боку інших державних органів не замінить собою судовий контроль [7, с. 178]. Такий контроль полягає не лише в можливості оскарження рішень, дій та бездіяльності посадових осіб ДВС, в апеляційному та касаційному оскарженні, але і в нагляді суду за належним виконанням своїх рішень [8, с. 97].

Водночас, зрозуміло, що вирішити всі проблеми виконання судових рішень та рішень інших органів за допомогою застосування передбачених законом заходів судового контролю не завжди можливо та ефективно, а чинне законодавство не містить достатніх гарантій повного, своєчасного та правомірного виконання уповноваженими особами, у тому числі й судової юрисдикції, своїх посадових обов'язків. Слід звичайно розуміти, що порушене право може бути відновлено, а публічний інтерес захищений лише тоді, коли державно-владний припис, наділений формою судового акту, втілено в життя, тобто набуло вираженого в об'єктивній дійсності характеру. Інакше кажучи, хоч би як своєчасно і всебічно був ініційований судовий контроль, його призначення не буде реалізовано повною мірою без належного та ефективного виконання прийнятого судового акту.

«Повноцінно поновити порушені права, – наголошує В. П. Кононець, – можливо не лише за рахунок винесення рішення, важливим є кінцеве належне й реальне виконання винесеного рішення» [9, с. 14], що може бути забезпечено у тому числі й можливостями судового контролю.

Контроль у виконавчому провадженні означає сукупність процесуальних засобів забезпечення верховенства права, захисту прав та інтересів, що здійснюються всередині системи виконавчого провадження. «Під час такого контролю, – вказує Н. Я. Отчак, – використовують внутрішньо-

галузеві процесуально-правові засоби впливу» [10, с. 107]. На відміну від адміністративного такий контроль здійснюється не систематично, а в окремих випадках, під час розгляду справ, та полягає в діяльності суду щодо безпосереднього нагляду та контролю за законністю й обґрунтованістю дій і рішень органів і їх посадових осіб, а також розв'язанні правового конфлікту між сторонами [11, с. 122, 127].

Судовий контроль є одним із дієвих засобів впливу на стан виконання судових рішень, який в Україні здійснюється в порядку, встановленому законодавством, насамперед, Конституцією України, у статті 129-1 якої визначено, що судові рішення є обов'язковим до виконання і контроль за виконанням судового рішення здійснює суд [12]. Крім цього, у ч. 3 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. зазначено, що контроль за виконанням судового рішення здійснює суд у межах повноважень, наданих йому законом [13].

Попри згадані види судового контролю, головна його мета за виконанням рішень в адміністративних справах полягає, насамперед, у реалізації основних завдань адміністративного судочинства при здійсненні адміністративними судами правосуддя, оскільки воно не обмежується винесенням судового рішення, а також передбачає його виконання. Кожний судовий процес повинен завершуватися реалізацією судового рішення у спірних правовідносинах між його сторонами. Тому після вирішення публічно-правового спору і набрання судовим рішенням законної сили суд продовжує відігравати активну роль у реалізації сторонами прав та законних інтересів, з приводу захисту яких він ухвалив судове рішення. Від здійснення судом належного контролю за виконанням судового рішення прямо залежить і ефективність правосуддя, адже головним ефектом судового рішення має бути його ефективність у поновленні порушених прав та свобод особи [14].

Слід додати також і те, що у Кодексі адміністративного судочинства України інститут судового контролю є більш розгалуженим та регламентованим, адже ним визначено такі способи судового контролю:

- зобов'язання суб'єкта владних повноважень надати звіт про виконання судового рішення (ч. 1–2 ст. 382 КАС України);
- накладення штрафу за невиконання судового рішення (ч. 2 ст. 382 КАС України);
- визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, що вчинені суб'єктом владних повноважень-відповідачем на виконання рішення суду (ст. 383 КАС України);

– визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, що вчинені державним виконавцем чи іншою посадовою особою органу державної виконавчої служби або приватним виконавцем (ст. 287 КАС України).

В цілому, характерними особливостями судового контролю за дотриманням законодавства у сфері виконання судових рішень та рішень інших органів є:

1) судовий розгляд скарг на рішення, дії, бездіяльність виконавця на етапі виконавчого провадження;

2) здійснення контрольних заходів не з ініціативи суду, а виключно в межах процедури розгляду скарг, клопотань учасників виконавчого провадження;

3) наявність додаткового способу контролю (виключно в адміністративному процесі), а саме витребування звіту про виконання судових рішень від суб'єкта владних повноважень, а також накладення штрафу у випадку невчинення останнім ефективних дій, спрямованих на таке виконання;

4) наявність загальних (мають усі суди, незалежно від спеціалізації, і вони полягають у розгляді скарг на рішення, дії чи бездіяльність державних виконавців) та спеціальних (передбачають певні наслідки (як позитивні, так і негативні) для суб'єкта владних повноважень – відповідача, тоді як загальний спосіб контролю передбачає певні наслідки для посадової особи державної виконавчої служби або органу державної виконавчої служби, тобто суб'єкт на який покладений обов'язок забезпечити виконання судового рішення) способів судового контролю.

Висновок. Таким чином, законодавчі новели та наявні підходи до судового контролю дійсно потребують змін, аби він став одним з ефективних засобів повного і своєчасного виконання судових рішень. Такий контроль має не лише створювати додаткові перешкоди для стягувача, а бути спрямованим найперше на боржника, який має можливість, але відмовляється виконати судові рішення, а не тільки на оцінку дій державного або приватного виконавця. Потребує законодавчого визначення і поняття судового контролю за виконанням рішень, і розширення його форм. Він повинен мати системний, постійний характер, тому повинен бути розроблений дієвий та ефективний механізм його здійснення відповідно до вищезазначеної конституційної норми.

Вдосконалення державної системи примусового виконання судових рішень та рішень інших органів через застосування ефективних та дієвих механізмів судового контролю вбачається у:

– забезпеченні безперервності між судом, суб'єктом виконання судових рішень та учасниками виконавчого провадження;

– чіткому визначенні компетенції суду та суб'єктів виконання судових рішень;

– доданні суду повноважень, незалежності у виконанні судового рішення, забезпечивши ефективність виконання судового рішення в майбутньому;

– законодавчому визначенні обов'язку суду щодо здійснення судового контролю, а не його права, як це наразі закріплено нормативно;

– здійсненні судового контролю не тільки за діями державного або приватного виконавця, а за виконанням судового рішення загалом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Пронський Е. Організаційно-правові засади здійснення судового контролю в Україні / Пронський Е., Колеснікова М. *Visegrad journal on human Rights*. 2016. № 2. Т. 2. С. 130–135.
3. За результатами виконання судових рішень громадяни оцінюють роботу судової влади – Михайло Смокович URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1353562/>
4. Волкова Ю. Судовий контроль в адміністративному судочинстві: від теорії до практики URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/256/7167/14922-1?inline=1>
5. Битяк Ю.П. Адміністративне право України: підручник / Ю.П. Битяк. К.: Юрінком Інтер, 2005. 422 с.
6. Росоха С.В. Судовий контроль за виконанням судових рішень // Офіційний веб-сайт Головного територіального управління юстиції у Закарпатській області. URL: <http://www.zakjust.gov.ua/main/ua/publication/content/1081.htm>
7. Кропивна К.О. Судовий контроль як засіб забезпечення ефективного виконання судових рішень. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2016. № 3-4. С. 177–182.
8. Шелевер Н.В. Особливості судового контролю за виконанням рішень судів. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 26. С. 93–98.
9. Кононець В.П. Судовий контроль як механізм підвищення ефективності судових рішень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 48. Т. 2. С. 14–18.
10. Отчак Н.Я. Правове забезпечення виконавчого провадження у справах про адміністративні правопорушення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національний ун-т «Львів. Політехніка». Львів, 2012. 236 с.

11. Лук'янова М. Л. Адміністративно-правові засади оскарження дій або бездіяльності посадових осіб державної виконавчої служби: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07 / МАУП. К., 2014. 192 с.
12. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 р. № 1401–VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>
13. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402–VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
14. Судовий контроль як механізм підвищення ефективності судових рішень URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/144287-sudoviy-kontrol-yak-mekhanizm-pidvischennya-efektivnosti-sudovikh-rishen>
15. Кошкош О.О. Види і процесуальні особливості справ, що розглядаються в межах адміністративної юрисдикції з приводу виконання судових рішень і рішень інших органів та осіб. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. № 1 (59). С. 101–108.

НОТАТКИ

**ДНІПРОВСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 5

Коректура • *Ірина Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *Марина Михальченко*

Підписано до друку: 30.11.2023
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 20,23. Замов. № 0124/019. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.